

Nemzetiség és ideológia

Parlamenti beszédmodok a nemzetiségről (1990-1994)

Koller Inez Zsófia

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Interdiszciplináris Doktori Iskola

A kormányzás társadalmi, térbeli és történeti dimenziói

Politikatudomány Doktori Programja

Konzulens

dr. habil. Szécsi Gábor

2011

Tartalom

	Bevezetés	4
1.	Módszertan	6
2.	A rendszerváltás politikai kontextusa	10
2.1.	A Parlament mint elsődleges kommunikációs színtér	15
2.2.	Következtetések – A történeti-politikai kontextus értelmezési kerete	17
3.	Szemantikai elemzés	19
3.1.	Elméleti megközelítés	19
3.1.1.	A kategóriák	20
3.2.	A beszédek építőkövei	23
3.2.1.	A szókészlet	23
3.2.1.1.	Jellemző szavak	24
3.2.1.2.	Nyelvi újítások	27
3.2.1.3.	Pontatlan kifejezések és technikai szavak	31
3.2.1.4.	Eufemizmus	31
3.2.1.5.	Nyelvtan	32
3.2.1.6.	Retorikai stratégiák	36
3.2.1.7.	Szóváltási taktikák	39
3.3.	Politikai szimbólumok	41
3.3.1.	„Magyarország a béke szigete”	42
3.3.2.	„A kisebbségek hídszerepe”	44
3.3.3.	„Antall József tizenötmillió magyar miniszterelnöke”	44
3.3.4.	„Szent Korona”	48
3.3.5.	„Trianon”	50
3.3.6.	Szimbólumfejtés	53
3.4.	Következtetések	57
4.	Nemzet és nemzetiség – a fogalmak történeti, politikai beágyazottsága	59
4.1.	Fogalomtörténet	59
4.1.1.	A „nemzet” és a „nemzetiség” fogalma a rendszerváltás után	61
4.1.2.	A „nemzeti” és „nemzetiségi” fogalmak tematizálásának társadalmi-politikai háttere	62
4.2.	A „nemzet” fogalmának értelmezései	63
4.2.1.	A „nemzetfogalom” története Magyarországon	67
4.2.1.1.	A rendi nemzetfelfogás	67
4.2.1.2.	A nemzeti-liberális nemzetfelfogás	69
4.2.1.3.	A Trianon utáni nemzetfelfogás	72
4.2.1.4.	Nemzetfelfogás az államszocializmusban	75
4.2.1.5.	A rendszerváltás és a régi-új nemzetértelmezések	77
4.2.1.5.1.	A népi-urbánus vita	78
4.2.1.5.2.	Nemzetértelmezések a jobboldalon	80
4.2.1.5.3.	Nemzetértelmezések a baloldalon	83
4.3.	A „nemzetiség” fogalmának értelmezései	85
4.3.1.	A „nemzetiség” fogalmának története	85
4.3.2.	A pártok „nemzetiség” értelmezései	88
4.3.2.1.	A jobboldalon	90
4.3.2.1.1.	A mérsékelt álláspont	91
4.3.2.1.2.	A radikális álláspont	92
4.3.2.2.	Az ellenzék álláspontja	93
4.4.	Következtetések	96
5.	Demokratikus, uralmi vagy ideologikus	97
5.1.	A diskurzus beszédmodokra való bontása	97
5.1.1.	Az ideológia szerepe a beszédmodok meghatározásában	98

5.1.2.	Az ideologikus gondolkodás megjelenése a rendszerváltás idején	99
5.1.3.	A feszültségelméleti kategóriák	100
5.1.4.	A beszédmódok meghatározása	100
5.2.	<i>A „Demokratikus beszédmód”</i>	102
5.2.1.	Az Országgyűlés megalakulása és az első lépések	102
5.2.2.	A kormányprogram	102
5.2.3.	A nemzeti és etnikai kisebbségek politikai érdekérvényesítése intézményesülésének formálódása	104
5.2.3.1.	A terminológia	104
5.2.3.2.	A „nemzetiségek” parlamenti képviselője	105
5.2.3.3.	A nemzetközi kisebbségvédelemhez való viszony	111
5.2.3.4.	A pénzosztás	112
5.2.4.	Következtetések	113
5.3.	<i>Az „Uralmi beszédmód”</i>	115
5.3.1.	A napirend	115
5.3.1.1.	Jogszabályalkotó viták	117
5.3.1.2.	Interpellációk és kérdések	119
5.3.1.3.	Napirend előtti felszólalások	120
5.3.1.3.1.	A cigányság ügye	121
5.3.2.	A médiaháború	123
5.3.2.1.	A sajtószabadság értelmezései	123
5.3.3.	Következtetések	129
5.4.	<i>„Az ideologikus beszédmód”</i>	132
5.4.1.	Katartikus magyarázat	132
5.4.2.	Morális magyarázat	134
5.4.2.1.	Kasszandra-szindróma	134
5.4.2.2.	Igazolás kényszer	135
5.4.2.3.	Sérelmi politizálás	138
5.4.3.	Szolidaritás magyarázat	142
5.4.3.1.	Az eszme	142
5.4.3.2.	A nagy történelmi megemlékezések	145
5.4.3.3.	Magyarságvédelem	147
5.4.3.3.1.	A Csurka-tanulmány	150
5.4.3.4.	Idegengyűlölet	151
5.4.3.4.1.	Antiszemitizmus	152
5.4.3.5.	Identitáskeresés	154
5.4.4.	Polarizáló magyarázat	155
5.4.4.1.	Egy elhatárolódó nyilatkozat	156
5.4.4.2.	Politikai vitanap	157
5.4.4.3.	Az Ukrán-magyar alapszerződés vitája	160
5.4.4.4.	Konspirációs hajlam	168
5.4.4.5.	Konfrontáció vagy megegyezés keresés?	169
5.4.4.5.1.	A Kisebbségi törvény	169
5.4.5.	Következtetések	172
6.	Összegzés	176
7.	Irodalomjegyzék	181

Bevezetés

Az etnikai szempontból homogén állam ideálisnak tekinthető. S épp mivel ideális, ne is nagyon keressük földi megvalósulását. Egy államon belül túlnyomórészt mindenhol találunk etnikailag eltérő csoportokat, akik a többséget és a kisebbséget képviselik az adott társadalomban. Egyáltalán nem mindegy, hogy milyen a viszonya egymással a két csoportnak. Ez a viszony függ többek között attól, hogy milyen a megoszlási aránya a többségnek és a kisebbségnek, hogy a kisebbség kulturálisan mennyire tér el a többségtől, hogy nagyjából egy helyen, vagy az országban szétszóródva él, hogy mióta él a kisebbség az állam területén, hogy a többségi társadalom mennyire fogadja el, hogy milyen érdekérvényesítő eszközökkel rendelkezik.

A Magyarországon élő etnikai kisebbségek nagyjából egytizedét teszik ki az összlakosságnak, ez az alacsony arány is tizenhárom hivatalosan is elismert kisebbség között oszlik meg, akik az ország területén javarészt szétszórtan élnek évszázadok óta, de legalábbis száz éve biztosan, ez ugyanis az egyik feltétele annak, hogy az állam hivatalosan kisebbségként elismerje őket. Hogy a többségi társadalom mi módon fogadja el, illetve be a kisebbségeket, annak megfogalmazása ma Olaszliszka és Tatárszentgyörgy után komoly kihívások elé állítja mind a politikusokat, mind a közéletet. Az etnikai kisebbségek politikai érdekérvényesítő lehetőségei törvényileg szabályozottak, ámde mégis meglehetősen szűkösek. Parlamenti képviseletük nincs, pedig az alkotmány előírja ezt a lehetőséget számukra, kulturális identitásuk megőrzésére és annak megszervezésére megfelelő jogi és politikai intézményi struktúrát kaptak, de például a cigányság társadalmi felzárkóztatása csak igen lassú és a laikus számára követhetetlen módon zajlik. A magyar többségi társadalom kisebbségekkel kapcsolatos diskurzusai pedig a Magyarországon élő etnikai kisebbségek mellett a határon túli magyarságra egyaránt vonatkoznak.

Számos tudományos kutatás foglalkozik a Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségek és a határon túli magyarság helyzetének feltérképezésével a történelem (Katus László, Szabó István, Szarka László), a jog (Baka András, Majtényi Balázs), a politológia (Balog Iván, Dobos Balázs), a szociológia (Bárdy Nándor, Fehér István, Feischmidt Margit), a kultúratudomány (Perecz László) mezsgyéin és határmezsgyéin állva, a helyzetük alakulása mögötti események, politikai és társadalmi erővonalak kikapintására és megértésére való törekvés a politika nyelvi megközelítéséből azonban egyelőre kevésbé jellemző. Hogy ma

miért pont olyan a kisebbségek viszonya a többséghez Magyarországon amilyen, annak megértéséhez legközelebb is csak a rendszerváltás utáni új politikai erőter megértésén keresztül kerülhetünk közelebb. Arra vállalkozom disszertációmban, hogy a megértés folyamatát a rendszerváltásról szóló irodalom bővítésével tovább árnyaljam egy különleges, a „nemzetiségre” fókuszáló nyelvi struktúra megjelenítésén, elemeinek és működési szabályainak feltérképezésén keresztül.

A rendszerváltás utáni első parlamenti ciklus központi politikai diszkussziós terében, a Parlamentben az idő és a tér összesűrűsödésének lehetünk tanúi, ez az időszak és ez a politikai tér nagyban meghatározta azt, hogy mára milyenné alakult az országban a többség és a kisebbség viszonya egymással. Elemzésemet tehát egy hármas értelmezési keresztmetszetbe helyeztem, mely 1. egy meghatározott történelmi időszakot ölel fel, a rendszerváltás utáni első parlamenti ciklust, 2. vizsgálatának középpontjába egy konkrét viszonyrendszert állítottam, a kisebbség és a többség politikai összekapcsolódását, s végül 3. az elemzést a politikai nyelv vizsgálatának tükrében végeztem el a parlamenti beszédek értelmezésével és kontextusba helyezésével, melyek közös értelmezési keretét a *Nemzetiségi Diskurzusban*¹ találtam meg.

A politikai nyelv elemzésének Magyarországon a rendszerváltást követően két jelentősebb iskolája jelent meg, melyek eredményeire egyaránt támaszkodtam kutatásom során. Mindkét iskola eltér a politológia és szociológia klasszikus elemző módszereitől, előtérbe állítva az értelmezést és a diszkurzív szemléletmódot. Az egyik iskola a Szabó Márton nevével fémjelzett Diskurzuskutató Központ, mely az MTA Politikai Tudományok Intézete keretein belül működik. S bizonyos fajta megerősítésnek éreztem, hogy Szűcs Zoltán Gábor, illetve Pál Gábor nemrégiben szintén doktori értekezésük keretein belül az én kutatási területemhez nagyon közel eső témák diszkurzív elemzését végezték el. A másik iskola az eszmetörténeti elemzések, ezek keretében is elsősorban Bibó István munkásságának értelmezése köré szerveződött Dénes Iván Zoltán vezetésével, aki a Bibó István Szellemi Műhely megteremtésével a magyarországi eszmetörténeti kutatás számára teremtett fórumot.

¹ Diskurzuson a foucault-i hagyomány alapján egy átfogó, egységes nyelvi közeget értek, amelyben a résztvevők együtt alakítják ki az általuk használt fogalmak jelentését, melyek aztán e diskurzuson belül nagyjából mindenki számára ugyanazt jelenti.

1. fejezet

Módszertan

Elemzésem célkitűzése a mai magyar társadalom kisebbség-többség viszonyához egy újabb megértési horizont kapcsolása a nyelv felől, ebben kiindulópontom az, hogy e viszony megértéséhez vissza kell kanyarodni a rendszerváltás idejéhez, mely időszakban alakultak ki azok a szervező elvek, szabályok, melyek a kisebbség-többség viszonyát ma is alakítják². S ebben az időszakban is elsősorban a nyelven keresztül teszek kísérletet a viszonyt meghatározó szabályok feltárására. Elemzésem során tehát ez a hármas keresztmetszetet fog érvényesülni.

A rendszerváltás utáni első parlamenti ciklus beszédeiből kimutatható, hogy az akkori különleges történelmi helyzetben, az új alapok megépítésének idején az új, a márt is meghatározó nyelvi alapok is lefektetésre kerültek. Olyan új nyelvi elemek és nyelvi funkciók jelentek meg, melyek a korábbi államszocialista időszakot nem jellemezték, a politikai nyelv megváltozása pedig ugrásszerűen, paradigmaváltásszerűen történt. Elemzésem tárgya azonban nem pusztán a nyelv megváltozása ebben az időszakban, hanem a nyelvi változásokon keresztül a kisebbség-többség viszony új rendező elveinek feltárása és az időszak átmeneti jellegéből fakadó ideológiai válaszok alakulásának nyomonkövetése is. Mivel egy speciális terület nyelvi változását figyeltem meg, ebben a változásban a fő szervező erők, az ideológiai meghatározottság és maga a megváltozott társadalmi-politikai berendezkedés jellemzésének hangsúlyos szerepet szántam.

Elemzésem kimondottan diszkurzív jellegű, melyhez a hármas keresztmetszetű megközelítés miatt sajátos módszertan kidolgozására volt szükség, hogy a három megközelítési szempont eredményeit kölcsönösen egymásra tudjam vonatkoztatni. Ennek érdekében határoztam meg az elemzés formai és tartalmi keretét, melynek a *Nemzetiségi Diskurzus* nevet adtam. Véleményem szerint ez a *Nemzetiségi Diskurzus* adta meg azokat az értelmezési kereteket, amelyek alapján ma is gondolkodunk a magyar társadalom kisebbség-többség viszonyáról.

² Igaz azonban, hogy a rendszerváltással bár új politikai berendezkedés jött létre az országban, számos eleme történelmileg meghatározott volt – mint maga a Parlament is.

A diskurzuselemzés módszertanának kidolgozása során a következő stratégiai szempontokat állítottam fel:

1. *A szövegtest meghatározása.* A diskurzuselemzés a primer szövegek elemzését végzi³, így az elemzésem anyagául szolgáló szövegtest a rendszerváltást követő első parlamenti ciklus nemzetiségi témájú országgyűlési beszédeinek rögzített változatának, az Országgyűlési Napló (a továbbiakban ON) mintegy kilencszáz oldalnyi, tematikusan kiválogatott, a „nemzetiségekről” szóló vagy a „nemzetiségeket” érintő részei lettek. Másodlagos anyagként számos olyan szakelemzést, korrajzot, újságcikket vagy interneten elérhető forrást dolgoztam fel, melyek a tárgyalt időszak vonatkozó parlamenti eseményeivel foglalkoznak, azok hátterét világítják meg.
2. *A diskurzusképződés szabályai.* A *Nemzetiségi Diskurzus* feltételezésem szerint meghatározott szabályszerűségek szerint jelent meg a tárgyalt parlamenti beszédekben. Elsőként megállapítható róla, hogy jól körülhatárolható. A „*Nemzetiségi diskurzusba*” beletartoznak mindazok a parlamenti felszólalások, amelyek a „nemzetiségről”, a „nemzetiséggel” kapcsolatosan hangzottak el, vagy a kisebbség-többség viszonyának megértéséhez tágabb horizonttal szolgálnak. Másodrészt a *Nemzetiségi Diskurzus* egy sajátos politikai környezetben jelent meg, mely erőteljesen befolyásolta alakulását. Harmadrészt három eltérő, de egymáshoz kapcsolódó (demokratikus, uralmi és ideologikus) beszédmód különíthető el benne, végül negyedrészt ideológiai célok szerint deformált, történetileg kódolt fogalmi kiindulópontokkal és jellegzetes nyelvi elemekkel rendelkezik.
3. *A diskurzuselemzés alkalmazhatósága.* Az elemzés anyagául szolgáló szövegtest különböző szintjeinek leírására vállalkozom: 1. feltérképezem a diskurzusra jellemző szemantikai elemeket a szavak, a szófordulatok és a mondatok szintjén, 2. a diskurzus középpontjában álló fogalmakat történeti kontextusba ágyazom, jelentésárnyalataik feltárására teszek kísérletet az intertextuális és intradiskurzív kapcsolatok feltérképezésével, hogy kirajzolódjon a diskurzus fogalmi hálójá, összefüggésrendszere 3. majd a nyelvi és fogalmi elemek működését tematikusan, az egymástól elkülönített beszédmódokban vizsgálom meg, folyamatosan reflektálva a tágabb történeti-politikai kontextusra, mely nagymértékben befolyásolta az elemzett

³ „forrásnak és empiriának az élőbeszéd valamilyen formában rögzített vagy eleve leírt anyagait tekinti, illetve a politikai valóság minden olyan elemét bevonhatónak tartja a vizsgálatokba, amelyet alkotója közlési szándékkal hozott létre” [Szabó Márton, 1998: 223.]

diskurzus alakulását, illetve fokozott figyelmet fordítva a beszédmodok stratégiai szerkezetére, feltételezve, hogy a felszólaló képviselők meghatározott törekvéseket igyekeztek érvényre juttatni általuk. A beszédmodok elemzése során így igyekszem megrajzolni a parlamenti beszédek politikai és társadalmi funkcióit is.

4. *A diskurzus tematikus mezejének feltérképezése.* Miről szól tehát a *Nemzetiségi Diskurzus*? Tárnya elsősorban a „nemzetiség”. De mit értünk „nemzetiség” alatt? A rendszerváltás utáni első parlamentben, csakúgy, mint ahogyan ma is, „nemzetiség” alatt két etnikai kisebbségi csoportot értünk, egyrészt a hazánkban élő nemzeti és etnikai kisebbségeket, másrészt a határainkon túl élő magyar kisebbséget. A „*Nemzetiségi diskurzusba*” tehát mindazok a felszólalások beletartoznak, amelyek mindkét, vagy legalább az egyik csoportra vonatkoznak mint a Kisebbségi törvény vitája vagy az Ukrán-magyar alapszerződés vitája, illetve érintik őket mint a médiaháború körül kibontakozó vita, vagy az Országgyűlés Politikai vitanapjának felszólalásai 1991. október 15-én, csak néhány példát kiragadva.

Ennek figyelembevételével a disszertáció vizsgálati alapjául három elemző módszer, a szemantikai elemző, a fogalomtörténeti és egy speciális beszédmodelemző módszer eszközrendszerét dolgoztam ki. A szemantikai elemzésben Murray Edelman beszédcselekvés elméletét vettem alapul [Edelman, 1977, 2004], különös tekintettel a politikai szimbólumok vizsgálata során, mely a beszéd befolyásoló képességét helyezi középpontba, valamint a John Gastil⁴ [Gastil, 1992] által kínált szemantikai elemzési módot követtem, mely a politikai beszédet alkotó elemekre bontva (a vizsgált beszéd szókészletét, nyelvtani meghatározottságát, retorikáját) tanulmányozza. A fogalomtörténeti elemzés során Reinhardt Koselleck [Koselleck, 1996, 1997, 1998, 2003], Quentin Skinner [Skinner, 1997] és John Pocock [Pocock, 1997] eredményeire, valamint Trencsényi Balázs [Trencsényi, 2007] módszertani kiindulópontjaira támaszkodtam, a társadalmi-politikai fogalmak történeti jelentésváltozásainak vizsgálatában és kontextusba ágyazásában. A *Nemzetiségi Diskurzus* kulcsfogalmainak történeti vizsgálatával ugyanis az volt a célom, hogy a rendszerváltás idején használt kulcsfogalmakat szembesítsem történeti jelentésváltozataikkal és hogy e jelentésváltozatokhoz való viszonyukat feltárjam. Végül a beszédmodelemzés elméleti keretét Michel Foucault diskurzus-felfogása adta [Foucault, 1998], eszerint a diskurzus egy olyan időbeli konstruált közeg, mely saját magát hozza létre és amely meghatározza a létezők és az

⁴ John Gastil a Washingtoni Egyetem Kommunikáció Tanszékének professzora

események lényegét. Ennélfogva a diskurzust egyfajta hatalmi struktúraként is felfoghatjuk, melynek irányítására, birtoklására törekednek a benne résztvevők. Teun A. van Dijk radikálisabb elképzeléseivel [van Dijk, 1985, 1987, 1998] némiképp egyetértve a beszédmodok belső szabályainak feltárásában a beszédek akaratlagos és pszichikai mögöttes indítékait is megvizsgáltam. Az elméleti kereten belül pedig Clifford Geertz hermeneutikai diskurzuselemző módszerét követtem [Geertz, 1994] sajátos ideológia-értelmezésére hagyatkozva⁵, mely a disszertáció fő pilléréként szolgál.

Felvetéseim alapján disszertációmban a következő célokat tűztem ki: 1. igyekszem kimutatni a rendszerváltást követő politikai kommunikációban egy új politikai nyelvi struktúra kialakulását; majd 2. feltárom a parlamenti kommunikációs térben azokat a körülményeket, melyek hozzájárultak az új nyelvi struktúra átalakulásához; 3. mindezt a *Nemzetiségi Diskurzus* keretébe ágyazva, mivel a „nemzetiségi” téma az új politikai nyelvi megjelenések homlokterében állt. A parlamenti felszólalásokat olyan tematikus elrendezésben elemzem, amelyben megismerhetők a parlamenti pártok „nemzetről” és „nemzetiségről” alkotott nézetei, politikájuk, vagyis részletesen bemutatom azokat az eseményeket, jogszabály alkotási folyamatokat, melyek napirendre emelték a „nemzetiség” témáját.

⁵ Clifford Geertz az ideológia megjelenését a társadalmi rend zavaraiival, azok felerősödésével hozza összefüggésbe. Így módon az ideológia a demokratikus működés ellenpólusaként is értelmezhető.

2. fejezet

A rendszerváltás utáni évek történeti-politikai kontextusa

„Ma még nincs hiteles közelmúltunk. Csak közelmúltjaink vannak.”
Hankiss Elemér

Elsőként a rendszerváltás utáni első parlamenti időszak történeti-politikai kontextusát kívánom bemutatni Quentin Skinner álláspontjához közelítve, aki egy cselekvés megértését annak történeti kontextusba helyezéséhez köti [Skinner, 1997: 16]. A rendszerváltás kora ma már egy többé-kevésbé lezártnak tekinthető történelmi időszak. Egy olyan történelmi időszak, melynek meghatározott célkitűzése, a korábbi társadalmi-politikai viszonyok gyökeres megváltoztatása, megtörtént, többé-kevésbé. Ennek ellenére mégsem tekintik sokan lezártnak, talán mert valóban így érzik, vagy valamilyen politikai retorika okán⁶. Értelmezői számos kérdésben vitáznak egymással (pl. az alkotmány ideiglenessége, a kormány szomszédságpolitikájának megítélése vagy a parlamenti viták funkciótévesztése). Természetesen a más, régebbi korok, korszakok értelmezései, rekonstrukciós kísérletei sem egységesek vagy jutnak azonos következtetésekre, így a rendszerváltás korának értelmezései körül kialakuló viták sem tekinthetők egyedinek. A rendszerváltás többféle értelmezésben jelenik meg számunkra, 2010-ben. A magam részéről a kor egy olyan értelmezését szeretném nyújtani, mely a politikai elitnek, vagyis a parlamenti pártoknak a „nemzetiséghez” való viszonyulását helyezi középpontba a demokratikus korszak elindulásának első éveiben.

A rendszerváltást követő első parlamenti ciklus egy meghatározott dimenziója, a *Nemzetiségi Diskurzus* értelmezésére azért vállalkoztam, mert a gyökeres változás, mondhatni paradigmátikus változás állapotában egy a magyar politikai nyelv alakulásában is fontos állomásként tarthatjuk számon. A politikai nyelv, a politikai jelentések világa is új mederbe terelődött a rendszerváltással, melynek egyik kulcskifejezése a „nemzetiség” lett a nemzet, a szabadság, a demokrácia, a parlamentarizmus, a jogállam, a szabad piac, a privatizáció vagy az európaiság mellett [Egry, 2005; Szabó Ildikó, 2005]. A „nemzetiség” a rendszerváltás után

⁶ A Fidesz 2010-es választási kampányában és kormányzásának első hónapjaiban új rendszerváltásról beszélt, arról, hogy valóban le kell zárni a múltat, megszabadulni a régi rendszer ránk maradt emlékeitől.

egy nagyon képlékeny politikai kommunikációs közegben tűnt fel és vált annak meghatározó elemévé. Állításomat a következőkkel szeretném alátámasztani:

1990-ben, a rendszerváltás második évében az újonnan megalakult pártok megmérettették magukat az első szabad parlamenti választáson, s közülük hat bejutott a Parlamentbe. E hat pártnak⁷ különleges feladata volt, hogy egy új demokratikus politikai rendszert hozzon működésbe új törvényekkel, új szabályokkal. Ebben az új helyzetben számos kihívásnak kellett megfelelniük, hiszen meg kellett határozniuk a régi rendszerhez való viszonyukat, sajátos ideológiai profilt kellett felmutatniuk, hogy a választópolgárok bizalmát és támogatását elnyerjék, s meg kellett alkotniuk a politikai palettán való elrendeződés sajátos belső szabályait is.

Tulajdonképpen három jelentős kihívással néztek szembe. Először is a társadalom a régi rendszer idején politikailag homogenizálódott és gazdaságilag atomizálódott, ezt a társadalmi állapotot Hülvely István nagyon találóan „anarchizált társadalomnak” nevezte el [Hülvely, 1994]. A kádári rendszer társadalmi elfogadottsága két nagyobb pilléren nyugodott, egyrészt a jóléti-fogyasztói legitimáción, ami annyit jelentett, hogy a szocializmus a tervszerű fejlődés révén biztosította a gazdaság folyamatos növekedését. Másrészt az ideológiai legitimáción, amely a szocializmus történelmi felsőbbrendűségét hirdette, ez azonban nem tudott mit kezdeni a „magyar társadalom nagy részét átható *eszmétlenséggel*” [Ripp, 2009:18], amelyet aztán örökölni hagyott a rendszerváltó politikai elit számára⁸. Nem voltak törésvonalak, nem volt megosztottság, amelybe a politikai pártok belekapaszkodhattak volna, ami alapján meghatározhatták volna arculatukat. Ráadásul a politika és a társadalom a rendszerváltás idején sem került szerves kapcsolatba egymással már csak azért sem, mert a forradalmat maga a politikai elit hajtotta végre [Ágh, 1991: 21, Bihari, 1991: 34, Bozóki, 2003, Fritz, 1996: 59], valójában nem is forradalom volt ez, hanem „békés átmenet”, amelyet a magyar politikai elit tárgyalások útját vitt végbe. „A tárgyalásokon kialakított átmenet nem tett lehetővé erős érzelmi azonosulást” [Ripp, 2009:53]. A társadalom nem csinált forradalmat, mivel nem volt erőteljes az elnyomás, viszonylagos szabadságérzettel rendelkeztek az emberek az államszocializmus utolsó időszakában. A politika és a társadalom szinte elkülönült egymástól, s a két dimenzió tagolódásában sem igazán voltak párhuzamok, amire a pártok építkezhetek volna. A társadalomban a félelem és elkötelezettség elveszítette a korábbi korszakokban tapasztalható jelentőségét is [Fritz, 1996: 208.]. A pártok így 1990 után légüres térbe kerültek. Pedig mint

⁷ valamint az Agrárszövetség képviselőjének és a független képviselőknek

⁸ Az MSZMP-n belül is a demokratikus, liberális reform tűnt egyedüli útnak, így a pragmatista technokrata modernizálók teret nyertek a pártban.

minden más „a demokrácia kezdetén álló, függetlenedő államnak”, a magyar államnak, s különösen a magyar politikai pártoknak „szüksége van a társadalom markáns, meghatározó rétegeinek és csoportjainak jóindulatú támogatására” [Fritz, 1996: 150.].

Éppen ezért a rendszerváltó politikai pártok esetében egy a pártoktól kiinduló politikai kommunikációval, a társadalom politikai tagolásával találkozunk, ami mesterséges kapcsolatteremtésben, a politikai pártok által hordozott törésvonalak autentikussá tételében nyilvánult meg [Ágh, 1991; Fritz, 1996: 155; Lengyel, 1991]. Egy demokratizálódó országban a politikai elitnek egyszerre több feladattal kell megbirkóznia, politikai identitást kell teremtenie, cselekvéseihez legitimációs erőt biztosítani, amihez a politikai részvétel erősítésére is gondot kell fordítania. A magyar pártokra különösen jellemző volt ez a kényszerhelyzet a rendszerváltás idején, s a pártok politikai arculatának megteremtésében, a helyenként erőteljes ideológiai és kommunikációs radikalizmus megjelenésében nagy szerepet játszott. Ebben a folyamatban a politikai elit átfogó, ideologikus válaszokat adott a társadalmi és politikai problémákra, kihívásokra, vagyis sajátos gondolatrendszerét, belső konfliktusait vetítette ki a társadalom egészére, hogy így tagolja a politikai életet. Lipset és Rokkan rámutatnak e folyamat kettős arcára, vagyis hogy a politikai pártok nemcsak leképezik a társadalmi törésvonalakat, hanem formálják is azokat: „a létrejött politikai és pártagoltság meghatározó választási lehetőségek, politikai alternatívák közé tereli a polgárokat, vagy másképp fogalmazva, a polgárok aközött választhatnak, ami rendelkezésre áll a politikai piacon... Magyarországon a polgárok sokasága elég szervezetlen és atomizált ahhoz, hogy az elitszereplők hívószavait komolyan vegye, azokhoz csatlakozzon...” [Fritz, 1996: 157.]. Éppen ezért a pártok előtt nyitott, szinte akadálymentes terep állt, valóban az alapoktól építhették támogatói bázisukat, „szabadon” alakíthatták a társadalmi szituáció megváltoztatását, amiben a kommunikáció kitüntetett szerepet kapott [Szécsi, 2007].

A második kihívást a parlamenti választás rövidege jelentette, 1990. március 25-én indult és mindössze egy hónapig tartott. A pártoknak nem volt idejük magukat megismertetni a társadalommal, a választópolgárokkal a rövid kampány miatt, nem jutott idő nemhogy a markáns politikai arculatok kialakítására, de még a politikai programok lényegi összeütköztetésére sem. A kampány során a pártok kísérletet tettek a társadalmi átalakulás programjának megfogalmazására, de ez a kampánykommunikáció elenyésző hányadát tette ki. A pártok inkább arra törekedtek, hogy a kampány során azt mutassák meg, a társadalmi átalakulást milyen értékek mentén képzelik el⁹. Így tulajdonképpen az ideológiai irányvonalak

⁹ A legnagyobb választóvonal az MDF és az SZDSZ között húzódott meg. Az MDF a régi rendszerrel való teljes szakítás mellett („tavaszi nagytakarítás”) egy kiegyensúlyozott és békés átmenetet hangsúlyozó kampánnyal állt

határozták meg az első szabad parlamenti választás kampányát. A kampány rövidege miatt azonban mélyebb, árnyaltabb képet nem tudtak kialakítani magukról a pártok, ezért Parlamentbe való bekerülésük után nagy hangsúlyt helyeztek az önálló arculat megteremtésére, s továbbra is úgy viselkedtek a parlament ülésein, mintha választási kortes beszédeikkel a választópolgárokat akarnák meggyőzni.

1990 májusában az első demokratikus parlamenti választások után a Magyar Országgyűlés megkezdte működését¹⁰. Bár 65 párt indult a választáson, mindössze hat jutott be – MDF: 165, SZDSZ: 94, FKgP: 44, MSZP: 33, Fidesz: 22, KDNP: 21, Agrárszövetség: 1, független: 6 képviselővel. A Kormány felállításának elvi meghatározó alapja volt, hogy az MDF elvetette mind az MSZP-vel, mind az SZDSZ-szel való együttműködés lehetőségét. Egy koalíciós kormányzásra alkalmas blokk létrehozásához Antall József kizárólag a „nemzeti erők” szövetségében gondolkodott, ám a kormány felállítását megelőzően titkos paktumot kötött az SZDSZ-szel, amely a nagyobb jelentőségű törvények megszavazásáért cserébe megkapta a köztársasági elnöki posztot, valamint a Magyar Televízió és Magyar Rádió elnöki pozícióit is.

A harmadik kihívást az ideológiai irányultság felerősödése jelentette. Gyenge lábakon állt mind a koalíció, mind az MDF elvi egysége, amelyre egy sajátosan amorf ideológiai önmeghatározás volt jellemző, hiszen továbbélt még benne a magyar liberalizmus több irányának gondolati hagyománya, mely irányzatokból Antall József egységes kereszténydemokrata-konzervatív pártot törekedett létrehozni az eltérő irányvonalak összezsírozásával [Debreczeni, 1998, Ripp, 2009:80.]. Ugyanakkor az MDF élesztette fel az

elő, amelyben jelentős szerepet kapott a magyarság hangsúlyozása (István, a király című rockopera felhasználása) az európai értékekhez való kapcsolódás mellett. Az SZDSZ ezzel szemben a modernség, a magabiztosság és a hozzáértés értékeit hangsúlyozta „tudjuk, merjük, tesszük” feliratú plakátjaikon, és gyökeres változást ígértek a társadalmi átmenetben, melyet egy „új társadalmi szerződés” megalkotásával láttak biztosítottnak. A két párt versengése során olyan hangulatot teremtett, melyben egy végzetes nemzeti katasztrófa vízióját lebegtették arra az esetre, ha a másik párt győzedelmeskedik. A többi párt esetében is találkozunk a társadalmi átmenetre vonatkozó különböző alternatívákkal. Főként a jobboldalon előtérbe került a hazafias, nemzeti jelszavak használata [Góralczyk, 2002: 126.]. A Független Kisgazda Párt és a Kereszténydemokrata Néppárt a történelmi múlttal való kapcsolat újrafelvételében látta meg a megoldást, így a hagyományos értékek hangsúlyozásához nyúlt: „Isten, haza, család!”, „Bort, búzát, békességet!” – kiscsapatok, „Hit, remény, szeretet” – kereszténydemokraták. Míg a Fidesz egyértelműen a szocialista államberendezkedés és a független, demokratikus jövő között húzott éles határvonalat. Az MSZP-nek pontosan amiatt volt nehéz dolga, hogy a régi rendszerrel nem kívánt teljes mértékben szakítani, éppen ezért magával ragadó kampánykommunikáció nem is volt tapasztalható részéről.

¹⁰ A győzelmet az MDF a nyugodt erő stratégiájával vívta ki a mérséklet, megfontoltság, nyugalom jelszavaival, maga mögé utasítva az SZDSZ túlideologizált előző rendszerrel szembeni elszámolási javaslatát. Az MDF-et támogatóinak nagy része azonban nem ideológiai alapon választotta, hanem azért, mert a kormányzásra legtöbb eséllyel pályázó, mérsékelt rendszerváltó erőnek látta, „amelyik szem előtt tartja a nemzeti érdekeket és a társadalom tűrőképességét” [Ripp, 2009:91.]. Az SZDSZ-nek pedig, minthogy hiányzott fő támogatói bázisa, a polgárság, radikális, sokak szemében könyörtelen benyomást keltő választási programja a választások elvesztéséhez vezetett.

1930-as években induló népi-urbánus vitát, a nyugatos fejlődés és a magyar hagyományok mentén húzta meg a politikai-ideológiai törésvonalat és igyekezett azt elmélyíteni, többek között azzal, hogy több reményt és érzelmi azonosulást kínált az embereknek [Ripp, 2009:85.]. „Ahogy Csengey Dénes az első lakiteleki találkozón kifejtette: az igazi, a vidéki Magyarországot képviselik, szemben a Moszkva hatalma és a Nyugat hitelei között őrlődő gyökértelen Budapest-Magyarországgal, amely nem törődik a hallgatásra kárhozott igazi hazával” [Ripp, 2009:87.]. Főként emocionálisan ható értékeket jelenítettek meg mint a nemzeti elkötelezettség, az erkölcsi felhatalmazás a félreszorított magyarság érdekeinek képviselőjére, a teljes magyarság program, a magasabb erkölcsiség, a nemzeti újjáépítés, a népiség és a nemzet hiteles képviselője. S így bár Antallban megvolt az egységesítő szándék, sokan voltak a harmadikutas nemzeti radikálisok, akik meghatározták a párt ideológiai arculatát. A KDNP főként jobboldali értékei, a vallásosság és a konzervatív értékrendje miatt került be a kormánykoalícióba, de az MDF dominanciája miatt hamar háttérbe szorult.

Az SZDSZ is több eltérő liberális irányzatot magába fogadó párt volt, megjelent benne a prokapitalista gazdasági neoliberalizmus, a demokratikus-liberális jogállam, az emberi jogi és szociális irányultság egyaránt, közös jegyként fűzte össze őket a nyugati mintakövetés és a kommunizmussal való szembenállás. A szociálliberális ághoz tartozott Eörsi István, Szabó Miklós, Solt Ottilia, Kis János, a jobboldali liberálisokhoz Tamás Gáspár Miklós, Kőszeg Ferenc [Capelle-Pogacean, 1999]. A nyugati típusú liberális demokráciák normáihoz való igazodása és mintakövető jellege miatt ébresztette fel az idegenség vádját, mely a jobboldalról indult ki. A nemzeti függetlenség visszanyerésével kapcsolatban nem voltak kérdéseik, „nem tekintették a sajátos nemzeti értékeket veszélyeztető folyamatnak a nyugatos modernizációt” [Ripp, 2009:78.], elsősorban a nemzet gazdasági érdekét tartották szem előtt és ezért inkább a modernizációs lemaradástól féltek.

Az FKgP erős párt volt (körülbelül 20 ezer taggal), erős vidéki bázissal (1700 területi szervezettel), biztos választókkal, akik egy jól körülhatárolható csoportot alkottak: előrehaladott korú, keresztény és nemzeti értékrendű emberek körét, akik nem tartoztak az intellektuális elithez, inkább alacsonyabb végzettségűekből, s főként vidékiekből tevődtek össze. Ebből eredt viszont a párt egyik gyengesége is – nem volt támogatása és helye a médiumokban. „Torgyán saját személyes részvételével igyekezett ezt a gyengeséget kiegyenlíteni. Egy szempontból igen hamar kétségbevonhatatlan vezetővé vált a parlament színterén – képviselőként a legtöbbet és a leghosszabban szólalt fel” [Góralczyk, 2002: 134.]. A Kormány Torgyán Józsefet, a párt elnökét el akarta lehetetleníteni azzal, hogy azt terjesztették róla, a pártállami időszakban együttműködött a belbiztonsággal. Torgyán személyének támogatása határozta meg ezután a

pártban létrejött a törésvonalat, mely végül párt- és frakciótöréshez vezetett. Tizenketten maradtak Torgyán mellett, a többiek pedig létrehozták a Kisgazda Párt történelmi frakcióját, s az MDF-es Házelnök, Szabad György nekik ítélte az FKgP jogos parlamenti képviselőletét, annak ellenére, hogy a párt országos kongresszusa Torgyánt erősítette meg pártelnöki pozíciójában. Így 1991 végétől a parlamentben két Kisgazda Párt létezett, Torgyán pedig a kormány egyik leghevesebb bírálója lett a Parlamentben és az utcán egyaránt.

Az MSZP, amely az állampárt reformszárnyából nőtt ki, a szakértelmiség (reformista és technokrata pártértelmiség) új nemzedékére építette megmaradt egyharmados bázisát, sokáig erkölcsi válságban volt egy történelmi bűnökkel terhes bukott rendszer örököséként, amely ráadásul gazdasági válságba sodorta az országot, újra kellett építenie magát és megerősítenie támogatói bázisát [Ripp, 2009:93.].

Végül a Fidesz a ciklus alatt igyekezett távol tartani magát az ideológiai csatározásoktól. Anakronisztikusnak ítélte a népi-urbánus ideológiai vitát, így kivonult belőle [Ripp, 2009:78; Szabó Ildikó, 2007], illetve igyekezett morálisan fölébe helyezkedni. A parlamenti pártok mégis kivétel nélkül részt vettek a *Nemzetiségi Diskurzus* megjelenítésében és alakításában, meghatározott ideológiai irányultsággal, vagy a neutrális pozícióhoz való közelítéssel. A diskurzus tematizálását azonban egy jól körülhatárolható csoport, a parlamenti szélsőjobb dominálta. Bár a Kisebbségi Kerekasztal által is képviselt hazai nemzeti és etnikai kisebbségek is nyitottak voltak a „*Nemzetiségi diskurzusba*” való bekapcsolódásra, annak fő szervező elve nem a hazánkban élő kisebbségek helyzetének rendbe tétele lett, hanem sokkal inkább a pártok határon túli magyarsághoz fűződő viszonyának megjelenítése, melyhez a hazai kisebbségekhez kapcsolódó parlamenti viták is főként csak eszközül szolgáltak¹¹.

A rendszerváltást követő első magyar parlament ebbe az ideológiai keretbe ágyazódva kezdte meg működését. A kihívások összességében ahhoz a felismeréshez vezettek, hogy a pártoknak hangsúlyos szerepet kell szánniuk ideológiai arculatuk kiformálására támogatói bázisuk megtartásához, valamint újabb támogatók megnyeréséhez. A politikai kommunikáció így mint nagyon hangsúlyos eszköz jelent meg a parlamenti pártok eszköztárában.

2.1. A Parlament mint elsődleges kommunikációs színtér

A parlamenti politikai kommunikáció két elméleti felvetésből is megközelíthető. Az első szerint az új kommunikációs tér igyekezett kitörölni a régi rendszer fogalmi készletét, de

¹¹ Gyurok János lényegét érintő felvetésére válaszolva szeretném hangsúlyozni, hogy a társadalom, főként a kisebbségek részéről az igény valóban megfogalmazódott a Nemzetiségi Diskurzus előtérbe helyezésére, s számos tartalmi elemmel gazdagította azt, mint ahogyan ezt a Kisebbségi törvény vitája is tanúsítja, de fő szervező elvévé mégsem az általuk képviselt prioritás – a hazánkban élő kisebbségek helyzetének javítása – állt.

az új még kialakulóban volt, még nem egységesült és nem fogta át egy közös nyelvi-diszkurzív keret. Ez az értelmezés a posztmodern gondolkodásmódból eredeztethető [Lyotard, 2001]. A másik megközelítés viszont ezt a kezdeti nyelvezet is „önműködőként” fogja fel széttöredezettsége ellenére is, s az értelmezésnek, az egymáshoz illeszkedő jegyek kimutatásának hangsúlyos szerepet szán [Habermas, 1994, 1999]. Ez utóbbi, habermasi gondolatból indul ki feltevésem, miszerint a rendszerváltást követő első parlamenti ciklusban egy olyan átmeneti politikai nyelvezet jelent meg, amely a ciklus során egy erőteljes ideológiai arculatot vett fel, mely változása folyamán egy konzisztens gondolati láncra, vagyis a *Nemzetiségi diskurzusra* építhető fel. A kommunikációs tér szűkössége¹² erősítette a képviselők felszólalásainak jelentőségét, így arra kényszerültek, hogy felszólalásaikban tömörítsék ne csak a szorosan az adott témához kötődő állásfoglalásukat, de politikai hitvallásuk minél teljesebb bemutatására is törekedtek. E kényszerhelyzetből nőtte ki magát egy sajátos *ideologikus beszédmód* eluralkodása, amely egyedi, sokszor radikális, de mindenképpen figyelemfelkeltő és beazonosítható megfogalmazásokra készítette őket.

Az első parlamenti ciklusban a Parlament mint kommunikációs tér szerepe felértékelődött, egyrészt, még részben jelen volt a televízió előtti korszak, amelynek fő kommunikációs terepe a Parlament volt, másrészt a Magyar Televízió és a Magyar Rádió egyenes adásban közvetítették a plenáris üléseket, vagyis a felszólaló képviselők az egész ország nyilvánossága előtt vallhatták meg nézeteiket, védhették meg álláspontjukat a parlamenti viták során. A képviselők ennek tudatában is voltak¹³. Harmadrészt a politikai jobboldal kommunikációs mozgásterét még nagyon szűk volt, főként a Parlamentre koncentrált, hiszen a nyomtatott sajtót ebben az időszakban szinte kizárólagosan a baloldal uralta. A jobboldal törekvése a média feletti uralom megszerzésére az országban kirobbant média-háborúhoz vezetett, az alternatív kommunikációs teret pedig sokáig csak az utcai megnyilvánulások jelentették számára. Hogy a Parlament lett a politikai kommunikáció uralkodó színtere, a kortárs politikai elemzők mint Ágh Attila és Bihari Mihály is alátámasztják [Ágh, 1991: 19; Bihari, 1991: 34]. Ez a kommunikáció pedig főként ideológiai-politikai természetű vitákra szorítkozott. A későbbi ciklusokban, főként 1998-tól a nagy politikai kinyilatkoztatások, viták kikerültek a Parlamentből. A hangsúly-áthelyeződést a

¹² A politikai kommunikáció tere, főként a jobboldal számára igen szűkös volt a rendszerváltás után, javarészt a Parlamentre korlátozódott. Bővebben a harmadik fejezetben fejtem ki e szűkösség okait és körülményeit.

¹³ Szűcs M. Sándor 1992. január 20-i napirend előtti felszólalása elején nemcsak a Házelnököt és a parlamentet köszönti, hanem a rádióhallgatókat és a tévénézőket is.

perszonalizálódás¹⁴ megjelenésével magyarázza Kiss Balázs, aki a politikai kommunikáció magyarországi történetét főként a kommunikációs technikák oldaláról vizsgálja. Egyre nagyobb hangsúly tevődik a közönségre, az interaktivításra, szakértők helyett a mindennapi emberek mondják el véleményüket a politikai kérdésekről. Egy politikus testesíti meg a pártot, sőt „a pártok váltak a politikusok, mégpedig a vezérek függvényeivé, függelékeivé, azért kell párt, hogy lehessen vezére, sőt, nem nagy túlzás azt állítani, hogy van vezető politikus párt nélkül is” [Kiss, 2003: 12.]. 1998-tól, Orbán Viktor miniszterelnöksége idején megerősödött a kormányzat politikai kommunikációja, sokkal tudatosabb, irányítottabb lett, előtérbe kerültek a többi színterek, a központilag szervezett sajtótájékoztatók, a televíziós és rádiós, moderált beszélgetős műsorok, háttérbe szorítva a parlamentet. Medgyessy Péter és főként Gyurcsány Ferenc miniszterelnöksége alatt pedig az utcai politizálás erősödött meg, főként a választási eredményekkel való elégedetlenség, az őszi-beszéd és a Fidesz által elindított népszavazási kezdeményezés-sorozat eredményeként. 2006-tól Orbán Viktor tüntetően nem is vett részt a parlamenti üléseken. 2010-es választási győzelme után úgy tűnik, a kormánypárt fő politikai kommunikációs tere már nem a Parlament, hanem a médiával egy sokkal közvetlenebb és irányítottabb kapcsolat kialakítására törekszik. A Parlament jelentős politikai kommunikációs térként való kezelése elsősorban az ellenzéki Jobbiknál tapasztalható, hiszen a párt közvetlen médiakapcsolatai egy szűkebb réteg felé fordulnak, a társadalom egészét azonban elsősorban a parlamenti kommunikációjuk révén képesek elérni (az Országgyűlés alakuló ülésén történtek, a Fidesz kormányzati tevékenységének, vagy éppen a közjogi kinevezések kommentárjai révén). A Jobbik politikai kommunikációjában a Parlament előtérbe állítása és jelentős kommunikációs térként való kezelése a rendszerváltás utáni időszak radikális jobboldalának kommunikációs helyzetére emlékeztet.

2.2. Következtetések – A történeti-politikai kontextus értelmezési kerete

A rendszerváltással létrejövő új politikai helyzetben a parlamenti pártok az új demokratikus berendezkedéshez szükséges törvényi feltételek megteremtése mellett aránytalanul nagy hangsúlyt fektettek támogatói és legitimációs bázisuk megerősítésére parlamenti vitáikban. Ebben, elsősorban a jobboldal részéről, jelentős szerepet szántak a „nemzetiségi” kérdésnek.

¹⁴ A perszonalizáció magába foglalja a vezéresedés és a popularizálódás jelenségeit. A vezéresedés során a politikai üzenetek áttevődnek a szervezetekről a személyekre, míg a popularizálódás a politikai történéseket az „egyszerű emberek” életén keresztül jeleníti meg.

Teun A. van Dijk a nyelvet társadalmi gyakorlatként jellemzi és a hatalom eszközeként tekint rá [van Dijk, 1987]. Irányzata markánsan kritikai hangvételű, a társadalmat objektív rendszernek feltételezi, melyben az emberek a világot kizárólag érdekeiknek megfelelő jelentéssel ruházzák fel¹⁵. Ez az iskola Magyarországon egyelőre nem rendelkezik komolyabb hagyományokkal, már csak azért sem, mert mind a Dénes Iván Zoltán, mind a Szabó Márton köré szerveződő iskolák azon az állásponton vannak, hogy a nyelv nemcsak a hatalmi struktúrák tükrözésére és egyben leleplezésre képes, hanem annál sokkal gazdagabb jelentéstartalmakkal bír és művelői nem olyan tudatosak, mint ahogyan azt van Dijk feltételezi. Sokkal inkább a gadamer-i hermeneutikai hagyományokra alapoznak, a politikát jelentésszerű valóságként értelmezik, melynek minden szereplője értelmező állapotban van, tehát a politikát folyamatként és nem állapotként képzelik el. Az utóbbi két iskola álláspontjához közelítve a vizsgált parlamenti beszédek egy folyamat alakító elemeiként értelmezem, melyek egymásra és a nagyobb társadalmi közönségre is kölcsönösen hatással voltak, s nem egyszerűsíthetők le a politikai-ideológiai érdekek megjelenítésére. Mindemellett nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a Parlamentben felszólaló politikusok nagyon is tudatában voltak társadalmi és politikai szerepüknek és lehetőségeiknek.

¹⁵ Magyarországon Barát Erzsébet a Szegedi Tudományegyetemen foglalkozik a nyelvhasználat és a hatalmi viszonyok kapcsolatának vizsgálatával.

3. Fejezet

Szemantikai elemzés

Ebben a fejezetben, mintegy alulról építkezve, a szavak, a mondatok szintjén vizsgálom meg a parlamenti beszédeket. A szemantikai elemzést azért tartom szükségesnek vizsgálatomban, mivel a filozófia nyelvi fordulatának szemléletmódja alapján magam is úgy vélem, hogy a nyelv nem csupán közvetítő funkcióval rendelkezik, s nem elegendő önmagában, kiragadottan elemezni. A szavak, mondatok egy kommunikációs folyamat részei, melyben a résztvevők hatnak egymásra, s együttesen hoznak létre egy nyelv által konstruált valóságot. A vizsgálathoz tehát az is hozzátartozik, hogy milyen közegben, milyen céllal, mire használjuk a nyelvet. A kisebbség-többség viszonyának feltérképezésében ez a megközelítés még újnak számít, mégis indokolt lehet alkalmazása akár a politikatudomány területén is, mivel olyan eredményeket (összefüggéseket és értelmezési lehetőségeket) is képes felmutatni, melyek a hagyományos elemzések során nem feltétlenül kerülnek felszínre¹⁶.

Mind a beszédcselekvés-elméletek, mind a nyelvi kommunikáció pszichologista megközelítései, mind a politikai nyelvi formák elméleti kategóriái olyan szempontoknak bizonyulnak, melyek megfelelő kiindulópontként szolgálhatnak a parlamenti beszédek „*Nemzetiségi diskurzusának*” szemantikai elemzése során. A beszédcselekvések, vagyis a cselekvésre készítő, vagy valamilyen meghatározott magatartás, viselkedés sajátos jegyeit tükröző beszédek megtalálhatóak a ciklus vizsgált felszólalásaiban, sőt egyre jellemzőbbé váltak a *Nemzetiségi Diskurzusban* a ciklus során. Ez szükségessé tette a szavak, mondatok mögöttes jelentéstartalmának és indítékainak való utánjárást is. Egy olyan szemantikai készlet felépítésének lehetünk szemtanúi, melynek elemei aktív részesei, alakítói voltak a politikai viták befolyásolásának, s melyek mindhárom felsorolt elméleti megközelítés alapján értelmezhetőek.

3.1. Elméleti megközelítés

Ha bizonyos szavak mögöttes jelentésével egyaránt tisztában van a beszélő és a megszólított, még akkor is, ha nagyon összetett jelentéstartalmak, sőt meghatározott érzelmek is kapcsolódhatnak egy-egy ilyen szóhoz, használatuk erőteljesen befolyásolja a beszélő és a

¹⁶ Itt említeném meg Szücs Zoltán Gábor elemzését a rendszerváltás utáni időszak történelmi múlthoz való viszonyáról, mely „Az antall-i pillanat” címen jelent meg, vagy Pál Gábort, aki a gyűlöletbeszédéről, illetve Glózer Ritát, aki a „civil” fogalmáról írt diskurzuselemzést.

megszólított viszonyát. A politikusi nyelv esetében fokozott jelentőséget kap annak befolyásoló képessége. Akár Bourdieu-től, akár Lasswell-től indulunk ki, a politika, a nyelv és a hatalom szoros összefüggését állapíthatjuk meg [Bourdieu, 1978; Lasswell, 2000]. Egy parlamenti beszéd a döntés, mint hatalmi funkció számos formájára hatással lehet. A közvetlen érintkezés szintjén hatással van mind a parlamenti többségre, mind az ellenzékre mint hallgatóságra. Egy jogszabály megalkotásánál hatással van arra, hogy milyen részek épüljenek bele, s végül elfogadják-e azt. Az interpellációk és kérdések rendszerében hatással van arra, hogy a parlamenti képviselők hogyan döntenek – elfogadják-e a válaszokat. A napirendi felszólalások beszédei pedig jelentős mértékben vannak hatással a kormányoldal és az ellenzék, azon belül az egyes pártok egymáshoz való viszonyára, együtt-döntési képességére, sőt, különösen ebben az első ciklusban, a pártokon belüli uralkodó nézetek egymáshoz való viszonyára is. Közvetve hatással lehet a társadalom szélesebb rétegeire, akik figyelemmel kísérik a parlamenti vitákat. Egy olyan parlamenti ciklus felszólalásait vizsgáltam meg, ahol ez a közvetett hatás még nagyon erősnek bizonyult, hiszen a fő színtere volt a politikai vitáknak, erőegyensúlyok, politikai arculatok kialakításának. A televízió (kereskedelmi televíziók ekkor még nem lévén nézettségi konkurencia nélkül) több órán keresztül közvetítette a parlamenti vitákat, a sajtó és a társadalom egy jelentős része az itt látottak, hallottak alapján alakította ki saját, szubjektív véleményét a pártokról, értelmezését az aktuális politikai eseményekről, s végül saját, szubjektív preferenciarendjét a pártokról. Végül ezek együttesen, vagyis a Parlamenten belül alakuló erőviszonyok és a társadalom részéről érkező válaszreakciók, visszahatottak a parlamenti beszédekre, arra készítetve őket, hogy beszédeikben a már részben kialakított szemantikai struktúrájukat és készletüket milyen irányban alakítsák, fejlesszék tovább. Vagyis hogy haladjanak-e tovább azon az úton, esetleg radikalizálják vagy mérsékeljék beszédeik konszenzuskereső vagy éppen konfrontatív jellegét, és mindehhez milyen (inkább az érzelmekre ható és a történelmi tájékozottságra hagyatkozó vagy inkább az értelemre ható, ésszerű és mondjuk a nemzetközi tájékozottságra hagyatkozó) érv- és szókészletet használjanak.

3.1.1. A kategóriák

A rendszerváltás után formálódó nemzetiségi témájú politikai megnyilvánulásokban a nyelv különböző formáinak és használatának bemutatásához elvi alapot a beszédcselekvés elmélet, a pszichológiai nominalizmus és a politikai nyelvi formák elmélete szolgáltatott [Austin, 1962; Edelman, 1977; Szécsi, 2007; Gastil, 1992; van Dijk, 1998].

A beszédcselekvés elmélet szerint a szóbeli kifejezés nemcsak dolgokat mond el a világról, hanem hatással van a változásra is. Ezért egy mondat kimondását beszédcselekvésnek nevezhetjük. A kimondottak jelentésében nemcsak az lényeges, hogy mennyiben fedik a valóságot, vagyis, hogy a jelölő mennyire pontosan idézi fel a hallgatóban a jelöltet, hanem az is, hogy milyen hatással vannak a kimondottak a hallgatóra, milyen reakcióra készítetik őt, valamint, hogy maga a kimondott szó, mondat milyen cselekvési irányultságot foglal magában [Austin, 1962]. Az első parlamenti ciklusban jellemző beszédcselekvésként jelent meg a példaadás szándéka, a viszonzóság kinyilvánítása, vagyis hogy csak valamiért cserébe tesznek valamit és szélsőséges esetekben a fenyegetés, vagyis szankciók kilátásba helyezése valamilyen esemény bekövetkezése vagy elmaradása esetére.

A pszichológista álláspont a beszélő szándékaira, indítékaira hívja fel a figyelmet, melyekkel hatást kíván gyakorolni a hallgatóra, s melyeket a hallgató felismer a közölt szavakból. A beszédben megbúvó mögöttes szándék a konszenzus hiányát felhánytorgató és azt a másik fél hibájaként feltüntető, tulajdonképpen konfrontatív felszólalásokban, vagy a saját megosztó tevékenységét külső fenyegetettséggel leplező felszólalásokban (a másság démonizálásában) érhető tetten főként az első parlamenti ciklusban.

A politikai nyelvi formák edelmani négyes felosztásából a történelmi-társadalmi helyzet egyik sajátosságaként pont az a nyelvezet fordul elő ritkán, amelynek a Parlament fő funkciója a törvényhozás lévén a leggyakoribbnak kellene lennie, a jog nyelve. Edelman a következő módon osztja fel a politika világában megjelenő nyelvi formákat [Edelman, 1977]:

1. a buzdítás nyelve;
2. a jog nyelve;
3. a bürokrácia nyelve;
4. az alkudozás nyelve;

Az első parlamenti ciklus beszédei leginkább a *buzdítás nyelvén* fogalmazódtak meg. Ez nem meglepő, hiszen, mint ahogyan már korábban utaltam rá, ebben az új társadalmi-politikai helyzetben a pártoknak nem feltétlenül az volt az elsődleges célja, hogy a parlamenti kommunikációs lehetőségeket a törvényalkotásra korlátozzák, hanem saját pártjaik arculatának kialakításához és a társadalom felé megfogalmazott üzeneteik továbbításához is felhasználták őket. A buzdításba így ebben a speciális politikai kommunikációs környezetben több minden is beletartozott, egyrészt közös értékek és célok felmutatásával egyfajta csoportkohéziós irányultsága is volt, de ugyanúgy egy másik csoporttól való távolságtartásra

is ösztönzött. Másrészt, mivel bővelkedett dramatizáló elemekben, erőteljes érzelmi hatás keltése is jellemző volt rá. A beszédmódelemzés során kitüntetett részletességgel elemzett „*Ideologikus beszédmód*” jellemző nyelvezete volt. A jobboldal leginkább az általa felélesztett népi-urbánus vita kategóriáinak és motívumainak felhasználásával, a sérelmi politizálással, illetve a határon túli magyarság iránt érzett felelősség és elkötelezettség hangoztatásával jelent meg a buzdítás nyelvén, míg a baloldal (főként az SZDSZ) a felélesztett népi-urbánus fogalmi keretekhez illeszkedő, védekezve támadó, a jobboldalt a másság démonizálásával vádoló nyelvet használt.

A *jog nyelve*, amely leginkább a Kisebbségi törvény vitáiban és főként a parlamenti ciklus első felében jelent meg, félretéve a frakciófegyelmet, a Kisebbségi törvény részletkérdéseire összpontosult, a hibás és félreértelmezhető részek kigyomlálása és egy valóban jól működő törvény megalkotásában való közreműködésről tanúskodik, ha csak egy rövid szakaszában is. A jog nyelvén szólalt fel azoknak a képviselőknek a többsége is, pártoktól függetlenül, akik részt vettek a „nemzeti és etnikai kisebbség” terminus meghatározásának vitájában. Emellett, főként a nemzetközi joghoz igazodó nyelvezetet használtak a képviselők több nemzetközi egyezmény ratifikálásának vitájában, mint például az ENSZ Emberi Jogi Egyezményének parlamenti megerősítése¹⁷ során is.

Az „*Uralmi beszédmód*” szintén jellemző volt erre a parlamenti ciklusra, hogy a beszédmódelemzés során is részletes vizsgálatnak vettem alá, de az edelmani szűk értelemben vett *bürokratikus nyelv* is ugyanúgy megtalálható a ciklus során. Nyilvánvalóan kizárólagosan a parlamenti többség és a parlamentben felszólaló kormánytisztviselők részéről. Nagyrészt az interpellációk és kérdések válaszaiban, valamint néhány nagyobb horderejű témával foglalkozó, ellenzéki napirend előtti felszólalásra adott válaszokban érhető tetten, és a felelősség elhárításában, a felelősség elmosásában, a személytelen intézmények mögé búvásban nyilvánult meg.

Végül az *alkudozás nyelvéről* szintén elmondható, hogy megjelent, bár korlátozott területeket érintően, mint a kisebbségi civil szervezeteknek nyújtott költségvetési támogatás elosztásának parlamenti szintű döntése és korlátozott időszakra, amely például a Kisebbségi törvény hosszas, évekig elhúzódó vitájának elejét jellemezte. Az alkudozás nyelvét a kompromisszumokra törekvés és a konstruktív viták jellemezték, a nem feltétlenül pártok által megszabott keretekben gondolkodás. A „*Demokratikus beszédmódra*” jellemző nyelvezet sajátos nyelvi elemeket is tartalmazott, mint például a Kisebbségi törvényt többször

¹⁷ ON: Mészáros István (SZDSZ), 1992. szeptember 15. az ENSZ Emberi Jogi Egyezményének parlamenti vitája

jellemezték „a demokrácia fokmérőjeként”, sokszor hivatkoztak a „társadalmi konszenzusra”, de néhány a későbbiekben részletesebben elemzett nyelvi elem is hozzátartozik az alkudozás nyelvéhez, mint a „Magyarország a béke szigete” vagy „hat párti konszenzus” kifejezések.

A továbbiakban arra törekedtem, hogy az elméleti kiindulópontokra építkezsem a szókészletre, a nyelvtanra, a retorikára és a szóváltási taktikákra kiterjedő elemzésem során.

3.2. A beszédek építőkövei

John Gastil¹⁸ szerint a politikai interakciók meghatározott nyelvi struktúrákban helyezkednek el, így a politikai beszédek sajátos befolyásoló irányultságának mikéntje, működése nyomon követhető a beszédek lexikai feltárása során [Gastil, 1992]. Gastil nyomán a lexikai megfeleléseket a szókészletben (jellemző szavak, nyelvi újítások, technikai szavak, pontatlan kifejezések, eufemizmus, feltöltött szavak), a nyelvtanban (beszédcselekvések, képi ábrázolások, szintaxis, főnévi konvenciók), a retorikai stratégiákban (integratív komplexitás és destruktív partikularizmus, rituálék, metaforák és mítoszok) és a szóváltási taktikákban (fordulatok, napirend meghatározása) igyekeztem nyomon követni. Dieckmann arra hívja fel a figyelmet, hogy a politikai szavak nagymértékben többértelműek és homályosak, értelmük csak korlátozottan tehető pontossá, és a politikusok nem is mindig törekednek arra, hogy ezeket a pontosításokat megtegyék [Szabó Márton, 1998: 41.]. Ennek figyelembevételével kezeljük zárójelben azt, hogy képesek lehetünk meghatározott személyes, politikai, ideológiai, stb. jellemzők szerint feltérképezni a kifejezések használatát, és ezekből egyértelmű következtetéseket levonni a politikusok kommunikációs stratégiáira vonatkozóan(!).

3.2.1. A szókészlet

A *politikai szakzsargon* olyan specifikus nyelv, mely nyelvtani alapja a köznyelv, de sajátos jelentéstartalommal rendelkezik. A „nemzetiségi” témájú politikai szakzsargon pedig egy még specifikusabb nyelv. Előfordulnak benne úgynevezett *jellemző szavak*, melyek nyelvi újításokat („cigánybűnözés”, „judeoplutokrata”, „jogi dilettantizmus”, „politikai huliganizmus”), szokatlan, sajátos kifejezésmódot („hitvány hazaáruló”, „keresztény kurzus – szemita kurzus”, „pöceszagú szabadosság”, „példanép”, „posványmagyar”) foglalnak magukban. A *pontatlan kifejezések*, vagyis a bizonytalan jelentéstartalmú szavak a kisebbségi törvénynél fordulnak elő, a felszólaló képviselőknél keveredik a nemzetiség, nemzeti

¹⁸ A politikai jelentéstan elemi részeinek vizsgálatában John Gastil diskurzuselemző módszertani vezérfonalára támaszkodom, melyet *Undemocratic Discourse* (1990) című írásában vezet végig. Ám igyekszem koncepcióját zárójelben kezelni, minthogy van Dijkhoz közelítve álláspontját a politikai jelentéstani elemzése határozottan társadalomkritikai jellegű.

kisebbség, nyelvi kisebbség, etnikai kisebbség jelentése, melynek tisztázására több alkalommal is kísérletet tesznek, sikerrel. Így válik a „nemzeti és etnikai kisebbség” kifejezés a rendszerváltó Parlament első ciklusában *technikai szóvá*, mivel pontos definícióval bír mindenki számára. Megjelenik az *eufémizmus* is, a viszonylag tiszta jelentéstartalmú szavak szándékos félreértelmezése (népi-urbánus vita felélesztése).

3.2.1.1. Jellemző szavak

A parlamenti beszédek közös szókészletből táplálkoztak, melyben találunk *jellemző szavakat és kifejezéseket*, mint a „példamutató”, a „reciprocitás”, a „precedensértékű”, a „hat párti konszenzus”, a „magyarságvédelem”, a „hazaárulás” vagy a „keresztényüldözés”. E szavak és kifejezések a parlamenti ciklus négy éve alatt számos alkalommal hangoztak el, s jelentéstartalmuk a sűrű hangoztatás során és vélhetően részben ennek eredményeként némileg megváltozott. Másrészt, mivel a *Nemzetiségi Diskurzus* jellemző szavai és kifejezései voltak, meghatározott érzelmi kötődések is megjelentek velük kapcsolatban, melyeket a képviselők is érzektek, sőt nagyrészt ők maguk generálták a szavak érzelmi feltöltődését.

A „példamutató” jelző határozott jelentőséget az ország külpolitikai vitanapján kapott, az Ukrajnával kötött egyezményhez (a későbbi Ukrán-magyar alapszerződéshez) kötődő kisebbségvédelmi nyilatkozattal kapcsolatban¹⁹. Majd a Kisebbségi törvényt is számos alkalommal nevezték „példamutatónak”. Mind a jobb²⁰, mind a baloldalon²¹ sűrűn elhangzott a „példamutató” jelző a Kisebbségi törvénnyel kapcsolatban, de a jobboldalon erősebbnek mutatkozott a törvény külpolitikai kontextusa, olyan magatartásmintával szolgáló jogszabályt láttak a létrehozandó törvényben, amely a határon túli magyarságra nézve is pozitív hatással lehet. A baloldal is kapcsolt biztonságpolitikai jelentőséget a Kisebbségi törvényhez, ám mégis inkább a belső szociális bajok és etnikai konfliktusok megoldását várta tőle, nem pedig a határon túli magyarság sorsának rendezését. Majd az Ukrán-magyar alapszerződéshez ragasztották a „példamutató” jelzőt a Kormány és az ellenzék részéről a radikális népiek ellenében. „Példamutatónak” nevezték az alapszerződést, mivel azt alkalmas eszköznek tartották a határon túli magyarság kisebbségi jogainak garantálására²². A ciklus végén azonban megkérdőjeleződött a „példamutató” szándéka, melynek háttérében a határon túli magyarság megsegítésének szándéka állt. A Magyar Parlament minden lehetőséget

¹⁹ ON: Csóti György (MDF), 1991. október 15. politikai vitanap

²⁰ ON: Vona Ferenc (MDF), Bartinka József (FKgP), Dénes János (független), 1993. március 9. kisebbségi törvény vitája, Réti Miklós (MIÉP), 1993. június 28., kisebbségi törvény vitája

²¹ ON: Jánosi György (MSZP), Horváth Vilmos (SZDSZ), 1993. április 14. kisebbségi törvény vitája

²² ON: Jeszenszky Géza, külügyminiszter (MDF), Hegedűs István (Fidesz), 1993. május 4., ukrán-magyar alapszerződés vitája

megragadott a határon túli magyarság megsegítése érdekében, számtalan esetben sürgették emiatt a Kisebbségi törvény megalkotását is, ez a sürgető szándék azonban többségében retorikai fogásnak bizonyult, ezt támasztja alá, hogy Magyarország sokáig halogatta az Európa Tanács Regionális és Kisebbségi Nyelvi Chartájának és a fontos kisebbségvédelmi ajánlásokat tartalmazó stockholmi Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet egyezményének aláírását, azzal érvelve, hogy nem mindig előnyös az a fajta görcsös „példamutatás”, amelyet Magyarország mutat kisebbségi kérdésben nemzetközi szinten²³.

A „reciprocitás”, vagyis a kölcsönösség megjelenése tulajdonképpen a „példamutatással” egy gondolati egységben értelmezhető. A jobboldalon elterjedt nézet volt, hogy a Kisebbségi törvény nemcsak elvi, talán erkölcsi példaként mutatható fel a szomszédos országok és a nemzetközi közvélemény előtt, hanem egyfajta jogalapként is szolgálhat majd, ami által jogosan elvárhatják a szomszédos országoktól hasonló kisebbségvédelmi jogszabályok felmutatását²⁴. Sőt Miklós Árpád már a párttá szerveződött radikális népiek soraiban azt a felvetést is megkockáztatta 1993 őszén²⁵, hogy csak akkor támogassa Magyarország Románia felvételét az Európa Tanácsba, ha Románia területi autonómiát ad Erdélynek.

Az 1993-as ukrán-magyar alapszerződés vitájában tett szert jelentőségre a „precedensértékűség”. A kormányoldal és az ellenzék egyaránt egyetértett azzal a megállapítással, miszerint az alapszerződéshez kapcsolt, az ukrán állam részéről vállalt kisebbségvédelmi garanciák „precedensértékűnek” tekinthetők, hiszen korábban ilyen kisebbségvédelmi garanciákat tartalmazó bilaterális szerződésre nem volt példa²⁶. Viszont a jobboldal belső ellenzéke éppen abban látta a „precedens” megjelenését, hogy az alapszerződésben Magyarország lemondott jövőbeni területi követelési jogáról Ukrajnával szemben, s úgy vélték, ez lesz majd „precedensértékű” Románia, Szlovákia, Jugoszlávia és a többi esetlegesen érintett szomszédos ország számára, akik követelni fogják Magyarországtól hasonló joglemondás megfogalmazását. Ezt viszont a kormányoldal és az ellenzék nem tartotta reális veszélynek²⁷.

A „hat párti konszenzus” a széles társadalmi támogatottságot igénylő döntések, szabályozások vitáiban jelent meg. A *Nemzetiségi Diskurzusban* ez elsősorban a Kisebbségi

²³ ON: Tabajdi Csaba (MSZP) és Kelemen András (MDF) vitája, 1993. november 9., napirend előtt

²⁴ ON: Jakab Róbertné (MSZP), 1990. október 15., napirend előtt, Oláh Sándor (EKgP), 1991. október 15., politikai vitanap, Kováts László (EKgP), 1992. szeptember 29., kisebbségi törvény általános vitája, Sipos Imre (EKgP), 1993. március 9. kisebbségi törvény vitája,

²⁵ ON: Miklós Árpád (MIÉP), 1993. szeptember 27., napirend előtt

²⁶ ON: Szent-Iványi István (SZDSZ), Németh Zsolt (Fidesz), 1993. május 4. ukrán-magyar alapszerződés vitája

²⁷ ON: Trits Tamás (Fidesz), 1993. május 11., ukrán-magyar alapszerződés vitája

törvényben²⁸ merült ki. Mindkét politikai oldal számos alkalommal hivatkozott a „hat párti konszenzus” igényére vagy már meglétére is. A ciklus végére már inkább csak számon kérte egymástól a kormányoldal és az ellenzék, hogy a másik fél miatt hiúsult meg a „hat párti konszenzus”, de két konspirációs jellegű bírálata is akadt a széleskörű parlamenti megegyezésnek. Az első G. Nagyné Maczó Ágnes részéről, aki egyenesen a régi államszocialista elvű vezetéshez hasonlította a jobb és a baloldal együttműködését, s „hat párti központi bizottságként”²⁹ nevezte meg az együttműködést utalva arra, hogy a pártok egymással abban egyeztek meg, hogy a hatalomból a társadalom egészét kizárják. Másodikként pedig Torgyán József vonta kétségbe a „hat párti konszenzus” valódi létezését az Alkotmánymódosítás és az Országgyűlési képviselők választásáról szóló törvény vitájában, mivel úgy vélte, az pusztán csak „öt párti machináció”³⁰ lehetett, tekintve a kettészakadt kiscsoportok csupán egyik felével egyeztetett az MDF, Torgyán megkerülésével és figyelmen kívül hagyásával.

A „magyarságvédelem” már a kezdeteknél megjelent, de 1992-től egyre sűrűbben fordult elő a parlamenti beszédekben. Mind a külső, mind a belső fenyegetettség érzése kapcsolható a „magyarságvédelemhez”. A külső fenyegetettség érzése a szomszédos országok többségi társadalmainak nacionalista beállítottságából fakadt, mely veszélyeztette a határon túli magyarság életét, míg a belső fenyegetettség érzését a zsidók vélt gazdasági és politikai hatalomra törése, valamint a szociális háló vélt cigányság általi túlterhelése váltotta ki. Mindkét irányú fenyegetettség érzést további érzelemkeltő elemekkel igyekeztek fokozni. A külső fenyegetettség érzésének erősítéséhez az aktuális helyzetet általában történelmi kontextusba ágyazottan, legfőképp *Trianonhoz* kapcsolva értelmezték, de számos alkalommal egészen a középkorig is visszanyúltak, így beszéltek „megcsonkított Magyarországról”³¹, vagy a déli harangszó jelentőségéről, melyet a „keresztény európai és összemberi kultúra védelmének szimbólumaként”³² határoztak meg. Az aktuális eseményeket is csak e történelmi kontextusból szemlélve értelmezték, emiatt nevezett hazaárulónak a miniszterelnök néhány ellenzéki képviselőt (abból az elvi-történelmi pozícióból kiindulva, hogy Magyarország egyfajta vezető szerepet tölthet be a közép-európai térségben), amiért azok bírálták külföldön a kormány külpolitikáját³³, majd aztán magát a miniszterelnököt is a kormányoldal többségével

²⁸ ON: Hack Péter (MDF), 1993. július 7., kisebbségi törvény határozathozatala

²⁹ ON: G. Nagyné Maczó Ágnes (MDF), 1991. május 13., napirend előtt

³⁰ ON: Torgyán József (FKgP), 1993. október 12., alkotmánymódosítás és az országgyűlési képviselői törvény vitája

³¹ ON: G. Nagyné Maczó Ágnes (MDF), 1991. május 13., napirend előtt

³² ON: Dénes János (független), 1993. április 14., kisebbségi törvény általános vitája

³³ ON: Pethő Iván (SZDSZ), 1991. szeptember 3., napirend előtt

és az ellenzékkel egyetemben a radikális népiek, amiért megszavazták az Ukrán-magyar alapszerződés ratifikációját³⁴. Az ország belső fenyegetettség érzésének erősítéséhez pedig jó alkalmat szolgáltatott az eredetileg éppen az országban eluralkodó szélsőséges nacionalista érzelmek valamiféle elvi megfékezésére irányuló törekvés, a *Rasszizmus, idegengyűlölet és antiszemitizmus elleni országgyűlési nyilatkozat* vitája. Ebben a radikális népi képviselők a szélsőjobboldali megnyilvánulásokkal szemben a szélsőbaloldal veszélyének hangoztatásával igyekeztek visszavágni, valamint a „keresztényüldözés” veszélyével, amelyet a zsidóság és a régi rendszer titkosszolgálati és egyéb módszereinek összemosásával igyekeztek felkelteni³⁵.

3.2.1.2. Nyelvi újítások

A parlamenti beszédek közös szókészletét gazdagítják további szavak, sajtószerű jelzős szerkezetek, melyek a parlamenti viták során születtek, vagy legalábbis olyan diskurzusokban, melyekhez a parlamenti viták szereplői is kapcsolódtak³⁶.

A „sztálini alkotmány” jelzős szerkezettel már az első Alkotmánymódosító vita során találkozunk. Több, a rendszerváltást elemző írás foglalkozik a pártok olyan ideológiai felosztásával, melyben a régi rendszerhez való viszony is megjelenik kategóriaként, s az MSZP-n kívül az összes többi pártot mint a régi rendszerrel élesen szembehelyezkedőt jellemzi. A Parlamentben tehát a régi rendszerrel való teljes leszámolás igénye fogalmazódott meg a „sztálini alkotmány” hangoztatásával. Elsőként Mécs Imre vetette fel³⁷ az Alkotmánymódosító vita során a társadalmi szabályok új alapokra helyezésének, egy új társadalmi szerződés megfogalmazásának igényét. Ehhez pedig az 1949-es alkotmány teljes eltörlését látta szükségesnek. A Magyar Alkotmány teljesen új alapokra helyezését sürgette mind az SZDSZ a baloldalon, mind a jobboldal számos képviselője is, főként a radikálisabb szárnyról³⁸, pedig, mint ahogy Trombitás Zoltán³⁹ is rámutatott, az 1949-es alkotmányból mindössze egyetlen mondat maradt meg, amelyből kiderül, hogy Magyarország fővárosa Budapest. A rendszerváltás hangulatában, még az első szabad választások előtt az az

³⁴ ON: G. Nagyné Maczó Ágnes (FKgP), 1993. május 4. ukrán-magyar alapszerződés vitája

³⁵ ON: Csurka István (MDF), 1992. június 22., napirend előtt

³⁶ Egyetlen neutrálisnak mondható nyelvújítás jelent meg a parlamenten belül, tulajdonképpen csak futólag, hozzátévelegesen, említésszerűen: ON: 1994. február 21. napirend előtt Király Béla (SZDSZ), a kisebbségi ombudsman feladatairól beszélve hivatkozott az *Álljunk meg egy szóra!* című műsorra, mely pályázatot írt ki az ombudsman kifejezés magyarosítására, s amelyre a következő megoldások születtek: országbiztos, jogór.

³⁷ ON: Mécs Imre (SZDSZ), 1990. június 18., alkotmánymódosító vita

³⁸ ON: Király B. Izabella (független), 1993. június 28., napirend előtt számolt be arról, hogy az MDF etikai bizottsága megfosztotta őt tagságától a trianoni megemlékezésen mutatott kirekesztő megnyilatkozása miatt, beszédében többek között kitért arra, hogy népszavazást kezdeményez az alkotmány eltörlésére, melyet „sztálini alkotmánynak” nevezett.

³⁹ ON: Trombitás Zoltán (Fidesz), 1992. december 8., napirend előtt

elképzelés terjedt el, hogy az új Parlament feladatai közé többek között egy új alkotmány létrehozása is hozzátartozik majd. Ezt a feladatot azonban eddig nemhogy az első ciklusban, de a továbbiakban sem végezte el⁴⁰.

A „cigánybűnözés” a Kádár-rendszerből is ismert kriminalisztikai fogalom lényegében egyedül a cigányságra jellemző bűnözési formát feltételez, ami a cigányság egészére nézve diszkriminatív jellegűvé teszi a kifejezést. Azért került a nyelvi újítások kategóriába, mivel a parlamenti képviselők is bekapcsolódtak a kifejezés valódi tartalmáról és használatának legitimitásáról folyó társadalmi vitába. A kormány megszüntette a cigányságot külön kategóriába soroló rendőrségi bűnügyi statisztikák készítését, melyeket a Kádár-korszakban évtizedekig használtak [Póczik, 2002.]. Több kormányhivatalnok és magasabb rangú rendőrtiszt azonban továbbra is többször nyilvánosan élt a „cigánybűnözés” kifejezés használatával. A „cigánybűnözés” kifejezéshez a parlamenti felszólalások során olyan konnotáció párosult, amely a kifejezés illegitim voltát hangsúlyozta, s kormányoldali használóit a cigányság diszkriminatív kezelésével vádolta. Az ellenzék részéről az SZDSZ-es Kőszeg Ferenc és Horváth Aladár többször szót emeltek a „cigánybűnözés” kifejezés nyilvános használata ellen, többnyire olyan eseményekhez kapcsolva azt, melyek során állami szervek diszkriminatív módon bántak a cigánysággal (cigányokkal szembeni általános igazoltatások miskolci és egyéb borsod megyei településeken⁴¹), vagy szemet hunytak a többségi társadalom részéről megnyilvánuló diszkrimináció felett⁴².

Több olyan kifejezéssel is találkozunk a parlamenti ciklusban, melyek valamely népcsoporthoz, mint a magyar, a cigány vagy a zsidó, meghatározott pozitív vagy negatív jelzöt kapcsolt, jellemezve ezzel magát a megnevezett népcsoportot is. Jellemzően a jobboldal radikális szárnyának képviselői éltek ilyen nyelvújításokkal, illetve azok a baloldali, vagy mérsékelt jobboldali képviselők, akik megszólítva érezték magukat, vagy védelmükbe vették a megszólított népcsoportokat.

⁴⁰ Új alkotmány Magyarországon valószínűleg 2011-ben fog születni, a jelenlegi, ideiglenes alkotmány eltörlésével kapcsolatos érvelésekben pedig sorra feltűnik a „sztálini alkotmány” kifejezés is.

⁴¹ ON: Kőszeg Ferenc (SZDSZ), 1990. június 26., interpelláció

⁴² A „cigánybűnözés” kifejezés napjainkban is használt kifejezés, főként a politikai szélsőjobb részéről. A 2010-ben parlamentbe bekerült Jobbik frakcióvezetője, Vona Gábor nemrégiben a Parlament falai között a „cigánybűnözés” elleni fellépést sürgetett.

Magyar negatív	Magyar pozitív	Cigány negatív	Cigány pozitív	Zsidó negatív	Zsidó pozitív
„meggyötört milliányi magyar”	„magyar példanép”	„antiromanizmus”	„keresztény cigány”	„Hordót a zsidónak!”	„judeokeresztény civilizáció”
„saját sorsával sem rendelkező magyar nép”	„nemzeti apródok”	„ciganizmus”		„judeoplutokrata gazember”	
„a magyarság a civilizált Európa indiánja”	„magyar vér”	„cigánybűnözés”		„keresztény kurzus – szemita kurzus” szembeállítás	
„magyar holocaust”	„magyar néplélek”	„a cigányok elkülönítése”			
„posványmagyar”	„magyar szellem”	„cigányellenes atrocitások”			
„nemzetgyalázás”	„magyar nyelv”	„bűnbakkeresés”			
„a magyar nemzet megaláztatása”	„magyar civilizáció”	„cigányvonal”			
	„Magyar Szellemi Védegyelet”				

A magyar nemzetkarakterológia második világháborút megelőző időszakában élte virágkorát, de a rendszerváltás utáni Parlamentben is megjelentek a magyarság egyéniségére tett utalások. A „magyar” szó főnévként és jelzőként egyaránt megjelent. Főnévként – „meggyötört milliányi magyar”, „saját sorsával sem rendelkező magyar nép”, „a magyarság a civilizált Európa indiánja” – általában jelzős szerkezetekhez kapcsolódott, mely a magyarság iránt elsősorban pozitív érzelmek kiváltására voltak alkalmasak, mint az együttérzés, szánalom, szolidaritás érzése. Jelzőként „magyar vér”, „magyar lélek”, „magyar szellem”, „magyar nyelv”, „magyar civilizáció”, „magyar kultúra”, „posványmagyar” – melyek tulajdonképpen mind a dualizmus kori nemzeti liberalizmus historizálása és a Trianon utáni revíziós politika eszköztárának újraértelmezései, átvételei.

A „cigány” szó a vizsgált felszólalásokban szinte kizárólagosan a népcsoportra vonatkozóan jelent meg, „cigány” jelzővel csak olyan személyeket illettek, akik valóban etnikai értelemben a cigányság körébe tartoztak. Vagyis egyértelműen a cigány (ekkor a roma elnevezés még nem volt gyakori) népcsoportra vonatkozó, értéksemleges kijelentésekkel találkozunk. Kivétel a „cigánybűnözés”, amelyről általában az ellenzék kezdeményezett vitát, ám a kormányoldal kényesen ügyelt arra, hogy ne tapadjon hozzá a cigányság semmiféle negatív megítélésére utaló megfogalmazás, emiatt a baloldal által meggyanúsított kormány- és rendőrtisztviselők nyilvánosságra került, a cigányra nézve negatív kijelentéseitől minden esetben elhatárolódott. Nem talált rajtuk fogást az „antiromanizmus” és „ciganizmus” elterjedéséről számot adó Péli Tamás⁴³ sem. Egyetlen esetben, a független Dénes János az Idegenrendészeti törvény vitájában elhangzott felszólalásában találkozunk a cigányságra

⁴³ ON: Péli Tamás (magát nyíltan a cigánysághoz tartozónak valló MSZP-s képviselő), 1993. április 6., A rasszizmus, az idegengyűlölet és az antiszemitizmus ellen címmel benyújtott országgyűlési nyilatkozat javaslat általános vitája

nézve sértő gondolatokkal, amikor a törvény szigorítására vonatkozó javaslatát azzal indokolja, hogy ellenkező esetben megszállnák Magyarországot a cigányok, de ott sem találunk a cigányságot verbálisan sértő elemet. Illetve Deme Zoltán a szélsőséges ideológiáktól elhatárolódó nyilatkozat vitájában állította be igazán sajátos nézőpontból a cigányságot, hogy igazolja állítását, miszerint keresztényüldözés folyik Magyarországon, ezt azzal támasztotta alá, hogy megverték egy keresztény cigányt⁴⁴.

A „zsidó” elnevezéssel hasonló módon óvatosan bántak a képviselők. Ennek ellenére mégis találunk nem kevés, kifejezetten a zsidósággal mint közösséggel szembeni diszkriminációt tartalmazó felszólalást. Két okból: egyrészt mivel a még fél éve sem ülésező Parlamentben vélhetően elhangzott egy olyan bekiabálás a jobboldali padsorokból egy SZDSZ-es politikus felszólalása kezdetén, amely őt nem személy szerint, hanem mint SZDSZ-es politikust a zsidó népcsoporthoz sorolta. Erről a „Hordót a zsidónak!” bekiabálásról aztán később, a hangfelvételek vizsgálata után kimutatták, hogy valójában „Hordót a szónoknak!”-ként hangzott el, mégis heves vitát gerjesztett a jobboldal és az SZDSZ között. Másrészt ellenzéki, illetve mérsékelt jobboldali képviselők több alkalommal idéztek jobboldali beállítottságú sajtóorgánumokból a zsidóságot becsmélő, a második világháborús zsidóellenesség szellemiségét idéző szövegrészeket, melyek többször jobboldali képviselők szájából hangoztak el eredetileg. A Hunnia és a Szent Korona folyóiratokban, valamint a Vasárnapi újság című rádióműsorban megjelent vagy elhangzott diszkriminatív jelzőkért miatt az ellenzék, főként az SZDSZ a Parlament jobboldalát vonta felelősségre. Nem csoda, hiszen elsősorban az SZDSZ-t azonosították a zsidósággal a jobboldalon. Ezt támasztotta alá Derdák Tibor⁴⁵ utalása a Hunnia folyóiratban megjelent egyik kijelentésre, miszerint a Parlamentben csupa „judeoplutokrata gazember” ül. A jobboldal néhány zsidósággal szembeni megnyilatkozását igyekezett tompítani Jeszenszky Géza⁴⁶ külügyminiszter, aki a magyarokat a „judeokeresztény civilizáció kultúrköréhez” tartozóként jellemezte.

Végül született néhány új jelzős szerkezet, szinte kizárólagosan a radikális népiek részéről, melyekben főként a kormány, a liberalizmus és a sajtó kritikája fogalmazódott meg:

⁴⁴ ON: Deme Zoltán (MDF), 1993. március 1. A rasszizmus, az idegengyűlölet és az antiszemitizmus ellen szóló országgyűlési nyilatkozat általános vitája

⁴⁵ ON: Derdák Tibor (SZDSZ), 1990. augusztus 2. alkotmánymódosító vita

⁴⁶ ON: Jeszenszky Géza (MDF), 1990. október 30., az Európa Tanács alapszabályának és az Európai Emberi Jogi Egyezmény aláírásáról szóló országgyűlési határozati javaslat tárgyalása

Kormány	Liberalizmus	Sajtó
„politikai horror”	„liberális minimum – népi maximum” szembeállítás	„sajtóbanditizmus”
„politikai diletantizmus”	„agresszív, totális liberális diktatúra”	„intellektuális agresszorok”
„politikai huliganizmus”	„pöceszagú szabadosság”	
„hitvány hazaáruló”	„sehonnai bitang ember”	

3.2.1.3. Pontatlan kifejezések és technikai szavak

Az első parlamenti ciklusban pontosan a *Nemzetiségi Diskurzus* kulcsfogalmai (nemzet, nemzetiség, kisebbség, etnikum, anyanemzet, nyelvnemzet) olyanok, melyek jelentésének tisztázására (hogyan pontosan kiket is értünk az e fogalmakkal megjelölt csoportok alatt) csak nagyon kevés esetben törekedtek a képviselők. A politikai szavakra amúgy is jellemző a többértelműség, használóira pedig a szándék, hogy a szavak mögötti pontos és határozott tartalom egyértelműsítésére ne törekedjenek. Hogy miért? Talán azért, mert a homályos értelmű szavak használata során a hallgatóság saját definícióit helyettesíti bele az elhangzott beszédbe, így akár egyet is érthetnek a beszélővel, bár teljesen eltérőek a szavakról alkotott fogalmaik.

A kisebbségi törvény hosszas vitájában a felszólaló képviselőknél keveredett a „nemzetiség”, „nemzeti kisebbség”, „nyelvi kisebbség”, „etnikai kisebbség” szavak jelentése, melynek tisztázására több alkalommal is kísérletet tettek, sikerrel. Így született meg a *nemzeti és etnikai kisebbség* kifejezés és vált a rendszerváltó Parlament első ciklusában *technikai szóvá*, mivel pontos definíciót szolgáltatott mindenki számára. Ettől azonban a képviselők még nem kezdték el következetesen használni, sőt a felszólalások többsége azt mutatja, hogy pártoktól függetlenül maradtak a „nemzetiség”, vagy „kisebbség” szóhasználat mellett. Ez lehetőséget adott arra, főként, bár nem kizárólagosan, a radikális jobboldali képviselők számára, hogy a „nemzetiségi” témájú vitákban, melyek általában a hazai „nemzeti és etnikai kisebbségekről” zajlottak, a határon túli magyarságról is szót ejtsenek.

3.2.1.4. Eufemizmus

Az eufemizmus a viszonylag tiszta jelentéstartalmú szavak szándékos félreértelmezését jelenti, általában a valós körülmények megszépítésében, kikozmetikázásában merül ki. Ilyen eufemizmussal élt a belügyminiszter, Boross Péter⁴⁷, aki a köztársasági elnököt 1992. október 23-án, ünnepi beszédének elmondásában megakadályozó

⁴⁷ ON: Boross Péter (MDF), 1992. november 3., kérdések

bőrfejú tüntetőket (Katona Béla elmondása szerint – „néhány száz, fasiszta egyenruhába bújtatott, nyilas jelvényt viselő és csuklyát hordó suhanc”) 20-30, legálisan bejegyzett megemlékezőnek nevezte. Ekkoriban kezd tudatosodni az SZDSZ számára is, hogy a jobboldal a népi-urbánus vita felélesztésével egyértelműen a kozmopolita, gyökértelen zsidósággal azonosítja be a pártot, s ebben az SZDSZ partnernek bizonyult, hiszen hagyta magát kiutálni a nemzeti ünnepekről, míg tétlenül nézte, ahogyan a Kormány és a jobboldal kisajátítja ezeket a nemzeti ünnepeket⁴⁸.

További érdekes példa az eufemizmusra Király B. Izabella képviselőné értelmezése a bőrfejúekről, akiket már néhány cigány és színes bőrű külföldi megverése hírhedtté tett a Parlamenten belül is. Egy kőbányai fiatal zsidó lány⁴⁹ megkéselése után parlamenti felszólalásában őket hazugságban nevelt, helyét kereső ifjúságnak nevezte, akik rövid hajuk miatt egyfajta másságot képviselnek, amit ugyanúgy megillet a tolerancia, mint bármely más másságot.

3.2.1.5. Nyelvtan

A vizsgált parlamenti felszólalások nagy része a *beszédcselekvések* körébe tartozik, ami olyan speciális nyelvtani forma, amely elhomályosítja a különbséget a beszéd és a cselekvés között, valamilyen cselekvésre készítő, vagy már eleve cselekvést magába foglaló funkcióval rendelkezik. A rendszerváltás utáni első Parlament beszédcselekvései közül elsősorban a fenyegetést, a vádolást, a figyelmeztetést, valamint a bocsánatkérést említeném meg.

Fenyegetés	„Románia adjon területi autonómiát Erdélynek, akkor támogatjuk Európa Tanácsbeli felvételét.”	ON: Miklós Árpád (MIÉP), 1993. szeptember 27., napirend előtt
Vádolás	„nincs hatpárti konszenzus, csak ötpárti hatalmi machináció... az MDF meghamisítja a szavazatokat... a tizenötmillió magyar miniszterelnöke gesztus alszent” az 1992. október 23-i megemlékezés televíziós feldolgozása kapcsán Csurka István Nahlik Gábort, a magyar televízió elnökét és Bánó Andrást megvádolta a tények meghamisításával.	ON: Torgyán József (FKgP), 1993. október 12. alkotmány módosítás és OGY képviselői törvény vitája ON: Csurka István (MIÉP), 1994. február 7. napirend előtt
Figyelmeztetés	„Ha már nem szeretik ezt a népet, amelynek földjén meghíztak, legalább ne piszkolják be azt. ... hamis próféták ellen, a magyarság sebeire idegen gyógyírt keresőkre hívom fel a figyelmet, nehogy ők legyenek ismét iránymutatók, mert egy kivézetett, tönkretett nép egy újabb rossz irányba való haladást már nem bír el.”	ON: Réti Miklós (MDF), 1991. március 4. kárpótlási törvény vitája
Bocsánatkérés	„Torgyán József mindazoktól mélységes szomorúsággal a szívében bocsánatot kér, akiket megsértett a magyar nép azzal, hogy kénytelenek voltak a magyar területek kétharmad részét magukhoz venni, és ha netántán ezzel megbántottunk volna bárkit, akkor Torgyán József ezzel bocsánatot kér.”	ON: Torgyán József (FKgP), 1991. szeptember 23. napirend előtt

⁴⁸ ON: Tölgyessy Péter (SZDSZ), 1992. október 26., napirend előtt

⁴⁹ ON: Király B. Izabella (független), 1994. február 8. interpellációk

A beszédcselkvések általában a közvetlen hallgatóságnak szólnak, de lehet más címzettjük is, vagy akár a címzett meghatározatlan is maradhat. Ezekben az esetekben a parlamenti képviselők felszólalásai főként a zárt parlamenti körön kívül mutattak. Jellemzőek voltak ugyan a közvetlen hangnemű direkt szóváltások, amikor a képviselők egymással vitáztak, de nagyrészt a nyilvánosság számára elmondott beszédek voltak, néhány esetben még kiszólás is történt (a rádióhallgatók és a tévénézők megszólítása⁵⁰). Ilyen értelemben ezek a parlamenti beszédek nem sorolhatók a klasszikus beszédcselkvések közé, hiszen azok a beszélő és a hallgató között közvetlen és egyértelmű viszonyt feltételeznek. A parlamenti beszédek sajátos jellemzője, hogy közvetlenségük ellenére a megszólítottak köre igen tág. Az idézett beszédcselkvések emellett erőteljes érzelmi hatást kiváltó funkcióval is rendelkeztek. A beszédcselkvések viszonylag gyakori használata arra enged következtetni, hogy a parlamenti képviselők prioritásai között igencsak előkelő helyen szerepelt a markáns arculatformálás.

A *képi ábrázolás* olyan nyelvi forma, amely közvetve tálal egy információt, véleményt. A példák, hasonlatok, képi leírások a hallgatóság számára bizonytalan, megfejtendő jelentéssel bírnak, félreértelmezésre adhatnak alapot. Ez a szándék nem is állt távol a ciklus parlamenti felszólalóitól, igen gyakran éltek a kevésbé konkrét, inkább sugalmazó képi ábrázolások használatával. Lukács Tamás sokatmondó szóképe akár cinikus önbírálatként is értelmezhető: a ciklus eleji Alkotmánymódosítási vita során bírálta a Parlamentet, amiért az a régi alkotmányt módosítgatta, de nem hozott létre egy egészen újat, azonban érdekes módon ő nem „sztálini alkotmány” felemlegetésében élte ki rosszállását, hanem a parlamenti jobboldalt bírálta emiatt, akiket „Werbóczy szellemi utódaiként” egy kalap alá vett. A „Hordót a zsidónak!” bekiabálás szintén egy több jelentéssel, több értelmezési kiindulóponttal rendelkező vitát indított el. Már eleve magának a bekiabálásának a pontos szövege sem adott. A Házelnök által kezdeményezett hangvizsgálat eredménye alapján a „Hordót a szónoknak!” bekiabálás hangzott el, ami egészen más jelentéssel bír. De ha maradunk az eredeti verziónál, akkor is legalább két kifutása lehet az értelmezésnek, egy mindenféle történeti kontextust nélkülöző ártatlanabb és egy a második világháborús zsidóellenes szellemiséget visszaidéző értelmezést. Réti Miklós egy kalap alá véve a fasizmust és a kommunizmust egy olyan képet vetített a hallgatóság elé, amely Németh László gondolatait visszatükrözve a magyarságot egy idegen eszmék által megvezetett, majd bűnösneként beállított népként ábrázolta, majd az ebből fakasztott érzelmeket egy személyben saját magára vonatkoztatta. Bogdán Emilt kirekesztő sajtóbeli nyilatkozatai miatt bírálta mind

⁵⁰ Szűcs M. Sándor (MDF), 1992. január 20. napirend előtt, „Tisztelt Elnök Úr! Tisztelt Ház! Igen tisztelt rádióhallgatók – akiket közvetlenül érint felszólalásom –, tévénézők!”

a baloldali ellenzék, mind a mérsékelt jobboldali képviselők egy része, s amikor lehetőséget kapott önmaga védelmezésére, a konzervativizmus ideológiája mögé bújva azt a házmaster gyermekével szemléltette. Végül Karcsay Sándor az európai országok közötti különbségek érzékeltetésére egy nagyon érdekes házhasonlattal élt.

Van egy „Werbőczy-utódok tódozzák-fódozzák” effektus az alkotmánymódosítás során, ami nem tartható.	ON: Lukács Tamás (KDNP), 1990. június 5. alkotmánymódosító vita
„Hordót a zsidónak!” vagy „Hordót a szónoknak!”	ON: ismeretlen bekiabálás, 1990. szeptember 18.
„Lassan magyarságomban úgy érzem magam, mint akit szemközt köptek, s amikor le akarom törölni, és felemelem a kezem, máris visitanak, ordítanak, hogy bosszút akarok állni, és tettelegességre készülök, ezért inkább leengedem a kezem, s nem törölöm le, hadd csorogjon a szenny, csak csend legyen körülöttem.”	ON: Réti Miklós (MDF), 1991. március 4. kárpótlási törvény vitája,
„Ahhoz, hogy valóban tevőleges közösséget érezzünk magunk körül, ahhoz az kell, hogy ezt valóban és természetes közösségként határozzuk meg. Az emberiségért áldozatot hozni nem lehet, de a házmaster gyerekéért, akinek nincs télkabátja, igen. Tehát én minél kisebbre húzom ezt a közösséget, annál tevőlegesebben tudok tenni érte. A hazáért meg lehet halni, az emberiségért nem.”	ON: Bogdán Emil (MDF), 1991. június 10., napirend előtt
„a legjobb szó, a mi külpolitikánk nehézségeire az a bizonyos on the rasors, a borotvaélen való táncolás, de talán még jobb a német Gratwanderung szó, amikor egy hegygerinc keskeny ösvényén kell haladnunk, amikor jobbra és balra szörnyű mélységek tátonganak, egy hibás lépés, egy tévedés, és lezuhanunk a meredélyen lefele... ne olyan Európa Házba invitáljuk a közép-európai népeket, ahol az emeleti lakosztályokban laknak a gazdag nyugatiak, az újaknak meg a szuterén jut, lift nincs, a lépcső pedig el van törve.”	ON: Karcsay Sándor (KDNP), 1991. október 15. politikai vitanap

A színes képi ábrázolásmód is indikátora annak, hogy a képviselők számos nyelvi eszközt felhasználtak saját és pártjuk politikai és ideológiai arculatának megrajzolásához.

A *főnévi konvenció* esetében lényeges szerep jut a megszólítottak, vagy megnevezettek számának és személyének, valamint viszonyukhoz a beszélővel. A főnévi konvenció a csoportképzés és a csoport-elhatárolódás egyik legfontosabb eszköze. Kiemelkedő alkalmazója Torgyán József volt, aki számos alkalommal azonosította magát a magyar néppel, de több más esetben is – szintén inkább a radikális jobboldalhoz tartozó képviselők, mint Réti Miklós, G. Nagyné Maczó Ágnes – találkozunk hasonló csoportképző összemossással, amikor a Parlamentet, vagy a keresztény érzelmű rádióhallgatókat⁵¹ azonosították a magyar néppel. Külön említést érdemel Torgyán József felszólalása annak az esetnek kapcsán⁵², amikor egy 1992-es pozsonyi futballmérkőzésen a rendfenntartásra kivezényelt szlovák kommandósok megverték a magyar drukkerket. Torgyán József a magyar drukkerket azonosította a magyar néppel, a kommandósokat pedig a szlovákokkal. A főnévi konvenció a felelősség elmosására is alkalmas, ha egy beszéd személytelen vagy többes számban fogalmazódik meg. Leggyakoribb megjelenése a „mi magyarok” összetétel. Emellett a korábban a nyilvánosság előtt tabu témákban (Trianon, határváltoztatás) nyilatkozó képviselők az őket ért bírálatokat a

⁵¹ ON: Szűcs M. Sándor (MDF), 1992. január 20., napirend előtt

⁵² ON: Torgyán József (FKGP), 1992. szeptember 21-én, napirend előtt

magyarság, a magyar haza, illetve a nemzet bírálataként értelmezték⁵³. A főnévi konvenciók továbbá egész ideológiai irányultságokat is képesek magukba sűríteni, ennek egyik remek példája szintén Torgyán Józseftől származik⁵⁴: „Amerikai az amerikaiaké. Magyarország a magyaroké.” Egy másik G. Nagyné Maczó Ágnestől⁵⁵, aki az ukrán-magyar alapszerződés vitájában a szerződés ratifikálása esetére a nemzet, az egész magyarság halálát jósolta meg, s jóslatában a magyarság halálában Krisztus halálának motívumait fedezte fel.

Az elnevező konvencióról abban az esetben beszélhetünk, ha a beszélő intézménye, pozíciója, csoportja által nevezi meg magát, szintén alkalmas a felelősség elmosására. Szintén radikális jobboldali stilisztikai fogás volt a vizsgált parlamenti ciklusban, jelentős személyes, egzisztenciális keretbe ágyazva. Három jellemző példával illusztrálnám: Mizsei Béla⁵⁶ szerint „a fasiszta jelképek megtiltásával a magyar nép szájára teszünk lakatot”, Dragon Pál⁵⁷ az Ukrán-magyar alapszerződés vitájában azt kérte, hogy „az ukránok ne kívánjanak tőlünk olyat, amit a magyar nép nem tud elfogadni”, míg Varga János egzisztenciális kijelentése⁵⁸ a következőképpen hangzott: „Én embernek is csak magyarként tudok lenni”.

A nyelv néha közelebb áll a cselekvéshez, mint a pusztá kijelentéshez. Igyekeztem néhány példával alátámasztani, hogy ez a felismerés a szavak, mondatok szintjén is érvényes lehet. Olyan példákat ragadtam ki, melyek a nyelvi cselekvés pragmatikus funkcióira világítanak rá. A továbbiakban a textus általánosabb környezetét vizsgálom meg.

3.2.1.6. Retorikai stratégiák

A retorikai stratégiáknak két ellentétes irányultsága van. Egyrészt az *integratív komplexitás* célja egy mederbe terelni a különböző álláspontokat, s azokat azonos érvényességgel fogadja el, vagyis egy kérdést illetően nemcsak egy lehetséges választ fogad el, a válaszokat pedig igyekszik összeegyeztetni egymással. Az integratív komplexitás a „*Demokratikus beszédmódra*” jellemző, valamint az ott tárgyalt vitákra (Kisebbségi törvény vitája, a Kisebbségek parlamenti képviseletének vitája). Valamint *A rasszizmus, az idegengyűlölet és az antiszemitizmus ellen szóló országgyűlési nyilatkozat* általános vitájában⁵⁹ Weszelovszky Zoltán, Raj Tamás, Gál Zoltán és Giczy György felszólalásai

⁵³ ON: Torgyán József (FKgP), 1991. szeptember 23. napirend előtt

⁵⁴ ON: Torgyán József (FKgP), 1992. november 30. napirend előtt

⁵⁵ ON: G. Nagyné Maczó Ágnes (FKgP), 1993. május 4. ukrán-magyar alapszerződés vitája

⁵⁶ ON: Mizsei Béla (EKgP), 1993. március 1. A rasszizmus, az idegengyűlölet és az antiszemitizmus ellen szóló országgyűlési nyilatkozat általános vitája

⁵⁷ ON: Dragon Pál (EKgP), 1993. május 10. magyar-ukrán alapszerződés vitája

⁵⁸ ON: Varga János (MDF), 1993. március 9. kisebbségi törvény vitája

⁵⁹ 1993. március 1.

tanúskodnak erről az irányultságról, ami viszonylag ritkán mutatkozott meg a rendszerváltás utáni első parlamenti ciklusban.

Másrészt a *destruktív partikularizmus* egyetlen nézőpont kizárólagosságát vallja, csak azt ismeri el egyedül helyesnek és érvényesnek, minden más, eltérő véleményt elvet. Konszenzus-kerülését azonban nem mindig vállalja fel, az egyetértés hiányát az ellenfél hibájaként rója fel. Destruktív partikularizmus jellemzi mind az „*Uralmi*”, mind az „*Ideologikus beszédmódban*” tárgyalt felszólalásokat.

A retorikai stratégiák köréből három jelent meg a vizsgált időszakban. A *rituálé* a politikai diskurzus olyan eleme, melynek hatására a beszélő és a hallgatóság között a meghitt összetartozás érzése alakul ki [Gastil, 1992: 487]. A *rituáléknak* nagy jelentőséget tulajdonított a Parlament. Számos történelmi évfordulóról megemlékezést tartottak a Parlament falai között ünnepi beszéddel vagy egyperces néma tiszteletadással, emellett minden állami ünnep előtt vagy után megemlékeztek azokról, főként az aktuális vitában érveik alátámasztásához kapcsolódva. A történelmi megemlékezéseket egyrészt a történelmi múlthoz való kapcsolódás legitimációs igényével, másrészt a hozzájuk kapcsolódó politikai értékek identifikációs szerepének felismerésével a jobboldal igyekezett kisajátítani. A Parlamenten belül számos alkalommal hivatkoztak a nagy történelmi évfordulókra és a Parlamenten kívüli történelmi ünnepeknek is fő szereplőivé váltak. Trianon, az államalapítás ünnepe egyértelműen a jobboldalhoz köthető, de az 1848-as szabadságharc és az 1956-os forradalom kizárólagos örökségéért is harcba szállt. Ez az irányultság a parlamenti vitákban jól nyomon követhető. A baloldalon az SZDSZ és a Fidesz 1993-ig (amely az Országgyűlés 1990-es trianoni megemlékezéséről ki is vonult) nem tulajdonított akkora jelentőséget a múlthoz való kötődésnek, aminek az lett az eredménye, hogy „hagyták magukat kiutálni a nemzeti ünnepekről”. Ennek legékezebb bizonyítéka az 1992. október 23-i megemlékezés, amelyen a köztársasági elnököt megakadályozták beszéde elmondásában az ellene tüntetők. Az MSZP pedig minthogy eleve az MSZMP utódpartjaként határozta meg magát, automatikusan el is zárta magát ennek a legitimációs és identifikációs eszköznek az alkalmazásától.

Hasonló legitimációs és identifikációs eszköznek tekinthető a *mítosz*, amely egyszerű, nehezen cáfolható magyarázatot takar [Gastil, 1992: 489]. A rendszerváltás után főként a jobboldalon tartották szükségesnek a múlthoz való kötődés megjelenítését a Parlament falai között. A mítoszt két kiindulóponthoz kötötték, volt egyrészt egy vallásos, bibliai megjelenése: Hörcsik Richárd a kisebbségben élő magyarokra vonatkoztatva fordult Ézsaiás

prófétához és Jakab apostolhoz⁶⁰, G. Nagyné Maczó Ágnes pedig egyenesen jézusi népnek nevezte a határon túli magyarokat⁶¹, de felszólalásaiban több egyéb alkalommal is bibliai nyelvezetet használt. A másik kiindulópont történelmi alapja a magyar őstörténet, melynek funkciója a magyarság kárpát-medencei jogos uralkodó helyzetének alátámasztása. Iván Géza például azt sérelmezte egyik felszólalásában, hogy az iskolában kevés figyelmet szentelnek erre a fontos történelmi időszakra, melynek jelentőségét a következő anekdotával támasztotta alá:

„Mikor katona voltam, a hátam mögött a katonám beszélgetett egy szlovák fiúval. A szlovák fiú azt mondta: "Mégiscsak disznóság, hogy ti arany zablán, arany féken vettétek meg ezt az országot!" Kíváncsi voltam, füleltem hátrafelé, hogy mit válaszol rá a katonám. Azt mondta: "Tudod, minékünk már akkor is több eszünk volt és jogunk volt minékünk a vezetésre." Tehát nem történelmileg adott választ, hanem ilyen apportált, egyszerű szöveggel – de frappánsan. Nagyon is fontos tehát, hogy népünk tudatában sok minden benne legyen.”
[ON: Iván Géza (FKGP), 1991. december 10., kérdés]

Edelman szerint a politikai mítosz bár leegyszerűsít, az emberek mégis képesek átlátni, megérteni általa a világfolyamatokat [Edelman, 2004:102]. Azért kapaszkodunk tehát a politikai mítoszokba, mert értelemmel bíróvá teszik számunkra a világot, s magyar sajátosságként legitimációs és identifikációs erejük is van.

A Gastil-féle kategóriák soron következő eleme a *metafora* [Gastil, 1992:488], amin nem annyira költői képet, hanem inkább címkézést kell érteni. A nyelvi konstrukció logikája ugyanaz, csak épp általában kevésbé emelkedett hangvétel jellemzi. Könnyen félreértelmezhető, viszont sajátos megfogalmazás módja miatt könnyen megjegyezhető. Elsősorban a radikális jobboldali képviselők eszköztárát bővítette, akik politikai ellenfeleiket egyszerűen „fasisztának”, a „régis rendszer híveinek”, vagy „magyarságelleneseknek” nevezték, míg a magyarságot, ezen belül is a határon túli magyarokat „jézusi népnek”. De emellett megjelenítettek néhány olyan metaforát is, melyek valóban a költőiség igényével léptek fel és akár műelemzésnek is alávethetőek lennének. Ezek az igényesebb metaforák mindkét politikai oldalon megjelentek. A jobboldal kiemelkedő szóképei G. Nagyné Maczó Ágnes, Torgyán József, Zacsek Gyula, Mizsei Béla és Jeszenszky Géza szájából hangzottak el, míg a baloldalon Tamás Gáspár Miklós és Annus József éltek ezzel a stilisztikai eszközzel.

⁶⁰ Hörcsik Richárd (MDF), 1991. november 26. napirend előtt: „Egy bibliai idézettel szeretném kezdeni nagyon rövid felszólalásomat, Ézsaiás próféta szavaival: „Eljön az idő, amikor a nép népre kardot nem emel, és hadakozást többé nem tanul.” az áldatlan vérontás mielőbb megszűnjék. a középkori Európában assisi Szent Ferenc, vagy Luther Márton, vagy Kálvin János... Jakab apostol így fogalmazott meg: "Aki azért tudna jót cselekedni és nem cselekszi azt, bűne az annak!"

⁶¹ G. Nagyné Maczó Ágnes (MDF), 1992. június 22., napirend előtt

Maguk a metaforák is kötődtek egymáshoz. „Trianonnal” kapcsolatban találkozunk a stíluseszközzel a legtöbbször, mindegyik esetben valamilyen erős érzelmi hatást keltő képi hasonlatról van szó, mint Torgyán Józsefnél, aki „magát az édesanyja koporsójára boruló gyermekhez”, a kárpátaljai magyarokat pedig az „amerikai rezervátumokban élő indiánokhoz” hasonlította, vagy Zacsek Gyula gyűrű-hasonlatában a trianoni határokat gyűrűhöz hasonlítja, amely „elszorítja az ujj vérkeringését”. Mizsei Béla pedig az Ukrán-magyar alapszerződés vitájában a Parlamentben kialakult helyzetet hasonlította Joseph Hellertől származó „22-es csapdához”, ami szerint bármelyik alternatíva választása abszurditáshoz vezet. Ebben a vitában Annus József mintegy kívülállóként a vitázó feleket úgy írta le, mint „Bethlen és Deák a Rózsa Sándorok ellen” való küzdelmét.

További stilisztikai gyűjtőpontnak tekinthető a Kormány külpolitikájáról zajló vita, melynek során egyrészt találunk két felértékelő metaforát: Jeszenszky Géza külügyminiszter a történelmet egy „rendező pályaudvarhoz” hasonlította, ahol az akkori váltókezelőket megfelelő erkölcsi és politikai tőkével felruházott politikusokként jellemezte a nagy történelmi döntések meghozatala során, míg Dénes János egyenesen az Antall-kormány kizárólagos érdekéért mutatta be az ország jó külpolitikáját „ruházkodási” hasonlatában. A másik oldalon viszont Tamás Gáspár Miklós a nagy történelmi események alakulásáról alkotott hibás következtetésekre hívta fel a Kormány figyelmét Szejk-hasonlatával, az irodalmi hős ugyanis az első világháború idején egészen másként festette le a jövő alakulását, mint ahogyan az valóban lezajlott.

Jobboldal		
Népi-urbánus szembenállás	„Emlékeznek biztosan rá, én voltam az egyetlen képviselő, aki felállt és tiltakozott, amikor a magyar népi kultúrát itt kocsmái mételhez hasonlította egy tisztelt képviselőtársunk. Nem ordított fel a magyar sajtó”.	G. Nagyné Maczó Ágnes (MDF), 1990. október 15. napirend előtt
Trianon	„mi Trianont olyan értelemben tekintjük nemzeti tragédiának, mint ahogy egy gyermek tragédiának tekinti édesanyja elvesztését; és ahogy a gyermeknek joga van édesanyja koporsójára leborulva kisírni a bánatát, éppúgy a magyar népnek joga van a nemzet tragédiáját jelentő trianoni siratófalra ráborulva kizokogni bánatát”	Torgyán József (FKgP), 1991. szeptember 23. napirend előtt
	„Az ember ujján, ha a gyűrű megszorul, először vérkeringési zavarok lépnek fel az elszorított testrészen, majd ha a gyűrűvel nem csinálnak semmit, az ujj is elhalhat, amputálják, megszűnik. Ilyen gyűrű a magyar nemzet testén a trianoni határhelyzet. Nem az ujjat kell levágni, hanem a gyűrű szorításán kell enyhíteni, hogy a vérkeringés helyreállhasson magyar és magyar között, amíg nem késő.”	Zacsek Gyula (Piac Párt), 1993. május 4., ukrán-magyar alapszerződés vitája
	„Vaszil Szepa képviseli a magyarokat az ukrán parlamentben, aki szerint nem szerencsés a magyar területi autonómia, mert az amerikai indiánok rezervátumához lenne hasonlóvá”	Torgyán József (FKgP), 1993. május 10. magyar-ukrán alapszerződés vitája
	egyik megoldás sem jó, sem a határok elmozdítása, sem meghagyása, „mondhatni 22-es csapdája az egész”	Mizsei Béla (EKgP), 1993. május 11. magyar-ukrán alapszerződés vitája
A kormány történelmi jelentőségű döntése	„Hasonlattal élve mondhatnám azt is, hogy a történelem saját belső ritmusa szerint évtizedekig megszabott fix pályán halad, de időnként olyan pontokhoz ér, amelyek leginkább egy rendezőpályaudvarhoz hasonlítanak. Sok a sínjár, sok a váltó, s adott az irányváltás szükségessége és lehetősége. Kényszerpályán vezetni egy országot nem könnyű, de irányt szabni, az új irány megválasztásának, a kanyar élessége megszabásának a felelősségét elvállalni jóval nehezebb. S e történelmi rendezőpályaudvaron egyszerre sokan keresik az új irányt, és a váltókezelők nem mindig a legjobb politikusok, megadatott az esély, hogy megfelelő erkölcsi és politikai tőke birtokában, amely esetünkben részben az 1956-os forradalomból, részben az európai változásokban játszott szerepünkön ered, területi méretüknél és gazdasági súlyuknál nagyobb mértékben szóljanak bele az események alakításába, Most olyan munkát végzünk, amilyent előtűnt még nem végzett el senki.”	Jeszzenszky Géza (MDF), 1991. október 15. politikai vitanap a kormány külpolitikájáról
	„Míg az Antall-kormány tél előtt előkészített télikabátja lyukas, szellős, a rávarrt foltok is férceltek és el-elszállhatnak róla, azonban külpolitikai téren Antall miniszterelnök úr remekül használta ki az ország külpolitikai sikereit és egy ruhatárra való nercbundát szedett össze.”	Dénes János (független), 1991. október 15. politikai vitanap a kormány külpolitikájáról
Baloldal		
Hibás következtetések	„Eszembe jut Hasek halhatatlan regénye, a Svejik, amikor – emlékeznek rá bizonyára – megölik Ferenc Ferdinándot, és Svejik a régi vendéglőben ott ül Bretsnagel detektívvel és Palivec vendéglőssel, és kifejti, hogyan fog alakulni a jövő. A következőképpen – mondja Svejik –: kik ölték meg Ferdinándot? Nyilván a törökök, mert haragszanak ránk, hogy elvettük tőlük Boszniát. Na most, hogyha a törökök ellenünk vannak, akkor a szerbek és az oroszok velünk lesznek. Erre viszont rendkívül mérgesek lesznek a németek, tehát mellénk fognak állni a franciák és mellénk az angolok, tehát mi, osztrák-magyarok, franciák és angolok jól megverjük a fránya németet, akire már Sadová és Königrätz óta haragszunk. Hasek ott lábjegyzetben megjegyzi, hogy ugyan nem egészen így alakult, ahogy Svejik mondta – meg el is vitték érte a Pankrác-fogházba –, de hát ez már nagyobb emberekkel is előfordult, hogy tévedtek.”	Tamás Gáspár Miklós (SZDSZ), 1991. október 15. politikai vitanap a kormány külpolitikájáról
Történelmi párhuzam a politikai szembenállásra	„Bethlen és Deák a Rózsa Sándorok ellen”	Annus József (MSZP), 1993. május 11. magyar-ukrán alapszerződés vitája

Mindhárom bemutatott retorikai stratégiában feltűnik a történelmi múlthoz való kötődés és a fokozott legitimációs igény. Illetve meg kell azt is jegyeznem, hogy a nyelvi kifinomultság is egyik jellemzője volt a rendszerváltás utáni első Parlament képviselőinek.

3.2.1.7. Szóváltási taktikák

A szóváltási taktikák közül a *fordulatokról*, a *napirend meghatározásáról*, valamint a *nem formális kommunikációs eszközökről* szeretnék néhány szót ejteni. A fordulatok azt

mutatják meg, kommunikációs szempontból melyik parlamenti csoport erősebb, él jobban a kommunikációs lehetőségekkel, vagyis dominálja a felszólalásokat, akár a felszólalások számát, akár terjedelmét illetően. A napirend előre meghatározott kerete és a konkrét vitákhoz kapcsolódó kötött, vezérszónoki felszólalási rend ellenére az első parlamenti ciklusban, főként a napirend előtti felszólalások elterjedése miatt, valamint azért, mert a képviselők szinte soha nem tudták a megszabott időkorlátokat betartani felszólalásaik során, a jobboldal radikális belső ellenzéke (ezeket a kommunikációs kikapukat felismerve) dominálta a parlamenti beszédeket. A Kiszegda párttörés, a határon túli magyarsághoz kötődő konkrét események, az országon belüli rendkívüli, parlamenti kommentárt igénylő történések, a képviselők sajtó általi megtámadtatása mind-mind indokot szolgáltatott számukra a felszólalásra. Tulajdonképpen a napirend előtti felszólalások terjedelmének növekedése és témáinak sokszínűsége is jelzi a Parlament jelentős kommunikációs szerepét ebben a ciklusban.

A parlamentbeli kommunikációs dominanciát mégis nem elsősorban a számbeli, vagy terjedelembeli fölénye mutatja, hanem a képviselőknek az a képessége, hogy *meghatározzák a napirendet*, vagyis hogy ki mondja meg, miről szóljanak a parlamenti viták. Ismét nem a törvényjavaslatok, parlamenti határozatok esetében, ahol arányos felszólalási lehetőséget kapott mind a kormánytöbbség, mind az ellenzék, hanem a szabályokat a maguk kommunikációs dominanciájához felhasználható helyzetekben, mint az interpellációs és kérdések rendszere és a napirend előtti felszólalások, a jobboldal, és ezen belül a radikális jobboldal térnyerésével találkozunk. Bár az interpellációknak és kérdéseknek eredetileg az ellenzék kommunikációs eszköztárát kellett volna erősítenie, a jobboldali képviselők innen is igyekeztek kiszorítani őket. A kommunikációs lehetőségekért a jobboldalon belül is komoly küzdelem alakult ki, különösen a belső ellenzékbe kényszerült kiszegdák és a kormánytöbbség között, amely személy szerint talán a Torgyán József kiszegda elnök és Szabad György Házelnök közötti konfrontációban mutatkozott meg legjobban. A Házelnök több alkalommal megtagadta Torgyán Józseftől a szót, sőt az Ukrán-magyar alapszerződés vitájában, mikor Torgyán József éppen azt sérelmezte, hogy neki és a vele azonos nézetet valló, szerződést ellenző képviselőknek nem adnak lehetőséget érveik elmondására, kikapcsolták a mikrofonját⁶².

A parlamenti kommunikáció egyéb, nem formális eszközei közül a *közbeszólásokat*, a *letapsolásokat* és a *kivonulásokat* említeném meg. Minthogy a jobboldal birtokolta a formális eszközök nagy részét, az ellenzék, különösen a Fidesz, ezeknek az informális eszközöknek a

⁶² ON: Torgyán József (FKgP), 1993. május 11. ukrán-magyar alapszerződés vitája

használatához fordult. Az egyik leghíresebb példát a Fidesz kivonulása jelentette a Parlament 1990-es trianoni megemlékezéséről. De a jobboldal is sűrűn alkalmazta ezeket az eszközöket. Egyik jeles példája ennek a „Hordót a zsidónak!” bekiabálás, illetve számos alkalommal tapsviharral akadályozták meg képviselőket beszédük elmondásában (Torgyán Józseffel szemben is többször éltek ezzel a kommunikációs eszközzel).

3.3. Politikai szimbólumok

A társadalmi feszültségek által generált érzelmek sajátos szimbólumokhoz kapcsolódnak [Geertz, 1995: 42.], melyek összetett világképpé rendezett rendszerei tulajdonképpen az ideológiák.

A rendszerváltási időszak az átmenetiség megéléséből és a történelmi gyökerek kényszeres felkutatásából fakadó feszültségei számos érzelemben csapódtak le, mint a bizonytalanság érzése, a reménykedés, a nemzeti összetartozás érzése, az Európához való közeledéssel egyfajta jóléti biztonságérzet iránti vágy, vagy a múlt eseményeinek megítéléséhez kapcsolódó különféle érzelmek, mint a sértettség, a fájdalomérzet, a meg nem értettség feletti harag. Ezek az érzelmek a Parlamentben is megjelentek, s egy-egy meghatározott szimbolikus gyújtópont köré tömörültek. A politikai szimbólumok jellemzője, hogy a politikai viták középpontjában állnak, egyszerre bírnak gondolati és érzelmi tartalommal, sőt érzelmileg agyonterheltek. Nevezik őket sűrített jeleknek is, mivel önmagukon túlmutatva, saját jelentésükön túl számos egyéb jelentéssel, érzelmi és gondolati tartalommal is bírnak. De miért van egyáltalán szükség a politikai szimbólumok felmutatására, felhasználására? Azért, mert egyrészt az általuk felnagyított, kidomborított, szelektált, túlzottan leegyszerűsített, vagyis tulajdonképpen „torzított” képek a társadalmi valóságról hatalmas kognitív erővel bírnak, sokkal nagyobb érzelmi hatásokat képesek kiváltani, mint az egyszerű szavak, vagy a logikus érvelés. Másrészt pedig mert, amint arra Pierre Bourdieu is felhívta a figyelmet [Bourdieu, 1978], cselekvésre szólítanak fel.

A Parlamentben megjelenő politikai szimbólumokat a beszédmódelemzés során is értelmeztem, mivel úgy gondolom, hogy érzelmi szinten erősítik, igazolják e sajátos beszédmódok működését, egymástól való különállását. A tárgyalt politikai szimbólumok közül a „Magyarország a béke szigete” és a „Kisebbségek hídszerepe” (részben) a „*Demokratikus beszédmódhoz*”, az „Antall József tizenötmillió magyar miniszterelnöke” az „*Uralmi beszédmódhoz*”, míg a „Szent Korona” és „Trianon” az „*Ideologikus beszédmódhoz*” adnak érzelmi alátámasztást. A továbbiakban ezeket a politikai

szimbólumokat igyekszem körüljárni, megragadni többletjelentésüknek tartalmát, esetleges tartalmi változásait a ciklus alatt.

3.3.1. „Magyarország a béke szigete”

Magyarországot a Parlamentben mindkét politikai oldal szívesen nevezte a „béke szigetének”. Maga a kifejezés Antall Józseftől származik, aki a külpolitikai kapcsolatok megítélése során használta több alkalommal [Goralczyk, 2002: 138.]. Hogy miért lehetett Magyarország a „béke szigete”, azt az Antall-kormány megalakulásának tizenötödik évfordulóján Boross Péter fogalmazta meg lényegre törően: Magyarország a rendszerváltás időszakában, a Szovjetunió szétesése, Csehország és Szlovákia különválása idején, dúló polgárháborúval déli határain túl képes volt semleges maradni és megőrizni az ország békéjét és biztonságát. Emiatt szerzett tekintélyt magának a nemzetközi közösségen belül. S ezen a kifejezésen keresztül lehetett a magyar különlegesség-tudatot is kifejezésre juttatni, különösen kárpát-medencei kontextusban. Ez a különlegesség-tudat mélyen belegyökerezett a jobboldali gondolkodásmódba, és sarkallta közülük Dénes Jánost⁶³ arra, hogy Magyarországot „erkölcsi nagyhatalomként” határozza meg. A kortárs elemzők szerint azonban a Kormány és a jobboldal által hangoztatott geopolitikai jelentőség valójában túlértékelt volt.

A kifejezést szívesen emlegették a Parlamentben is, például a Parlament Politikai vitanapján, ahol Jeszenszky Géza külügyminiszter⁶⁴ elmondta, több ellenzéki képviselővel is egyetértve, hogy egyáltalán nem tartja törvényszerűnek, hogy a közép-európai térség a korábbi diktatórikus rendszerek összeomlásával válságövezetté válhat, aztán az ENSZ Emberi Jogi Egyezményének parlamenti ratifikálása⁶⁵ során vagy az 1992-es kormány tevékenységéről szóló beszámoló vitája során, jobb és baloldalon egyaránt találkozunk a kifejezéssel. A Parlamentben a Kormány e külpolitikai erényét azonban több oldalról is támadták. Egyrészt az ellenzék a belpolitikai, főként a sajtó mozgásterének meghatározásáról szóló csatározások és az elszaporodó és szélsőséges megnyilvánulásokba torkolló etnikai feszültségek miatt kérdőjelezte meg, hogy Magyarország valóban a „béke szigete” lenne. A Kormányt és személy szerint a miniszterelnököt vonták felelősségre amiatt, hogy nem határolódott el Csurka tanulmányától, amelyben az demonizálta a másságot, és az SZDSZ-t azonosította a zsidósággal. Emellett úgy ítélte meg a korabeli ellenzék, hogy a Kormány

⁶³ ON: Dénes János (független), 1991. október 15., a kormány külpolitikai vitanapja

⁶⁴ ON: Jeszenszky Géza (MDF), 1991. október 15. a kormány külpolitikai vitanapja

⁶⁵ ON: Mészáros István (SZDSZ), 1992. szeptember 15. az ENSZ Emberi Jogi Egyezményének parlamenti megerősítése, Horn Gyula (MSZP), Kocsenda Antal (EKgP), 1992. szeptember 16. a kormány tevékenységéről szóló beszámoló vitája

felelőssége volt az etnikai bűncselekmények megjelenése azzal, hogy a szélsőséges, idegengyűlölő, javarészt cigányellenes közhangulat felszámolása érdekében nem tett semmit⁶⁶.

Másrészt a jobboldali belső ellenzék főként külpolitikai vonatkozásban és a médiaháború kirobbanása után használta bíráló, számon kérő módon a kifejezést. A külpolitikai vonatkozás elsősorban a határon túli magyarsággal állt összefüggésben: 1993-ban mind a Kisebbségi törvény, mind az Ukrán-magyar alapszerződés vitájában előkerült. A Kisebbségi törvény vitájában egyértelműen történelmi kontextusban jelent meg⁶⁷ és a Kisebbségi törvény példaértékűségét növelő, megnyugtató szándékból került bele a vita diskurzusába (Magyarország a „béke szigete”, hiszen lám még a kisebbségeivel is milyen jól bánik), amelynek már része a kölcsönösség elve vagy a Kisebbségi törvény erkölcsi alapként való kezelése. Két hónappal később, az Ukrán-magyar alapszerződés vitájában is megjelent többször a kifejezés, Zacsék Gyula⁶⁸ már egy egyértelműen felfokozott sérelmi gondolatmenetbe építette bele, mint erkölcsi fogódzót Magyarország megítélése kapcsán, mely joggal kérheti a szerződés szövegének korrekcióját Ukrajnától (hiszen úgy vélte, Ukrajna semmiféle kivetnivalót nem találna abban, hogy Magyarország, ha csak elvben is, de nem mond le örökre Kárpátaljáról). Míg Grebovits Jenő⁶⁹ már mindkét politikai oldalt bírálva a „sziget” szóhoz egy újabb, korábban nem használt jelentést rendelt: úgy ítélte meg, hogy a vita bármely oldalán felszólaló képviselők nem voltak tisztában azzal, hogy beszédeiket hogyan fogadták külföldön, a szomszédos országokban, akár a határon túli magyarság részéről, vagyis a parlamenti képviselők úgy viselkedtek, mintha „lakatlan szigeten élnének”. A médiaháborúban pedig annak passzív-aktív főszereplőjét, a köztársasági elnököt tették felelőssé azért, amiért a jobboldal kevésbé érvényesült a médiában, és ami miatt a média korlátozta a jobboldal szólásszabadságát. A két politikai oldal csatározását Magyarország mint „béke szigetének” megszűnésével jellemezték, amelyet elsődlegesen a köztársasági elnök felelősségének tartottak [Góralczyk, 2002: 138.].

⁶⁶Tura és Kétegyháza községekben kimondottan cigány származásúakkal szemben elkövetett bűncselekmények értékelésében Iványi Gábor, majd Jakab Róbertné is a kormányt hibáztatják, amiért az megengedi a megbélyegzést, a kirekesztést és bűnbakkeresést [ON: Iványi Gábor (SZDSZ), Jakab Róbertné (MSZP), 1992. szeptember 12. napirend előtt].

⁶⁷ ON: Vona Ferenc (MDF), 1993. március 9. a kisebbségi törvény részletes vitája

⁶⁸ ON: Zacsék Gyula (Piac Párt), 1993. május 4., az ukrán-magyar alapszerződés vitája

⁶⁹ ON: Grebovits Jenő (EKgP), 1993. május 10. az ukrán-magyar alapszerződés vitája

3.3.2. „A kisebbségek hídszerepe”

Hardi Tamás szerint az a sokat hangoztatott „hídszerep”, amely a rendszerváltás előtt még jellemezte a kisebbségekről való gondolkodást, eltűnt az első parlamenti ciklusban, s átvette a helyét Magyarország és több szomszédos ország közötti történelmi gyökerű ellenségeskedés, ami inkább a nacionalizmus erősödése, semmint a békés egymás mellett élés felé vezet [Hardi, 1990.] Két esetben azonban mégis beszélhetünk a kisebbségek hídszerepének pozitív felfogásáról. Mind a Szlovén-magyar, mind a Horvát-magyar jószomszédi szerződés⁷⁰ jó példája az országok közötti megbékélésnek, illetve a magas szintű kisebbségvédelmi jogszabályoknak. Ezekben a vitákban nem véletlenül hangzott el többször a „kisebbségek népeket összekötő hídként” való megfogalmazása. Emellett a Szlovén-magyar kisebbségi egyezmény vitájában⁷¹ is találkozunk ezzel a megfogalmazással, hiszen olyan pozitív példával szolgált a kisebbségi jogok területén, melyet nemcsak az európai szabályozás viszonylatában, hanem a szomszédos országok viszonylatában is példaértékűnek tekintettek.

A külpolitika (ezen belül a biztonságpolitika) és a kisebbségpolitika sajátos magyar összekapcsolásának egyik pozitív hangvételű formáját a kisebbségek (mind a hazai nemzeti kisebbségek, főként vagy talán kizárólag a szlovén és a horvát, mind a határon túli magyarok, akik főként vagy talán kizárólag Szlovéniában és Horvátországban élnek) „országokat összekötő hídként” való felfogása adta. Romsics Ignác Trianon a magyar politikai gondolkodásban játszott szerepéről írt tanulmányában említi, hogy a kisebbségek hídszerepének hangsúlyozása már a második világháború után megjelent, amikor a magyar politikai elit végleg lemondott a revizionista magyarságpolitikáról. Nem véletlen, hogy a pozitív hangvétel azért e két országgal kapcsolatosan jelenhetett csak meg, mivel nagyjából arányosnak tekinthető a Magyarországon élő szlovének és horvátok, valamint a Szlovéniában és Horvátországban élő magyarok száma, s hasonló kisebbségbarát politikájuk valóban közelebb hozta Magyarországhoz ezeket az országokat.

3.3.3. „Antall József tizenötmillió magyar miniszterelnöke”

Antall József miniszterelnök elhíresült mondata arról, hogy lélekben tizenötmillió magyar miniszterelnökének érzi magát, tulajdonképpen nem a Parlamentben született. A mondat, mely pontosan így hangzik: *„Törvényes értelemben, a magyar közjog alapján minden magyar állampolgárnak, ennek a tízmilliós országnak a kormányfőjeként – lélekben,*

⁷⁰ Kelemen András (MDF), Kovács László (MSZP), Hörsik Richárd (MDF), Mészáros Béla (SZDSZ), Szigethy István (), 1993. november 2. magyar-horvát és magyar-szlovén jószomszédi szerződés vitája

⁷¹ Kelemen András (MDF), Horváth Vilmos (SZDSZ), Szent-Iványi István (SZDSZ), Rácskay Jenő (), valamint Rudics Róbert (), 1994. február 8., a szlovén-magyar kisebbségi egyezmény vitája

érzésben tizenötmillió magyar miniszterelnöke kívánok lenni”, a Magyar Demokrata Fórum III. országos gyűlésén hangzott el 1990. június 2-án. Ez a magyarság lélekszámát politikai kérdésként értelmező mondat az Antall-kormányzat legjellemzőbb külpolitikai krédójaként vált ismertté, s a politikai diskurzus egyéb külső színterei mellett a Magyar Országgyűlés falai között is számos esetben felemlítésre került.

Az Országgyűlés megalakulását követő kezdeti időszakban, ami tulajdonképpen mindössze néhány hétre korlátozódik csak, a parlamenti képviselők, talán a történelmi pillanat hatása alatt, különös, emelkedett hangnemet ütöttek meg. Ennek az emelkedettségnek a hangulatában jelent meg Csóti Györgynél⁷² a tizenötmillió magyar nemzet képe, aki a határon túli magyarság érdekeinek és jogainak javítására szolgáló SZDSZ-es kezdeményezést a békés jobb nyújtásának tartva jótékony hatásúnak tartotta a szomszédos országok lakosságára nézve, akik így kevésbé fogják szakadárnak tekinteni a magyar kisebbséget. Megjegyzése a jobboldalra jellemző nyelvi-kulturális nemzetfelfogást a magyar állam felelősségével úgy hozta kapcsolatba, hogy azzal mégse sértse meg a szomszédos országok szuverenitását, s ebben pontosan ez az emelkedettség nyújtott számára segítséget.

„A legnagyobb dologidőben vagyunk, ahogyan Hargitán mondják, mégis meg kell állnunk egy percre a kormányalakítás súlyával a vállainkon, meg kell állni, mert ez a tizenötmillió nemzet most ezt kéri, ez az igénye, ez az érdeke.”

Mínt hogy Csóti felszólalása majdnem egy hónappal az ominózus mondat előtt hangzott el, arra a következtetésre kell jussunk, hogy a tizenötmillió nemzetkép⁷³ MDF-berkeken belül elterjedt és használatos volt. Június 5-én kezdődött meg az alkotmány átfogó módosításának vitája, amelyben először találkozunk Antall József „mondatára” való reflektálásokkal, mindjárt két oldalról is megtámadtatva. Torgyán József egyetértett azzal, hogy a Kormánynek tizenötmillió magyar sorsa iránt kell felelősséget vállalnia, azt a tényt azonban fájalta, hogy ebből mindössze csak tízmillió él az ország határain belül, burkoltan célozva arra, hogy ez így nincs jól. Katona Béla (MSZP) pedig egyoldalúsággal vádolta meg a „mondatot”, mivel figyelmen kívül hagyta az ország területén élő nem magyar anyanyelvű, etnikai hovatartozású kisebbségeket. A későbbiekben a „mondat” az MDF és a jobboldal nemzetértelmezésének

⁷² ON: Csóti György (MDF), 1990. május 9., határozati javaslat a határon túli magyarság érdekeinek és jogainak javítására

⁷³ A tizenötmillió magyar gondolata az 1970-es években jelent meg Illyés Gyulánál, aki nemzetfelfogásában a nyelvet tekintette elsődleges kohéziós erőnek, miután a magyarság szétszórtsága (az anyaországon kívül rekedtsége) a történelem során egyre növekedett, hazájától távol szakadt, mégis ugyanahhoz az anyanyelvi közösséghez tartozik. Illyés szerint a hetvenes években a világon nagyjából tizenöt millióan tartoztak bele a magyar anyanyelvűek közösségébe.

szimbólumává vált, amely az ország határait tekintet nélkül minden magyar anyanyelvű embert a nemzet részének tartott, s az országhatárok abban az értelemben kaptak jelentőséget benne, hogy a rajtuk „kívül rekedt” magyarok sorsa iránt a magyar állam (= a magyar jobboldal) felelősséget vállalt az országhatárok megváltoztatásának igénye nélkül. A mondat tehát elsősorban a határon túli magyarságnak, magyarságról szólt. Ezért is beszélt Szabó Iván⁷⁴ az ország lakosságáról úgy, mint „tízmillió homo moralisról”, akik a határon túli magyarság sorsáért felelősek, akik szükségesek azoknak a törvényeknek a meghozásához és támogatásához, amelyek a határon túliak sorsának javítására jönnek létre.

A „mondat” ilyen értelemben vett megjelenésére példa Boross Péter felszólalása⁷⁵ is egy az Idegenrendészeti törvény vitájához kapcsolódó interpellációra adott válaszában, miszerint „a magyar nemzet azonban nem tíz és fél millió”, vagy Csóti György felszólalása a Kormány külpolitikai vitanapján⁷⁶, aki a Kormány külpolitikáját olyan feltételek mentén határozta meg, melyek megvédik a tizenötmilliós magyarság érdekeit. Később azonban, az Ukrán-magyar alapszerződés vitájában negatív konnotáció is párosult a „mondat” értelmezéséhez. A szerződés ellenzői szerint csorbult a mondat igazságtartalma azzal, hogy a kormány részt vett az alapszerződés megfogalmazásában, majd a kormánytöbbség annak elfogadása mellé állt. A vitában többször is olyan számon kérő hangnemben utaltak a „mondatra”, melyben megkérdőjelezték, hogy az alapszerződés létrehozásával Antall József valóban tizenötmillió magyar miniszterelnöke maradhat-e. A gesztust egyértelműen álszentként, a döntést meghozókat hazaárulóként kezelő képviselők: G. Nagyné Maczó Ágnes, Zacsek Gyula, Torgyán József, Grebovits Jenő, Dénes János. Ezekből kettőt külön ki is emelnék. Zacsek Gyula és Torgyán József felszólalásaikban a mondathoz egy egészen Trianonig visszanyúló értelmezést kapcsoltak, miközben az Ukrajnával kötött alapszerződés kártékony hatására figyelmeztettek, melynek a magyarság számára legijesztőbb eleme, hogy Magyarországnak nincs területi követelése Ukrajnával szemben:

„Mit jelenthet ez a hallatlan nagy bátorság a magyar külpolitikában? A 15 millió magyar közé nem kell beszámítani a Kárpátalján élő elcsatolt magyarokat, akiknek lélekben miniszterelnöke Antall József?” [ON: Zacsek Gyula (Piac Párt), 1993. május 4., az ukrán-magyar alapszerződés vitája]

„Én abból indulok ki, hogy a miniszterelnök úr eddig azt hirdette, hogy ő 15 millió magyarnak a miniszterelnöke. Ha ez a szerződés helyt fog, ha ezt mi ratifikáljuk, akkor tessék rögtön módosítani, mert ezután

⁷⁴ ON: Szabó Iván (MDF), 1990. július 9., alkotmánymódosító vita

⁷⁵ ON: Boross Péter (MDF), 1991. október 1. interpelláció

⁷⁶ ON: Csóti György (MDF), 1991. október 15. politikai vitanap a kormány külpolitikájáról

már nem 15 millió magyar, hanem csak 14 millió 800 ezer magyar miniszterelnöke lesz.” [Torgyán József (FKgP), 1993. május 4., az ukrán-magyar alapszerződés vitája]

Mindkét felszólalásban a tizenötmillió verbális leszűkítésének háttérében valójában annak megtartására irányuló szándék húzódik meg. Vagyis a két parlamenti képviselő szerint az Ukrán-magyar alapszerződés támogatásával, parlamenti ratifikálásával a közel kétszázézes lélekszámú kárpátaljai magyarságot kiejtenék a határon túli magyarság köréből, lehetetlenné téve, hogy megéljék magyarságukat, a területi autonómia kivívásának lehetőségét kizáró kétoldalú szerződéssel. Ugyanígy a Kormány külpolitikájának kritikája jelent meg az ellenzék soraiban is a „mondat” felhasználásában, csak éppen a másik oldalról.

Ugyanazon a napon (ami azt is jelzi, hogy a „mondat” jelentése és jelentősége belengte a Parlament egészét, mint egy a Kormányhoz, illetve a kormánytöbbséghez tartozó kommunikációs szimbólumként ismerték el), Kőszeg Ferenc, SZDSZ-es politikus az Állampolgársági törvény kapcsán nem tartotta helyénvalónak a születéssel automatikusan járó állampolgárság megadását külföldön élő állampolgárok leszármazottai részére. Ezzel kapcsolatban Törökországba kivándorolt és mohamedán hitre áttért népes rokonságának példáját hozta fel, akik elvben érvényesíthetnék magyar állampolgársági jogaikat, joguk lenne szavazni a magyarországi választásokon, anélkül, hogy azok eredménye az ő életükre közvetlen hatással lenne, de jogosultak lennének különböző, a magyar állampolgárokat megillető szociális juttatásokra is anélkül, hogy az országban élnek. A következőket mondta felszólalásában:

„Azt gondolom, hogy nagyon toleráns, nagyon liberális kritériumokat kellene szabni, de valamiféle módon szükséges volna, hogy az illető jelezze azt, hogy a magyar állampolgárságát éli, érvényesíteni kívánja, mert különben ez az állampolgárság teljesen parttalanná válik. És esetleg ilyen módon a miniszterelnök úr nemcsak arról beszélhet, hogy lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke, hanem akár 30 millió magyar miniszterelnökének is mondhatja magát.”[Kőszeg Ferenc, (SZDSZ), 1993. május 4., állampolgársági törvény vitája]

A tréfás köntösbe bújtatott, ámde az állampolgárság tág értelmezésének veszélyeit kiválóan illusztráló okfejtés ironiája, hogy a tizenötmillió megengedő verbális kibővítése valójában a szűkítés indokoltságát hangsúlyozta. Vagyis a „lélekben” tizenötmillió magyar miniszterelnöke akár a harmincmillió miniszterelnökének a lehetőségét is magában hordozta, ami több, a Magyarországon élő magyar állampolgárokat hátrányosan érintő következménnyel is járhatott volna a képviselő szerint, ha nem szabályozzák le pontosan az

állampolgárság megszerzésének feltételeit. Antall József híres mondatának idézése éppen az állampolgársági vita során az SZDSZ ideológiai válaszát is tartalmazza a politikai nemzet – kultúrnemzet szembenállásban: az SZDSZ különválasztotta az állampolgár közjogi fogalmát a magyarság, a nemzet fogalmától, vagy másképp a politikai nemzetet nem tartotta azonosnak, vagy összemoshatónak a kultúrnemzettel.

Antall Józseftől halálakor a Parlamentben mint tizenötmillió magyar miniszterelnökétől búcsúztak el⁷⁷, s a nevével fémjelzett mondat a személyéhez kötődő értékrend és irányvonal szimbólumaként maradt fenn.

3.3.4. „Szent Korona”

A magyar Szent Korona a magyar állam egységét és kontinuitását szimbolizálja, egy olyan tárgy, amit az első, szent királyunk is érinthetett [Lányi, 2001:158.]. Kitüntetett történelmi jelentőségét tovább emeli, misztifikálja aranymetszése is⁷⁸. Egyszerre eszme és tárgy, a magyar alkotmányosság alapja. A Parlamentben a címervita⁷⁹ során jelent meg, ahol két érv ütközött össze a jobb és a baloldal részéről. Zétényi Zsolt a Szent Korona mellé állva azt hangsúlyozta, hogy az az ezeréves magyar történelem egységes egészét szimbolizálja. A baloldal a Kossuth-címerhez a közjogi azonosság miatt ragaszkodott, mivel az ország köztársaság és nem királyság, s egyúttal az 1848-as és 1956-os forradalmak emlékét is magában hordozta. Mégis a Szent Korona nyert a jobboldal historizáló legitimációs irányultsága miatt. A Szent Korona legitimációs ereje már többször bizonyított az elmúlt másfél száz évben, egyrészt a dualizmus idején a nemzeti liberalizmus állagőrző ideológiájával a politikai erőviszonyok konzerválására törekedve igyekezett azt igazolni történelmi példákkal, kiemelt helyet szánva a Szent István-i államalapításnak, mely a magyar nemzet államalkotó képességét és a középkorba nyúló földrajzi jelenlétét támasztotta alá [Szabó Miklós, 1998.]. Másrészt a trianoni veszteség után értékelődött fel jelentősége, a történelmi Magyarország visszaállítására felhozott érvek között jelent meg a Szent István-i állameszme szimbólumaként, mely a kor történészei szerint a nemzetiségekkel mindig is barátként bánt, nem nyomta el őket, úgy gondolták, hogy ezt felismerve az elszakadt népek idővel újraegyesítik majd Nagy-Hungáriát [Romsics, 1998.].

⁷⁷ ON: Kónya Imre (MDF), 1993. december 21., a kormányprogram vitája

⁷⁸ Az aranymetszés vagy aranyarány az ókorba visszanyúló matematikai arányosság alapján egy tárgyban a létezés alaptörvényét rejti el. A Szent Koronában a kisebbik rész úgy aránylik a nagyobb részhez, mint a nagyobb rész az egészhez. Ráadásul a tetején található kereszt dőlésszöge hozzávetőlegesen megegyezik a földtengely és az égi egyenlítő hajlásszögével.

⁷⁹ ON: 1990. július 3-án fogadta el a parlament azt az alkotmánymódosítást, mely alapján a Kossuth-címer helyett a Szent Koronát is ábrázoló „Kiscímert” tették meg a Magyar Köztársaság címerévé.

A Szent Korona-tan a középkori nemesség privat jogait és a hatalomban való részvételük lehetőségét alapozta meg egy sajátos, kizárólag a nemességet érintő egyenlőség-elv megfogalmazásával. A Szent Korona testét a nemesség alkotta, ami annyit jelent, hogy az országot irányító főhatalom letéteményese nem Isten, vagy egy általa megjelölt személy, hanem az ország nemessége és az általa támogatott király személye. A történelem során szívesen nevezték az első magyar alkotmánynak, hiszen magában foglalta az ország sarkalatos törvényeit, mint például azt, hogy a nemzet a hatalom legfőbb forrása. A radikális népiek és a kiscgazdák egy olyan új alkotmány létrehozását kezdeményezték, mely a Szent Korona-tan legitimációs bázisán alapult.

Éppen ezért rendkívül érzékenyen érintette a jobboldal radikális szárnyát, hogy a baloldal, (szándékosan) nem érzékelve a Szent Korona történelmi jelentőségét, nem a jobboldal által megkövetelt tisztelettel használta a szimbólumot. Elsőként Torgyán József⁸⁰ követelte a Parlamenttől, hogy kezdeményezze az Új Hölgyfutár című művészeti folyóirat egyik számának bezúzatását, amiért a „címlapján az ezeréves magyar államiságot súlyosan meggyalázó grafika jelent meg... ez minden magyar ember érzületét mélységesen sérti”. A Szent Koronát a magyar nemzet egészével azonosító érvelésében a grafikát büntettként, méghozzá az egész nemzet sérelmére elkövetett büntettként jellemezte, mellyel bármiféle nézetazonosságot (melyet néhány SZDSZ-es képviselő ki is mutatott) felháborítónak és nemzetellenesnek nyilvánított. Majd G. Nagyné Maczó Ágnes⁸¹ horkant fel egyik napirend előtti felszólalásában, „az SZDSZ elnöke, aki nemrég még svájci sapkának nevezte a Szent Koronát, államiságunk szimbólumát...”, azzal a szándékkal, hogy az SZDSZ nemzetellenes irányultságát igazolja.

A baloldalt viszont a Szent Korona című folyóirat, és az abban közölt antiszemita írások háborították fel⁸², melyekben többnyire a politikai baloldalt, s főként az SZDSZ-t, a zsidósággal, és a zsidó politikai-gazdasági világ-összeesküvéssel hozták kapcsolatba. A Szent Korona így egyrészt az ezeréves államiság erőltetett szimbólumává vált (hiszen közjogi funkciót nem kapott), másrészt pedig a rendszerváltás első éveiben hirtelen megerősödött szélsőséges, antiszemita nacionalizmus szimbólumává is.

⁸⁰ ON: Torgyán József (FKgP), 1990. május 20. napirend előtt

⁸¹ ON: G. Nagyné Maczó Ágnes (MDF), 1991. május 13., napirend előtt

⁸² ON: Gadó György (SZDSZ), 1992. február 11. interpelláció

3.3.5. „Trianon”

A legsűrűbben hivatkozott politikai szimbólumnak Trianon tekinthető a rendszerváltás utáni időszak *„Nemzetiségi diskurzusában”*. Csak az általam áttanulmányozott kilencszáz oldalnyi felszólalás 88-szor említi, de kétség nem férhet hozzá, ennél bizonyára jóval többször hangzott el a Parlament falai között 1990 és 1994 között. Hogy mi lehetett az oka Trianon sűrű szerepeltetésének, könnyen megválaszolható: egy olyan fájó történelmi eseményre emlékeztető szimbólumról van szó, melyet magát is a „magyar fájdalomként” neveztek el a békeszerződés utáni időszakban. Erős Ferenc alapján Trianon parlamenti megjelenésének értelmezéséhez a történelmi eseményhez kapcsolódó érzelmi motivációkra is hangsúlyt helyeztem. Vagyis a Trianonnal kapcsolatos érzelmek megjelenítését nem feltétlenül a pártpolitikai arculat formálással hoztam kapcsolatba, hanem a nemzeti közösséget érintő kollektív megrázkódtatás nagy részben valódi érzelmekkel felruházott megnyilvánulásainak feltételeztem. A Trianon óta élő etnikai konfliktus Magyarország és a környező országok között a rendszerváltás utáni első években újult erővel lépett elő a kimondatlanság, ki nem beszéltség állapotából, az elszenvedett sérelmek emlékei ugyanis nemzedékeken át tovább éltek a generációs családi emlékezetekben, történelmi narratívumokban. Sőt, a nemzeti sérelem még ma is élő, bizonyítja ezt az azonnali tiltakozás Alföldi Róberttel szemben, aki a Nemzeti Színház igazgatójaként nemrégiben bérbe adta a színház egyik termét a román diplomáciai képviselő számára, hogy ott megemlékezzenek Románia államalapításáról.

A rendszerváltás után a Parlament radikális jobboldali ágának ideológiai kiindulópontjaként értelmezhető Trianon. Sajátos történelemszemlélet, társadalomértelmezés, nemzetkép és külpolitikai beállítottság kapcsolódik hozzá. Történelemszemlélete múltidéző, az aktuálpolitikai eseményeket is Trianon viszonylatában értelmezi. Nemzetértelmezése a határon túli magyarságot nem csupán lélekben, hanem ténylegesen, politikai értelemben is a magyar nemzethez kapcsoló elképzelésből indul ki. Éppen ezért külpolitikai beállítottságát a valóságtól elrugaszkodás jellemzi, hiszen a képviselők úgy vélték, nemzetközi fórumokon meggyőzhetőek lennének mind a szomszédos országok, mind a nemzetközi közösség egésze a békeszerződések újratárgyalásáról. Ezért többször bírálta őket az ellenzék azzal érvelve, hogy egy ilyen külpolitikai beállítottsággal éppen az ellentétes hatást érné el a magyar külpolitika: „Egyetértek azzal, hogy ez a két szerződés – Trianon – mélységesen igazságtalan! – olyannyira, hogy a háborús szerepvállalásunkért minket büntettek a legkeményebb módon az összes háborús szereplők közül. De vegyük tudomásul, hogy a trianoni békeszerződést nem valamelyik diktatúra, diktatórikus rendszer hozta, hanem a győztes hatalmak a nemzetek közösségének támogatásával! Ebből következik, hogy senki sem lesz partnerünk abban, hogy ha követeljük ennek a szerződésnek a revideálását. Ellenkezőleg: csak szembefordulunk a többi országgal, nem beszélve azokról a mérhetetlen feszültségekről, amelyeket ez okozna.” [ON: Horn Gyula

(MSZP), 1991. október 15. Politikai vitanap a Kormány külpolitikájáról]. A Fidesz pedig mindkét oldalt bírálta a kérdésben: „A határokon túli magyarokkal kapcsolatban két szélsőséges álláspont van jelen megítélésünk szerint a mai magyar közéletben. Az egyik valóban mániásan Trianont emlegeti, burkoltan vagy kevésbé burkoltan irredenta, s akarva keresi a nemzeti kisebbségi konfliktusokat. A másik álláspont szerint azonban – nem kevésbé vétkesen – a nemzeti integráció, illetve a nyugat jóindulata megéri, hogy a határokon túli magyarokat ne sokat emlegessük, s mondják ők, hogy egyébként is kinek az érdeke balkanizálódás, legjobb az egészből lehetőség szerint kimaradni. Az egyik fél sem tudja elfogadni, hogy az ország és a nemzet határai nem fedik egymást, s így az egyik minduntalan az országot akarja a nemzetre szabni, míg a másik a nemzetet belegyömöszölni az országba” [ON: Németh Zsolt (Fidesz), 1991. október 15. Politikai vitanap a Kormány külpolitikájáról].

Parlamenti érvkészletük a két világháború közötti revizionista gondolkodás érvkészletéhez nagyon hasonló. Romsics Ignác a következő érveket azonosította ebből a történelmi időszakból:

Történelmi érv: a magyarok kárpát-medencei elsőbbsége, a honfoglalás idején a magyarok olyan területet foglaltak el, mely gyéren lakott volt, ezért a Kárpát-medence délen az Adriával határolt területére történelmi jogot formálhat a magyar nemzet. Ezek a gondolatok szinte mindegyik Trianon kérdésével foglalkozó felszólalásban megjelentek. *Kulturális érv:* a magyar nemzet mind nyelvi adottságai, mind irodalmi, művészeti, tudományos tevékenységét tekintve kulturális fölényben volt mindig is a környező népekkel szemben. *Közjogi érv:* a történelem során a Kárpát-medencében egyedül a magyar nemzetnek volt olyan különleges politikai szervezőképessége, államalkotó képessége, mellyel a többi ott élő nép nem rendelkezett. *Hivatás érv:* egyedül a magyar nemzet volt képes évszázadokon át a Nyugat védelmére, a római és a brit birodalmakéhoz hasonló civilizatórikus misszió betöltése a Duna-medencében.

A Szent István-i állameszme érve: a nemzetiségeket sohasem nyomták el Magyarországon, már Szent István idejében is, amiről tanúskodik Szent István Intelmek című királytűkre, az állam barátságosan bánt a nemzetiségekkel, ezt a szívük mélyén a nemzetállamokat létrehozó nemzetiségek is tudják, ezért hittek abban, hogy a régi szent-istván-i nagy Magyarország egyszer még újraegyesülhet. Ez az érvelés többek között Király B. Izabellára is jellemző volt, aki az 1993-as trianoni megemlékezésen egy ősi napkereszt-medállal a nyakában jelent meg (melyet aztán a Parlament számon is kért rajta, sőt nem sokkal ezután kizárták az MDF-ből)⁸³ azt jelképezendő, hogy a Kárpát-medencébe először a magyarok érkeztek és aztán ők fogadták be a kisebbségeket. De az érv Kállai Kristófnál is megjelent, amikor azt hangoztatta, hogy „1938. kora őszeig a horvát nyelv egy megengedett nyelv volt a

⁸³ ON: Király B. Izabella (független), 1993. június 28. napirend előtt

képviselőházban, és ha ezek a falak beszélni tudnának, akkor elmondanák azt, hogy ott, ahol most a FIDESZ-es fiatal társaim ülnek, ott '45-ben (sic!) 40–50 horvát képviselő ült, akik nem azt mondták, amikor felszólaltak, hogy "Tisztelt Ház!", hanem azt mondták, hogy „Visoki Sabor!”, tehát horvát nyelven beszélhettek abban az időben, amikor Horvátország társországa volt hazánknak, közös volt a királyunk.” [ON: Kállay Kristóf (MDF), 1992. január 7. napirend előtt]

Földrajzi érv: a Közép-Duna medencéje olyan földrajzi-gazdasági egység, ahol az ott élő népek gazdaságilag egymásra vannak utalva (Teleki Pál), sőt ez az egymásra utaltság kiterjed a stratégiai, biztonsági szempontokra is (Bethlen István), Trianon után jelenik meg az Osztrák-Magyar Monarchiát felváltó újabb nemzetközi, vagy inkább transznacionális egység gondolata az orosz és a német behatolással szemben is, mely a térség államai között szoros együttműködést feltételezett. Ezt a érvelést szintén Király B. Izabellánál találjuk meg⁸⁴, aki úgy fogalmazott egyik felszólalásában, hogy a Kárpát-medence egy országnak született, mesterségesen darabolták szét, részei életképtelenek, s a Kárpát-medence békés újraegyesítését javasolta etnikai összetételre való tekintet nélkül.

Ehhez kapcsolódik még egy, szintén a két világháborúban megjelenő Trianon-értelmezés, miszerint a magyarságra Isten büntetéseként mérte a csapást korábbi bűnei miatt, s a magyarság bűnbánatát csak nemzeti felelősségvállalással enyhítheti. Oláh Sándor nyúl vissza ehhez az értelmezéshez: „Mi büntetésből vagyunk szenvedő alanyai annak, hogy ma ilyen Magyarország, és olyan a környezetünk, amilyen” [ON: Oláh Sándor (FKgP), 1991. október 15. a Kormány külpolitikai vitanapja]. A történelmi megaláztatásokat és az aktuális helyzetet is ebből a pozícióból értelmezte, majd arra szólított fel, hogy a politikai közélet ne kezelje többé Trianon kérdését tabuként. Ennek a kérdésnek szintén voltak történelmi gyökerei, hiszen Teleki Pál volt az Hajdú Zoltán⁸⁵ megállapítása szerint, aki a két világháború között ellenezte Trianon hangoztatását, de főként arra utalt, hogy a Kormány és az ellenzék elítélte több radikális jobboldali képviselő külföldi nyilatkozatát Trianonnal kapcsolatban.

A két világháború közötti Trianonhoz kapcsolódó érvkészlet tulajdonképpen teljes spektrumával megjelent a rendszerváltás utáni parlamenti beszédekben. Mint ahogy azt a példák is illusztrálják, elsősorban a jobboldali képviselők éltek velük, s nem feltétlenül csak a szélsőségesebb beállítottságúak. Nyilvánvalóan közrejátszott az érvek tudatos felhasználásában az is, hogy a parlamenti képviselők nagy része olvasott értelmiségi, javarészt történész volt, így nem feltétlenül ideológiai beállítottságuk miatt döntöttek a Trianonhoz kapcsolódó két világháború közötti érvek felmelegítése mellett.

⁸⁴ ON: Király B. Izabella (független), 1993. május 10. napirend előtt

⁸⁵ Hajdú Zoltán, a PTE BTK Politikai Tanulmányok Tanszék egyetemi docense megállapítását a 2010. június 11-én megrendezett szegedi Trianon-konferencián fogalmazta meg.

3.3.6. Szimbólumfejtés

Bizonyos fogalmak olyan horizontális kapcsolatrendszer alkotnak, amelyben hol az együttes előfordulás, hogy a rendszeres szembenállás jellemző rájuk. Ezek a fogalmak nem egyedileg, hanem egymást átfedő szemantikai mezőkben léteznek egymással szoros összefüggésben, így kölcsönhatásaik is alakítják jelentésüket, ilyenek a fentebb részletesen értelmezett politikai szimbólumok is. A szimbólumok a társadalomértelmezés alapegységének tekinthetők, hiszen összekötik azokat, akik számára valamilyen kifejező erővel bírnak és egy másik dologra, létezőre ráutaló jelleggel bírnak. Sajátos kettősség jellemzi őket, egyszerre szubjektívak (érzelmileg telítettek) és objektívak, mert használóik számára egyezményes jelként működnek. Többrétegű jelentésüket a hozzájuk kapcsolódó képzetek alakítják a történelem során mindig hozzáadva, módosítva tartalmukat. Önmaguknál mindig sokkal többet jelentenek, ezért sűrített jelekként is funkcionálnak, de nemcsak tartalmukat tekintve, hanem a hozzájuk kötődő érzelmek, tudások és viszonyok komplexitása miatt is [Kapitány-Kapitány, 2008:10.].

Geertz, Edelman, Kapitány és Kapitány nyomán [Geertz, 1994; Edelman, 2004; Kapitány és Kapitány, 2008] elsődlegesen azt vizsgáltam meg, hogy az egyes politikai szimbólumok milyen konkrét szövegkörnyezetben jelentek meg, milyen konkrét jelentést, értéket, érzelmeket képviseltek, milyen közösségi identitást teremtő jegyekkel ruházták fel őket a felszólaló képviselők, s milyen valós összetartozást jelképeztek. Másodlagosan, abból kiindulva, hogy a politikai szimbólumok is a beszédcselekvések közé tartoznak, arra tettem kísérletet, hogy megvizsgáljam, a tárgyalt politikai szimbólumok milyen cselekvést vezérlő hatással rendelkeztek, s milyen módon hatottak a különböző pártokra, a pártokat megszemélyesítő képviselőkre – vagyis milyen közösségformáló: egyesítő avagy szétválasztó hatással bírtak. Harmadrészt összehasonlítottam az általam kiemelt politikai szimbólumokat az időszak politikai-társadalmi szellemiségének függvényében.

A következőkben a rendszerváltás első parlamenti ciklusának kiemelt politikai szimbólumainak együttes értelmezésére, felfejtésére teszek kísérletet a Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor által javasolt szimbólumfejtő lépések alkalmazásával, illetve egy saját szempontrendszer kidolgozásával.

A Kapitány-féle szimbólumfejtés négy lépésből áll. Az első lépés a dolog azonosítása önmagával, vagyis beazonosítjuk a megjelenéshez kötődő elsődleges jelentést, majd második lépésként a ráakódó többletjelentést vagy többletjelentéseket. Harmadszor a szimbólum sajátos tulajdonsága, hogy míg magába sűrít több hasonló dolgot, egyúttal szembehelyezkedik

azok ellentétével is jelentéstartományán belül. Vagyis az ellentét magában a szimbólumban koncentrálódik. A szimbólum az ellentétek egységét alkotja egy sajátos dialektikus mozgás során, amely negyedik lépésként ráadásul folytonosan változó természetű. Éppen ezért egy szimbólum soha nem írható le statikusan, csak a változás figyelembevételével, mivel egy folytonosan változó dolog pillanatnyi állapotát tükrözi ”[Kapitány-Kapitány, 2008:13.]. Jelentése, tartalma, formája, funkciója folyamatosan, akár együttesen is változik.

Egy adott korszakban általában nem egy politikai szimbólum lelhető fel, s ezek nem egymástól függetlenül működnek, hanem hatással vannak egymásra is. Az egy irányba ható szimbólumok egy meghatározott értékrendhez, világértelmezéshez kapcsolódnak, s így paradigmává állnak össze. A korszakok változása is abból szűrhető le, hogy a megszokott normáktól eltérő magatartás, politikai szimbólumokhoz való viszonyulás jelenik meg és terjed el. Így a szimbólumok szerepe is megváltozhat, felértékelődhet, vagy éppen ellenkezőleg, elhalványulhat. A következőkben a fejezetben már egyenként részletesen elemzett politikai szimbólumok összehasonlítását végeztem el.

	Azonosság	Többjelentése	Ellentéte	Változása
„Magyarország a béke szigete”	külpolitikai kapcsolatok megítélése	különlegességtudat „erkölcsi nagyhatalom” kisebbségvédelmi példaérték	belpolitikai viszály	médiaháború „lakatlan sziget” elhalványul
„A kisebbségek hídszerepe”	szlovén-magyar és horvát-magyar jószomszédügyi szerződések	a kisebbségek érdekeinek, jogainak javítása	ellenségeskedés	elhalványul
„Antal József 15 millió magyar miniszterelnöke”	magyarság lélekszámának egységesítő értelmezése	nemzetértelmezés	nemzetszűkítés	elhalványul
„Szent Korona”	hatalmi szimbólum	ezeréves államiság alkotmány magyarságvédelem	antiszemitizmus	Felerősödik
„Trianon”	a békeszerződés helyszíne	tiltakozás büntetés történelmi igazságtalanság	határrevízió	Felerősödik

A vizsgált politikai szimbólumok beazonosítására tettem fentebb részben kísérletet az egyes szimbólumok keletkezése, megjelenése körülményeinek feltárása során, ez alapján a „Magyarországot a béke szigetéhez” való hasonlítása egy olyan szófordulatnak tekinthető, mely Antall József miniszterelnöktől ered és az ország külpolitikai kapcsolatainak egy pozitív megítélését tartalmazza; a „kisebbségek hídszerepének” hangoztatása a rendszerváltás előtti időkből átvett kifejezés, mely a szlovén-magyar és a horvát-magyar jószomszédi szerződések vitáiban jelenik meg lehangsúlyosabban; „Antall József tizenötmillió magyar miniszterelnöké” való jellemzése egy a miniszterelnök Parlamenten kívüli beszédének

jelentőségteljes mondatára való hivatkozásként jelenik meg a magyarság lélekszámának egységesítő értelmezéseként; a Szent Korona ezeréves hatalmi szimbólumként, míg Trianon mint az első világháborút lezáró békeszerződés helyszínére vonatkozó utalás található meg a Parlamenti vitákban.

Többletjelentéseik, mint az ábrában is olvasható, már némileg eltérnek az eredeti jelentéstartalmaktól. A felszólalásokban „Magyarország béke szigeteként” való megnevezéséhez kapcsolódik egyfajta különlegességtudat, mely az ország a közép-európai térségben kitüntetett szerepét igyekszik hangsúlyozni. A „hídszerephez” kapcsolódó pozitív jelentéstöbbség a kisebbségek érdekeinek, jogainak javítására szolgáló politikai elkötelezettség kinyilvánítása. Az „antall-i mondat” az MDF nemzetfelfogását is jelenti. A „Szent Korona” mint egyrészt az ezeréves államiság, másrészt az ősi (középkori) alkotmány jelképe, a magyarságvédelem többségjelentéssel is felruházódik. „Trianon” pedig a történelmi igazságtalansággal, az első világháborúban betöltött szerep aránytalanul nagy büntetésével szembeni tiltakozás jelképékként jelenik meg.

A szimbólumok ugyanakkor ellentétes jelentéseket, viszonyokat is magukba foglalnak. A „Magyarország a béke szigete” megjelenése a felszólalásokban egyre inkább negatív kontextusban kerül elő a belpolitikai viszály ironikus jellemzésekként. A „kisebbségek hídszerepe” pedig a szomszédos országokkal elmérgesedett viszony ironikus jellemzésévé válik a Parlamentben. Antall „mondatának” hitelességét pedig mind szűkítő, mind bővítő értelemben megkérdőjelezzik a képviselők. A „Szent Korona” esetében, amely ekkor már egy radikális nacionalista folyóirat neve is egyben, egyre inkább az antiszemitizmussal hozható kapcsolatba. Míg „Trianon” a határrevízió elvi lehetőségének (mint újratárgyalandó vagy elvetendő igazságtalan szerződés) történelmi hivatkozási pontjává válik. A ciklus végére az első három szimbólum jelentősége elhalványul, az utolsó kettőé viszont felerősödik.

Saját szempontrendszerem kiindulópontjai a következők: egyrészt a szimbólum mindig magában foglal egy sajátos értékrendet, világértelmezést, amelyet hangsúlyoz, s amely egy másik értékrend vagy világértelmezés ellenében hat. A sajátját követendő normaként állítja fel, míg a másik értékrendet morális alapon utasítja el. Másodrészt, a szimbólumhoz egy meghatározott skálán elhelyezkedő érzelmek is kapcsolódnak, melyeket kivált az emberekből megjelenésekor. Érzelmei hatása is különböző lehet a körülményektől függően, hogy mikor, hol és kik előtt jelenik meg, hiszen harmadrészt tükröz egy olyan sajátos társadalomértelmezést, amely megjeleníti viszonyát a társadalom egészéhez vagy egyes csoportjaihoz, akik identitásformálásában részt vesz. Végül negyedrész a szimbólum

nemcsak passzív tükre a társadalmi valóságnak, hanem beszédcselekvésként is értelmezhető. Egy meghatározott cselekvésre, vagy cselekvési körre vezérel.

	Norma/Érték	Erzelem	Nemzetértelmezés	Cselekvés
„Magyarország a béke szigete”	béke biztonság tekintély	büszkeség különlegességtudat	egyesítő/szűkítő	külpolitikai vezérszerep elérése a térségben
„A kisebbségek hídszerepe”	kisebbségbarát megbékélés	büszkeség	-	együttműködés kisebbségvédelem
„Antal József 15 millió magyar miniszterelnöke”	felelősségvállalás a határon túli magyarságért	büszkeség	egyesítő	alternatív nemzetegyesítés
„Szent Korona”	államiság alkotmány legitimáció egyenlőség	büszkeség különlegességtudat	szűkítő	revízió (történelmi érv)
„Trianon”	igazságtalanság nemzethalál	szenvedés megaláztatás	egyesítő	revízió tagadás tiltakozás uszítás emlékezés

A vizsgált politikai szimbólumok mást és mást jelentettek a parlamenti csoportok számára. A norma/érték oszlopba olyan fogalmak kerültek, melyek az adott szimbólumokat az értékrendjük jelentős részeként értelmező csoportok gondolkodásmódját tükrözték, vagyis általában a jobboldal gondolkodásmódját. Ezek az értékek, mint a biztonság, a tekintély, a felelősségvállalás vagy legitimáció, egyáltalán nem vagy csak nagyon kis mértékben jellemezték a baloldali ellenzék e politikai szimbólumokhoz való viszonyát. Emiatt is erősödött fel norma-jellegük és morális jelentőségük a jobboldalon, ami egyben tovább erősítette a már eredetileg is a szimbólumokhoz kapcsolódó jobboldali érzelmeket: büszkeség, különlegességtudat, szenvedés. Ezekkel az érzelmekkel a baloldal nem igazán tudott mit kezdeni, ironikus bírálataik általában inkább csak olaj volt a tűzre.

A szimbólumokhoz köthető társadalomértelmezés egy meghatározott vetületben, a nemzethez tartozás vetületében jelenik meg a „kisebbségek országokat összekötő hídszerepe” kivételével, mivel az kifejezetten a kisebbségek biztonságpolitikai szerepének megítélésére irányul. „Magyarország a béke szigete” elnevezés kifelé egységesítő (vagyis a határon túli magyarságot is a nemzethez tartozónak tekintő), ámde befelé szűkítő jellegű (a hazai kisebbségek nevében az ellenzék többször felrótta, hogy különösen a cigányság és a zsidóság elleni támadások, atrocitások nem támasztják alá az ország békés jellegét), az „antall-i mondat” eredetileg egységesítő, bár ezt később sokan megkérdőjelezték mind a radikális jobb

(csak tizennégy millió nyolcszáz ezer az ukrán-magyar alapszerződés elfogadása után), mind a baloldal részéről (akár harmincmillió is lehet), a „Szent Korona” befelé szűkítő (kifejezetten új antiszemita vonásai miatt), míg „Trianon” kifelé egységesítő jellegű (a határrevízió valóságos lehetőségként való értelmezése nyomán).

Végül a politikai szimbólumok meghatározott cselekvésre való ráirányító jelleggel is bírtak. A „Magyarország a béke szigete” jelentéstöbbletei között szerepelt az, hogy az országnak külpolitikai vezérszerepet kell betöltenie a térségben, a „kisebbségek hídszerepe” a kisebbségvédelem érdekében való országok közötti együttműködésre szólított fel, az 2antall-i mondat” az alternatív, gesztusértékű és felelősségteljes határon túli magyarság sorsát felvállaló politikát hirdetett meg, míg a „Szent Korona” és „Trianon” egyértelműen a határrevízió, a határok nemzetközi felülvizsgálatához kapcsolódó érvelés kiindulópontjai voltak.

Az általam vizsgált politikai szimbólumok a rendszerváltás utáni időszak jellemzőire is rámutatnak. Az átmenetiség bizonytalanságában a magyar politikai elit olyan politikai szimbólumokat keresett és talált, melyek mind valamilyen szempontból a biztonság, a stabilitás, a rend irányában hatottak.

3.4. Következtetések

Ebben a fejezetben a nemzetiségi kérdések vitáiban a megszólaló képviselők nyelvi megoldásait vizsgáltam azzal a céllal, hogy empirikusan alátámasszam és illusztráljam a nyelvi megközelítés létjogosultságát a *Nemzetiségi Diskurzus* politikai kommunikáció természetének megértésében. A rendszerváltás első éveiben megjelenő erős ideologizáló hajlam a nyelvezetekben tükröződik, elsősorban a jobboldali képviselőknél, de számos esetben a baloldalon is.

Értelmezésem szerint a politika nyelvének vizsgálata azért lényeges a rendszerváltás után, mivel a pártoknak nem volt markánsan eltérő programjuk, és nem képviseltek egymástól elkülönülő társadalmi rétegeket vagy csoportokat, így ezek híján a nyelv a pártok megkülönböztetésében is szerepet játszott. Mazzoleni több kutatót is felvonultat *Politikai Kommunikáció* című könyvében, akik a politikát a nyelvvel azonosítják [Mazzoleni, 2002: 102]. Ezen elméletek szerint a beszélt politika és a cselekvésként felfogott politika azonosnak tekinthetők. A rendszerváltás pártjai esetében ez a megközelítés nagyon is találó, hiszen leginkább az ellenzéki pártokra, de tulajdonképpen megjelenésüket, beazonosíthatóságukat tekintve a kormánypártokra is jellemző, hogy a parlamenti szintér az egyetlen lehetőségük arra, hogy „politikát csináljanak”. A szűk „cselekvési tér” arra kényszerítette a parlamenti

pártokat, hogy a parlamenti beszédeiken keresztül gyakoroljanak hatást a választópolgárokra és természetesen egymásra is. A politikai erő, támogatottság megszerzésének és/vagy megtartásának képessége attól függ, milyen hatékonyan tudják a politikusok használni a politika nyelvét [Mazzoleni, 2002: 103]. Ez a felismerés készítette arra a rendszerváltás parlamenti pártjait, hogy sajátos nyelvezetet formáljanak ki maguk számára.

Vizsgálatom során azonban nem feltétlenül a leleplezés volt a cél. Feltételeztem azt, hogy a politikusok nem voltak teljesen tisztában az általuk használt szavak jelentésével, hiszen azok még a közös diskurzus-térben sem kaphattak mindenki által együttesen elfogadott, egységes definíciókat, mivel eltérő fogalmi-ideológiai hagyományokkal rendelkeztek, melyek összecsiszolásának a rendszerváltás előtti időszakban kevésbé volt alkalmuk, lehetőségük, másrészt saját személyes érzelmileg töltött értelmezésük sem tette lehetővé a fogalmak teljes instrumentalizálását.

4. Fejezet

Nemzet és nemzetiség – a fogalmak történeti, politikai beágyazottsága –

„A történelem beagyökeredett a mába”

Bogdan Góralczyk

*„Közös fogalmak híján nincs társadalom,
s főleg nincs egységes politikai cselekvés.*

*Fordítva pedig, fogalmaink politikai–társadalmi rendszerekben gyökereznek,
amelyek jóval összetettebbek, semmint hogy pusztán nyelvközösségként,
néhány vezérfogalommal volnának megragadhatók.”*

Reinhardt Koselleck

A diskurzuselemzés lényeges részét képezi a diskurzus központi fogalmainak, azok jelentéstartalmának felfejtése. A Nemzetiségi Diskurzus központi, szervező fogalma nem egyedül a „nemzetiség”. Értelmezése akkor közelíthet csak a teljességhez, ha az fogalompárjával, a „nemzettel” együttesen, egymásra vonatkoztatva történik, s nem csak ma használatos jelentését, hanem a történelem során ráakódott jelentéstartalmait is megismerhetjük.

4.1. Fogalomtörténet

A fogalomtörténeti módszer a fogalmak által hordozott nyelvi tartalom változásait társadalmi okokra vezeti vissza. Reinhardt Koselleck történelemfelfogásában történeti idők sokaságával találkozunk, melyeket nem feltétlenül egy objektíven értelmezett lineáris vonal kapcsol össze egymással. A különböző történelmi korokat összekötő egységek inkább azok a fogalmak lehetnek, melyek magukba foglalják a múlt tapasztalatát, elképzeléseit, várakozásait. A történelem nem pusztán események sora, hanem azok együttes egymásra hatásának leíró kerete is egyben. A társadalmi-politikai fogalmak mindig egy konkrét történelmi valósághoz kötődnek, „tapasztalások és várakozások különböző terei és horizontjai rögzülnek, s rétegződnek egymásra bennük az idők folyamán”. Így e fogalmak egyszeri jelentéstartalmukon túlmutatva strukturálisan is értelmezhetőek, vagyis koronként nem csupán egy, hanem több

forrásszövegből is hasonló jelentés szűrhető ki⁸⁶. A fogalmak emellett nem csupán lenyomatai, hanem aktív alakítói is a társadalmi mozgásoknak. Az azonos fogalmakhoz történelmi koronként változó jelentéstartalmakat a diakron elemzés veti össze, mely „a szavak megőrzött, egymást átfedő, elsorvadt és új jelentéseinek mélységi tagolását eredményezi”. [Huszár, 2004.] Végül a fogalomtörténeti módszer diakronitása révén feltáruhnak olyan régi, letűnt történelmi valóságokhoz kötődő jelentések is, melyeknek ma már nincs semmiféle valóságalapja, vagy jelentésük – jelentőségük a jelenben újra a felszínre tör.

A *Nemzetiségi Diskurzus* központi fogalma a „nemzetiség”, mely a rendszerváltást követő első ciklus országgyűlési felszólalásaiból úgy tárul elénk, hogy a ciklus időszakának beszédvalósága mellett különböző korok jelentéstartalmai kötődnek még hozzá. Így tehát hogy megérthessük ennek az időszaknak a „nemzetiség” fogalmához kötődő elképzeléseit, várakozásait, fel kell tárnunk a múlt tapasztalatát. Emellett, bár a vizsgálat egésze elsősorban a „nemzetiségről”, a „nemzeti és etnikai kisebbségről” szól, a „nemzet” olyan megkerülhetetlen fogalmi kategória ebben a témában, melytől helytelen lett volna eltekinteni⁸⁷. Így a fogalomtörténeti vizsgálat középpontjába két kulcsfontosságú fogalmat helyeztem, a „nemzet” és a „nemzetiség” fogalmakat. Mindkét fogalom esetében az általános fogalmi meghatározás és egyetemes történelmi kontextusba ágyazás után a konkrét, magyar történeti fogalomértelmezések, felfogások⁸⁸ bemutatása következik.

⁸⁶ Koselleck felfogásával, miszerint a történeti fogalmaknak van objektív jelentéstartalma, vitatkozik Quentin Skinner, bár egyetért azzal, hogy a fogalmak megértéséhez történeti kontextusba helyezésük elengedhetetlen. Véleményem szerint a fogalmak objektivitása pusztán önálló létezésükben érhető tetten, a hozzájuk kötődő jelentéstartalmak azonban a szubjektív értelmező számára sohasem ismerhetők meg teljes egészükben. De törekedhetünk rá. Mivel azonban két konkrét politikai fogalom, a „nemzetiség” és a „nemzet” jelentéstartalmainak feltárását tűztem ki célul, Koselleck fogalomtörténeti elemző módszerének követését tartottam legcélszerűbbnek.

⁸⁷ Rolf Reinhardthoz hasonlóan úgy gondolom, hogy a „nemzet” és „nemzetiség” fogalmaink egyedileg nem értelmezhetőek, hiszen egymást átfedő szemantikai mezőkben léteznek, egymással szoros összefüggésben, így jelentésváltozásaik is hatással vannak egymásra. Az Annales körből Febvre is úgy gondolja, hogy a fogalomértelmezésben el kellene szakadni a normatív definícióktól, a fogalmakat ne egyenként, hanem összekapcsolva elemezzük.

⁸⁸ A „nemzet” fogalmának történeti feltárására az államalapítás időszakától a reformkorig Szűcs Jenő, Schlett István és Szabó István munkásságára támaszkodva törekedtem. A reformkortól az első világháború végéig tartó időszakban már mindkét fogalommal találkozunk, értelmezésükhöz Vasas Géza, Baka András, Percz László, valamint Szarka László kutatásait vettem alapul, melyek mind e korszak „nemzet”- és/vagy „nemzetiségfogalmának” társadalmi-történeti kontextusát vizsgálják. A Trianon utáni „nemzet”- és „nemzetiség”-felfogások közül részletesebben foglalkoztam Szekfü Gyula, Ravasz László, Németh László és Bibó István nemzetfelfogásaival, az elsődleges forrásokon túl Balog Iván, Dénes Iván Zoltán és Tóth-Matolcsi László kutatásait felhasználva. A második világháború utáni időszakra jellemző negyedik sajátos „nemzet”- és „nemzetiség”-felfogás azon területére hagyatkoztam, mellyel Szabó Miklós és Szabó Ildikó foglalkozott.

4.1.1. A „nemzet” és a „nemzetiség” fogalma a rendszerváltás után

Végül a rendszerváltás utáni első Parlamentben elhangzott beszédek alapján igyekeztem rekonstruálni az egyes parlamenti pártok „nemzet”- és „nemzetiség”-felfogásait, nemzetiségi prioritásait. A Magyar Országgyűlés a rendszerváltást követő időszakban számos esetben foglalkozott a nemzetiségekkel. De hogy mit értettek ebben az időszakban „nemzetiség” alatt? E kategóriába két társadalmi csoport is beletartozott, egyrészt a hazánkban élő nemzeti és etnikai kisebbségek, vagyis a bolgárok, cigányok, görögök, horvátok, lengyelek, németek, örmények, románok, ruszinok, szerbek, szlovákok, szlovének és ukránok. Másrészt a hazánk területén kívül, főként a szomszédos országok területén (Ausztria, Szlovénia, Horvátország, Jugoszlávia, Románia, Ukrajna, Szlovákia) élő magyar nemzeti kisebbség. Ez utóbbiról elhangzott vélemények, programjavaslatok nagyban hozzájárultak a parlamenti pártok saját ideológiai arculatának kialakításához. Ez az a téma, amely javarészt mindegyik parlamenti párt ideológiai homlokterében megtalálható volt, amiről sajátos elképzelésük volt, s amiről határozott véleményt artikuláltak. A vélemények között különbség adódott a „nemzetiség” alatt értett két társadalmi csoport jelentőségét, hangsúlyait, arányait illetően. S mint látni fogjuk, az eltérő prioritások mögött eltérő „nemzet”- és „nemzetiség”-felfogások találhatók, melyek sajátos jellegzetességet kölcsönözve a rendszerváltást követő első parlamenti ciklusnak, különös diakron egymásmellettségben éltek.

Mind a „nemzet”, mind a „nemzetiség” fogalmunkban sajátos gondolkodási módokat, cselekvési lehetőségeket, társadalmi mozgásokat fedezhetünk fel, amelyek jelenkori változatai nem azonosak a múltban hozzájuk kapcsolódó értelmével, minthogy a szavak jelentése történetileg változik. A „nemzet” nem ugyanazt jelentette 1514-ben Werbőczy számára, mint 1848-ban Kossuth számára, vagy mint 1990-ben például Zétényi Zsolt országgyűlési képviselő számára. A „nemzetiség” pedig egészen mást foglalt magába Eötvös József számára az 1850-es években⁸⁹, aki részt vett az 1868-as nemzetiségi törvény megfogalmazásában, mint Baka András országgyűlési képviselő számára, aki pedig a rendszerváltás utáni első parlamenti ciklusban vett részt a Kisebbségi törvény szövegezésében. A diakron különbségek felfejtéséhez és megértéséhez Koselleck fogalomtörténeti vizsgálatát vettem alapul. Tegyük fel, hogy a fogalmak mindig beágyazódnak koruk társadalmi-politikai-kulturális viszonyaiba, ezek megértése révén juthatunk el a fogalmak jelentésének megértéséhez is, e viszonyok változásai pedig hatást gyakorolnak a fogalmak jelentésének változására is. Takáts József

⁸⁹ Eötvös József már az emigrációban írta meg legfontosabb elméleti művének első kötetét, *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* címmel.

Modern magyar politikai eszmetörténet című munkájában a reformkori politikai gondolkodás kialakulásában több politikai nyelv kifejlődését is kimutatja, benne több XVIII-XIX. századi magyar kifejezés mint a „visszavonás” (→ „széthúzás”), a „bátorság” (→ „biztonság”) megváltozásáról is beszámol [Takáts, 2007: 16-17.]. Léteznek szinkron különbségek is a két fogalom értelmezéseiben, ezeket azonban nehéz lenne megmagyarázni a történelem figyelembevétele nélkül, hiszen jelentéseikben ott van, bennük rögzül maga a történelem.

Ebben a fejezetben a rendszerváltást követő első ciklus országgyűlési pártjait két nagyobb kérdéskörben tárgyalom, a „nemzet” és a „nemzetiség” fogalmakhoz tartozó politikai, ideológiai irányultságaik alapján. Előbbi keretében a fogalom történeti jelentésváltozásainak ismertetése után a pártok „nemzetről” vallott felfogását, „nemzet”-fogalom meghatározásukat igyekszem bemutatni, utóbbi esetében a fogalom történeti és jelenkori értelmezésén túl a nemzetiségpolitikai prioritásokat (vagyis a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek és a határon túli magyar kisebbség egymáshoz viszonyított jelentőségének kérdését) is megvizsgálom.

4.1.2. A „nemzeti” és „nemzetiségi” fogalmak tematizálásának társadalmi-politikai háttere

A parlamenti képviselők jelentős részét nem annyira a tudomány, mint a közélet befolyásolta politikai fogalmainak kialakításában. A „nemzet” és a „nemzetiség” fogalmának kialakításában nagy szerepe volt a médiának, amely becsatornáztta és sajátosan artikulálta az e fogalmakról vallott nézeteket, melyek nem adtak egyértelmű válaszokat arról, hogy ki tartozik bele a Magyar nemzetbe és ki nem, ezáltal felértékelődött a nemzeti identitás megítélése a társadalomban [Szabó Ildikó, 2005.]. Továbbá a nemzetközi környezetnek, amely egyrészt korábban a szocialista blokkon belül, majd az európai integrációs folyamat révén a nemzetállam abszolút súlyának, szuverenitásának jelentőségét csökkentette. A közgondolkodás által megítélt és a rendszerváltás idején felértékelt fogalmakba kapaszkodtak bele a politikusok új kommunikációs módszereikkel, melyek elindították a fogalmak instrumentalizálódásához vezető utat azzal, hogy e fogalmak mögé sorakoztatták fel programjaikat.

Mint már korábban is említettem, a parlamenti pártoknak még nagyrészt hiányzott a sajátos ideológiai arculata és tömegbázisa a rendszerváltás első éveiben, „kíméletlen pártpolitikai csatározásokba bocsátkoznak egymással arculatuk megmutatása és kialakítása végett” [Ágh, 1991:19.]. A jobb-baloldali megoszlás, a politikai és társadalmi átmenetre adott válaszok mellett a „történeti-nemzeti örökséghez és az európaisághoz való viszony” [Ágh, 1991: 25.] mentén határozódtak meg

legélesebben a pártok közötti kontúrok. Bihari szerint „az egyes politikai pártokat sajátos politikai kultúra jellemzi, az egyes politikai pártok inkább különböznek és különülnek el egymástól sajátos intellektusuk, gondolkodási módjuk, politikai szerepfelfogásuk és szerepteljesítésük, politikai érzelmeik és azok megnyilvánulása, vagyis politikai kultúrájuk alapján, mintsem politikai programjaik alapján” [Bihari, 1992: 58.]. Körösényi András egy másik fontos pontra világít rá: a szokásos nyugat-európai baloldal-jobboldal politikai tagoltság nem értelmezhető az új magyar pártok körében, ahol a baloldal a munkavállalókat, szakszervezeteket, a jobboldal pedig a tulajdonosi, valamint a középosztályt képviseli, ugyanis a politikai párttagoltság nem tükrözi a társadalomban meghúzódó valós törésvonalakat [Körösényi, 1990: 76.]. Éppen ezért a „politikai palettát egyre inkább más tényezők, elsősorban ideológiai, politikai, véleménybeli és stílusbeli különbségek határozták meg. Így a politikai orientációk és ideológiák tekintetében a pártok között egyre határozottabb formát öltött a baloldali-jobboldali tagolódás. Olyannyira, hogy ez vált a politikai koalícióképződés kritériumává is: az MDF–FKgP–KDNP hármassal egy jobbközép koalíciós kormány jön létre” [Körösényi, 1990: 76.]. Pozsgay szerint „a kiéleződött politikai harc hiánya miatt adódhatott az, hogy a magyar átalakulás túlideologizálttá vált. Az új pártokban valamiféle kényszer működött azt a látszatot kelteni, hogy csak rajtuk múlott az, ami itt történt ... A viaskodó pártok által teremtett szituáció a szereplőket az extremizmus felé hajtja, hiszen az ideológiák versenyében a politikai pártok vezető személyiségei felismerik magukban egy-egy eszme, érték nagy bajnokát. Az egyik a liberalizmus hajthatatlan híve, aki az európaiságot csak ebben a keretben tudja elképzelni, a másik az igazságtétel bajnoka, a harmadik a nemzeti tradíciók és az ezeréves illúziók új felfedezője, s mindez együtt egy olyan sajátos követelménnyel is együtt jár, hogy a hatalomváltók csaknem olyan frusztráltakká válnak, mint a hatalomból kiteszítettak” [Pozsgay, 1990: 283.]. Mivel programjaikban nem tértek el különösebben egymástól, „a pártok sokkal inkább az eszmék terén keresték a markáns arculatot. Ám itt szinte egyöntetűen abból a feltételezésből indultak ki, hogy a nemzeti hívó szóra azonnal pozitívan reagál az állampolgár, míg egyéb hívó szavak reflexiók hiányában elhalkulnak ebben a versenyben” [Pozsgay, 1990: 284.].

4.2. A „nemzet” fogalmának értelmezései

A „nemzet” eredeti latin jelentése (*natio*) a történelmileg közös származásra utal. A „nemzet” fogalma számos értelmezést kapott már. A „nemzet” fogalmának kutatása számos gondolkodót foglalkoztatott, akik közül témánk szempontjából érdemes felidézni Max Weber, aki a nemzetnek arra a tulajdonságára hívja fel a figyelmet, hogy a nemzetet alkotó közösség általában egy önálló állam megalapítására törekszik, amelyben a nemzet és az állam határai egybeesnek. Weber szerint az etnikai csoport egy közös hiten alapszik, amely a közös leszármazásból ered, ez a fizikai és szokásbeli hasonlóságokon alapszik, vagy a közös történelmen, a valódi vér szerinti rokonság azonban kevésbé mérvadó. A különböző etnikumok közötti határok átjárhatóak, ez főként politikai megítélésükön múlik, hogy a

társadalomban mennyire elfogadottak a különbségek, vagy mennyire nem [Weber, 1995]. Anthony Giddens szerint a nemzet csak állami keretek között jelenik meg, a nemzeti lét valójában intézményesített keretek között képes csak működni, mely megteremti a közös ideológia, közös szokások és az együvé tartozás érzése működéséhez szükséges feltételeket [Giddens, 1997: 255-283.]. Ernest Renan a nemzet lényegét annak lelki és szellemi létében ragadja meg, mely egyrészt a múltra irányul, a nemzeti közösség közös múltból hozott és megőrzött örökségének birtoklására, másrészt a jelenre, mely ezt a közös örökséget a jövő számára is tudatosan megőrizni szándékozik [Renan: 1995.]. Ernest Gellner a nemzetek születésének modern értelmezését adja. Szerinte a nemzetek modern társadalmi konstrukciók, a nacionalizmusból táplálkoznak, amelynek alapelve, hogy a politikai és nemzeti egységnek egybe kell esnie. A nemzetek az ipari forradalom igényei hatására jöttek létre. A különböző tájakról érkezett, vegyes összetételű, eltérő hátterű, kultúrájú, más-más szokásokkal rendelkező városi munkásság számára szükségessé vált egy új közös identitás kialakítása, ami összetartja őket. Ez elsőként egy praktikus igényből indult, a gyárakban dolgozók képzésében és a feladatok elvégzése során fontossá vált, hogy a munkások egy közös nyelvet beszéljenek. Ezt az igényt követte aztán a közös múlt, a közös kultúra iránti igény. A közös tapasztalat, közös identitás jobban motiválta a munkásokat arra, hogy ne csak saját magukért, hanem egész országukért dolgozzanak, hiszen egy országon belül szabadon vándorolhattak, e közös identitás kiterjedt az ország egészére. Gellner az azonos nemzethez tartozás feltételének egyrészt a közös kultúrát jelöli meg, amely egy komplex rendszer, közös eszméket, jelképeket, szokásokat, szövetségeket, közös beszédet foglal magába. Másrészt az emberek közötti kölcsönös megállapodások, lojalitás és szolidaritás terméke. Nem az az elsődleges, hogy ezen emberek egy földrajzi területen élnek, vagy, hogy ugyanazt a nyelvet beszélik, hanem az, hogy kölcsönösen betartanak bizonyos szabályokat, melyek kifejezik egymás elismerését e nemzet tagjaiként [Gellner: 2007.]. John Hutchinson megkülönbözteti a kulturális és a politikai nacionalizmust, mely akár egy adott nemzeti törekvés különböző szakaszaira is érvényes lehet [Kántor,2004: 332.]. E felosztást általában a francia és a német nemzetértelmezésekkel társítják, a francia modell szerint a nemzetet az állam határain belül élő állampolgárok alkotják, míg a német modell a nyelvi, kulturális, történelmi kötelékek meglétére helyezi a hangsúlyt. A két modell kialakulását történetileg különböző társadalmi-politikai körülmények alakították. A XVIII. század végi „francia forradalom mérföldköve, mely a "király teste" helyébe a "nemzet testét" tette” [Krucic, 2000/3.], a „szabadság, egyenlőség, testvériség” elve alapján az ország területén élő minden ember azonos politikai jogokat kapott, e politikai együvé tartozás kerete lett a nemzet. A német nemzeti eszme a különböző

német grófságok, hercegségek egységes államba integrálására jött létre a XIX. században, melynek elsődleges célja az egységes német állam megteremtése, eszköze pedig a német nyelv és kultúra kohéziós ereje lett. A nemzetfejlődés német útja nagy hatást gyakorolt a magyar nemzettudat formálódására is, elsősorban Johann Gottfried Herder organikus világfelfogásán keresztül, aki a nemzetbe való beleszületés helyett a nyelvi, kulturális jellemzőket tartotta egy nép igazi sajátosságának [Gángó, 2004: 87.].

Azóta több mint száz év telt el és a „nemzet” fogalmának Európa országaiban nincs egységes értelmezése, főként a Hutchinson által megkülönböztetett két megközelítés áll szemben egymással: a nemzet állampolgári/politikai és etnikai/kulturális értelmezése. Az Európa Tanács (ET) 2006/1735-ös ajánlásában⁹⁰ – melynek apropója éppen a magyar Státusztörvény, példaként szolgálva az anyaországok által előnyben részesített nemzeti kisebbségek kérdésében – kísérletet tett a két irányzat leírására, mely lefedi az etnikai, nyelvi, kulturális kapcsolatokat a különböző államokban élő állampolgári csoportok között, különösen sajátos történelmi és politikai kontextusban, hogy az alkalmazható legyen a „nemzet” fogalma újragondolt és modern változatában arra, hogy segítse a nemzeti kisebbségeket és azok jogainak előmozdítását a XXI. századi Európában. Az ajánlás nyomán azonban csak arra derül fény, hogy a „nemzet” értelmezése tekintetben az európai országok egyáltalán nincsenek egyetértésben.

A nemzetépítés és a nemzetszületés összetett történelmi folyamatában a modern európai államok legitimitációjában megtalálható mind a polgári, mind a kulturális jelentés. A pusztán etnikai vagy etnocentrikus államok esetében az állampolgári állam felé való elmozdulás figyelhető meg, míg a pusztán állampolgári államtól a multikulturális állam felé való elmozdulás, ahol speciális többletjogokat ismernek el, nemcsak természetes személyek, hanem kulturális vagy etnikai háttérű közösségek számára is. A XIX. században és a XX. század eleji nemzet-állammá formálódás, valamint a második világháborút és a hidegháborút

⁹⁰ Az ET Emberi Jogi és Igazságügyi Bizottsága 35 tagországból származó kérdőív alapján készítettett 2004-ben egy tanulmányt a nemzet fogalmáról, mely kimutatta, hogy lehetetlen ezt a közös definíciót megtalálni. Egyrészt azért, mert a nemzet fogalma mélyen gyökerezik az egymás mellett élő népek egyes kultúráiban, történelmükben, mely egyesíti külön-külön sajátos identitásuk alapvető elemeit. Másrészt a politikai ideológiákhoz szintén szorosan kötődik, melyek különböző módon értelmezik át eredeti jelentését. Harmadrészt, az európai országokban beszélt számos nyelv egymásra átfordításában egy olyan fogalom, mint a nemzet jelentése, gyakran elvesz, átértelmeződik. Mindezek ellenére a két szembenálló irányzat, a nemzet állampolgári/politikai és etnikai/kulturális értelmezése erősen kirajzolódik a visszaküldött kérdőívekben. A tagországok egy részében a nemzet fogalmát az állampolgárság jelölésére alkalmazzák, amely a törvényes kapcsolat az állam és az egyén között, minősíti a természetes személy és az állam szerződéses kapcsolatát, függetlenül attól, hogy az egyén milyen etnikai háttérrel rendelkezik. Más országokban a nemzet fogalma olyan organikus közösséget jelöl, melynek tagjai egy nyelvet beszélnek, és számos közös kulturális élmény, történelmi hagyomány fűzi őket össze, hasonló felfogásuk van a közösség múltjáról, hasonló elképzeléseik annak jelenéről és jövőjéről; e megközelítés szerint a természetes személyt közösségéhez szabad és egyoldalú szövetség köti, és csak a közösség tagjai közötti kapcsolatokat foglalja magában.

követő állami határváltozások következtében több államban élnek olyan csoportok, melyek tagjai ugyanahhoz a politikai nemzethez és államhoz, de egy másik kulturális nemzethez tartoznak. A többséghez tartozó, azonos etnikai háttérű állampolgárokhoz képest ezeket a csoportokat, akik relatíve kisebb csoportot alkotnak, nemzeti kisebbségnek nevezik. A nemzeti kisebbség nem rendelkezik jogi személyiséggel, így nem köthetnek szerződéseket. Mégis alanyai kell, hogy legyenek kollektív védelemnek, hogy megvédelmezhesék nemzeti kisebbségként identitásukat és kulturális jogaikat. A nemzeti kisebbségek identitásának megőrzésében a legnagyobb szerep azé az államé, melynek a nemzeti kisebbségek állampolgárai. Mindemellett mindenkinek van kötődése identitásához, kultúrájához, hagyományaihoz és történelméhez, ezért meg kell engedni minden egyén számára, hogy egy kulturális nemzet tagjaként határozza meg magát tekintet nélkül állampolgárságára. A nemzeti kisebbségek anyanemzetei számára pedig egy szorosan körülhatárolt lehetőség nyílik a más országokban élő, de kulturális nemzetéhez tartozó kisebbségek védelmére, melynek értelmében követniük kell a területi szuverenitás elvét, az államok közötti barátságos viszonyt valamint az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletét – különösen a diszkrimináció tilalmát. Ennek értelmében az anyaországok legitim módon támogathatják nemzetük más országokban élő tagjait, de szükségszerű, hogy ez a támogatás tiszteletben tartsa azoknak az országoknak a törvényeit, ahol nemzetük tagjai kisebbségben élnek, és az államok bármilyen szabályozó jogi aktusát meg kell tárgyalniuk előzetesen ezekkel az országokkal.

Az Európa Tanács által a XXI. század elején felvetett, a „nemzet” fogalma meghatározása körüli eltérő megközelítések gyökerei egészen a XVIII. századi nyugat-európai felvilágosodásig nyúlnak vissza. Ekkor a „nemzet” a társadalom alsóbb rétegeit is magába foglaló fogalomként indult, a politikai jogok kiszélesítése céljával. Ezért az adott állam állampolgárai közötti egyenlőség elérése nagyobb jelentőséggel bírt, mint az, hogy milyen etnikumhoz tartoznak az állam polgárai. A politikai „nemzet” alaptípusa Franciaország, ahol az állam polgárai egyénenként alkotják a társadalmat, a nemzetet, *„melynek középpontjában az állam által identifikált népfelség áll, amely az emberiség további részéhez képest alkot egy 'nemzetet'”* [Krulic, 2000/3.].

A XIX. században került előtérbe az etnikai hovatartozás az államon belül, a nacionalista eszmék terjedésével, melyek a kulturális, nyelvi, területi összetartozást, összetett érzelmi szálakat és politikai jogosítványokat is magukba foglaltak. A nacionalizmus remekül beágyazódott a kor történelemszemléletébe, egyrészt a közös történelmi gyökerek felkutatásában a közös eredet és kontinuitás jelentőségének kihangsúlyozásával, másrészt a történelmi fejlődésben a sajátos népi jegyek kiválóságát hirdette. Magyarországra,

mondhatjuk, szinte egy időben érkezett a két megközelítés, aminek következtében sajátos „nemzetfogalom” alakult ki hazánkban.

4.2.1. A „nemzetfogalom” története Magyarországon

A „nemzet” fogalmának Magyarországon sajátos története van. Szűcs Jenő már az államalapítás időszakától kezdve figyelemmel kíséri a magyar nemzeti tudat kialakulását és változásait. Szabó István *a Nemzetszemlélet és magyarságtudat* című írásában három különböző nemzetfelfogású történelmi korszakot különít el. Az első a rendi nemzetfelfogás, meghatározó elméleti alapja Werbőczy⁹¹ Hármaskönyve, a második a 19. századi politikai „nemzet” felfogást elsősorban Eötvös és Deák nevéhez köthetjük. Ezen időszak nemzetfelfogásainak tárgyalásában továbbá főként Vasas Géza *Magyar nemzetfelfogások a dualizmus korában II.*, Baka András *Eötvös Józseftől Jászi Oszkárig*, című munkáira támaszkodom. A harmadik, a „népi nemzet” gondolata pedig Trianon árnyéka köré szerveződik. A Trianon utáni nemzetfelfogások közül részletesebben foglalkozunk Szekfű Gyula, Ravasz László, Németh László és Bibó István nemzetfelfogásaival. A második világháború utáni időszakra jellemző negyedik sajátos nemzetfelfogás azon területére hagyatkozom, melyről Szabó Miklós ír *Magyar nemzettudat-problémák a huszadik század második felében* című tanulmányában és Szabó Ildikó fejt ki *Rendszerváltás és nemzeti tematika* című írásában [Szabó Ildikó: 2005].

4.2.1.1. A rendi nemzetfelfogás

Az ezredfordulón Nyugat-Európára már nem, de a peremvidékekre még nagyon is jellemző, s köztük Magyarországra is az azonos „gens”-en alapuló nemzettudat, amely az egy közös nyelvet beszélő, közös szokások szerint élő embereket tartja egy csoportba tartozónak, de legfőképp a közös leszármazáson, vérségi kapcsolatokon alapul, erős csoportképző erővel bír, mely a más nemzetektől való különállásra is nagy hangsúlyt helyez. Ezt a nemzettudatot erősítette a keresztény áttéréssel szembenálló, Szent István idejében fellobbanó gentilizmus, mely tovább erősítette a gens-en alapuló nemzetfelfogást egyrészt a tradicionális kulturális szokások felélesztésével, másrészt pedig az idegenellenesség felszításával, mely nemcsak a keresztény egyház ellen irányult, hanem minden a vérségi társadalmat megbontó idegen elemmel szemben megnyilvánult, így az új államszervezettel szemben, vagy az idegen

⁹¹Werbőczy István (1458-1541) főműve az 1514-ben íródott Hármaskönyv (Tripartitum opus juris consuetudinarii inelyti regni Hungariae) egy törvénytervezet a magyar köznemesség jogairól a feudális jogrendszerben, melyet az országgyűlés a főnemesek ellenállása miatt nem fogadott el.

külföldiekkel szemben is [Szűcs, 1992]. A sajátos magyar nemzettudatot erősítették Anonymus és Kézai Simon gestái is, melyek már a társadalmon belül egy meghatározott csoportra, a nemesség nemzettudatának meghatározására és tartalommal való feltöltésére vállalkoztak. Mindketten a történelmi múltban találnak igazolást a nemzet számára, mely Kézainál már tudatosan a renddé szerveződő nemesség politikai igényeinek megalapozására szolgált. Kézai a magyar közösség kialakulását a Hunor-Magor eredetmondához köti, mely időben jóval megelőzi a kereszténység felvételét, s ezáltal nagyobb legitimációs erőt is kölcsönöz neki. Továbbá Kézainál jelenik meg a „lex Scitia” elmélete is, mely arra ad magyarázatot, hogy az azonos gens-ből származó magyarok között miért alakultak ki a társadalmi különbségek. Ezt azzal magyarázza, hogy a szabad és egyenlő magyarok egy része megtagadta a hadviselést, s ezzel a magyar közösséggel szemben bünt követtek el, aminek az lett a következménye, hogy jogfosztottakká, nemtelenekké váltak, majd idővel a nemesek szolgáivá.

A rendiség korában a nemesség alkotta a nemzetet, Werbőczy tanítása szerint egyedül ők voltak a *Szent Korona* tagjai, annak ellenére, hogy az ország lakosságának csupán töredékét tették ki. Valójában Werbőczy tanítása pontosan úgy szól, hogy a régi római társadalmi réteg-kategóriák alapján a *populus*-ba sorolja mind a nemeseket és nem-nemeseket, a *plebs*-hez pedig csak a nem-nemeseket, a köztudatban mégis „az előbbiben a magyarság egészének képe jelent meg, s a XIII. században kezdett alakot öltetni, az utóbbit a nem-nemesektől a XV. század végén egyre élesebb jegyekkel elkülönülő s a szent koronának egyedül általa való megtestesülését hirdető nemesség önmagára korlátozta” [Szabó István, 2004/4.]. A rendi nemzethez való tartozást az határozta meg, hogy ki birtokolja a nemesi jogokat, vagyis a származás volt az egyedüli meghatározó kritérium. Ekkoriban etnikai alapon még nem volt túlságosan heterogén az ország lakossága, a románok, rutének, szerbek első beáramlásai még csak elkezdődtek. „A nemesség rendi közösségébe való tartozását egyedül a nemesi jog birtoka határozta meg, nem tekintve azt sem, hogy e közösség tagjait, ugyanakkor milyen más közösségek – népiség, vallás – fűzték még össze. (...) Azoknak, akik a XVIII. század végén szereztek nemességet, már kb. háromnegyede származásra nézve nem magyar volt” [Szabó István, 2004/4.]. A köztudatban a magyar nemzet és nemesség egymás szinonimáivá váltak, a honfoglalók és a nemesek azonosságának hite egészen a XIX. század elejéig széleskörűen elfogadott volt. Néhányan, mint II. Rákóczi Ferenc, Bessenyei György vagy Hajnóczy József, kísérleteztek a „nemzet” fogalmának kitégítésével [Schlett, 2004.], ez azonban csak a reformkori gondolkodásban vált átfogó igénnyé, amikor Wesselényi Miklós, Kölcsey Ferenc, Széchenyi István, Szemere Bertalan a „nemzet” fogalmának politikai nemzetté való kitégítésének elvi megalapozásán kezdett el dolgozni.

4.2.1.2. A nemzeti-liberális nemzetfelfogás

A XIX. századi felvilágosult magyar gondolkodókra mint Wesselényi Miklós vagy Széchenyi István, hatott az európai nacionalizmus, mely egy ország lakosságával azonos nép egészét foglalta magába, és áthatotta a francia polgári egyenlőség gondolata. Eötvös József is felismerte, hogy a nemesség nem egy etnikumból tevődik össze, nyelvét tekintve is heterogén. Ekkor már nemcsak a nemesi társadalom volt etnikai szempontból felhígult, hanem a jobbágyi sorban élők is. A XVIII. századi milliós betelepítések és a Habsburgok által nemesített külföldiek következtében is. A szerb és román betelepülők egységesebb társadalmakat alkottak és már a 18. század végén megfogalmazták politikai követeléseiket. A magyarországitól eltérő Erdély nemzetszemlélete, melynek „az 1437. évi unió óta ... három „natio”-ja volt, a magyar, a székely és a szász” [Szabó István, 2004/4.]. Igaz, ez a románokat nem foglalta magába, ezért az etnikai alapú feszültségek egyik forrása lett.

A rendi nemzetszemléletet felváltó politikai nemzet felfogás az Európa-szerte terjedő nacionalizmus hatására jelent meg a magyar politikai gondolkodásban. A liberális reformellenzék perfekcionista szemléletével egy polgári nemzet megteremtését tűzte ki célul⁹², mely a jogkiterjesztés révén kapcsolja majd egybe az ország területén élő, de különböző nyelvet beszélő, etnikai hátterű, eltérő foglalkozású, társadalmi státusszal rendelkező embereket azáltal, hogy azonos jogállásúakká teszi őket. E tekintetben a magyar nacionalizmus sajátosnak mondható, hiszen a liberális, nacionalista és francia republikánus eszmék keverednek benne – Eötvös József *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra című* könyvében a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszmék elterjedéséről és hatásáról írt. A Magyar nemzetet a társadalom egészére vonatkoztatta, tehát nemcsak az alacsonyabb néprétegek, hanem a más nemzetiségűeket is beleértette. A reformkori magyar nacionalizmus egyben az irodalommal, a nyelvészettel is összefonódott, a magyar nyelv fennmaradásának, majd térnyerésének céljával. A nemzeti hovatartozás mérlege a születési jogoktól a nyelvre billent át. A magyar nyelv túlhangsúlyozása a többi nemzetiségből ellenérzést váltott ki. „Gyakran érte az a vád a magyar nyelvi mozgalmat és a továbbcsarjadó magyar nacionalizmust, hogy e mozgalommal indítást adott és felgyújtotta az ország nem magyar népeinek nacionalizmusát” [Szabó István, 2004/4.]. A magyar nacionalizmus nyelvi eleme pedig nem is az új európai eszmék hatására vált kulcselemmé, hanem a Habsburgok erőteljes németesítésének ellenében és a pánszlávizmustól való félelem miatt jött létre és erősödött meg. II. József

⁹² Lásd erről bővebben Dénes Iván Zoltán *Európai mintakövetés – nemzeti öncélúság* című könyvét, melyben részletesen foglalkozik a reformkori liberális ellenzék nemzetfelfogásával.

modernizációs törekvései során megpróbálta Magyarországon is hivatalossá tenni a német nyelvet, ez azonban a magyarokban felélesztette a nemzeti érzést, s saját nyelvük és kultúrájuk ápolásába, fejlesztésébe kezdtek. Emellett az elmagyartalanodott nemesség ellenében is egy új nemzeti identitás megteremtőjévé, összetartójává vált. Kölcsey Ferenc *A nemzeti hagyományról* írt tanulmányt s mohácsi emlékbeszédében a nacionalizmus világgképével s a rendi nemzetfogalom teljes elejtésével hangoztatja, hogy minden nemzetet „saját nyelv, saját szokások, saját ősök, saját hagyomány, saját jó és balszerencse kötnek együvé s választanak el egymástól” [Szabó István, 2004/4.]. Szontagh Gusztáv, a reformkor és a neoabszolútizmus meghatározó gondolkodója szintén a herderi nemzetfelfogásból indult ki, vallva a nyelv, a kultúra és a nemzet sajátos összefonódását, együtt-fejlődését és kiegészítve a politikai nemzetfogalommal. „A nemzet eszerint egyfajta kollektív szubjektum („erkölcsi személy”), közös államisággal („álladalom”) és területtel („haza”), polgárosodással („polgári társaság”) és történetiséggel („történetileg”)” [Perecz, 2005.].

Bálint Csanád *Az ethnosz a koraközépkorban* című írásában egyetért Szabó Istvánnal abban, hogy a magyar nemzethez való tartozás legfőbb kritériumai közül a legerősebb a nyelv, a magyar nyelv ismerete [Bálint, 2006.]. Rámutat arra, hogy a nép és a nyelv azonosságának felfogása nemcsak a XVIII. században uralkodott, de a mai kutatások is erről az elméleti alapról indulnak ki⁹³. A kutatások ezért költöztették mindig újabb őshazába eleinket, hogy azok megfeleljenek a nyelvtörténeti kritériumoknak is. Pedig a nyelv és a nemzet története nem feltétlenül esik egybe.

A nemzet jellemzői közül az egyetemes emberiségen belüli helyét, feladatát is meghatározták. „Úgy látták, hogy Isten azért teremtett különböző népeket, hogy kölcsönös egymásra hatás és verseny által segítsék az egész emberiség ügyét, hogy az egyes ember egyformán láncszeme a népnek és emberiségnek s az emberiség a szellem és erő kifejtésére tart számot vele szemben, viszont ez csak „népe sajátágában” jut hozzá s csak benne fejlődhetik ki (...) Az emberiséghez csak a népi egyéniségen keresztül lehet eljutni” [Szabó István, 2004/4.]. A liberális eszmeiségű Eötvös szerint is „minden állam erősebb lenne, ha csupán egy népből állana”. Teljesen elvetették Szent István intelmét az egynyelvű ország gyengeségéről. Míg Szent István király Intelmeiben „a maga korában meglepő tisztánlátással – közvetett úton a „nyelv” és „szokás” mint ethnikum, illetve politikai egység jellemzésére használt fogalmaknak történetileg és tudományosan valójában értéktelen voltára hívja fel a figyelmet: „az egy nyelvű és egy szokású

⁹³„Szükségtelen külön magyarázni, elég fölhívni rá a figyelmet: abban a multidiszciplináris munkában, amit a magyar őstörténet kutatásának szokás nevezni, máig nem vált szét egyértelműen a néppé válás folyamatának (azaz az ethno – genezisnek) és a tényleges őstörténetnek a vizsgálata. Ennek oka a tudománytörténetben keresendő, végső soron a nép és a nyelv azonosságának 18. században született felfogásában rejlik. Ezért kezdődött és kezdődik Magyarországon minden, a korai magyar történelemmel foglalkozó kézikönyv és népszerűsítő mű az uráli, majd a finnugor népek nyelvrokonságának, majd az annak alapján rekonstruált őstörténetének bemutatásával, ahol a teoretikus nullponttól a magyar nyelv — azaz: a magyar nép?! — történetén keresztül egyenes vonal vezet a honfoglalásig”. [Bálint Csanád, 2006: 280.]

ország gyenge és esendő” (Admonitiones VI.); azaz: nem a nyelv és/vagy a szokás teszi az országokat azzá, ami” [Bálint, 2006: 286.]. De nem oly módon vetették el ezt a szemléletmódot, hogy más népeket nem engednek maguk közé, hanem úgy, hogy a más népeket is elmagyarosítják, asszimilálják. A nemzet egyenlővé vált az ország lakosságával nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül. E nemzetfogalom kialakulásában szerepe volt az európai politikai nemzetfelfogásnak, mely főként liberális eszmék hatására alakult ki, aztán ott volt a politikai szükségszerűség, mint egyfajta válaszreakció a román és szerb autonómia törekvésekre, végül a rendi nemzetszemlélet hagyományának⁹⁴ továbbélése. Ezt a szemléletet tükrözi az 1868-as Nemzetiségi törvény is, melynek végső formáját Deák Ferenc adta meg: „Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozék is, egyenjogú tagja” [Szabó István, 2004/4.]. A politikai nemzet és a nemzetiségileg homogén nemzettest egybeesését célzó asszimiláció egyik legfontosabb eszköze a nyelv, a magyar nyelv tanítása lett, a másik pedig a politikai jogok gyakorlóinak köre. Az általános választójog bevezetését azonban nem állt a magyar politikai elit érdekében, hiszen etnikai értelemben a magyarok kisebbséget alkottak az országban a többi nemzetiséggel szemben, így a választás jogát továbbra is a nemesi származáshoz, valamint vagyoni és műveltségi cenzushoz kötötték.

Palágyi Menyhért, a dualizmuskori Magyarország nemzeti filozófiájának egyik jeles alakja Szontagh-hoz hasonlóan a herderi nemzetfelfogásból indult ki, a kultúrát nemzeti képződménynek tekintette, s a nemzethez egy sajátos küldetést rendelt hozzá, amely az emberiség közös kulturális kincsének megalkotását volt hivatott kiteljesíteni, ezt azonban csak oly módon látta lehetségesnek, ha a nemzeti kincsek előállításában korlátozza „az idegen szellemi termékek befogadását”. Nála már megjelenik a pozitívista-szociáldarwinista gondolkodásmód is, mely szerint a történelem a nemzetek harcát, versenyt írja le, melynek tétje, „hogyan melyik nemzet képes az általános emberit a maga különös életviszonyai közepett legtökéletesebben érvényre emelni” [Percz, 2005.]. A történelmet a nemzetek harcaként való értelmezése népszerű elképzelés volt a századfordulón, ehhez a gondolkodásmóddhoz kapcsolódott Pulszky Ágost is, akinél némiképp módosulva a társadalmak állandó harcával találkozunk, s a nemzeti társadalmat mint a történelmi fejlődés egyik állomását képzel el, mely lassan a nemzetek feletti gazdasági társadalommá alakul majd át.

⁹⁴ „A rendek kezében lévő politikai hatalom kiterjesztett kiváltsági határok nélkül mindenre, akként a politikai jog által meghatározott szűk körű rendi nemzet fogalma is kiterjedt: az új nemzetfogalom az államhatalom birtokába jutott népet jelenti immár s miként a rendi magyar nemzetet a népi hovatartozásra való tekintet nélkül határozza meg a politikai jogok birtoka, akként az új nemzet széleskörű fogalmában sem lehetett szerepe az ország lakosai népi hovatartozásának” [Szabó István, 2004/4.].

Végül az első világháború lezárását megelőző időszakból mindenképpen említést érdemel Jászi Oszkár, aki *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* című 1912-es művében az Eötvös-Deák-féle magyar nemzeti liberalizmus hagyományait kívánta folytatni, s egy svájci mintájú, autonóm közigazgatású és kultúrájú nemzeteket összetartó állami keretet képzelt el. Az általa *Dunai Egyesült Államoknak* nevezett állami keret a benne élő népek nemzetiségi hovatartozására nézve semleges maradt, azt politikailag egyenrangú nemzetiségek, vagyis immáron nemzetek alkották. Jászi felfogása a dualizmuskori Mocsáry Lajos nemzetfelfogásához állt közel, aki „nemzetén mindenekelőtt olyan etnikai természetű közösséget értett, melynek tagjai egy eredetűek, egy nyelven beszélnek, s magukat egy családnak tekintik. Lényegében ez azt jelentette, hogy az országban a magyarral egyenrangú tót, szerb, horvát, oláh nemzet is létezik”. Bár Jászi politikailag egyenrangú nemzetek együttélését álmodta meg, ő sem tudott elszakadni a magyar kulturális hegemonia elképzeléstől [Vasas, 2005.].

4.2.1.3. A Trianon utáni nemzetfelfogás

A XIX. század végi liberális eszmeiség a nemzetekben pusztán az emberi haladást gátló társadalmi csoportkohéziót látta, mely idővel el fog veszni a „történelmi fejlődés” során. Mind Pulszky Ágost, mind Somló Bódog a spenceri evolucionista történelemfelfogás befolyása alatt állt. A nemzet helyébe a szabadelvű világpolgár lépését jósolták, elsősorban a városi, külföldi, értelmiségiek körében, akik száma felduzzadt ez időben. A „nemzetiséget” pedig egyszerűen egy alacsonyabb fejlődési stádiumnak gondolták. A magyar nemzeti hagyományokat a haladás nevében megvetették. E szemlélet kialakulásában nagy szerepe volt a technikai fejlődésnek, a társadalomban az osztálytagozódás megjelenésének⁹⁵, a városiasodásnak és migrációnak. Ezzel szemben határozódott meg az a nemzetszemlélet a trianoni szerződés után, mely a széttördelt nemzet újraegyesítését tűzte ki célul. A magyarság önmagára eszmélése már nem a magyar államban élő, nem magyar nemzetiségűekkel való viszony meghatározására, hanem a széttöredezett, több állam területére és fennhatósága alá került magyarság egybetartására irányult, s az elvesztés feletti fájdalomtól táplálkozott. Így a „nemzet” fogalmába már nemcsak az állam keretein belül élők, hanem az azon kívül rekedtek is beleértődtek.

Szekfű Gyula nemzetfelfogásában a történelmi szemlélet áll a középpontban. Megkülönbözteti egymástól a „kismagyar” és a „nagy magyar” utat, amely a kuruc-labanc

⁹⁵ „Míg a világpolgárság elsősorban értelmiségi osztálybeliek világnézete volt, addig a városok ipari munkássága a történelmi materializmus tanait követve és a munkásosztály nemzetközi érdekközösségének alapjára helyezkedve tett magáévá olyan világnézetet, amellyel a néppel – nem a plebszel, hanem a populusszal – való közösségnek nem volt helye” [Szabó István, 2004/4.].

szembenállásban testesült meg. A „kismagyar” út „a magyar állam teljes integritását feladó, sérelmi, Erdélyre, a protestantizmusra és a törökre támaszkodó, Habsburg-ellenes kurucság” magatartásában és gondolkodásmódjában jelent meg a XVI. században, majd a XIX. és XX. században ismét jelentős gondolkodásformává vált. Szekfű felelőtlen, érzelmi politizálásnak tekintette, mely a szenvedélyek elszabadításával veszélyezteti a történelmi magyar állam integritását. Ezzel szemben a „nagy magyar”, Habsburg-párti utat tartotta a történelmi magyar állam fennmaradása és integritása biztosítékának. „Nemzetfogalmát a nagyhatalmi erőviszonyokkal reálisan számot vető, ahhoz alkalmazkodó, a kiskorú társadalomról gondoskodó és a nemzeti műveltség feltételeit biztosító paternalista állam képe határozta meg, nemzetfogalmát és identitásprogramját pedig az ez iránti lojalitás” [Dénes Iván Zoltán, 2005.]. Szekfű Gyula tulajdonképpen a Szent István-i soknemzetiségű történelmi Magyarország visszaállításának programját fogalmazta meg.

Ravasz László református püspök az első világháború következményeiből kiinduló sajátos teologikus nemzetfelfogást vallott, „úgy érezte, külső veszélyek szorításában van az egyház, elsősorban a marxista ideológia oroszországi hatalomra kerülése és a katolicizmus magyarországi hatalmi pozíciói miatt”. Konzervatív gondolkodásmódja a modern eszmékkel szembeni pozíció megfogalmazására készítette. Szekfű Gyula történelemszemlélete érződik felfogásán, minthogy ő is a hanyatlást olvasta ki a történelem folyamatából. A magyarság Trianon utáni válságát Isten akarataként ismerte fel, melyet korábbi bűneiért mért rá, a magyarságnak ezért magába kell néznie, bűnbánatát a nemzeti felelősségvállalással enyhítheti. „Számára a nemzet a közös sorsot vállaló egyének közössége, mely közös sors vállalása – a nemzet egységének megőrzése – kikerülhetetlen erkölcsi kötelessége minden magyarnak. Nemzetén viszont nem alkotmányos alapon álló demokratikus politikai közösséget, hanem a politizáló elit által vezetett társadalmi osztályokat értett, akik *keresztény gyülekezetként* alkotnak közösséget, azaz az állam és az egyház viszonyát a XVI. század protestáns politikai filozófiájának szemléletével közelítette meg.” Erdélyi származásúként bár felismerte a nemzetiségi feszültségek szociális hátterét is, hitt a birodalom, a Szent István-i Magyarország fenntartásának lehetőségében. „Ennyiben Ravasz számára ugyanúgy a gondoskodásra, a kiválóak vezetésére és példaadására szoruló társadalom és paternalista állam képe volt meghatározó, akár Szekfű számára, mint ahogy a germán–keresztény kultúrkörbe való magyar betagozódás történelmi feladatának jelentőségében és helyességében is egyetértett vele. Egy dologban viszont határozottan elutasította Szekfű álláspontját, ez pedig a függetlenségi politika protestantizmusának és Erdély-központúságának a kárhoztatása, mert Erdélyt és a protestantizmust a magyarság megmaradásának zálogaként szemlélte” [Tóth-Matolcsi, 2005.].

Németh László nemzetfelfogása abból a feltevéséből indult ki, hogy a politikai elit Magyarországon évszázadok során mindig rossz döntéseket hozott, ennek lett következménye kora társadalmi képe, melynek megváltoztatására törekedett. Úgy vélte, hogy az évszázados rossz döntések hátterében a sváb és zsidó asszimilációs térhódítás áll. A Szabó Dezsőtől

kiinduló „kettős társadalom” felfogás Némethre nagy hatást gyakorolt. „Eszerint két világ állt és áll egymással szemben Magyarországon: az archaikus, magába zárt parasztság és a modern, külföldre tekintő felső réteg. Ez a hasadás az idegen hódításból, a Habsburg-uralomból következett. Abból, hogy az idegen dinasztia nemzeti elkötelezettség híján – az alkotmányos politizálás magyar nemesi törekvéseivel szemben – felülről és kívülről verbuvált helytartókat, új arisztokráciát és polgárságot a magyarok fölé”. A külföldi mintákat követő idegenek gyarmatosították, elnyomták a magyarokat. Az első világháborúban a magyarság idegen érdekekért áldozta vérének, „s a világháború után bekövetkezett forradalom a zsidók, az ellenforradalom pedig a németek uralmához vezetett, miközben a magyarok tömegei idegen államok hatalma alá kerültek, a kiépülő ellenforradalmi rendszer pedig elsikkasztotta a parasztság felszabadítását, és a kiegyezés rendszerének újabb kiadását hozta” [Dénes Iván Zoltán, 2005.]. Nem hitt a történelmi Magyarország visszaállításának lehetőségében. Ugyanakkor a magyarság és a környező népek közös történelmi fejlődésének vizsgálata arra az álláspontra juttatta, hogy a magyarságot ne e népek fölé helyezze el.

Nála is találkozunk a magyarságot felosztó szembenállással: a „hígmagyar” kifejezést azokra a nyelvújítókra alkalmazta, akik az idegen mintát kritika nélkül elfogadva alkalmazták a magyar kultúra megújításának programjában, nem kötődve a nemzeti közösséghez nem szellemi értéket, hanem szellemi terméket hoztak létre. Míg a „mélymagyarnak” az értékteremtő, a magyar sajátosságokat figyelembevevő magyar kultúra művelőit tekintette. „Németh László a nemzet összetartó erejét, kohézióját a szekularizált nemzeti vallásként felfogott nemzeti kultúrában látta” [Dénes Iván Zoltán, 2005.].

Bibó István már egyértelműen a kisnemzet felfogást vallotta, amelyben elsősorban a nyelvi közösség dominál, mint a nemzethez tartozás alapja, vagyis a magyarsághoz tartozást a nyelvi kritériumtól teszi függővé. Bibó az *Európai egyensúlyról és békéről*, az *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*, *A magyarságtudomány problémája* és *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című műveiben találkozunk e kérdés részletesebb kifejtésével. Sajátos közép- kelet-európai keretbe ágyazva vizsgálja a nemzet tartalmi keretének történelmi módosulását a középkori privilegizált nemesi nemzettől a modern nemzet kialakulásáig, ahol a modern, XIX-XX. században kialakult nemzetek belső rendjét vizsgálva aközött tesz különbséget, hogy a nyugati demokráciákban a nemzetté válást és nemzetként való viselkedést főként a demokratikus intézmények mint az önálló igazgatás, a főváros, a hadsereg, a különféle nemzeti szimbólumok, valamint az ország határai erősítik és biztosítják, addig a közép és kelet-európai államokban mindez javarészt hiányzott, így ezek hiányában itt a népiség, a kulturális jegyek határozták meg a nemzetformálást. A nemzeti közösséghez tartozást nem a születés határozza meg, hanem szerzett státusz [Balog Iván, 2005].

A nemzet-karakterológia diskurzushoz Bibó egészen új megközelítésből szól hozzá. Az *Eltorzult magyar alkatban* találkozunk Lányi Gusztáv szerint az egyik első magyar politikai pszichológiai megközelítéssel [Lányi, 2001:23-26.], de a mű mellett rendelkezik értékelméleti, értékpszichológiai háttérrel is. A műben Bibó arra keresi a választ, hogy a magyar nép a különböző történelmi kihívások után hogyan magyarázza meg a problémákat, hol keresi a hibákat. „Bibó szemléletében az okozott fordulatot, hogy felismerte: a magyarságot – a többi olyan kelet-európai néphez hasonlóan, ahol nagy paraszti tömegek éltek – is inkább az etnikai jelleg határozta meg, és ezért nem volt modern nemzetnek tekinthető” [Balog Iván, 2005]. Vagyis az „eltorzult magyar alkatban” még mindig a primordiális jegyek dominálnak.

Bibó nem értett egyet Szekfű a kiegyezést utólag igazolni akaró történelemszemléletével, e tekintetben Németh László hatására úgy vélte, hogy a magyar történelem évszázadai során a politikai sorozatosan rossz döntéseket hozott, de korának rossz döntését Némethtel ellentétben abban látta, hogy a politikai elit nem volt hajlandó változtatni a társadalom feudális szerkezetén, s inkább e szerkezet konzerválásán s annak igazolásán fáradozott. „éppen emiatt a kiegyezéstől az 1940-es évekig nem volt realitásérzékének birtokában, mert azt akarta megtartani, amit nem lehetett, az ezeréves magyar államot. Ezért nem volt viszont jövőképe sem, mert azt akarta igazolni, ami egykor biztosította a történelmi Magyarország fennmaradását, a Habsburg Birodalmat”. Bibónak volt optimista jövőképe, melyben „a nemzetet a közös vállalkozásra egyesült polgárok együttesének tartotta, melynek jellege nem megfoghatatlan és homályos alkati sajátosságokban nyilvánul meg, hanem abban, ahogy a problémáival szembenéz és azokat megoldja” [Tóth-Matolcsi, 2005.].

4.2.1.4. Nemzetfelfogás az államszocializmusban

A második világháború után „szembe kellett nézni azzal, hogy a magyar fasizmus az öntörvényű magyar társadalomfejlődés következménye volt, s ezzel a szembenézéssel együtt is elkerülni a „fasiszta nép” teóriáját, mely szerint mindenki fasiszta volt az 1944-es Magyarországon, s így a népre a háborús bűnben elmarasztalt szervezetekre vonatkozó kollektív megtorlás várna” [Szabó Miklós, 1989:225.]. A jobboldali múlttal való szembenézés és leszámolás csak egy új pozitív kép felvázolásával volt lehetséges, mely a nemzeti újjászületés meghirdetésében meg is jelent, de csak az 1948-as szocialista átrendeződésig tartott. Ebben az időszakban ezt a pozitív megoldást a Duna menti államok konföderációjának gondolata nyújtotta, mely a határon túli magyar kisebbség számára megnyugtató megoldást kínált területi revízió nélkül. Ezt az elképzelést erősítette mind Jugoszlávia föderatív jellege, mind az 1948-as jugoszláv-bolgár vámunió bevezetése [Szabó Miklós, 1989:227.]. Ebben a konföderatív felállásban már nyoma sincs a nagynemzeti tudatnak, amely a magyar kultúrfölényen és szupremácián alapult, hanem Bibó nyomán

kialakult egy olyan kismemzet felfogás, mely a magyarságot a többi szomszédos nemzettel egyenrangú, egyenlő jogokkal rendelkező nemzetként értelmezte.

A pártállami időszak államszocializmusa a nemzetnek egy egészen új jelentést és értelmet adott, melyben a nemzetet a dolgozó néppel azonosították. A szocialista vezetés 1948-53 között a szocialista átalakulást a nemzeti hagyományok keretein belül képzelte el, ezért visszanyúlt egészen az 1848-as függetlenségi hagyományig, melyben kihangsúlyozta a nemzeti függetlenséget, s mélyen hallgatott a reformkori történelmi nemzet-felfogásról. Ez lett a Révai József által kigondolt népi demokratikus nemzettudat alapja. A megelőző idősakra jellemző erőteljes múlthoz való kötődést felváltotta egy jövő- és célorientált elképzeléssel, amelynek lényege egy a nemzetek közötti határokat eltörlő felfogás volt. A társadalmi fejlődés gondolata a nemzetek meghaladását is magába foglalta. Ez az internacionalista elv tulajdonképpen jól jött a nemzetiségi problémák elfedésére, melyeket az államvezetés nem igyekezett megoldani. „A nacionalizmus mind a Rákosi-, mind a Kádár-korszakban az előző rendszer tartozékaként számon tartott és mintegy automatikusan meghaladott problémának minősült, még ha felbukkanása veszélyesnek is számított, olyasvalaminek, ami más, mint a „szocialista hazafiság”, és ami ellen ideológiai eszközökkel kell küzdeni” [Szabó, 2005: 89-110.]. Diószegi István diplomáciatörténész egyik vele készített interjújában a szocialista államvezetés sajátos nemzetiségpolitikáját mutatja be: „A jelenkori magyar külpolitikai tradícióban benne van az a hiedelem, hogy megfelelő gesztus megtételével határokon kívüli magyarjaink sorsát javíthatják. Emlékezetes dolog: Kádár János az ötvenes évek végén elment Marosvásárhelyre, és ott minden kényszer és külső befolyás nélkül az összegyűlt több tízezres magyarnak kijelentette, hogy Magyarország az 1947-ben aláírt párizsi békeszerződésben megállapított határokat véglegesnek tekinti. Kádár János mentségére szolgál, hogy ő az internacionalizmus szellemében gondolkodott, és ebben a keretben várt viszonzást román részről” [Gecse, 2002: 16.]. Szabó Miklós szerint ebben az időszakban a határon túli magyar kisebbség problémája a hivatalos sajtóban és propagandában nem jelenik meg önállóan, hiszen egyrészt úgy gondolták, a nemzeti kisebbségeket a szocializmus felszabadította a nacionalizmus fogságából, másrészt nem is volt jelentős számú nemzetiségi alapú atrocitás a szomszédos országokban. Az atrocitások inkább társadalmi, ideológiai jellegűek voltak. Majd az 1956-ot megelőző néhány évben egy hangsúlyosabb nemzeti hangvétellel találkozunk, mely a vállalható hazafiság nevében a nemzet kiemelkedő teljesítményeit igyekezett kidomborítani. Így vált Magyarország „Szocialista Kert-Magyarországgá”, a „vas és acél országává” és „sportnagyhatalommá”.

1956 után már nem lehetett visszanyúlni az 1848-as függetlenségi hagyományhoz, bár Németh László és követői még vallották a semlegesség eszméjét, ez az adott körülmények között kikerült a hivatalos nemzetfelfogásból. Az új politikai irányelvek a tömegek

semlegesítését, depolitizálását fogalmazták meg. Emiatt történhetett az meg, hogy az ötvenes-hatvanas évek fordulóján a hazai közvélemény közömbössé vált a határon túli magyar kisebbség helyzete iránt, így visszhangtalan maradt a kolozsvári magyar egyetem egybeolvasztása is a helyi román egyetemmel 1958-ban. A közömbösség ellen a népi írók léptek fel, Veres Péter, Illyés Gyula, Fekete Gyula, akik a dekadens, a saját egyéni lét felé és a közösségtől elforduló magatartásban a nemzet fizikai létében való fenyegetettségét diagnosztizálták.

A társadalom számára mégis idegen maradt a szocialista nemzetfelfogás, mely túlságosan elvont volt ahhoz, hogy átélhető legyen, emellett a hagyományos nemzetről való gondolkodás a nem-hivatalos, kulturális szférában fennmaradt. Mivel az ország határain túl élő magyarságról hivatalosan nem lehetett mint a nemzet részéről gondolkodni, csak már a Kádár-korszak utolsó éveiben, társadalmi szinten lassan a politikai nemzet felfogás lett uralkodóvá [Szabó Ildikó, 2005: 89-110.]. Éppen ezért a nemzetről való gondolkodásban az egyre erősödő történelmi sérelmi emlékezet lett a kohéziós erő legfőbb forrása, melyet elsősorban negatív közös érzelmek tápláltak, mint a reményvesztettség, a másodrendűség érzése vagy a rendszer változtathatatlanságának keserű beismerése. A hetvenes években a világ többi részén észlelhető volt az etnikai identitásigény feléléde, ami hatással volt a magyar társadalomra is. A közösségigény feléléde az új informális szerveződésekben, legfőként táncházakban és a rendszert megelőző történelmi időszakok nosztalgiahullámának elindulásában fejeződött ki, főként Petőfi és Krúdy műveinek felelevenítésével [Szabó Miklós, 1989:242.]. A nyolcvanas évek végére pedig felerősödött a demokratikus ellenzék és a népi írók nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos fellépése: „Az 1988. június 27-i budapesti Erdély-tüntetés egyik üzenete éppen a nemzet egyik lehetséges – és a szocialista nemzet fogalmához képest igencsak szentségtörő – értelmezése volt: az, hogy a nemzet országhatároktól függetlenül is felfogható, de másképpen, mint ahogy ezt az internacionalista nemzetfogalom vizionálta” [Szabó Ildikó, 2005: 89-110.].

4.2.1.5. A rendszerváltás és a régi-új nemzet-értelmezések

A nemzet fogalmának az első ezredfordulóval kezdődő és a szocialista államberendezkedéssel záruló történelmi áttekintése után térjünk most át a rendszerváltás utáni időszak „*Nemzetiségi diskurzusára*”. A rendszerváltás után az Országgyűlés falai között több beszédmód is megjelent, amelyek különböző ideológiai álláspontból közelítették meg a „nemzet” és a „nemzetiség” fogalmakat, mégis azokat mint egymáshoz kapcsolódó, egymáshoz képest értelmet nyerő fogalmakként egy „rendszerben” kezelve, vagyis egy közös

diskurzusban használták. E közös diskurzus értelmezéséhez adhat egy lehetséges elvi-történeti keretet a népi-urbánus vita, melyet a jobboldal élesztett újjá.

4.2.1.5.1. A népi-urbánus vita

A 20-30-as években indult népi-urbánus vita nem véletlenül jelent meg a rendszerváltás idején a politikai vitákban. A jobboldal számára megfelelő elvi-történeti keretnek bizonyult saját ideológiai arculatának megformálásban, az MDF létrehozóinak egy része a 30-as évek baloldali népi íróit tekintette elődjének, valamint mivel egy meghatározott törésvonalra épült, alkalmas volt a társadalom politikai tagolására is [Fritz, 1997; Góralczyk, 2002]. E tagolódás alapján az urbánus gondolkodásmódot a társadalom és főként a gazdaság modernizálására való törekvés jellemezte, melyet elsősorban, sőt talán kizárólagosan is a nyugati minták átvételével láttak egyedül járható útnak. Ezzel szemben a népi gondolkodásmód a nemzeti sajátosságokra helyezte a hangsúlyt a fejlődés, a modernizáció folyamatában, s elvetette az idegen minták követését. Azzal vádolták az urbánus felfogást, hogy az elveti a létező nemzeti érzületet, míg a népiekkel szemben az a bíráló fogalmazódott meg a túloldalról, hogy túl provinciális, nem segíti a modernizációt és nacionalizmust szít.

A rendszerváltás utáni első parlamenti ciklusban e tagolódás mentén a nemzethez való viszony markánsan eltérő ideológiák felvonultatásával kezdődött, sorra jelentek meg a látványos kinyilatkoztatások, melyeknek háttérben az állhatott, hogy akarat valódi cselekvésre nem volt tapasztalható, vagyis a pártoknak nem volt átgondolt, megvalósítható politikai programjuk a társadalmi változásokat, a modernizációt illetően [Pozsgay, 1990: 283.]. Többek között Körösi András, majd pár évvel később Fritz Tamás is arra a következtetésre jutnak, a két nagy párt „pártpolitikai szinten reprodukálja a magyar értelmiséget az 1930-as évek óta megosztó népi-urbánus ellentétet” [Körösi, 1990: 76.]. A népies-urbánus szembenállással újraéled a szélsőséges nacionalizmus és az antiszemitizmus, másrészt pedig az agresszív filoszemitizmus formájában. A környező országokban felerősödő magyarellenesség „olyan kollektív előítéletek, amelyek a környező országokban élő magyarságot kulturális létében és integritásában veszélyeztetik, néhol egzisztenciális fenyegetettséget is jelentenek a magyarságra nézve” [Bihari, 1993:68.], két típusú válaszreakciót vált ki, mely a magyar politikai kultúrában is törésvonalként jelenik meg. „Szélsőséges megnyilvánulásaikkal kettészabdálják a magyar társadalmat is: idegenekre és igazi magyarokra, hazafiakra és nemzetietlenekre, mély és híg magyarokra, a hazáért tenniakarókra és idegen erők szolgálatában állókra” [Bihari, 1993:69.]. A kortárs elemzők egyetértettek abban, hogy ez a mesterségesen újjáélesztett két előítélet nagyon rossz, torzító hatással volt az újonnan formálódó politikai kultúrára.

A „nemzet” fogalmáról folyó diskurzusban is ez a két világháború közötti népi-urbánus vita éledt újjá. A népi vonalon két irányzat alakult ki, egy mérsékelt MDF-es és egy radikálisabb MIÉP-es vonal, az urbánus nemzetszemléletet pedig az SZDSZ képviselte. A Csurka István vezette népi radikálisok a nemzettest fogyását, az identitásvesztést szerették volna megállítani, valamint a Trianon utáni új államhatárok meghúzása következtében kisebbségben került magyarság jogaiért szálltak síkra, akár konfrontatív módon is a környező országokkal szemben. „A mérsékelt népi, Csoóri 'nemzet' definíciójában az etnikum, kultúra, nyelv, történelem egy fontos összetevővel egészül ki, mégpedig az érzelmi identitással. A magyar kisebbség sorskérdése központi szerepet foglalt el ebben a gondolkodásban” [Capelle-Pogacean, 1999/1]. A mérsékelt vonal inkább az irodalmi és tudományos területen kívánta megállítani a nemzet fogyását, ami a környező országokban élő magyar-ajkú lakosság asszimilálódásának következménye. A „nyelvében él a nemzet” felfogást vallották.

Az urbánus vonal sem volt egységes, „A nemzeti-liberális különválasztotta a 'nemzetet' és az 'államot', s a minden magyar állampolgár által alkotott politikai közösség érdekeit a kulturális közösség érdekei elé helyezi (Kiss Gy.Csaba)” [Capelle-Pogacean, 1999/1]. A liberális vonal egyik ága az egy nemzet – egy állam felfogást vallotta a klasszikus liberális John Stuart Mill után, aki szerint abban az államban, ahol több etnikum él, nem lehet egységesíteni és hatékonyan működtetni az állami intézményeket (ez a demokrácia és az Európai Unió működésének egyik legnagyobb hátráltatója is). Ezért a liberális vonal az asszimiláció híve volt Magyarországon, míg a határon túli magyarság számára a migráció lehetőségét kínálta fel (Tamás Gáspár Miklós). A Kis János nevéhez fűződő másik ág viszont a többnemzetiségű állam, a kollektív jogok és az autonómia híve volt. Ez az irányzat Lord Acton felfogásához állt közel, aki a különböző etnikai csoportoknak az állami túlhatalom kiegyensúlyozásában látta szükségességét. Végül a szociál-liberális csoport amerikai mintára, de az európai integráció regionalista elveihez illeszkedő nemzetfelfogást vallott, mely szerint a nemzetállamot kisebb egységekre kell bontani.

A népi-urbánus vita rendszerváltást követő éveinek elemzésében Fritz Tamás egy ettől eltérő álláspontot képviselt. Az MDF-en belül három csoportot különböztetett meg: a Csurka által vezetett radikális népi irányzatot, a Bíró Zoltán által fémjelzett, háttérbe szoruló, majd eljelentéktelenedő klasszikus harmadikutas irányzatot és a konzervatív, a nyugati mintájú kereszténydemokrata értékeket valló Antall-tábort [Fritz, 1997:73]. A Csurka és Antall által vezetett táborok közötti ellentét kerete ideológiai természetű volt, Csurka a radikális népi vonalat kívánta feleleveníteni, Antall pedig az angolszász liberális-konzervatív hagyományhoz kötődő nemzeti liberalizmust, az MDF-en belüli viták elsősorban a

modernizáció és a nemzetfogalom eltérő értelmezése körül bontakoztak ki, de egy sajátos hatalmi játszma is jellemezte kettejük viszonyát, melyet az MDF-en belüli gyakori konfrontációk is jeleznek. A konzervatívok elfogadták a nyugati típusú modernizációt, a nemzeti sajátosságok, hagyományok megőrzése mellett, a radikálisok viszont leragadtak az 1930-as évek elképzeléseinél, összefüggésbe hozták a népiséget az etnikai szempontokkal. A népi náluk kifejezetten a magyarságot jelentette. Az ellentétek 1993-ban szakításhoz és a MIÉP létrehozásához vezettek. Ugyanez a törésvonal megjelenik az egyéb okok miatt kettészakadt kiskgazdáknál is, ahol a harminckettek inkább a konzervatív MDF-es nemzetfelfogáshoz álltak közel, míg a Torgyán vezette Kiskgazda Földmunkás és Parasztpárt a radikális népi irányzathoz állt közel, anélkül, hogy Csurka személyét elismerte volna.

Az ellenzék soraira sem lehetett olyan egyértelműen ráhúzni az urbánus „bélyeget”, hiszen például az SZDSZ-en belül is eltérő irányzatok alakultak ki, az MSZP csak később kapcsolódott be a népi-urbánus vitába, s a Fideszben is szakadás történt, szintén a népi-urbánus törésvonal mentén [Fritz, 1997:81].

A rendszerváltással újjáéledő vita külpolitikai háttérében, mely már az Országgyűlés falain belül is zajlott, egyrészt a nemzetállamot háttérbe szorító európai integráció, másrészt a délszláv háború után létrejött új nemzetállamok nacionalizmusa áll. A parlamenti felszólalásokban, vitákban az egyik legjelentősebb politikai arculatformáló szerep a „nemzet” fogalma értelmezésének jutott.

4.2.1.5.2. Nemzetértelmezés a jobboldalon

Egy fogalom jelentéstartalmának rekonstruálásánál tisztában kell lennünk azzal, hogy nagyon lényeges, valójában mi történt akkor, amikor valaki egy adott fogalmat használt. A fogalomelemzés ezen szakaszában tehát inkább a skinner-i felfogáshoz közelítünk: igyekszem minél teljesebb kontextusba ágyazni a „nemzet” fogalmának megjelenéseit a Parlamentben.

Az MDF kezdetekben egy a korábbi történelmi nemzet-felfogásokat ötvöző nemzetfogalmat igyekezett hangoztatni (nem vérében, hanem lelkében magyar), amely magába foglalja egyrészt a nemzeti liberális felfogást, amely a magyar kultúra, nyelv jelentőségét hangsúlyozza, amellet, hogy a nemzetiségeket létükben elismeri, beleérti a népeket is a magyar nemzetbe, s szándéka szerint nemcsak politikai, de kulturális egységbe is integrálni szándékozta a társadalom egészét. A mindenki magyar, még a horvát, a szerb, a román, a német, a zsidó, stb. is felfogás jellemzi a nemzeti liberális nemzetfelfogáshoz való közelséget. Ezt tompítja az MDF által beemelt szent istváni eszme a nemzet befogadó jellegének kiemelésével (más népeket befogadó, kultúrájukat meghagyó, nem asszimiláló).

Valamint harmadik elemként kapcsolódik hozzá a Trianon utáni nemzetfelfogás azon eleme, miszerint a leszakadt országrészekben élő magyarság is a nemzet részét képezi. Az MDF nemzetfelfogásában ennek az elemnek a hangsúlyozása a legjelentősebb. Ezt jelképezik az „antalli mondatra” való (lélekben tizenötmillió magyar miniszterelnöke kíván lenni) sűrű utalások is. Az első kormányprogramból is egyértelműen kiderül, hogy a Magyar államot nem azonosították a Magyar nemzettel, melynek egyes részei az állam határain kívül élnek. Tehát a „nemzetet” két részből állóként fogták fel, egy belső és egy külső részből, mely iránt a belső rész felelősséggel tartozik. Egyfajta duna-völgyi hivatást vallott magáénak az MDF, amely tulajdonképpen a Magyar nemzet duna-völgyi fennmaradásának védelmét jelentette. Ezért nevezte Szabó Iván tízmillió homo moralisnak⁹⁶ a határon belüli nemzetrészt, hiszen úgy gondolta, az övék a felelősség, az ő erkölcsi viselkedésükön múlik a nemzet egészének sorsa. Az első évben még a trianoni tragédia évfordulójának megemlékezésére is sor került a Parlament falain belül, jelképezve, hogy ennek az eseménynek az utóélete, értelmezése, a hozzá való viszonyulás a magyar politikai élet szerves részét képezi. Végül a kezdeti időszak utolsó eleme a nemzetet alkotó nemzetiségek egyenlőségének hangsúlyozása volt, ezt támasztja alá házelnöki minősítésében Szabad György felszólalása és Zétényi Zsolt képviselő is, mikor Bajcsy-Zsilinszkyt idézve arról beszéltek, hogy az állam úgy töltheti be európai hivatását, ha nem becsüljük le a más népeket.

Ez az MDF-en belüli egységes nemzetértelmezés nem tartott ki a ciklus végéig. „Kezdetben Antall megkísérelte semlegesíteni a koalíciós erők és a háttérük kiegyenlítetlenségét azzal, hogy világnézeti közelségüket hangsúlyozta. Talán nem is gondolta, hogy ezzel zöld utat adott olyan erőknek, amelyek nem teljesen osztották az ő valóságáról alkotott képét.” [Góralczyk, 2002: 133.]. Az MDF-en belüli szakadás is egyrészt a modernizáció, másrészt a nemzetértelmezés kérdéseiben kialakult ellentétek miatt következett be, bár a pártszakadás elkerülése érdekében az MDF mérsékeltebb vezetése több radikális program elfogadása mellett döntött. Míg a konzervatív tábor nemzetfelfogása nagyrészt változatlan maradt, sőt, ahogy az Ukrán-magyar alapszerződésnél is látszott, a határon túli magyarság nemzetrészként való hangoztatását felváltotta a „magyar kisebbség” kifejezés, addig egy radikális nemzetértelmezés alakult ki, vagy inkább erősödött fel az MDF radikális népi-szárnyában. Ebben a nemzetfelfogásban a magyarság a leghangsúlyosabb elem, másképp megfogalmazva, a nemzethez származás alapján való tartozás. E csoport legérzékenyebb területe a határkérdés megvitatása, a magyar nemzetet ők egy nagy egységként kezelték, melyről úgy gondolták, létezését fenyegeti annak

⁹⁶ 1990. július 9-én Szabó Iván MDF-es képviselő az Alkotmánymódosítás vitájában beszél a tízmillió magyar homo moralisról, akik szükségesek egy olyan törvény végrehajtásához, mely rajtuk túlmutatóan a határon túli magyarság sorsára is befolyással bír majd.

szétszabdálása, és egyértelműen az újraegyesítés mellett érveltek. A harmadik jellemző elem a nemzet szembeállítása az idegenséggel, melybe beletartozott származás alapján a zsidó, a cigány, ideológia alapján a kommunizmus, néhol a fasizmus is, a kapitalizmus, és az ehhez kapcsolódó ideológiát valló SZDSZ, valamint a régi rendszert és az idegenséget általában védelmező sajtó, melyeket mind a nemzet (értsd ezen a magyarság) ellenségeinek tartottak. E csoport az Ukrán-magyar alapszerződés parlamenti vitája után Csurka István vezetésével létrehozta a MIÉP-et.

Végül az MDF-től távolodó, de nem annyira a MIÉP, hanem inkább az FKgP felé közeledő G. Nagyné Maczó Ágnes egy sajátos nemzetértelmezéssel állt elő. Azzal egyetértett a radikális népiekkel, hogy a „magyar nemzet” fogalmában a magyarság, vagyis a származás az egyik kulcs elem, és a magyar nemzetet, melynek részeit ugyan határok választják el egymástól, mégis egy egésznek gondolják el, a magyarsággal szemben fellépő gonosz, idegen erőket szintén egy erőteljes, dichotómiára felépülő nemzetértelmezéshez használta fel, ám nála új elemként jelentkezett a nemzettel szembenálló oldalon a politikai elit. Ebben nyilvánvalóan benne volt csalódottsága is saját pártjában, mely egyre inkább elhatárolódott személyétől és politikai álláspontjától. Sajátos konspirációs elméletében az MDF-et és az SZDSZ-t a régi rendszer átmentőiként jellemezte, akik a háttérben alkut kötöttek egymással annak érdekében, hogy ne történjen változás. Ezzel nyilvánvalóan nem a pártok, a politikai élet megosztottságára, hanem a politikai élet és a társadalom közötti éles szakadéokra, mint politikai törésvonalra gondolhatott. Így tehát nála a „nemzet” fogalmába nem tartozott bele az idegen ideológiát valló kommunista, fasiszta, de még a liberális sem, viszont beletartozott a magyar nép, a kisemberek tömegei, a választópolgárok összessége, akiket névben képviselt csak a politikai-hatalmi elit, valójában azonban szembehelyezkedett vele.

A másik két koalíciós partner közül azoknak a kispapoknak volt markánsabb nemzettematizációja, akik tulajdonképpen kikerültek a kispap frakcióból. A Torgyán József vezette kispapok egy a MIÉP-hez nagyon hasonló nemzet-értelmezést vázoltak fel felszólalásaikban, persze ez főként Torgyán felszólalásait jelenti, de például Borz Miklósnál is megjelent egy olyan nemzetkép, mely híven tükrözi a kispapok véleményét. A reformkori nemzeti liberális és a Trianon utáni nemzetfelfogások alapján nemzetfogalmuknak egyrészt a magyar államiság történeti hagyománya ad legitimációs alapot, másrészt a közös nemzetet a közös (ami természetesen a magyar) nyelv, közös kultúra mellett a vallási közösség, vagyis a keresztény értékek egy közösségbe kovácsoló ereje is jellemezte, sőt a vallásos elem tulajdonképpen a legerősebb volt náluk a nyelv és a kultúra mellett. A nemzeti liberális felfogás pedig a kispapoknál abban merült ki, hogy ebben a nemzetben származásra való

tekintet nélkül mindenkit magyarnak tekintettek. Ezek alapján akár mondhatnánk azt is, hogy a Torgyán-féle kiscgazda nemzetértelmezés tulajdonképpen az MDF konzervatív ágához állt közelebb, de mégsem így van. A kiscgazdáknak ugyanis a MIÉP-esekhez hasonlóan volt ellenségképe, ami szintén az idegenszerűségben nyilvánult meg. Ezért is mondta Torgyán József: „Magyarország a magyaroké!” Az MDF-be betagozódott harminckettek nemzetfelfogása viszont valóban az MDF konzervatív ágához állt közel, a szent istváni értékek és az emberi szabadságjogokért való kiállást hirdették Bajcsy-Zsilinszkyre alapozva, aki a második világháború alatt az antiszemitizmus ellen lépett fel.

A kereszténydemokraták nemzet-értelmezése nem sokban különbözött az MDF konzervatív vonalának nemzet-értelmezésétől. A felszólalásaikban a reformkori nemzeti-liberális felfogás elemei jelentek meg, Csépe Béla frakcióvezető több felszólalásában hangoztatta például, hogy az ország minden lakosának „szellemi hazája” Magyarország.

A függetlenek két markáns nemzet-értelmezője Iván Géza és Dénes János voltak. Mindketten a Trianon utáni nemzet-felfogáshoz álltak a legközelebb, amelyben egyrészt a magyarság egészként való kezelése az egyik fő elem, a másik pedig a magyar államiság kényszeres történeti igazolása.

Össességében, bár eltérő nemzet-értelmezések születtek a parlamenti patkó jobboldalán, különösen az MDF és a belőle kivált MIÉP közötti értelmezésbeli eltérések voltak szembeötlők, egységesen bírálták a baloldal nemzetpolitikáját, a nemzeti értékekkel kapcsolatos nézeteit, állásfoglalásait, nemzetietlen jellegét, számos felszólalásukban hangozott el érvként az, hogy a baloldal emiatt nem képes hitelesen képviselni a magyar társadalmat.

4.2.1.5.3. Nemzetértelmezés a baloldalon

A nemzet-felfogások kapcsán a Parlamentben ülő három baloldali párt, (ekkor még a Fidesz is ide tartozott), mind eltérő módon kezelték a jobboldal által erőltetett diskurzust.

Az SZDSZ-ről nemcsak a jobboldal hangoztatta, hogy nemzetietlen politikát folytat, hanem a kortárs politológusok is. Bihari Mihály szerint az SZDSZ érzéketlen volt a nemzeti demokrata eszmék iránt [Bihari, 1990: 33.]. Körösi Péter pedig úgy látta, hogy az SZDSZ a nagyvárosi polgári radikalizmust és a baloldali liberalizmust elevenítette fel [Körösi Péter, 1990: 76.]. Nyugati típusú liberális demokráciák normáihoz való igazodás és mintakövető jellege miatt ébresztette fel az idegenség vádját. A nemzeti függetlenség visszanyerésével kapcsolatban nem voltak kérdéseik, „nem tekintették a sajátos nemzeti értékeket veszélyeztető folyamatnak a nyugatos modernizációt”, a nemzet gazdasági érdekére, a társadalmi kohézióra érzéketlenek voltak, inkább a modernizációs lemaradástól féltek [Ripp, 2009:78.].

Az MSZP nemzetfelfogásában az államhatárok és azok megváltoztathatatlansága szem előtt tartása, illetve a nemzetközi megítélés jelentős szerepet játszott. Ezért hangsúlyozta Horn Gyula az „antalli mondat” ellenkezőjét a Kormány külpolitikájának vitájában, hogy a mai (a jelen időnek is jelentősége van) Magyarországnak tíz és fél millió lakosa van. A szocialisták (belátva, hogy a „nemzetről” nekik is állást kell foglalniuk) egy új, modern nemzetfogalom meghatározásában és a társadalommal való megismertetésével kísérleteztek. Ezt az új, progresszív nemzetfogalmat Pozsgay Imre liberális alapokra helyezte, mely egyrészt a magyar nemzettudatot az európai szellemiséghez közelítette, másrészt olyan egyetemes értékeket is magába foglalt, mint az egyéni szabadság vagy az alkotmányos politikai szabadságok. Katona Béla a nemzeten belüli más nemzetiségek jelenlétét is hangsúlyozta, akik az ország területén élnek és ugyanúgy részesei kívánnak lenni a magyar nemzetnek, de sajátos nemzetiségük feladása nélkül. Ezért is mondta Tabajdi az Ukrán-magyar alapszerződés vitájában, hogy olyan új magyar nemzetképet kell kialakítani, amelybe egyrészt az ország nemzeti és etnikai kisebbségei is beletartoznak, másrészt az a modern, korszerű európaiságból táplálkozik. Erőtlen kísérletük azonban kudarcra ítéltetett, mivel ez a modern, jövőorientált nemzetértelmezés még pártpolitikai szinten sem került be a „nemzetről” folyó diskurzus főáramába.

Végül a Fidesz egyfajta kiegyensúlyozó szerep betöltésére vállalkozott egyrészt azzal, hogy egyként bírálta mind a jobboldalt, mind a baloldalt, másrészt igyekezett a határon túli magyarság és a hazai kisebbségek ügyét egyforma jelentőségüként kezelni. Anakronisztikusnak ítélte a népi-urbánus ideológiai vitát, így igyekezett kivonulni belőle [Ripp, 2009:78.]. Sajátos nemzet-értelmezéssel ebben a ciklusban még nem álltak elő a Parlament falai között, bár 1993-ban a Fideszben is szakadás történt, szintén a népi-urbánus törésvonal mentén [Fritz, 1997:81.].

4.3. A „nemzetiség” fogalmának értelmezései

Magyarországon a „nemzet”, a „nemzetiség” és a „kisebbség” fogalmai egy egészen szoros értelmezési körben fonódnak, sőt gabalyodnak össze. Egyrészt történetileg is változó tartalmú fogalmakról van szó, másrészt egymáshoz képest is változik jelentésük. Az elsődleges, de nem kizárólagos viszonyítási pont az államiság, mely mentén meghatározhatók. Az angolszász szakirodalom a „nemzetiséget” inkább jelzőként használja, amely egy adott nemzet ismertetőjegyeit gyűjti össze magában, míg a „nemzeten” magát az emberi csoportot értik [Szarka, 1995]. A XIX. századi Magyarországon ezzel szemben a „nemzet” fogalmához szorosan hozzátartozott a politikai önállóság kritériuma, míg a „nemzetiség” csupán egy közös nyelvi-kulturális csoportot jelölt. A „nemzetiség” fogalmát tulajdonképpen egy negatív megközelítésből érthetjük meg leginkább. Mind a reformkorban, mind a dualizmus idején a „nemzetiség” egy meghatározott nyelvi-kulturális sajátosságokkal rendelkező, nagyjából egy földrajzi területen élő népcsoportot jelentett Magyarországon. Nemzetiség volt a szerb, a román, a szlovák, a horvát és a magyar is. De közülük csak egy válhatott nemzetté, a magyar, mert a többinek nem volt, legalábbis a nemzeti-liberális felfogás szerint ezeréves államisággal büszkélkedő múltja. A „nemzetiség” mai fogalmába a Magyarországon élő, de nem magyar etnikai hátterű és az ország határain túl, főként a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek tartoznak. A „nemzetiséget” a nemzeti és etnikai kisebbségek szinonimájaként is használják, bár a „nemzeti kisebbséget” az „etnikai kisebbségtől” megkülönböztetik az alapján, hogy van-e anyaországa vagy sem. Ennélfogva a cigányság és a zsidóság esetében a nemzetiség kifejezés használata egyáltalán nem megfelelő, ez mégis többször előfordult a rendszerváltás utáni első Magyar Parlamentben. Hogy miként változott meg a „nemzetiség” jelentése az elmúlt százhatvan évben, a következőkben igyekszem felderíteni.

4.3.1. A „nemzetiség” fogalmának története Magyarországon

Tacitus csoportosításában az eredet, a testi megjelenés, az erkölcsök, szokások, hit, a nyelv, a fegyverek és a törvények tesznek egy embercsoportot néppé [Tacitus, 1998.]. E kategóriák a mai meghatározásokból sem hiányoznak, ahol főként a társadalmi csoport, a kultúra, a nyelv és az embertani típus sajátos jegyeinek meglétére alapozzák az elkülönült etnikum létezését. E kategóriákat többször kibővítik, összevonják. Róna-Tas András például a „népet alkotó és alakító tényezőket megkülönböztetve az első csoportba sorolta a közös szemiotikai rendszert és mi-tudatot, valamint a közös, tartós önelnevezést, az utóbbiba pedig a közös leszármazás tudatát, a közös területet, politikai szervezetet és kultuszt” [Bálint Csanád, 2006: 286.].

A XIX. századi Közép- és Kelet-Európában az államok a nemzetteremtés lázában alakultak át. De az újonnan létrejött nemzetállamok határai is magukban foglaltak olyan nem a nemzethez tartozó népcsoportokat, akik részlegesen vagy teljesen ki voltak zárva az állam irányítására irányuló politikai életből. A kizárt népcsoportok tagjai ebből következően vagy az integrációt igényelték az egyenlőség elvére hivatkozva vagy az autonómiát keresték, esetlegesen a teljes politikai szeparációjukat saját nemzetállami kereteken belül.

A „nemzet” reformkori megfogalmazásaiban egy olyan integrációs keretként jelent meg, amely a társadalom összességét volt hivatott összefogni. A társadalom több nemzetiségből adódott össze, a magyarok, a horvátok, a szerbek, a románok, a szlovákok, stb. alkották. A „nemzetiség” tehát ekkor még a népre mint sajátos nyelvet beszélő, sajátos kultúrával, hagyományokkal rendelkezése alapján elkülönülő népcsoport meghatározása lehetett. Fő szervező elve pedig a nyelv lett, nem pedig a történelem, mint ahogyan arra Dénes Iván Zoltán is rámutat, így a pusztán nyelvi különállás miatt a reformkori ellenzék szerint a nemzetiségek nem formálhattak alapot a nemzeti önállósodásra. A XIX. század legátfogóbb elméleti munkája a „nemzetiség” kérdéséről Eötvös József 1854-es *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című műve. Ebben a szabadság, az egyenlőség és a nemzetiség eszméit tárgyalta mint a század legmeghatározóbb elveit. Eötvös hibásnak vélte azt az Európa-szerte elfogadott nézetet miszerint ezek az eszmék egymással ellentétesek lennének, s megvalósításuk ára a korabeli államszervezetek pusztulása lenne. Oly módon kívánta újraértelmezni ezen eszméket, hogy azok megvalósításuk során ne legyenek károsak a fennálló rendre. A nemzetiségi elv nála éppen ezért nem azonosítható teljes mértékben a nacionalizmussal. A nemzetiségi elv egyik alapvető jellemzőjének ugyanis az uralomvágyat tekintette. Célja az állami kereteken belüli önrendelkezés elérése volt, s miután ez megtörtént, az államban élő többi nép hasonló célkitűzésit már a fennálló rend elleni támadásként értelmezte. Az állami és politikai rendszer stabilitását úgy lehet megtartani, vélte Eötvös, ha bevezetjük a történelmi jogot mint a népek kollektív jogainak alapját. Ez alapján csak annak a nemzetiségnek adatik meg az államiság szintjére való emelkedés lehetősége, amelyik több évszázados állami múlttal, történelemmel rendelkezik a térségben. A nemzetiségi jogot egyéni szinten határozta meg, ami alapján minden állampolgár az állam keretein belül szabadon kifejezésre juttathatja nemzetiségi hovatartozását, a történelmi jogokat azonban függetlenítette a nemzetiségi jogoktól. Több évszázados jelenlét teremt jogalapot a kollektivitás elnyerésére, írta. „Nemzetiségen” tehát Eötvös az önálló nemzeti múlttal nem rendelkező népcsoportok tagjait értette.

„A nemzetiség eszméje az egyes népek azon törekvésében nyilvánul, mellyel mindenikük azon helyzet elfoglalása után fárad, melyre magát múltjánál (történeti jogánál), nagyságánál vagy más tulajdonságainál fogva jogosítottnak véli. Arról, mit a nemzetiség fogalma alatt érteni szokás, nehéz általános szólni...E szó: nemzet, hol az állam, hol a nyelv vagy faj közösségét jelenti; és a nemzetiség nevében majd előbb különvált néprészek eggyéolvasztása, majd idegen elemek kiküszöbölése vagy átídomítása, majd csak egyenjogúság, majd uralkodás követeltetik”[Eötvös, 1902.].

1868-ban, a Nemzetiségi törvény vitájában pedig azért utasította el a románok kollektív autonómián alapuló törvényjavaslatát, mert úgy vélte, ha állami szinten tartósítanák a nemzeti sokszínűséget, az ellentétes lenne a civilizációs fejlődéssel. Meg volt győződve arról ugyanis, hogy a nemzetiségi elkülönülés Európa-szerte eltűnőben van [Gángó, 2003].

Szarka László *Szlovák nemzeti fejlődés - magyar nemzetiségi politika 1867-1918* című írásában részletesen foglalkozik a korszak nemzet és nemzetiség felfogásaival, melyekben ez az éles különbségtétel a nemzet politikai és a nemzetiség nyelvi-kulturális meghatározottsága között mégis mennyire elmosódott, ha történetesen nem a szlovákokról, a szerbekről vagy a románokról, hanem a magyarokról volt szó [Szarka, 1995:27.]. Pulszky Ágost 1901-ben előadást tartott a nemzetiségi kérdéstről, melyben különbséget tett az állam irányadó nemzeti társadalma és a többi nemzetiség között, melyek nyelvükben és hagyományaikban eltérnek attól. A „nemzetiség” fogalmát újkori jelenségnek tartotta, mely a nemzeti elv születése és a nemzetállamok létrejötte után jelent meg. A „nemzetiség” fogalmának fejlődését is megkülönböztette a „nemzet” fogalmának fejlődésétől.

„A nemzetiség tudata a nemzetétől külön ott fejlődik, a hol az összetartozás a polgárok egy csoportjában és az állampolgárok más csoportjától való különbség érzete megalakul annál fogva, mivel külön, nem uralkodó nyelvük, némileg különálló, a nemzetétől eltérő történeti tradíciójuk, esetleg külön vallásuk, oly közösséget teremtenek a szűkebb körben, a mely részben önálló célokban is nyilvánul úgy hogy azok a nemzet tömegében és céljaiban, az állam hivatalos törekvéseiben bennfoglalva nem lehetnek” [Pulszky, 1901:4.].

Történetileg igyekezett cáfolni, hogy a román nemzetiségnek ókori római eredete lenne és hogy az általa bemutatott nyugat-európai államok nemzetiségeinek fejlődése a politikai autonómia irányában nem szolgálhatnak irányadóul más államokra nézve. Nyilvánvalóan Magyarországra gondolt, ahol azért tartotta kizárhatónak a nemzetiségek politikai egyenjogúsítását, mivel úgy vélte, az állam nem a benne élő nemzetiségek együttes közreműködése révén jött létre, hanem csak az egyik nemzetiség vett részt az állam létrehozásában, s vezetésében is irányadó szerepe volt mindig a történelem során. Mindezek

túlmenően a nemzetiségi irodalmakat, a nemzetiségi műveltséget, pontosan történelmi kifejlődésük miatt nem tartotta egyenértékűnek a magyar nemzeti irodalommal és műveltséggel.

A XX. század elején sok társadalomtudós vélekedett úgy, hogy a nemzeti, nyelvi, kulturális, vallási alapon történő népcsoportok közötti különbségtétel el fogja veszíteni jelentőségét és véglegesen eltűnik majd a modernizáció és az individualizmus hatására. Ez azonban nem következett be, sőt növekedett politikai jelentősége az egész világon. Az első világháborút követően nemzetközi szinten jelentkezett a nemzet és a nemzetiség ellentétén alapuló konfliktushelyzet, mely az újonnan megalakult nemzetállamok és határaikon belül rekedt más etnikai háttérű, esetleg más országok nemzeteihez tartozó nemzeti kisebbségek között alakult ki. A „nemzetiségi kérdés” a nemzetállamok létrejöttével „nemzeti kisebbségi kérdéssé” alakult át, melynek kezelése államok (főként nemzetállamok) közötti és államok feletti szintre helyeződött, s az államok külpolitikájának részévé vált – különösen Közép-Európában. A második világháború utáni szocialista állami ideológiák igyekeztek elnyomni a nemzeti kisebbségi probléma jelentőségét, de ez azzal járt, hogy a rendszerváltást követően újult erővel robbant elő. A kilencvenes évek Európájában a politikai élet homlokterébe került, elsősorban a szovjet blokk felbomlása következtében, mely tucatnyi nemzeti alapú államra bomlott szét. Különösképpen a közép- és kelet-európai országokban jelentkeztek a nemzeté válás és a kisebbségi problémák kérdései.

4.3.2. A pártok „nemzetiség” értelmezései

A Magyar Országgyűlés megnyitóján, 1990. május 2-án, több szimbolikus jelentőségű kérdés került előtérbe, mint a második világháború idején megszakadt parlamentarizmus hagyományainak újrafelvétele, valamint a magyar nemzetszemlélet meghatározásának igénye is megfogalmazódott, mely több különböző kihívás előtt állt, egyrészt a belső feszültségek leküzdése, másrészt a külső környezethez való alkalmazkodás próbája előtt. Eszmei-elvi szinten több történelmi és európai nemzetfelfogásból merítettek a képviselők, azok különböző vegyítésével, mint a szent istváni, a reformkori, a Trianon utáni vagy a francia mintájú állampolgári meghatározások. Mélyebb vitára azonban nem került sor, mivel a legfontosabb kérdésben egyetértettek a parlamenti pártok, a határon túli magyarság kérdésében, melyet egyöntetűen a magyar nemzet részének tekintettek. Az SZDSZ a korábbi Magyarországi Demokratikus Ellenzék elképzelései szerint a kisebbségvédelmet a szomszédos országoknak tett kétoldalú szerződés ajánlatokkal kívánta előmozdítani. Valamint a rendszerváltás előtti időszakra datálódik az MDF kisebbségpolitikai irányvonalának meghatározása is: Lakitelken

1987. szeptemberében határozta el az MDF a kisebbségben élő magyarok kérdésének rendezését.

Elsőnek így a határon túli magyarság érdekeinek és jogainak javítására vonatkozóan indult meg a *Nemzetiségi Diskurzus*. Az első határozati javaslatot Tamás Gáspár Miklós (SZDSZ) nyújtotta be 1990. május 9-én, melyben a szomszédos országokban élő magyar nemzeti kisebbségek helyzetének javítására, jogvédelmére országonként kétoldalú szerződések megkötését javasolta. E szerződések a rendszerváltás időszakában azoknak a nacionalista érzelmű feszültségeknek igyekezett elejét venni, melyek elsősorban a magyarságra, a magyar kisebbségre irányultak a szintén rendszerváltó, immáron szintén nemzetállamként működő szomszédos országokban. Ezen országokban társadalmi szintű bizonytalanság alakult ki arról, hogy Magyarország mi módon kívánja majd rendezni a magyar kisebbség ügyét, annyiban hagyja-e a hetvenéves határokat, mi módon mozgósítja majd az ország területétől elszakított magyarokat. Éppen ezért fontos külpolitikai, emberi jogi és kisebbségvédelmi szempontokat vett figyelembe a határozati javaslat. Különleges hangsúlyt kapott benne a szomszédos országok szuverenitásának sérthetlensége, melynek garantálását szinte cserébe ajánlotta a szomszédos országok kormányai számára a kisebbségvédelem előmozdításáért, s ezáltal az ezen országokban élő magyar kisebbség jogainak és élethelyzetének javításáért.

A kérdés nemcsak az egész magyar társadalmat foglalkoztatta, hanem a szomszédos országokat is, hogy vajon miként lép majd a magyar politikai vezetés az elcsatolt területek és a kisebbségbe szorult nagyszámú magyarság ügyében, így külpolitikai jelentősége is nagy volt. A kezdeményezést „példamutatással” kívánták alátámasztani, melyet egy erkölcsi alapot szolgáltató, követésre méltó saját kisebbségpolitikával láttak elérhetőnek:

„saját, türelmes, toleráns és nagylelkű kisebbségi politikájával teremte meg a demokratikus szabadelvű kisebbségi politika világítótornyát, amelyet követni lehet.” [ON: Tamás Gáspár Miklós (SZDSZ), 1990. május 15., A szomszédos államokban élő magyar nemzeti kisebbségek helyzetéről folytatandó tárgyalások megkezdésére vonatkozó országgyűlési határozati javaslat]

A „példamutatás” igénye mellett abban is egyetértettek a pártok képviselői, hogy a kérdés hatékony megoldásának kulcsa a pártok közötti konszenzusban rejlik. Ez a konszenzus azonban nagyon ingatag lábakon állt, mivel a közös cél megvalósításának módjában, kiindulópontjában, hivatkozási alapjában a pártok már eltérő véleményen voltak. Két markánsan eltérő irányvonal alakult ki, mindkét irányvonal nagy hangsúlyt fektetett a

nemzetközi stabilitásra, de a jobboldal egyfajta kezdeményező szerepet képzelt el a közép-európai rend megteremtésében, míg a baloldal inkább kiegyensúlyozó és a nemzetközi közösség céljaihoz és elveihez igazodó magatartást szorgalmazott. Ezenfelül, míg a baloldal a hazai kisebbségpolitikát és a kifelé irányuló kisebbségvédelmet igyekezett arányosan kezelni, a jobboldalon a hangsúly eltolódott a határon túli magyarság ügye felé, melynek egyrészt alárendelték a hazai kisebbségekkel foglalkozó politikát, másrészt igyekeztek kisajátítani a határon túli kérdés rendezését a baloldallal szemben, harmadrészt radikális elképzeléseknek is hangot adtak, így felvetődött még a trianoni határok nemzetközi felülvizsgálatának gondolata is⁹⁷.

A *Nemzetiségi Diskurzus* jól érezhetően kettős szálon futott az Országgyűlés pártjai között. A hangsúly egyértelműen a határon túli magyarság mint nemzeti kisebbség, mint a magyar nemzetiség tárgyalásán volt, s bár ebben a parlamenti ciklusban született meg a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek jogszabályi keretét meghatározó Kisebbségi törvény, a határon túli magyarság jelentőségének elsőbbsége vitán felüli. A következőkben annak bemutatására vállalkozom, hogy tartalmilag mi rajzolódik ki a határon túli magyarság politikai kezelésével kapcsolatosan a parlamenti beszédekből.

4.3.2.1. A jobboldalon

A határon túli magyarság kérdésében többrétegű, egymásra épülő gondolkodásmódokkal találkozunk, mint a határon túli magyarok a magyar nemzet részeként való kezelése, a felelősségvállalás, küldetéstudat a külpolitikában egyfajta vezető szerep betöltésére, amely elsősorban a határon túli magyarság sorsának javítását szolgálja. Mivel a téma igen kényes, a képviselők többségének érvelésében nem annyira a jogi vagy logikai következtetések voltak jellemzőek, hanem a történelmi múltba való belekapaszkodás jelent meg mint a kérdés legitimitásának szinte kizárólagos alapja. Zétényi Zsolt MDF-es politikus a határon túli magyarság kérdésében egy az Országgyűlésben 1942-ben elhangzott felszólalásra hivatkozott, amely nemcsak a történelmi múltba való visszanyúlás jellegzetes „igazoláskényszerét” mutatta be, de a Bajcsy-Zsilinszkyvel való szellemi kapcsolatra is mint legitimációs alapra hivatkozott:

„Bölcsen tudja nemzetünk Szent István óta, hogy ezek között a népek között, sőt, jórészt ezekkel együtt kell élnünk, és a reális erőviszonyok szem előtt tartásával kell megfogalmaznunk nemzeti céljainkat, hogy államunk

⁹⁷ Iván Géza, kiskgazda képviselő kezdeményezését azonban nem vette komolyan a parlamenti többség és az ellenzék sem.

betölthesse európai hivatását." Milyen ismerős, hogy már akkor is európai hivatásról volt szó, a II. világháborúnak igencsak a közepén. Aztán így folytatta a szónok: "A magyarság egyéniségének, de helyzetének és hivatásának megfelelően is mindig megőrzött bizonyos tárgyilagosságot más népekkel szemben, merném mondani, de nem magyar dolog az ilyen népek lenézése és lebecsülése." Ez a szónok Bajcsy-Zsilinszky Endre volt". [ON: Zétényi Zsolt (MDF), 1990. május 22. kormányprogram vitája]

A magyar állam határon túli magyarok irányában megmutatkozó fokozott érzékenységét nemcsak az adta, hogy a korábbi rendszerben a hivatalos álláspont nem támogatta a határon túli kisebbség ügyének napirendre vételét, és ezért ekkor elemi erővel tört fel ez az igény, hanem a régi rendszer mulasztásai miatti rossz lelkiismeret is hajtotta. A május 30-án, a Parlamentben beszédet mondó Tőkés László nagyváradai püspök is egy ilyen új típusú, megváltozott hozzáállás megtapasztalásáról tett tanúbizonyságot és egyben sürgette is a magyar államot további lépések megtételére. Állásfoglalása jól illeszkedik a jobboldali elképzelésekhez, beszédében megjelenik egyrészt az erkölcsi „példamutatás” az olyan államokkal szemben, amelyek száműzik az erkölcsöt a társadalmi és politikai életből, állampolitikai rangra emelik az erkölcsi és vallási értékek pusztítását, másrészt viszont kerülni igyekezett a konfliktusos „face to face” megoldásokat, s helyettük inkább az egyetemes, országok feletti értékek és érdekek figyelembe vételét hangsúlyozta például a román-magyar megbékéléshez, az országok közötti jó viszony kiépítéséhez.

4.3.2.1.1. A mérsékelt álláspont

A mérsékelt irányvonalhoz tartozott a jobboldal többsége, ami magába foglalta az MDF többségét, a KDNP-t és néhány kigazda politikust. A mérsékelt értékeket tükröző felszólalások azonban mind számukban, mind visszhangjukban messze alulmúlták a radikális irányvonalat. Néhány példával alá is támasztom megállapításomat. Csépe Béla⁹⁸ (KDNP) az erdélyi magyarság kulturális örökségét is ugyanúgy kötelességnek tekintette, amivel a magyar államnak törődnie kell. Borz Miklós⁹⁹ a határon túli magyarság ügyét a határon túli magyarok szervezeteinek támogatásával igyekezett szolgálni, ezért a világon szétszórt magyarság kohéziós erejének a vallási és nemzeti hovatartozás érzését egyszerre tartotta, ebben a kontextusban adott hírt a magyar reformátusok II. világtalálkozásjáról. Kulin Sándor¹⁰⁰ pedig a határon túli magyarság egészségügyi ellátásáért aggódott. Mindegyik téma nagyobb visszhang nélkül marad. Valójában inkább annak a folyamatnak a tükrében voltak érdekesek ezek a

⁹⁸ ON: Csépe Béla (KDNP), 1991. október 8. kérdés

⁹⁹ ON: Borz Miklós (FKgP), 1991. június 24. napirend előtt

¹⁰⁰ ON: Kulin Sándor (MDF), 1992. június 16. kérdés

felszólalások, melynek során a hagyományosan az ellenzék számára megalkotott parlamenti kommunikációs területekről, mint az interpellációk és kérdések órája, a kormánytöbbség igyekezett kiszorítani az ellenzékét.

4.3.2.1.2. A radikális álláspont

A jobboldal radikálisabb megnyilatkozásai közül kiemelkednek G. Nagyné Maczó Ágnes felszólalásai. 1991-től több alkalommal¹⁰¹ emelt szót a határon túli magyarságot ért atrocitások miatt. Két eseményről számolt be, az egyikben arról, hogy néhány nappal korábban a Csemadok¹⁰² elnökét, Sidó Zoltánt majdnem kidobták egy szlovákiai vonatból magyarsága miatt, míg a másikban egy történelmi esetre emlékezett, amikor a második világháború idején a Délvidéken 40 ezer magyart mészároltak le. Ennyiben még persze nem merítené ki a radikális jelzöt, azt inkább konfrontatív stílusa miatt kapta a képviselő. A szomszédos országokban történt eseményekkel kapcsolatosan egyfelől a Kormány felelősségére hivatkozva válaszreakciót követelt, másfelől a számára nem kielégítő reakció mögött konspirációt fedezett fel a Kormány és a legnagyobb ellenzéki párt, az SZDSZ között, amelyről úgy vélte, magatartásával a magyarságra az ország határain belülről jelent veszélyt. Konspirációs elméletében persze figyelmen kívül hagyta azt a körülményt, hogy a Kormány és az ellenzék közötti viszony már 1990-ben elmérgesedett az ellenzék erőteljesen támogató sajtó miatt. A külső és belső veszélyeztetettség okán pedig meghirdetette a Parlamentben a magyarságvédelem programját.

A jobboldal nagy radikális szónoka Torgyán József, aki nemcsak különleges lehangoló stílusával tűnt ki, hanem a határon túli magyarság ügyével kapcsolatos állásfoglalásának külföldi hangoztatásával 1991 őszén szintén összetűzésbe került a főárammal, melyhez a kormánytöbbség többségén túl kisebb hangsúlybeli eltérések mellett a baloldal is felsorakozott. Torgyán Bonnban tett látogatása alkalmával nem mulasztotta el, hogy a határon túli magyarság ügyét elsősorban Trianonból kiinduló szémszögből értelmezze, annak igazságtalan voltát hangsúlyozva. Ezt a szintén ott tartózkodó Kövér László (Fidesz), a nemzetbiztonsági bizottság tagja, úgy értékelte, hogy rendkívül súlyos kárt okozott vele Magyarország nemzetközi hírnevének. A radikális és a mérsékeltnek tekintett többségi álláspont között (amihez itt ebben az értelemben a parlamenti kisebbség is hozzátartozott) éles szembenállás bontakozott ki a nemzetközi közvélemény megítélése, értékelése kapcsán,

¹⁰¹ ON: G. Nagyné Maczó Ágnes (MDF), 1991. április 23. napirend előtt, valamint 1991. május 13. napirend előtt

¹⁰² A Csehszlovákiai magyar Dolgozók Kultúregyesülete 1949-ben alakult. Az ország kettéválása óta az egyesület Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség néven működik tovább.

valamint akörül, hogy milyen stílusú és tartalmú nyilatkozatok mozdítják elő a határon túli magyarság ügyét, a trianoni igazságtalansággal és az igazságtétellel foglalkozó nyilatkozatok, vagy azok, amelyek nem érintik ezt a témát a határon túli magyarság ügyével kapcsolatban.

4.3.2.2. Az ellenzék álláspontja

A Kormány és a jobboldal részéről többször megfogalmazott küldetéstudat és a közép-európai térség vezető szerepének hangsúlyozása önmagában és a baloldalhoz képest is történt, de a baloldalon is megjelent egy markáns irányvonal a határon túli magyarság sorsának kezelését illetően. Tabajdi Csaba következetes felszólalásaiból egy jól felépített stratégia bontakozik ki. Azért stratégia, mivel az elvi állásfoglaláson túl gyakorlati elemeket is tartalmaz. Tabajdi¹⁰³ a kisebbségek általános, nemzetközi jog által is elismert egyéni és kollektív jogai felől közelítette meg a kérdést. Egyértelműen a magyar külpolitikai feladatok közé sorolta a határon túli magyarsággal kapcsolatos kérdést, melynek nemzetközi megközelítésű, érzelmeiktől mentes és racionális kritériumait hangsúlyozta. Továbbá azt is, hogy nemcsak Magyarország számára jelentkezik problémaként a kisebbségek ügye, hanem egész Közép-Európában, hiszen általánosan rendezetlen a térségben a kisebbségek ügye, erősödik a nacionalizmus és a növekvő gazdasági-társadalmi krízishelyzetek csak tovább fokozzák a kisebbségek szorult helyzetét. A megoldást abban látta, hogy nemzetközi szerződések formájában kell garantálni a határon túli magyar érdekeit. Ehhez megfelelő iránymutatásnak vélte a májusban elfogadott határozatot, amely a Kormányt kétoldalú szerződések megkötésére kötelezte. A Tabajdi által megfogalmazott álláspont tartalmában nem sokban tért el a Kormány külpolitikájától, hiszen a Kormány célja is a nemzetközi szervezetekben való részvétel volt, mint az EBEÉ vagy a Pentagonálé, s az ENSZ keretein belül is szorgalmazta az egyetemes kisebbségvédelmi normák kimunkálását, nemzetiségi politikája pedig az európai normarendszerhez kívánt illeszkedni, de hangsúlyában nélkülözte a küldetéstudatot, inkább a kényszerű helyzetben a leghelyesebb út ésszerű meghatározását látta célszerűnek. Emellett nála is megjelent az az észrevétel, hogy a Kormány politikájában aránytalanul nagy hangsúlyt fektetett a határon túli magyarság ügyére a hazai kisebbségekkel szemben. Ez a vád nem volt teljesen alaptalan, több jobboldali képviselő szájából elhangzott ugyanis, hogy a saját nemzetiségi kérdéseink rendezésére, méghozzá „példás” rendezésre azért van szükség, mert hivatkozási alap lehet majd a környező országokkal szemben. Gáspár Miklós (KDNP)¹⁰⁴ például a születő román alkotmánnyal kapcsolatban fejtette ki, hogy mivel

¹⁰³ ON: Tabajdi Csaba (MSZP), 1990. október 30. interpelláció

¹⁰⁴ ON: Gáspár Miklós (KDNP), 1990. december 3. napirend előtt

Magyarország érdeke, hogy Románia a közös Európa tagja legyen, nem mindegy, hogy a születőben lévő román alkotmány hogyan szabályozza majd a kisebbségek jogait. Még azt az elképzelést is megkockáztatta, hogy Románia esetleg nem nemzetállamként, hanem többnemzetiségű államként fogja meghatározni magát. Mindenesetre azt, hogy a román alkotmány a magyarság számára legkedvezőbb módon alakuljon, úgy vélte, Magyarország csak egy módon befolyásolhatja, ha hivatkozási alapként egy „példaértékű” kisebbségpolitikát mutat fel, ezt pedig a Parlament felelősségi körébe helyezte el.

Szintén a baloldal jellegzetes alakjának számít Horn Gyula, aki főként külpolitikai kontextusban beszélt a határon túli magyarság ügyéről, s mint a külpolitikai folyamatokat alakító egyik tényezőként tekintett rájuk, úgy, hogy közben e folyamatok egészére világított rá beszédeiben, miközben hangsúlyozta a térség országainak egymásrautaltságát¹⁰⁵. A határon túli kisebbségről önmagában mint „kisebbségről” beszélt, melynek meghatározott, nemzetközileg szabályozott jogai vannak. Tudatosan nem hangsúlyozta azonban a határon túli kisebbség Magyar nemzethez való szerves tartozását és az általa ismertett problémák (romániai nacionalizmus a magyarsággal szemben, az autonómia-törekvések ellehetetlenítése, támadások a határon túli magyarság vezető személyei ellen¹⁰⁶) elsősorban nemzetközileg megalapozott, illetve kormányközi megoldásában gondolkodott. Kizárta a határok erőszakos megváltoztatásának lehetőségét¹⁰⁷, a térség stabilitását pedig a kisebbségek jogainak előmozdításában látta. A Romániában tapasztalt szélsőséges hangulatkeltés ellen is kormányközi fellépést sürgetett. Emellett a magyarországi szélsőséges hangokat marginálisnak tekintette, mert úgy ítélte meg, hogy az ország közvéleménye bízik a nemzetközi egyezmények erejében. Horn nagyléptékű felszólalásai mellett megjelentek az MSZP részéről olyan felszólalások is, melyek nem léptek ki a pártok közötti ellentétek kereteiből, erre példa Schiffer János¹⁰⁸ interpellációja a tévé műholdas adásáról a határon túli magyarság tájékoztatására, melyben annak a véleménynek adott hangot, hogy az MDF és a kormány igyekeztek kisajátítani a határon túli magyarság ügyének rendezését. Ugyanezen az állásponton volt az SZDSZ-es Kuncze Gábor¹⁰⁹, aki szerint a Kormány azért akarta az új műholdas csatorna, a Duna tévé bevezetését, ahelyett, hogy egyszerűen műholdassá alakította volna át az m1-et és az m2-t, mert ki akarta sajátítani a határon túli magyarság ügyének kezelését.

¹⁰⁵ ON: Horn Gyula (MSZP), 1990. december 17. napirend előtt

¹⁰⁶ ON: Horn Gyula (MSZP), 1991. október 21. napirend előtt

¹⁰⁷ ON: Horn Gyula (MSZP), 1990. augusztus 28. napirend előtt

¹⁰⁸ ON: Schiffer János (MSZP), 1992. szeptember 22. interpelláció

¹⁰⁹ ON: Kuncze Gábor (SZDSZ), 1993. április 19. napirend előtt

A baloldal álláspontja azonban nem volt egységes a határon túli magyarság kérdésében. A legnagyobb ellenzéki párt, az SZDSZ egészen sajátos módon kezelte a kérdést, egyrészt számos aktuális eseményről számolt be, melyeknek középpontjában a határon túli magyarságot ért atrocitások álltak, másrészt kezdeményezték a konfrontációt a Parlamenten belül, mivel számos alkalommal hangoztatták a kérdés kapcsán a Kormány felelősségét. 1992 elején Tamás Gáspár Miklós¹¹⁰ számolt be arról, hogy Csorba Béla vajdasági magyar író, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének vezetőségi tagját a szerb hatóságok őrizetbe vették, mivel az megtagadta, hogy a szerb hadseregbe behívó parancsnak engedelmességedjék. Majd lépéseket sürgetett a Kormánytól Csorba Béla kiszabadítása érdekében. Az év végén pedig arról számolt be szintén Tamás Gáspár Miklós¹¹¹, hogy Kolozsváron George Funar polgármester kicseréltette a Mátyás szobor latin nyelvű feliratát román nyelvűre. Fél évvel később¹¹² szintén Funarról beszélt, aki Kolozsváron betiltotta a Helikon című hetilapot. Végül 1994 tavaszán¹¹³ egy romániai emberi jogi problémára hívta fel a figyelmet: a romániai forradalom után 15-20 évre ítélték hét székely földművest, a román sajtó és a közvélemény is a bírói döntés ellen foglalt állást, s rajtuk kívül mindenki másnak kegyelmet adott a román államelnök. Király Béla¹¹⁴ a nyugaton élő magyarok a magyar Parlamenthez fűződő intézményes kapcsolatának kiépítésével kapcsolatban egy ombudsmani hivatal felállítását javasolta – eredménytelenül.

Talán azért is vádolták meg a jobboldal radikálisai a Kormányt a baloldallal való kiegyezéssel, mivel több jelentősebb külpolitikai esemény megtárgyalásánál egyetértés alakult ki a Kormány és a baloldal között. Jó példa erre a Nyitott Égbolt vita¹¹⁵ arról, hogy Magyarország egy katonailag jelentéktelen megállapodást írt alá Romániával, politikai jelentősége azonban jóval jelentősebb volt, mert a két ország hadseregei között egyfajta együttműködést hozott létre. Az általánosabb, nagyobb léptékű Horntól kiinduló álláspont mellett megjelent egy másik álláspont is az MSZP részéről, melyet Jánosi György¹¹⁶ képviselt, s nem annyira az együttműködés, mint inkább a bíráló hangnem volt jellemző rá. Ő azt kifogásolta, hogy bár a Kormány deklarált, sőt igen sűrűn hangoztatott célja volt a határon túli magyar kisebbség ügyének felkarolása, konkrét intézkedései során mégis olyan hibákat

¹¹⁰ ON: Tamás Gáspár Miklós (SZDSZ), 1992. február 11. napirend előtt

¹¹¹ ON: Tamás Gáspár Miklós (SZDSZ), 1992. december 1. napirend előtt

¹¹² ON: Tamás Gáspár Miklós (SZDSZ), 1993. július 1. napirend előtt

¹¹³ ON: Tamás Gáspár Miklós (SZDSZ), 1994. március 23. napirend előtt

¹¹⁴ ON: Király Béla (SZDSZ), 1994. február 21. napirend előtt, 1994. március 21. napirend előtt

¹¹⁵ ON: Nyitott Égbolt vita, 1991. szeptember 2. A Magyarország és Románia közötti megállapodás tartalma: a két ország repülőgépei, egymás légtérét igénybe véve, ellenőrző repüléseket végezhetnek bizonyos rendszeres időközben, egymással egyeztetve.

¹¹⁶ ON: Jánosi György (MSZP), 1991. október 8. interpelláció

vétett, melyekkel negatívan befolyásolta a magyar kisebbség anyaországról kialakított képét, magyarságtudatának formálódását.

4.4. Következtetések

Fogalomtörténeti elemzésem Reinhardt Koselleck, a német „konceptualista iskola” meghatározó alakjának módszertani kiindulópontjához igazítottam. Feltételeztem azt, hogy a „nemzet” és „nemzetiség” fogalmak a magyar történelem egyes meghatározó fejezeteihez kötődő jelentéstartalmai a rendszerváltást követő időszak politikai beszédeiben is éreztették hatásukat, hatással voltak a parlamenti pártok és képviselők saját fogalom-meghatározásaira. A fejezetben elemzett példák igazolták feltételezésemet. A képviselők a „nemzet” és „nemzetiség” fogalmak tematizálásakor a fogalmak múltbeli meghatározottságaihoz viszonyították saját meghatározásaikat újabb jelentésárnyalataik bevezetése során.

Másrészről Quentin Skinnerrel egyetértve a vizsgálódásom középpontjába állított fogalomhasználatokat, vagyis a rendszerváltást követő parlamenti „nemzet” és „nemzetiség” fogalmak értelmezését a történeti korba ágyazottan igyekeztem bemutatni. Mindeközben konceptuális kérdésem volt, hogy miből adódtak az egyes pártok fogalom-meghatározásának különbségei, milyen újabb jelentésszintekkel bővítették a vizsgált történeti fogalmakat, illetve mennyire volt ez tudatos a képviselők részéről. A fogalmak értelmezésbeli különbségeiről kimutattam azok ideológiai meghatározottságát, bemutattam az újabb jelentésszinteket, illetve az azokra adott parlamenti reflexiókat, végül rámutattam, igen valóban megjelent a képviselők érvkészletében, hogy történelmi személyek történelmi kijelentéseit értelmezték saját jelenük kontextusában, kiragadva azokat történelmi kontextusukból. Ezáltal valóságértelmezésük igazságértéke csökkent, de a szavak tudatos funkcionális használatára példát szolgáltattak.

Az elemzés azonban nem merülhet ki pusztán a fogalom viszonylag statikus értelmezéseiben, így a diszkurzív elemzést a nyelv, a beszédmódok szintjén folytatom. Továbbra is kérdéses azonban, hogy vajon a „*Nemzetiségi diskurzuson*” belül kirajzolódó beszédmódok elemzésével a szubjektív, a felszólaló képviselő vitában elfoglalt pozíciója és ideológiai meghatározottsága lesz-e meghatározó a fogalomhasználat során, vagy a fogalmi keret egyéni használata beleilleszkedik valamilyen konvencionális, vagyis objektívebb fogalomhasználati keretbe, vagy pedig a fogalom teljes mértékben kollektív keretben értelmezhető.

5. Fejezet

Demokratikus, uralmi vagy ideologikus

A beszédmódok elemzése

„Ez a káosz ideje:
a vélemények töredeztettek, a pártok összekuszálódtak;
az új elképzelések nyelve még nem született meg;
semmi sem nehezebb, mint elhelyezni magunkat a vallásban,
a filozófiában, a politikában.”
Lamartine

A politikai nyelvet természete szerint olyan belső kohéziós erő hajtja, amellyel az adott politikai helyzet kérdéseit képes egy adott perspektívából megragadni. Egy időben több perspektívából közelíthetők meg ugyanazok a kérdések, s a perspektívák különbözősége is adja a válaszok közötti eltérések okát. De nemcsak a válaszok különbözőek, hanem a válaszok nyelve, nyelvi struktúrája, nyelvi elemei – sőt maguk a kérdések is. E perspektívák mozgató erejét, szabályszerűségeit vizsgálva a *Nemzetiségi diskurzuson* belül három beszédmódot különböztettem meg, a „*Demokratikus*”, az „*Uralmi*”, illetve az „*Ideologikus*” beszédmódot. Ezek a beszédmódok egyaránt rendelkeznek meghatározott elemekből felépülő koherenciával, és egymáshoz képest eltérő perspektívából magyarázták a világot.

5.1. A diskurzus beszédmódokra való bontása

A nemzetiségi témájú felszólalások vizsgálata során feltűnt, hogy azok három különböző beszédmódban fogalmazódtak meg, mindegyiket a rá leginkább jellemző jegy alapján neveztem el, így létrehoztam a „*Demokratikus*”, az „*Uralmi*” és az „*Ideologikus*” beszédmód kategóriákat. A felszólalásoknak a fennálló politikai berendezkedéshez való viszonyulása alapján történt a kategóriákba sorolás. A „*Demokratikus beszédmód*” illeszkedett leginkább az új plurális demokrácia alapelveihez, főként konszenzuserősítő, megegyezésre hajló irányultságával. Az „*Uralmi beszédmód*” képviselői is a demokratikus rend fenntartásában voltak érdekeltek, főként a parlamenti többség és a kormány képviselői tartoztak ebbe a körbe, de a rend, a hatalom fenntartását nem annyira a konszenzuserősítés, mint inkább a távolságtartás, a másik fél kiszorítása, lehetőségeinek korlátozása, s saját kommunikációs terének növelésére irányuló törekvés jellemezte. Az „*Ideologikus beszédmód*” képviselői pedig a fennálló renddel élesen szembeforduló, azzal ellentétes

értékeket, érdekeket jelenítettek meg. A három beszéd mód nem kimondottan egy lineáris vonal mentén, hanem kisebb csúszásokkal párhuzamosan jelent meg és időben is kisebb-nagyobb átfedésekkel követték egymást az első ciklus alatt, mely folyamat végére az „*Ideologikus beszéd mód*” nyert teret és uralkodott el a parlamenti kommunikációban.

5.1.1. Az ideológia szerepe a beszéd módok meghatározásában

Az „ideológia” fogalmának megértésére több elmélet született, Karl Marx *A német ideológia* (1846) című írásában még egyoldalúan közelítette meg az „ideológiát”, de nagyon helyesen meglátta, hogy az nem a társadalmi valóságot írja le, hanem egy olyan társadalmi valóság képét tükrözi, mely a fennálló politikai rendet szolgálja, stabilitásának egyik eszköze. Az „ideológiát” Marxot követően elsősorban a fennálló politikai rend viszonylatában vizsgálják ma is. Andrew Heywood például a politikai ideológiák vizsgálata során az ideológiák megjelenését, felerősödését a fennálló politikai rendszerhez való viszonyulással hozza kapcsolatba, vagyis úgy véli, az „ideológia” mindig a fennálló politikai rendszerrel szemben, vagy annak alátámasztására fogalmazódik meg [Heywood, 2003]. Heywood arra is felhívja a figyelmet, hogy az „ideológia” érdekeket jelenít meg és képes a csoportkohézió előidézésére, a fennálló rendet pedig mindig vagy legitimálja, vagy megkérdőjelezi. Egy másik megközelítésben, a tudásszociológia területéről Karl Mannheim *Ideológia és utópia* (1929) című művében is a Heywoodhoz nagyon hasonló ideológiaértelmezés született. Mannheim az „ideológiát” már komplex eszmerendszerként látta, s szembeállítja az utópiával, előbbi a fennálló társadalmi rend védelmét látja el, utóbbi annak megdöntését tűzi ki célul.

Az „ideológia” egy további fontos jellemzőjére Paul Ricoeur-t hívta fel a figyelmet, aki az „ideológiát” funkciója alapján vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy az a csoportkohézió alapjának megteremtésében játszik nagy szerepet. Egyszerűsítő, főként jelszavakban megjelenő, sematikus jellege folytán könnyű megérteni iránymutatása alapján a világot. Változó, hogy mekkora társadalmi csoport számára igyekezik értelmezni a világot, s hogy a világ egészét vagy pedig részterületeit értelmezi.

Mindezen jellemzőket figyelembe véve és felhasználva saját ideológia-értelmezésem Clifford Geertz ideológia-felfogásából indult ki, aki az „ideológiát” a kulturális szimbólumok elrendezett szerkezeteként fogja fel, mely társadalmi és pszichológiai kontextusban értelmezhető. Geertz az „ideológiának” négy megkülönböztető jellemzőjét írta le [Geertz, 1995: 31.]:

1. elidegenítő: bizalmatlan az elfogadott politikai intézményekkel szemben, azokat támadja;
2. doktriner: a politikai igazság teljes és kizárólagos birtoklását követeli;
3. totalisztikus: a társadalmi és kulturális élet egészét igyekszik elrendezni
4. futurisztikus: a történelem olyan utópisztikus betetőzésének az irányában működik, amelyen belül ez a rend meg fog valósulni.

Ezek alapján az „ideológia” a demokráciával nem összeegyeztethető, mivel az ideologikus gondolkodás túlzottan szelektív, eltorzítja a társadalmi világot. Geertz az „ideológia” működését feszültségelméleti keretben értelmezi, ahol az ideológiák elsődleges mozgató rugója a másik fél kioltásának szándéka; ott jelennek meg, ahol a társadalom krónikus módon rosszul integrált és a társadalmi problémákra nincsenek megoldások, válaszok, csak feloldhatatlan ellentmondások a társadalom különböző szektorai és normái között (gazdaság, politika, család). A társadalmi feszültségeket ütköző vágyak hozzák létre, az „ideológia” felerősödését pedig a társadalmi egyensúlyhiány által generált érzelmi zavarok táplálják, vagyis az „ideológia” a társadalom betegségének tünete, felerősödése jelzi a társadalmi zavarok felerősödését.

5.1.2. Az ideologikus gondolkodás megjelenése a rendszerváltás idején

A rendszerváltással új demokratikus rend kezdődött Magyarországon, melynek jogszabályi kereteit, politikai tartalmát az új politikai elit lett hivatott kimunkálni. A demokrácia játékszabályai szerint való politizálásnak, vagyis hogy az ország fejlődése érdekében gyors, hatékony, és ennek érdekében konszenzus-kereső politikai kommunikációt folytasson, több akadálya is volt. Egyrészt hiányzott az „ősi vélemények és életszabályok” erős beágyazódása a társadalmi gondolkodásba, s mint általában a fiatal demokráciákban, jellemző volt a társadalmi egyensúlyhiány. Bár Magyarországon lecserélték a régi politikai elitet, liberalizálódott a tömegkommunikáció, megkezdődött a „tapasztalatlan kormányok téblábolása egy olyan ingatag nemzetközi rendben, amelyet még a régebbi tagok sem értenek” [Geertz, 1995: 58.]. Mindent áthatott a tájékozatlanság, a kimunkálatlanság, a kiforratlanság – az új politikai hatalom, az új általános célok nem voltak képesek a társadalomnak megnyugtató válaszokat adni az életszínvonal csökkenésére, a gazdag és a szegény rétegek közötti szakadék kiszélesedésére vagy a közbiztonság romlására. A gazdasági-társadalmi problémák társadalmi feszültségeket gerjesztettek, amelyek etnikai feszültségekben is számottevően kifejeződtek. Másrészt a politikai pártoknak hiányzott a hagyományos támogatói bázisuk, így az ideológiai arculat kihangsúlyozására volt szükségük pártjuk megkülönböztetéséhez. Így annak ellenére,

hogy a demokratikus átmenet Magyarországon Közép-Kelet Európában egyedülálló módon békés úton zajlott le, a társadalmi feszültségek és a pártok társadalmi bázis építő irányultságának túlhangsúlyozása feszült parlamenti vitákhoz és az ideologikus gondolkodásmód túlsúlyra kerüléséhez vezetett¹¹⁷.

5.1.3. A feszültségelméleti kategóriák

Geertz szerint az átmeneti zavaros időszakokra jellemző, hogy felerősödnek a társadalmi feszültségek és az ezekhez kötődő feszültségelméleti magyarázatok, melyekben központi helyen szerepel az „ideológia”. Funkciója a fiatal demokráciában egy olyan világnézet, eszmeiség megfogalmazása, amely megnyugtató válaszokat ad a társadalomban feszültségeket okozó problémák orvoslására, s amely által a politikai elit is megnyugtató támogatásra tehet szert a társadalom részéről. Tehát nemcsak a társadalmi világban zajló folyamatok megértésére törekednek, hanem inkább annak befolyásolására. Az „ideológia” szó jelentéséhez értelmezésem szerint csoport-kohéziós funkciója, egyszerűsítő jellege, valamint kulturális, társadalmi és pszichológiai kontextusba ágyazott világértelmező képessége emelhető ki.

A társadalom feszültségeit az ideológiák Geertz szerint négy módon magyarázzák: „Katartikus séma például az, amely a bűnbak és a szimbolikus ellenség elvére épül. A morális magyarázatok a saját hitek és elvek erkölcsi magasabbrendűségét hangsúlyozzák. A szolidaritáson alapuló ideológiai magyarázatok az összekötő, közös hitekre épülnek. A pártoló magyarázatok pedig a problémákat nyilvánossá és általánossá teszik, kiveszik az egyén magánérzései közül és sürgetik a megoldásukat.” [Szabó Márton, 1998: 103]. A parlamenti beszédek elemzésében az „*Ideologikus beszédmód*” megkülönböztetéséhez e feszültségelméleti magyarázatokat vettem alapul.

5.1.4. A beszédmódok meghatározása

Geertz-hez közeledve úgy vélem, az ideológia a demokráciával nem összeegyeztethető. Az ideologikus gondolkodás ugyanis túlzottan szelektív, így eltorzítja a társadalmi valóságot. A három beszédmódot az alapján különböztettem meg, hogy azok miként viszonyulnak a fennálló politikai rendhez. Elfogadja és a keretei között keresi a megoldásokat (demokratikus beszédmód), felülről igyekszik konzerválni (uralmi beszédmód)

¹¹⁷ Meg kell jegyezni ezen a ponton, hogy az elemzés tárgyául szolgáló beszédek, melyek a Parlamentben hangoztak el, sok esetben részben vagy talán egészében nem feltétlenül a parlamenti képviselők által megfogalmazott beszédek voltak. A szövegek eredete, s hogy melyik képviselő milyen módon, milyen mértékben hagyatkozott segítőkre beszédek megfogalmazásában, kikutathatatlan. Az elemzés szempontjából pedig nem is lényeges, hiszen attól a pillanattól, hogy elhangoztak, már ahhoz az adott képviselőhöz tartoztak, aki elmondta őket, aki egy sajátos, az ő személyéhez kötődő szándékkal mondta el őket.

vagy megkérdőjelezi, esetlegesen megdöntésére törekszik (ideologikus beszédmód). A kezdeti időszakban még a „*Demokratikus beszédmód*” volt a legjellemzőbb, de nagyon hamar e törekvésnek már csak a látszata, üres hangoztatása volt jelen a parlamenti beszédekben. Hogy a háttérben a parlamenti pártok között milyen mély szakadék húzódott meg, az „*Uralmi beszédmód*” megerősödése is jelzi, majd az „*Ideologikus beszédmód*” uralkodott el szinte minden témában.

5.2. A „Demokratikus beszédmód”

A „Demokratikus beszédmód” azokra a politikusokra jellemző, akik kinyilvánítják szándékukat az új politikai berendezkedéshez való alkalmazkodásra, a politikai vitákban a konszenzusra törekednek, s kompromisszum-kész javaslatokkal állnak elő. Érvkészletük sok logikai, statisztikai elemet tartalmaz, s elsősorban a nyugati demokráciákat hívják segítségül érveik alátámasztásához, hiszen a nyugati demokráciákban már régóta bevált működő politikai intézmények vannak. Az Országgyűlés megalakulása, a Kormányprogram megvitatása, az Alkotmány módosítása, a Kisebbségek parlamenti képviselője és a Kisebbségi ombudsman intézményének felállítása során, vagyis azok a törvényi szabályozások során, melyek az ország területén belül élő nemzeti és etnikai kisebbségek életét szabályozzák és még a ciklus elején lezárultak, főként ez a beszédmód érvényesült. Fodor Gábor a következőképpen fogalmazta meg a demokratikus irányultságot: „Azok szolgálják a magyar nemzet érdekeit, akik a demokrácia útján járnak, és azok szolgálják mindenütt a határon túli magyaroknak is az érdekeit”¹¹⁸. Emellett egy példával illusztrálom a beszédmódok arányának alakulását, mely rendkívül marginális jelentőséggel bírt, mégis, mivel a ciklus négy évén keresztül végig folytatódott. Ez a példa a Kisebbségi civil szervezetek működése számára évente megítélt keretösszeg vitája.

5.2.1. Az Országgyűlés megalakulása és az első lépések

A Magyar Országgyűlés megnyitóján néhány nappal a nemzetiségi kérdés tárgyában határozati javaslattal állt elő az SZDSZ, a javaslat a szomszédos országokban élő magyar kisebbség jogvédelmére kétoldalú szerződések megkötésével bízta meg a kormányt. A javaslat nemcsak a külpolitikai, emberi jogi és kisebbségvédelmi szempontok bonyolultsága miatt tűnt nehezen megvalósíthatónak, hanem azért is, mert a szomszédos országokat is érzékenyen érintette, hogyan alakul majd a magyar álláspont. A pártok hamar egyetértettek abban, hogy a kérdés hatékony megoldásának kulcsa a pártok közötti konszenzusban rejlik, így a határozati javaslat mögé szinte azonnal felsorakozott az egész Parlament.

5.2.2. A kormányprogram

A következő állomás a kormányprogram ismertetése volt (1990. május 22.), amely a nemzeti és etnikai kisebbségek számára elsősorban kulturális jogosítványokat és lehetőségeket irányozott elő mint az anyanyelvi óvodai és iskolai képzés, a kisebbségi kultúra

¹¹⁸ ON: Fodor Gábor (Fidesz), 1990. május 7.

és nyelv megőrzése és ápolása, valamint a kisebbségi közösségek önszerveződésének szabadsága. E szűkre szabott és általános irányelvek megfogalmazása mellett aránytalanul nagyobb hangsúlyt kapott a határon túli kérdés. A kormányprogram egyfajta külpolitikai, a térség stabilitásának elérésében játszott kulcsszerep küldetésstudatáról árulkodik:

„A közép- és kelet-európai változások kezünkbe adták a nagy lehetőséget, hogy megszüntessük vagy legalább jelentősen enyhítsük az itt élő népeket régóta szembefordító ellentéteket.” [ON: Antall József (MDF), 1990. május 22., a kormányprogram vitája]

A kormányfő fontosnak tartotta, hogy Magyarország inkább pozitív szerepet játsszon a térség stabilizálásában, hogy megváltozzon a róla alkotott kép a szomszédos országok körében, melyeket ne mint egy közös ellenségkép tartson össze. A regionalizmusban látta meg a nemzeti sajátosságok megőrzésének biztosítékát, mely nélkülözi az országokat egymással szembefordító nacionalizmust. Így a Kormány kisebbségpolitikájának fő céljának az emberi jogokon belül értelmezett kisebbségi jogok védelmét nevezte meg.

„Tekintettel arra, hogy a magyarság egyharmada határainkon kívül él, a magyar államnak különleges felelőssége a magyar nemzet, mint kulturális és etnikai közösség megmaradásának támogatása mindenütt. Ezért állunk ki – a fennálló nemzetközi szerződések tiszteletben tartásával, azok szellemében – a határainkon kívül élő magyar közösségek önrendelkezési jogának megtartása mellett, a szomszéd államok kormányainak kinyilvánított ígéreteivel is összhangban. Ideje, hogy a nemzeti kisebbségek valóban az országok közötti barátság legfontosabb hídját alkossák, de ezt csak a jogaikat és méltóságérzetüket visszanyert közösségek láthatják el.” [ON: Antall József (MDF), 1990. május 22., a Kormányprogram vitája]

A kormányprogram hűvös fogadtatásra talált. Még a jobboldalon ülő Karcsay Sándor (KDNP) is felvetette, annak ellenére, hogy a szomszédos országokkal való kapcsolatok tisztázása nemzeti létkérdés, a kisebbségi kérdés mégis szétszórva, strukturálatlanul, három helyen szerepelt meg a kormányprogramban. Németh Zsolt (Fidesz) „A Nemzeti Megújulás Programjának” keresztelt programot bírálta a Kormány be nem tartott ígérete miatt: a kormánykoalícióba került pártok még a választások során magukat a nemzeti keresztény centrumnak nevezték, ehhez képest a kormányprogram mégis csak általánosságban foglalkozott a kisebbségi kérdéssel, amely még irányelveket sem foglalt magába. Nem szólt arról, hogy például a hazai kisebbség számára milyen autonómiát kíván adni, milyen módon kívánja bevonni a kisebbségeket az országos törvényhozásba, milyen intézményi struktúrát kíván felállítani a külhoni magyarsággal való kapcsolattartás és a hazai kisebbségek számára.

A „kisebbségek hídszerepét” sem töltötte fel tartalommal. Hegedűs István (Fidesz) arra hívta fel a figyelmet, hogy a kollektív kisebbségi jogok érvényesítéséért szállt síkra a magyar kezdeményezés a szomszédos országokban élő magyarság jogainak rendezése ügyében, de hiányzott mellőle az általános emberi jogi irányultság. Végül Hajdú Zoltán (SZDSZ) felvetette a kisebbségi kérdés kapcsán a menekültügy és a kettős állampolgárság kérdését, utóbbinak nagy jelentőséget tulajdonítva a Romániában élő magyarság miatt.

A miniszterelnök, a trianoni megemlékezés súlya alatt, részletesen elmagyarázta a kormány kisebbségekhez fűződő viszonyát, melyet az SZDSZ-szel és a két koalíciós párttal kötött megállapodáshoz igazítottak.

5.2.3. A nemzeti és etnikai kisebbségek politikai érdekérvényesítése intézményesülésének formálódása

A ciklus hazai kisebbségekre fókuszáló vitái két nagyobb kérdés köré szerveződtek, hogyan biztosítsák a kisebbségek parlamenti képviseletét és milyen jogszabályi keretet hozzanak létre a kisebbségek számára. Mindkét kérdés már az első pillanatban megjelent, de a Kisebbségi törvény csak három éves késéssel született meg, a kisebbségek parlamenti képviselete pedig megoldatlan maradt, tegyük hozzá, azóta is. A hazai kisebbségek ügyének rendezését sürgette az a többször hangoztatott, főként a jobboldalon elterjedt, de a baloldalon is megjelenő vélemény, hogy a határon túli magyarság helyzetének javításában kulcsfontosságú szerepe lehet, mivel megteremti az erkölcsi alapot az ország számára, hogy hasonló bánásmódot kérhessen a magyar kisebbség számára.

5.2.3.1. A terminológia

Elsőként a kisebbségekkel kapcsolatos terminológia ügye rendeződött. A képviselők által következtelenül és szinonimaként használt „kisebbség”, „nemzeti kisebbség”, „nyelvi kisebbség”, „nemzetiség”, „etnikum” kifejezések több képviselőnek is szemet szúrta, így Hága Antónia már 1990 májusában figyelmeztette Antall József miniszterelnököt is a megfelelő szóhasználatra, aki ezután „nemzetiséget” és „etnikai kisebbséget” használt. Baka András (MDF) egyik felszólalása a legrészletesebb ebben a kérdésben: példákkal alátámasztva mutatta be, hogy a kisebbségekkel kapcsolatos terminológia nem következetes a képviselők használatában, de a jogszabályokban sem.

„Vegyesen használják a kisebbség, a nemzetiség, a nemzeti és nyelvi kisebbség, a nemzeti és etnikai kisebbségek terminológiákat. Általában egymás szinonimájaként, azonos értelemben kerülnek ezek a szavak a jogszabályokban megfogalmazásra”. [ON: Baka András (MDF), 1990. június 5. alkotmánymódosító vita]

A „nemzeti és etnikai kisebbségek” terminust javasolta. Solt Ottilia (SZDSZ)¹¹⁹ is, mivel úgy vélte, hogy a „nemzetiségbe” a cigányság nem tartozik bele, szükséges az „etnikai” kifejezés beemelése is. Aztán Salamon László (MDF), Fodor Gábor, Raj Tamás, Gyurkó János is az elnevezés pontosítása mellett érveltek. Ezután a Parlament megszavazta, hogy ezután „nemzeti és etnikai kisebbség” szerepeljen mindenhol¹²⁰. A következő alfejezetből azonban kitűnik, hogy a képviselők továbbra is elsősorban a „nemzetiség” kifejezést használták érteve alatta hol a hazai „nemzeti és etnikai kisebbségeket”, hol a határon túli magyar kisebbséget¹²¹.

5.2.3.2. A „nemzetiségek” parlamenti képviselete

Az első ciklusban 26 olyan (főként SZDSZ-es) képviselő ült a Parlamentben, aki valamely kisebbséghez tartozónak vallotta magát (cigány, horvát, német, szlovák, zsidó), s időnként közvetlenül képviselte azt a „nemzetiséget”, melyhez való tartozását nyíltan meg is vallotta¹²². A parlamenti képviselet törvényi garanciái azonban hiányoztak: május 24-én napirendre került a közvetlenül a rendszerváltást megelőző utolsó Választójogi törvény megváltoztatásának igénye, mely éppen a kisebbségek számára adott volna lehetőséget a parlamenti képviseletre¹²³. Ez a törvény kimondta, hogy minden új választás után egy hónapon belül egy meghatározott jelölési eljárással a Parlament képviselőinek nyolc kisebbségi képviselőt kell választania.

A Parlament a kooptálás lehetőségét hamar rövidre zárta. Tulajdonképpen a két nagy párt már korábban megegyezett arról, hogy nem támogatják a „nemzetiségi” képviselők kooptálás útján való Parlamentbe jutását, mert az idegen test lenne a választott képviselők mellett és legitimációs problémákat szülne. Ezt az elképzelést támogatták a többi parlamenti

¹¹⁹ ON: Solt Ottilia (SZDSZ), 1990. július 19. alkotmánymódosító vita

¹²⁰ Bár tegyük hozzá, hogy a szavazás után még Iván Géza kísérletet tett arra, hogy bebizonyítsa, az etnikum szót kifejezi a nemzetiségi, és a későbbi felszólalásokban is még sokáig szinonimaként használták a felsorolt fogalmakat.

¹²¹ A „nemzetiségek” parlamenti képviselete alfejezetben szándékosan a képviselők szóhasználatát követtem a „nemzetiség” szó alkalmazásában.

¹²² A kisebbségek közvetlen érdekképviseletével meglehetősen ritkán találkozunk. Jakab Róbertné (MSZP) egy szlovák bentlakásos iskola, Wekler Ferenc (SZDSZ) a német tannyelvű általános iskolák és általános iskolai nemzetiségi kollégiumok, Horváth Vilmos (SZDSZ) a Horvátország és Szlovénia diplomáciai elismerése, Suchman Tamás (MSZP) a zsidó kárpótlás, a héber nyelv oktatása, valamint Kádár Péter (KDNP) egy magyarországi román iskola és egy román templom ügyében szólaltak fel.

¹²³ Dr. Fodor István független képviselő indítványt nyújtott be a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek országgyűlési képviseletéről szóló 1990. évi XVII. törvény módosítására.

pártok és a kisebbségi szervezetek is. Bár az MSZP-s Jakab Róbertné felszólalásából kiderült, hogy a korábbi alkotmánymódosítás, bár helytelen módon, mégis lehetőséget adott a kisebbségek számára, hogy bejussanak a Parlamentbe, ezt a tényt a kisebbségek nem is sérelmezték, csak a módot, ahogy bekerülhetnek a Parlamentbe.

„A korporatív választási elv alkalmazása esetén ugyanis az állampolgárok nem egyenlő jogokkal vesznek részt a hatalom gyakorlásában, hanem azzal a politikai státussal, amelyet az a szervezet, érdekcsoport kölcsönöz számukra, amelynek tagjai. Ezt én legitimációs képviseletnek nevezném. A Parlament elismeri, hogy létezőnk. Szükség van erre? Azt hiszem, hogy igen.” [ON: Jakab Róbertné (MSZP), 1990. június 11. Alkotmánymódosító vita]

Általánosságban véve mégis egyöntetű a szembehelyezkedés a kooptálás intézményével. Bár a kooptálásnak hagyománya van a Magyar Parlamentben, a megváltozott történelmi helyzet már nem indokolta a parlamenti többség szerint, hogy továbbra is éljenek vele:

„39-40-ben olyan képviselőket kooptált a magyar Országgyűlés, akik az elcsatolt területen voltak korábban képviselők, akár Romániában, akár Csehszlovákia területén. Annak még volt valamilyen közjogi indoka, hogy azokat a képviselőket a magyar Országgyűlés kooptálta”. [ON: Antall József, miniszterelnök, május]

Helyette a Választójogi törvény módosítását javasolták, hogy a hazai „nemzetiségek” más úton mégis megfelelő képviseletet kapjanak. Ezzel kapcsolatban több problémás kérdés is megválaszolásra várt, de a két legfontosabb kérdés az volt, hogy hány kisebbségi képviselő legyen és milyen úton jussanak be a Parlamentbe. A vita a kisebbségek Parlamentbe jutásáról az ötletelgetés szintjén kezdődött, ami meglepő, hiszen elvileg a plenáris ülés beszédeit egyeztetések előzték meg, különösen az egyes pártokon belül. Ehhez képest az Antall József miniszterelnök és Kutrucz Katalin MDF-es képviselő által felvetett alternatívákat arról, hogy egy „nemzetiségi biztosnak” kellene képviselnie a kisebbségeket, aki nagyobb erővel és befolyással bírt volna, és hatékonyabban érvényesíthette volna a kisebbségi jogokat, mint ha egy-egy képviselő ülne a Parlamentben, éppen Baka András, szintén MDF-es képviselő vetette el, mert szerinte az ombudsman nem pótolta volna megfelelő módon a kisebbségek Parlamenti képviseletét. Az ombudsmani szerepkört egészen másként értelmezte, szerinte az ombudsmannak a nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak védelmét, nem pedig érdekeinek

védelmét kell ellátnia. A kétkamarás megoldást is elvetette¹²⁴, sőt úgy érvelt, a külön „nemzetiségi” biztos intézménye ennek a magvát hintené el.

„mindazok a nemzetiségi származású képviselők, akik a Képviselőházba bejutottak, egyúttal az illető nemzetiséget képviselik. Hogy ennek milyen testületi – mikrotestületi – magvát hozzuk létre, ez más dolog, de mindenesetre ez egyúttal a területi igazságot is fogja követni.” [ON: Baka András (MDF), 1990. május]

A létszám kérdésében Baka András (MDF) az arányos kisebbségi részvétel mellett érvelt a választási rendszerbe való beilleszthetősége miatt, ami egyezett Kutrucz Katalin álláspontjával, és ahhoz, hogy ez mielőbb meg is valósulhasson, a törvényi keretek módosítását sürgette. Ezzel a többi parlamenti párt is egyetért. A törvényi szabályozás megszületéséig azonban Tölgyessy Péter (SZDSZ) azt javasolta, hogy átmeneti megoldásként a kisebbségi ombudsman intézményét állítsák fel. A kisgazda Sipos Imre egy másik átmeneti megoldást javasolt, hogy a „nemzetiségek” szövetsége által kijelölt, tanácskozási és javaslattételi joggal hívjanak meg képviselőket a Parlament üléseire. Úgy vélte, a kisebbségi képviselőre mindenképpen szükség van, minthogy az előző rendszerben több kisebbség, mint a délszlávok és a németek megkülönböztető hátrányt szenvedtek:

„a lélekszám által meghatározott számú, a szövetségek által választott, hozzászólási joggal rendelkező képviselőjük legyen, amíg a törvény nem ad más lehetőséget... Igen sérelmezik azt, hogy a megnyitó, ünnepélyes alakuló ülésre egyik szövetség képviselőjét, illetve vezetőjét sem hívta meg az Országgyűlés.” [ON: Sipos Imre (FKgP), 1990.május]

A parlamenti képviselő vitájában is megjelent a külpolitikai szempont. Derdák Tibor¹²⁵ megjegyezte, hogy Romániában minden kisebbségnek van parlamenti képviselője. A külpolitikai szempont jelentőségét hangsúlyozta a kisgazda álláspont is Torgyán József részéről, aki a kérdéshez kapcsolta Antall József elhíresült mondatát arról, hogy lélekben tizenötmillió magyar miniszterelnökének vallja magát. Így Torgyán a kisebbségek parlamenti képviselője kapcsán azt a szempontot hangsúlyozta, ami valójában a magyar kisebbséggel kapcsolatos, de olyan képviselőt kialakítását sürgette, ami alapján a szomszédos országokban nem magyarázhatják félre a magyar törekvéseket. Lukács Tamás (KDNP) is egyetértett azzal, hogy a magyar külpolitika fő kérdése a kisebbségi kérdés, hiszen – de ezt már az ellenzék soraiból vetették fel, Antall József a német Spiegelnek adott interjújában azt

¹²⁴ Iván Géza kisgazda képviselő

¹²⁵ ON: Derdák Tibor (SZDSZ), 1990. július 16. Önkormányzati törvény vitája

mondta – csak akkor van erkölcsi alapunk szót emelni a határon túli magyarok jogaiért, ha a saját kisebbségeinkkel jól bánunk¹²⁶. A másik oldalról Katona Béla MSZP-s politikus szerint az a bizonyos „antalli mondat”, illetve annak sűrű hangoztatása rávilágított a parlamenti többség „nemzetiségekkel” kapcsolatos álláspontjára. Szerinte Torgyán tizenöt millió magyar nevében beszélt, holott az országban tíz és fél millió ember él, akiknek egy része nem is magyar, mégis meg kellene adni a jogot nekik arra, hogy megválaszthassák azt, aki az ő nevükben beszél a Parlamentben.

Az MDF-en belüli egyeztetések hiányát jelzi Zétényi Zsolt (MDF) egyik felszólalásában megfogalmazott álláspontja is arról, hogy a határon túli magyarság jogainak előmozdítása nem vonható párhuzamba a magyarországi kisebbségek helyzetével, mivel a magyarság igen nagy számban él a határokon túl. Érvelésében ezért azt hangsúlyozta, hogy nem lehet kölcsönös feltételeket szabni, e jogokat kizárólag a nemzetközi jog és az emberiség, a természetjog, jegyében kell megadni,

„az ember veleszületett erkölcsi adottságaiból adódik az, hogy köteles megadni embertársainak az egyenjogúsághoz szükséges valamennyi feltételt... Ez nem összehasonlítás és nem viszonyosság kérdése”. [ON: Zétényi Zsolt (MDF), 1990. június 11. alkotmánymódosító vita]

Éppen ezért támogatta a magyarországi kisebbségek esetében a korporációs elv valamilyen formában való érvényesülését, illetve a jogsértéseket kezelő országgyűlési biztos intézményének felállítását, melynek személyét bár a „nemzetiségeknek” kell eldönteniük, de csak egyet javasolt, nem nyolcat.

A júniusban és júliusban zajló Alkotmánymódosító vitából már kiérződött az az egyre erősödő meggyőződés a baloldal részéről, miszerint a hazai kisebbségekkel kapcsolatosan a Kormány és a jobboldal megrekedt az elvi deklarációk szintjén, mely még a régi rendszer kisebbségpolitikájának elmarasztalásával egészült ki, tovább azonban nem ment. Erről tanúskodnak Jakab Róbertné (MSZP) és Németh Zsolt (Fidesz) bíráló felszólalásai. Szabó Erika (SZDSZ)¹²⁷ is észrevételezte, hogy a készülő Választójogi és Önkormányzati törvényekből hiányoztak, vagy nagyon homályosan jelentek meg bennük a kisebbségekről szóló rendelkezések.

¹²⁶ ON: Jakab Róbertné (MSZP), 1990. június 11. Alkotmánymódosító vita

¹²⁷ ON: Szabó Erika (SZDSZ), 1990. július 9. alkotmánymódosító vita

A téma olyannyira lekerült a napirendről, hogy másfél év telt el, mire ismét szóba került, de már egy napirend előtti felszólalásban. Kéri Kálmán beszélt nosztalgiazva arról, hogy:

„1938. kora ősziig a horvát nyelv egy megengedett nyelv volt a képviselőházban, és ha ezek a falak beszélni tudnának, akkor elmondanák azt, hogy ott, ahol most a FIDESZ-es fiatal társaim ülnek, ott '45-ben (sic!) 40–50 horvát képviselő ült, akik nem azt mondták, amikor felszóltak, hogy "Tisztelt Ház!", hanem azt mondták, hogy „Visoki Sabor!”, tehát horvát nyelven beszélhettek abban az időben, amikor Horvátország társországa volt hazánknak, közös volt a királyunk... ”. [ON: Kéri Kálmán (MDF), 1992. január 7. napirend előtt]

A beszédben egyaránt érződött a jóakarát a kisebbségek parlamenti képviseletével szemben, a Kisebbségi törvény megszületésének sürgetése, de a történelmi példa egyéb érzéseket is tükrözött, a történelmi Magyarország egységének nosztalgiját, melynek büvköréből a jobboldali politikusok nagy része képtelen volt kilépni. Néhány hónappal később Tabajdi Csaba (MSZP) már konkrét javaslatot fogalmazott meg a kisebbségek parlamenti képviseletéről¹²⁸, de csak az 1993. őszi újabb Alkotmánymódosítási vitában¹²⁹ foglalkoztak ismét érdemben a kérdéssel.

Ez az Alkotmánymódosító vita az Országgyűlési képviselőkről szóló törvény vitájával karöltve zajlott, s benne ismét megjelent a kisebbségek parlamenti képviseletének igénye, melyet az időközben megszületett Kisebbségi törvényben nem sikerült leszábályozniuk. A kérdés rendezésének indokai között ismét szerepeltek a külpolitikai okok, de itt már nem annyira a „példamutatás”, hanem a Szlovéniához és Horvátországhoz való felzárkózás volt az indok, hiszen időközben az említett két országban bevezetésre került a kisebbségek parlamenti képviselete, s mindkét ország parlamentjében ültek már magyar képviselők. A kisebbségi képviselők ellen szólt azonban az az álláspont, amit elsősorban a megnövekedett ellenzék soraiból (mint Torgyánék, vagy a kiugrott MDF-esek) támogattak, hogy kisebb, 250 fős legyen az új Parlament képviselői létszáma, és a korporatív rendszert továbbra sem támogatták. Az is nehezítette a kérdés rendezését, hogy időközben 13-ra nőtt az országban elismert nemzeti és etnikai kisebbségek száma, ami így elvben frakcióalakítási joggal is felruházta volna őket. A vitában több részletkérdést is megvitattak, legyen-e küszöb a kisebbségek számára a választás során, legyen-e kötelező a választói részvétel számukra, legyen-e választójoga a határon túli magyarságnak is. Ez utóbbi részletkérdést Torgyán József vetette fel, hiszen a „határon túli magyarságot Magyarország aranytartalékának” tekintette. Az

¹²⁸ ON: Tabajdi Csaba (MSZP), 1992. március 23. napirend előtt

¹²⁹ 1993. október 12. – december 22. között

MSZP részéről felszólaló Jánosi György fogalmazta meg¹³⁰ azt a hozzáállást a kisebbségek parlamenti képviselőihez, amivel gyakorlatilag mindkét oldal azonosult kimondva-kimondatlanul. Elvileg, erkölcsileg kötelességüknek tekintették, hogy támogassák a kisebbségek parlamentbe jutását, de ha a kisebbségi képviselők is bejutnának a Parlamentbe, nemcsak pártok, hanem pártokhoz elvileg nem kötődő személyek is bekerülnének, akik konkurenciát jelentenének a pártok számára, hiszen külön listán lehetne szavazni rájuk, így vagy pártállás vagy nemzetiségi hovatartozás alapján történne a szavazás. Hiába beszélt aztán Tabajdi Csaba arról, hogy mekkora belpolitikai jelentősége lenne a kérdésnek, hogy ez jelentené az országban a demokrácia kiteljesedését, hogy az Alkotmány is rendelkezik róla és hogy ne rendeljék alá a népcsoport elvűséget a pártelvűségnek, nem tudott szembeszállni azzal a meggyőződéssel, amit a kormányoldal és az ellenzék többsége is vallott, hogy bár nem azonos felelősséggel jutnának be a kisebbségi parlamenti képviselők, ők is politikai állásfoglalásra kényszerülnének, sőt a pártok közötti kis véleményeltérés esetén ők lennének a mérleg nyelve, ez pedig súlyos kérdéseknél, mint mondjuk, hogy ki alkosson Kormányt, veszélyeztetné a politikai stabilitást. Így amikor december végén a képviselők megszavazták az új Választójogi törvényt, a kisebbségeket érintő rendelkezésekről inkább nem is szavaztak.

Az ombudsmani intézmény felállításáról szóló vita jelzi, hogy a képviselők nem voltak igazából tisztában az ombudsman intézményének tartalmával. 1990 májusában jelentkezett az igény az intézmény felállítására, de először a „nemzetiségek” parlamenti képviselőinek alternatívájaként jelent meg. Tölgyessy Péter (SZDSZ) úgy vélte, az ombudsman jogkörébe beletartozhat a parlamenti felszólalás lehetősége, eljárás egyedi ügyekben, egyedi sérelmek orvoslása, felelősségre vonás, fegyelmi eljárás, szabálysértési eljárás, büntető eljárás kezdeményezése. A jelölés módját és az ombudsman számát illetően az SZDSZ nyitott volt a nemzetiségek hiteles szervezeteinek igényei felé, akik Tamás Gáspár Miklós szerint egy erős ombudsmani intézményt támogattak a behívásos képviselői rendszer helyett. Lukács Tamás (KDNP) viszont az ombudsmani intézményt inkább a végrehajtó hatalomhoz kötötte. Felvetődött a kérdés, hogy az ekkor még nyolc „nemzetiség” mindegyike kapjon-e ombudsmani képviselőt, vagy pedig összesen egy ilyen intézményt állítsanak fel. Torgyán József miniszteri jogkörként képzelte el, de a nyolc újabb miniszteri jogkörrel felhatalmazott intézmény felállításával már nem ért egyet. Aztán megjelent az az elképzelés is több oldalról, hogy az intézményt átmeneti jelleggel állítsák fel addig, amíg a „nemzetiségek” parlamenti képviselői meg nem valósul.

¹³⁰ ON: Jánosi György (MSZP), 1993. október 18. alkotmánymódosítás és országgyűlési képviselői törvény vitája

Az ombudsmani intézményről általánosságban és érintőlegesen a frakcióvezetők mind megnyilatkoztak, részletes kifejtését azonban csak a Kisebbségi Bizottság tagjaitól kapjuk. Baka András¹³¹ az ombudsman szerepével kapcsolatban elmondta, teljesen mindegy, hogy az ombudsman milyen „nemzetiségű”, a fő, hogy jó jogász legyen, ezért nem is kell belőle nyolc, elég egy is. Az ombudsmani jogkörhöz miniszteri rangot és apparátust kapcsolt, a kisebbségek képviselőit viszont külön szabályozás alá vonta, még hozzá az arányos képviselő elvén. Ezzel egyetértett Zétényi Zsolt (MDF) is, aki hangsúlyozta, hogy az ombudsmani intézményt a jogsértések kezelésére kell létrehozni, ezért nem indokolt a nyolc biztos, csak az egy. Fodor Gábor (Fidesz), a Kisebbségi Bizottság elnöke, viszont az ombudsmani intézményt nem személyi, hanem testületi elven képzelte el, ahova a „nemzetiségek” tagokat delegálhatnak. A zsidók ebben az időben fontolgatták, hogy felvetessék-e magukat a Magyarországon elismert „nemzetiségek” körébe vagy sem¹³². Ezért például a Baka-féle indítvány őket is felsorolta a „nemzetiségek” között. Raj Tamás (SZDSZ) és Fodor Gábor viszont úgy gondolták, hogy a zsidókat külön kell kezelni a többi kisebbségtől, ezért számukra külön parlamenti biztost javasoltak. Arról is vitáztak, hogy vajon a cigányság is delegálhat-e egy személyt az ombudsmani testületbe¹³³, mivel ekkor még a cigányságot mint etnikumot megkülönböztették az anyaországgal rendelkező „nemzeti kisebbségektől”, és ez a megkülönböztetés a jogi keretek megalkotásánál is jelentkezett¹³⁴.

5.2.3.3. A nemzetközi kisebbségvédelemhez való viszony

A nemzetközi kisebbségvédelmi egyezményekhez, szervezetekhez, illetve egyéb a kisebbségek ügyét bármi módon előmozdító nemzetközi fórumokhoz való csatlakozást egyöntetűen támogatták a Parlament képviselői az első parlamenti ciklusban. Elsősorban a határon túli magyarság ügyének előmozdítása állt ennek háttérében. Példa erre az Interparlamentáris Unió magyar csoportjának megalakításának megszavazása (1990. július 17.), az Európa Tanács alapszabályának és az Európai Emberi Jogi Egyezmény aláírásáról szóló országgyűlési határozati javaslat megszavazása (1990. október 30.) és a faji megkülönböztetés elleni New York-i egyezmény aláírásának ratifikálása (1991. december 12.). A nemzetközi kisebbségvédelem további formálásában való aktív részvétel igénye

¹³¹ ON: Baka András (MDF), 1990. június 5. alkotmánymódosító vita

¹³² Később úgy döntenek, hogy lemondanak róla, számos érvük közül kettő: inkább vallási közösségként kívánnak működni, nem pedig etnikumként, és félnek a direkt megjelenéstől, ami számos atrocitást vonna maga után a többségi társadalom részéről.

¹³³ ON: Csengey Dénes (MDF), 1990. június 19. alkotmánymódosító vita.

¹³⁴ A kormány a kisebbségi kerekasztal által egyszer már elfogadott kisebbségi törvénytervezet helyett egy olyant nyújtott be 1992 elején, amelyben az etnikai csoportba sorolt kisebbségek, mint a cigány, a zsidó és az örmény, kevesebb joggal rendelkeztek volna, mint a nemzeti kisebbségek. Ezt a javaslatot később visszavonták.

egyetlen felszólalásban, az MSZP-s Tabajdi Csabánál fogalmazódott meg, akinek korábbi, a kisebbségi kérdések terén nyújtott tevékenységét a Kormány, de külön Jeszenszky Géza külügyminiszter is méltatta. 1992. szeptember 15-én a Parlament megerősítette az ENSZ Emberi Jogi Egyezményét, mellyel kapcsolatban Mészáros István¹³⁵ az egyéni és kollektív jogok megkülönböztetéséről beszélt. 1993. végén viszont Tabajdi Csaba¹³⁶ arra hívta fel a Parlament figyelmét, hogy az még mindig nem erősítette meg az Európa Tanács Regionális és Kisebbségi Nyelvi Chartáját, valamint a stockholmi EBEÉ egyezményt, pedig mindkettő fontos kisebbségvédelmi ajánlásokat tartalmazott.

5.2.3.4. A pénzosztás

A Parlamentben minden évben megvitatták a kisebbségi szervezetek költségvetési támogatását. Az első évben a 200 millió forintos keretösszeget igazságos elvek alapján igyekeztek szétosztani, mint például a szervezetek létszámaránya, infrastrukturális felkészültségük alapján, hogy nem kötődnek pártokhoz, stb. Bár a szétosztani kívánt összeget kevésnek tartották, hamar konszenzus született az elosztásról a pártok között¹³⁷. A pénzelosztásról azonban rövid ideig maradtak azonos vagy hasonló véleményen. Ezt először főként külső események és az azokról való állásfoglalások különbségei befolyásolták¹³⁸, mint a délszláv háború menekültjei az országban, a cigány szervezetek számának emelkedése vagy a Roma Parlament jelentőségének és szerepének megítélése. Marginális, ámde mégis kuriozitása miatt említést érdemel Dénes János független képviselő részvétele a vitában, aki azt hiányolta, hogy a költségvetési támogatásból miért nem részesültek a csángók és a székelyek. De végül mindig egyhangúlag vagy nagy többséggel szavazták meg a kisebbségi szervezetek költségvetési támogatásáról szóló határozatokat.

1993-ban vetődött fel először, hogy a kisebbségi szervezetek támogatására meghatározott pontrendszer több olyan szubjektív elemet foglalt magába, melyek nem várt következményekkel jártak. A legjelentősebb következménye az volt, hogy a cigány szervezetek korrumpálódásához és szétaprózódásához vezetett, ami gátolta az egységes roma önszerveződést¹³⁹. Horváth Vilmos és Sági József¹⁴⁰ a cigány önszerveződés egészségtelen irányba fordulásáról többször is számot adtak. Emellett hatalmasra duzzadt az újonnan

¹³⁵ ON: Mészáros István (SZDSZ), 1992. szeptember 15. az Emberi Jogi Egyezmény parlamenti megerősítése

¹³⁶ ON: Tabajdi Csaba (MSZP), 1993. november 9. napirend előtt

¹³⁷ ON: 1991. február 5. kisebbségi szervezetek költségvetési támogatásának vitája

¹³⁸ ON: 1991. november 25. kisebbségi szervezetek költségvetési támogatásának vitája, Lukács Tamás (KDNP), Dénes János (független) felszólalásai

¹³⁹ ON: Horváth Aladár (SZDSZ), 1993. április 5. kisebbségi szervezetek költségvetési támogatásának vitája

¹⁴⁰ ON: 1993. április 5. kisebbségi szervezetek költségvetési támogatásának vitája, Horváth Vilmos és Sági József felszólalásai

megjelenő szervezetek száma, amit azzal magyaráztak, hogy azok csak a pénz miatt jöttek létre, és ezt elsősorban az állami támogatás nem körültekintő odaítélése gerjesztette, a cigányokat viszont megosztotta ez a folyamat, hiszen az elosztandó pénz összege nem változott. A vita ezen részében érdemes kiemelni Lukács Tamás (KDNP) felszólalását, aki nem tartotta helyénvalónak, hogy a többi képviselő kimondottan a cigányságra élezte ki a pénzosztás kérdését, mivel úgy gondolta, idővel a cigány szervezetek túlburjánzása meg fog állni és egy egészségesebb szintre fog csökkenni, s ezt türelemmel meg kell várniuk. Az egyet nem értést a képviselők között Kutrucz Katalin (MDF) azzal magyarázta, hogy az Emberi Jogi és a Költségvetési bizottságokban az egyikben az ellenzék, a másikban a kormánykoalíció volt többségben. A korábbi egyhangú vagy nagy többséggel elfogadott határozatok irányából elfordultak az egyre megosztottabb irány felé. A véleménykülönbségek pedig nem az aktuális téma eltérő megítélését, hanem a párthovatartozást kezdték tükrözni. A ciklus utolsó pénzosztó vitájában, 1994 márciusában csúcsosodtak ki leginkább az ellentétek¹⁴¹ az immáron 220 millió forintról. Az Emberi Jogi, Kisebbségi bizottság által egyszer már megvitatott és elfogadott felosztást Szabad György a plenáris ülés keretében kívánta módosítani, amire eddig még ebben a kérdésben nem volt precedens. Az egyik cigány szervezet számára több pénzt javasolt a szervezet tudományos tevékenységével indokolva a módosítást, de az ellenzék pártpolitikai szempontokat látott ebben, hiszen a kérdéses szervezet egyik tagja MDF-es volt. A Parlament a vitát követően nem a Kisebbségi bizottság javaslatát, hanem Szabad Györgyét fogadta el és szavazta meg, igaz jelentős ellenszavazati aránnyal.

5.2.4. Következtetések

A „*Demokratikus beszédmód*” elsősorban a társadalmi kategóriák meghatározására és nem összezavarására irányult, a társadalmi feszültségek enyhítésében volt érdekelt, a ciklus elején ezt a pozitív irányultságot támasztja alá a „nemzeti és etnikai kisebbség” kifejezés bevezetése és egyértelműsítése és jogi kifejezésként a „*Nemzetiségi diskurzusba*” való bevezetésére tett (fél)ig) sikeres kísérlet, valamint a pártok közötti egyetértés abban, hogy a határon túli magyarság kérdésének megoldásában a nemzetközi kisebbségvédelem eszközeit használják. Megjelenése annak volt köszönhető, hogy a Parlamentbe bejutott pártok képviselői, ha csak rövid időre is, átérezték a történelmi pillanat és a rájuk nehezedő történelmi felelősség súlyát, hogy nekik kell megalkotniuk Magyarország demokratikus működéséhez szükséges törvényeket, hogy javarészen rajtuk múlik, Magyarország mi

¹⁴¹ ON: 1994. március 26. kisebbségi szervezetek költségvetési támogatásának vitája, Németh Zsolt (Fidesz), Szabad György (MDF) és Péli Tamás (MSZP) felszólalásai

módon lesz képes új rendszerré átalakulva, a társadalmi rend és prosperitás jegyében működni. Egy sajátos, meghatott, emelkedett hangnem is hozzájárult ahhoz, hogy a pártok felszólaló képviselői főként a konszenzusra való törekvés szellemében járuljanak hozzá a parlamenti vitákhoz. Az emelkedettség azonban hamar megkopott, ám sokáig tartotta még magát a konszenzusus hozzáállás, így a „hat párti konszenzusra” vagy „nemzeti konszenzusra” való hivatkozás számos felszólalásban megjelent. Két példát is kiemelnék annak igazolására, hogy a konszenzus-keresés mind a Kormány, mind az ellenzék oldaláról jelen volt a kezdeti időszakban: Antall József miniszterelnök a kormányprogram ismertetése során részletezve a Kormány kisebbségpolitikáját kitért arra, hogy ebben az SZDSZ-szel kötött megállapodáshoz kötik magukat, melyhez a két koalíciós párt is csatlakozott. Eszerint a Parlament nem kooptált „nemzetiségi” képviselőket. Majd szeptemberben, interpellációjában Tabajdi Csaba¹⁴² ellenzéki képviselő vélekedett úgy, hogy egyetértés van a pártok között a magyarság stratégiai céljairól, egyetlen párt sem magyarabb a másikinál, s bár bírálta a Kormányt, amiért az kisebbségi kérdésekben nem hozott létre újabb tanácsadó testületet sem a hazai, sem a határon túli magyar kisebbség érdekében, mégis elfogadta az interpellációjára adott választ. Éppen a „Nemzetiségek” parlamenti képviselőtől zajló vitában találunk arra is példát, hogy az elvi törésvonalak nem feltétlenül a kormányoldal és az ellenzék között húzódtak meg, hiszen az MSZP részéről felszólaló Tabajdi Csaba a kisebbségek parlamenti képviselőihez jutása mellett, Jánosi György pedig ellene szólalt fel. Később azonban a konszenzusra törekvés, mint ahogy azt a viták (először az Alkotmánymódosító vitában, majd erről tanúskodik az is, hogy a kisebbségek parlamenti képviselőit végül nem sikerült leszabályozni) egyre feszültebbé válása is mutatja, érezhetően kiüresedett. Bár Jeszenszky Géza külügyminiszter¹⁴³ az Országgyűlés politikai vitanapján egy egységes politikai akarattal rendelkező politikai elitet fest le, ez már csak látszat-szinten létezett. A „*Demokratikus beszédmód*” térvesztésére és gyors elhalására egy MDF-es képviselő, Szentágothai János mutatott rá, egyik beszédében magukat a parlamenti vitákat bírálta, amiért a diskurzusba befészkelődött a feszültségkeltés és az egyet nem értés¹⁴⁴.

¹⁴² Tabajdi Csaba (MSZP), ON: 1990. október 30. interpellációk

¹⁴³ ON: Jeszenszky Géza (MDF), 1991. október 15. Politikai vitanap a kormány külpolitikájáról

¹⁴⁴ ON: Szentágothai János (MDF), 1991. november 5. napirend előtt

5. 3. Az „Uralmi beszédmód”

Az „Uralmi beszédmód” megjelenését kifejezetten a kormánypárti képviselők beszédeiben fedeztem fel. E beszédek a társadalmi és főként a politikai rend, a hatalmi pozíció fenntartásának prioritásával fogalmazódtak meg. Tartalmi szempontból kevésbé kompromisszum-készek, mint a „Demokratikus beszédmódhoz” kapcsolódó beszédek, s jellemző rájuk, hogy az ellenzék beszédeiben a legitim rend megdöntésének szándékát feltételezik; technikai szempontból az ellenvéleményen lévők, vagyis a parlamenti ellenzék kommunikációs lehetőségeinek és eszközeinek szűkítését, néhány szélsőséges esetben akár ellehetetlenítését is szolgálják. Az „Uralmi beszédmód” a hatalmon lévő parlamenti képviselők politikai nyelve, akiknek ahhoz is hatalma van, hogy ne csak a beszédek tartalmát, de jellegét, időkorlátait is befolyásolják, így az „Uralmi beszédmódhoz” hozzátartozik a jogszabályalkotó viták során az ellenzéki javaslatok, hozzászólások „letapsolása”, kifütyülése, az interpellációk és kérdések tömeggyártása, (minden kormánypárti válasz elfogadása a válasz tartalmára és kielégítőségére, vagy éppen arra való tekintet nélkül, hogy az interpelláló ellenzéki képviselő elfogadta-e a választ, vagy sem), az ellenzék kiszorítása a napirend előtti felszólalásokból. Emellett az „Uralmi beszédmódot” egy a parlamenti szintéren túlmutató vita tárgyalásán keresztül is bemutatom. Ez a vita annak a kérdésnek az eldöntésére vonatkozik, hogy ki uralja a médiát. A kérdés a parlamenten túlmutatva nemcsak a tömegtájékoztatási eszközökön keresztül hatotta át a politikai életet a rendszerváltást követő időszakban, hanem az utcai megmozdulásokig is eljutott.

5.3.1. A napirend

A ciklus parlamenti munkájával foglalkozó elemzések sora bírálja a Parlament munkarendjét. A Bihari által csak „parlamenti kretenizmusként” [Bihari, 1990: 33.] megjelölt rossz döntés előkészítés miatt sorra húzódtak a Parlament elé kerülő ügyek tárgyalásai. Önálló indítványt, törvényjavaslatot csak nagyon ritkán nyújtott be képviselő egy személyben, vagy csoportosan, bizottságban, főként a kormány ragadta magához az előterjesztések benyújtásának lehetőségét [Urbán, 1990: 128.]. A parlamenti döntéshozatali mechanizmusból hiányzott az előkészítés folyamata, az előzetes érdekegyeztetések szakmai vagy civil szervezetekkel, de még az MDF koalíciós partnereivel sem történtek meg sok esetben. Az előterjesztések szövegezései sem voltak koherensek és letisztázottak és a bizottságokban is kevés egyeztetés történt. Emiatt az előterjesztések rendszerint alacsonyfokú szakmai előkészítettségi állapotban kerültek a képviselők elé, akik az „érdemi munkát” a plenáris ülések keretében végezték el. Ennek az lett a következménye, hogy a Parlament túlterhelte,

gyakorlatilag állandóan ülésező testületté vált az újabb és újabb nyári és téli rendkívüli ülészek beiktatásával¹⁴⁵. A Parlament folyamatosan több tucat törvényjavaslat megtárgyalását görgette maga előtt. Ez jellemezte a kisebbségi törvény előkészítését és tárgyalását is. Sűrűn hangoztatott jelentőségét kérdőjelezi meg, hogy bár már az Országgyűlés megalakulását követő hetekben megfogalmazódott az igény megalkotására, csak 1992-ben került a parlament elé, s ismét majd egy évbe telt, mire meg is szavazták. Emiatt a Parlament szinte alárendelődött a kormánynak, hiszen bár a törvényeket továbbra is a parlament hozta, a kormánykoalíció parlamenti pártjai egységesen, a Kormány szája íze szerint szavaztak.

Erre az időszakra jellemző volt az úgynevezett kritikus szavazás [Ágh, 1992: 20.], a törvény-előterjesztések szavazásánál nagy többségében eltértek az arányok a valós parlamenti többség és az ellenzék között az ellenzék javára. A papírformát (61% az igen mellett) hozta a „lex Zétényi-Takács” az elévülés hatályon kívül helyezéséről, mely a sérelmi igazságtételi politika egyik sarokköve volt. Viszont az ukrán-magyar alapszerződés ratifikációjánál az ellenzék együtt szavazott a kormánnyal. Néhány kérdésben, mint ahogy ez utóbbiban is, a honatyák honoráciorként viselkedtek, vagyis „a parlament, legalábbis a korabeli liberális politikai gondolkodás szerint, a racionális diszkusszió színhelye, ahol a meggyőzőbb argumentáció teremt többséget minden egyes kérdésben, nem pedig a pártpolitika. A képviselők egyéni meggyőződésük, lelkiismeretük szerint szavaztak” [Körösényi, 1992:58.]. Bár az ellenzék egyértelműen károsnak ítélte az alapszerződés ellenzői által gyakorolt hatást a nemzetközi közvéleményre és Magyarország ukrán megítélésére, a kormányoldalon megjelentek szolidaritást vállaló hangok is. Csépe Béla (KDNP) például úgy értelmezte G. Nagyné Maczó Ágnes (FKgP) felszólalását, hogy az hazafias megrendültségből vont le torz következtetéseket. Sőt arra az esetre, ha a ratifikáció véglegesíti a határrevízióról való lemondást, saját maga is a ratifikáció ellen fordulását fogalmazta meg. De Böröcz István, az FKgP-től elhatárolódott kisgazdák vezetője is lelkiismereti szabadságot adott minden képviselője számára a szavazásnál.

A napirend konkrét meghatározásában, illetve a papírformaszerű szavazásban a kormányoldal számos kudarcot élt meg, ezért olyan lehetőségeket keresett, amelyek segítségével visszabillenthette a valódi egyensúlyt a parlament hatalmi megoszlásában.

¹⁴⁵ E túlterheltségről és a parlament működésének nehézségéről számol be Ágh Attila a Magyar Politikai Évkönyv két egymást követő számában is: „A törvények megtárgyalása egyszerre késlekedik és torlódik, a kormányzat gyakran változtatja prioritásait és a kiutat az újabb és újabb sürgősségi igénnyel tárgyal, azaz újrabesorolt törvényjavaslatok jelentik számára, ami a késlekedve kidolgozott és rosszul előkészített törvényjavaslatokkal sokszor állítja képtelen helyzet elé a képviselőket” [Ágh, 1991: 17.]. Valamint: „A rosszul előkészített és zsúfoltan beterjesztett törvényjavaslatok egymást kergetik a parlament napirendjén, ezért a kormányzat rákényszerül arra, hogy a saját korábbi prioritásait felülbírálván az újabbakat rendszerint sürgősséggel terjessze be” [Ágh, 1992: 16.].

5.3.1.1. Jogszabályalkotó viták

Nemzetiségi témájú jogszabály jó néhány született ebben a ciklusban, legkiemelkedőbb közöttük a *Kisebbségi törvény*, mely a hazánkban élő nemzeti és etnikai kisebbségek számára ad törvényi keretet és pénzügyi garanciát a kulturális autonómia megvalósítása, az identitásőrzés számára. Nemzetiség témájú jogszabály még az *Alkotmány*, mely elismeri és államalkotó tényezőként kezeli a hazánkban élő tizenhárom nemzeti és etnikai kisebbséget, az *Ombudsman törvény*, mely létrehozza a kisebbségek jogvédelmét ellátó országgyűlési biztos intézményét. De ebbe a kategóriába sorolható az Országgyűlés által elsőként elfogadott *határozat* is, mely bilaterális szerződések kötésére kötelezi a kormányt, hogy az e nemzetközi jogi eszközzel segítse a határon túli magyarság helyzetét, valamint az *Ukrán-magyar alapszerződés*, a *Szlovén-magyar* és a *Horvát-magyar együttműködési szerződések*, melyek e határozat célkitűzéseinek egy részét valóra váltották. Az *Önkormányzati törvény* vonatkozó részét is ide sorolhatjuk, mely alapján a kisebbségek jogosultak kisebbségi önkormányzatok létrehozására és meghatározott keretek között együttműködésre a települési önkormányzatokkal, de a kisebbségek parlamenti képviseléről szóló jogszabályt már nem találunk, pedig erre kötelezi az Alkotmány is a magyar államot, s egy hosszabb parlamenti vita is tanúskodik arról, hogy tervezték megvalósítását. Sőt, a határon túli magyarság számára biztosított parlamenti képviselő sem lett része a magyar jogszabály gyűjteménynek, pedig 1992-ben ennek a gondolata is felvetődött.

A nemzetiségi témájú jogszabályokban a Kisebbségi törvény vitájában, az Ukrán-magyar alapszerződés vitájában, valamint a kisebbségi szervezeteknek nyújtott pénzügyi támogatás utolsó vitájában jelenik meg az uralmi beszédmód.

A Kisebbségi törvény megszületésére három évet kellett várni, és a széleskörű egyeztetések ellenére is megjelent egy a kormány által „önállóan” benyújtott törvényjavaslat. A kormány annak ellenére is meglépte ezt a külön utas lépést, hogy tudta, a törvény széles társadalmi elismerést, és nem utolsósorban kétharmados parlamenti támogatást igényel. E vargabetű után a kormány 1992 júniusában nyújtotta be azt a törvényjavaslatot, melynek általános vitáját aztán a Parlament szeptemberben kezdte meg [Egyed, 1993: 293.]. Az uralmi irányultság első jele abban mutatkozik meg, ahogyan Kiss Gyula tárcanélküli minisztert megbízták a Kisebbségi törvény előkészítésének irányításával, ugyanis előzetes miniszteri meghallgatására nem az ellenzéki elnökletű Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottságban került sor, hanem egy másik, kormánytöbbségű bizottságban. A törvénytervezet tárgyalása sokáig váratott magára annak ellenére, hogy a Kisebbségi törvény mielőbbi elfogadásától várták többen a határon túli magyarság sorsának javulását, mivel azt gondolták,

a Kisebbségi törvény (ha másképp nem is, legalább morálisan) kötelezni fogja a szomszédos országokat hasonló törvények megalkotására. A kormány azonban túl sok törvény megalkotását tervezte egyidejűleg, talán ennek a kényszerhelyzetnek is betudható, hogy az 1991-ben a Kisebbségi Kerekasztallal együtt megfogalmazott törvénytervezetet a kormány figyelmen kívül hagyva és azt megkerülve egy újabb törvénytervezettel jelent meg a parlament előtt, de aztán azt a kisebbségi szervezetek és az ellenzék felháborodása miatt 1992-ben visszavonta¹⁴⁶.

Az *Ukrán-magyar alapszerződés* vitájában sajátos együttdöntésről tett tanúbizonyságot a kormánytöbbség és az ellenzék a kormányoldal belső ellenzékével szemben. De a vita során nemcsak ez a szokatlan elem jelent meg. Fodor András Attila, MDF-es képviselő a ratifikáció ellenzői részéről, a ratifikálás előtörténetének rekonstruálása során egy olyan mozzanatra hívta fel a figyelmet, amely új megvilágításba helyezte az általa is joglemondásként értelmezett ratifikációt. A Külügyi Bizottság 1992. június 3-i üléséről idézte szó szerint az elhangzottakat, amelyekből kiderült, a Bizottság miután tárgyalta az alapszerződés szövegét, egyhangúlag visszaadta a Kormánynak a szerződési javaslatot pontosan azért, hogy a joglemondás ne teremthessen precedenst, s majdan a román fél egy hasonló szerződés fogalmazásakor ne hivatkozhatson rá. Mégis ilyen jellegű változtatás nélkül került egy évvel később a Parlament elé. Ezután a vitában egyre kevesebbszer kaptak szót a ratifikáció ellenzői, melyet több alkalommal sérelmeztek is, valamint azt, hogy a Kormány félrevezette az egész Parlamentet azzal, hogy ezt a lényeges körülményt nem ismertette vele. Utolsóként Torgyán József próbálkozott a részletes vita lezárása után a kormány felelősségre vonásával, de az uralmi beszédmódra jellemző módon – kikapcsolják a mikrofonját.

Végül a ciklus utolsó a kisebbségi civil szervezet számára megítélt támogatás megvitatása során, 1994 márciusában az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság által egyszer már megvitatott és elfogadott felosztást Szabad György kívánja a plenáris ülésen módosítani. Az egyik cigány szervezet számára több pénzt javasolt, a szervezet tudományos tevékenységével indokolta a módosítást, de az ellenzék pártpolitikai szempontokat látott ebben, abból kiindulva, hogy a kérdéses szervezet egyik tagja MDF-es. A Parlament a vitát követően nem a Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság javaslatát, hanem Szabad Györgyét fogadta el és szavazta meg, igaz jelentős ellenszavazati aránnyal.

¹⁴⁶ ON: Horváth Aladár (SZDSZ), 1992. március 31. kérdés

5.3.1.2. Interpellációk és kérdések

Elméletben az interpellációk és kérdések jelentik a legjobb lehetőséget az ellenzék számára a kormány tevékenységének folyamatos ellenőrzésére [Urbán, 1991: 128.]. Már a rendszerváltás utáni első ciklusban hetente két órát szentelt a Parlament annak, hogy a képviselők egy adott ügyben az illetékes minisztert, kormányilletékest felelősségre vonják. Az interpelláció során a kérdésfeltevő képviselő viszontválaszra kapott lehetőséget, s ha nem fogadta a kormányilletékes választát, a parlament szavazott annak elfogadásáról. A kérdésnél viszont már sem a viszontválasz lehetősége, sem a parlamenti szavazás kötelezettsége nincs meg, mégis az interpellációk és kérdések órája fontos parlamenti kommunikációs eszköznek bizonyult, hiszen több marginálisan kezelt problémára rá tudta irányítani a Parlament figyelmét.

Bár e parlamenti kommunikációs eszközök elvben elsősorban az ellenzék számára adnak lehetőséget a kormány munkájának ellenőrzésére, már a ciklus elején „a kérdések és interpellációk több mint kétharmadát a kormánykoalíció képviselői tették fel” [Nunez, 1990]. Bihari a parlamenti frakciók belső bizonytalanságát látta abban, hogy „a saját pártjuk által vezetett kormánykoalíció előterjesztéseivel szemben a legtöbb módosító indítvány és kritikai észrevétel – de a minisztereknek címzett interpelláció és kérdés is – a kormánypártok képviselői közül érkeznek, s nem az ellenzék soraiból” [Bihari, 1990: 41.]. E gyakorlatra a nemzetiségi témában is számos példát találunk, de kiemelném Speidl Zoltán¹⁴⁷ MDF-es képviselő esetét, aki a Kisebbségi törvény kapcsán a kisebbségi szószóló intézményéről fogalmazott meg kérdést a belügyminiszternek, úgy, hogy arról a törvény általános és részletes vitájában amúgy is szó esett, s maga a képviselő sem fogalmazott meg újabb tartalmi észrevételt kérdésében.

A kortárs elemzők egyetértettek abban, hogy mind a saját minisztereit időnként leszavazó parlamenti többség, mind az ellenzék azért folyamodott a kérdések és interpellációk eszközeihez egyre gyakrabban, mivel a plenáris üléseket a televízió élő egyenes adásban közvetítette. „A képviselők egyfelől nagyon is szem előtt vannak, a választópolgárok ráérő része gyakran láthatja, hogy mit csinálnak, szemben a kormánnyal, ami ehhez képest a háttérben tevékenykedik. Másfelől, mint már oly sokan rámutattak, a tv-közvetítés miatt a képviselők egy része úgy érezte, hogy szerepelnie kell, mutatni magát a választópolgárok előtt, méghozzá olyan frázisokat hangsúlyozva, vagy olyan ideológiai jellegű vitákba bocsátkozva, amiről úgy vélte, hogy népszerű lesz” [Urbán, 1990: 131.].

Bár a kormányoldal interpellációs és kérdésdömpingjével igyekezett elnyomni az ellenzéket, mégis találunk példát olyan esetekre, amikor az ellenzéki képviselőknek sikerült komoly, a társadalmat is foglalkoztató, vagy megosztó kérdések felvetése, így 1990

¹⁴⁷ ON: Speidl Zoltán (MDF), 1990. november 7. kérdés

júniusában Kőszeg Ferenc bevezette a parlamenti szótárba a *cigánybűnözés* fogalmát, amikor Horváth Balázs belügyminisztert kérdezte a miskolci és borsod megyei általános igazoltatásokról, valamint Havas Gábor, szintén SZDSZ-es képviselő Túrós András belügyminiszter-helyettes nyilatkozatairól, melyekben az cigánybűnözésről számolt be. A miniszter válasza nem volt meglepő, elhatárolta a kormány tevékenységét az incidenstől, Túrós András nyilatkozatait pedig a magánszférába utalta, vagyis úgy értelmezte Túrós András nyilatkozatait, hogy azokat magánemberként tette.

A konkrét, cigánysággal kapcsolatos kérdések sokáig csak e parlamenti kommunikációs eszközök keretein belül kerültek a plenáris ülésekre. Valamint az ellenzék a kormány határon túli magyarsághoz fűződő viszonyát és a társadalomban megjelenő jobboldali radikalizálódáshoz való viszonyát is ebben a keretben tudta csak ellenőrizni. A kormány ebben a témában szándékosan nem volt egyértelmű, nem határolódott el teljesen például a Szent Korona Szövetség által felállított irredenta emlékműtől sem. De nem ismerte el azt sem, amit többek között Tabajdi Csaba is megfogalmazott az ellenzék részéről, miszerint a kormány aránytalanul többet foglalkozott a határon túli magyarság ügyével, mint a hazai kisebbségek ügyével.

Bár kérdések elhangzottak az ellenzék részéről, valódi ellenőrzésről, felelősségre vonásról nem beszélhetünk, hiszen bár az ellenzéki kérdésfeltevők sokszor nem elégedtek meg a kapott válaszokkal és nem fogadták el azokat, a parlamenti többség rendre megszavazta őket. Így járt többek között Tabajdi Csaba¹⁴⁸ (MSZP) a Kisebbségi törvényre vonatkozó interpellációja, vagy Hága Antónia¹⁴⁹ (SZDSZ) a nemzeti megújulás kormányprogramja keretében a cigányság helyzetére vonatkozó interpellációja alkalmával.

5.3.1.3. Napirend előtti felszólalások

A tapasztalatlan, kezdeti nehézségekkel gyötrődő Parlamentben a napirend előtti felszólalások különös jelentőséget kapnak. A ciklus során fokozatosan növekedett számuk és terjedelmük. A társadalom eseményeire való reflektálások, politikai nyilatkozatok, ügyrendi hozzászólások tartoznak ide, melyek még tovább terhelték a Parlament működését, egyrészt azzal, hogy elvették az időt az ügyrendi munkától, másrészt kérdéseikkel, feltevéseikkel, felhívásaikkal újabb és újabb feladatokkal látták el. Kukorelli István megállapítása szerint a napirend előtti felszólalásokat nem sikerült korlátoznia a Parlamentnek, emiatt számos nem kifejezetten a jogszabályalkotáshoz kapcsolódó téma is helyet kaphatott a plenáris ülésen,

¹⁴⁸ ON: Tabajdi Csaba (MSZP), 1990. november 20. interpelláció

¹⁴⁹ ON: Hága Antónia (SZDSZ), 1990. december 18. interpelláció

mint a Kisgazdák belügye, a Csurka-tanulmány, a pozsonyi labdarúgó meccs, az 1992. október 23-i események sajtóközvetítésének és sajtó általi értelmezésének megvitatása, az etnikai indíttatású gyilkosságok. Kukorelli a napirendi felszólalások túlzott mértékű jelenlétét kortárs elemzőként azzal magyarázta, hogy ez volt az a parlamenti kommunikációs eszköz, amely a legnagyobb figyelmet kapta, mind a Ház, mind a nézőközönség (vagyis a társadalom) részéről, s azok használták ki, akik szerepelni akartak „még távolabb lökve a politikát a való társadalmi problémáktól” [Kukorelli, 1992]. Ágh Attila ezt a jelenséget a fiatal parlament gyermekbetegségének tartotta, hiszen nem volt egyéb lehetősége a parlamenti képviselőknek az általános politikai vitára [Ágh, 1991: 32.]. A napirend előtti számos kormányoldali felszólalás¹⁵⁰ azonban arról is tanúskodik, hogy a kormánytöbbség igyekezett ebből a lehetőségből is kiszorítani az ellenzéket, sőt idővel saját belső ellenzékét is.

5.3.1.3.1. A cigányság ügye

A cigányság ügyének tárgyalása igazán jó példa arra, milyen módon, milyen eszközökkel igyekezett súlytalanítani a kormányoldal az ellenzéket a napirend előtti felszólalásokból. Az első, cigányokkal kapcsolatos felszólalások egy-egy nagyobb napirendi témához kapcsolódtak, mint Horváth Aladár vagy Hága Antónia SZDSZ-es politikusok felszólalásai a határon túli magyarságra vonatkozó határozati javaslat vagy a kormányprogram vitájában és általában visszhangtalanul maradtak. Az első két évben mindössze hét alkalommal szólaltak fel politikusok a cigányság érdekében, a csúszások miatti hónapokig tartó várakozások után, mindegyikük SZDSZ-es politikus, Hága Antónia, Horváth Aladár, Havas Gábor és Kőszeg Ferenc. Hága Antónia a gyermek- és ifjúságvédelem, valamint a cigány művelődési intézmények terén, de általában a cigányság helyzetének javítása céljából a kormányzatot nagyobb támogatásra és a jogi szabályozás pontosítására szólította fel. Kőszeg Ferenc, Havas Gábor és Horváth Aladár felszólalásai azonban inkább a társadalom és legfőképp az állami szervek viselkedésében tapasztalt cigányellenes, diszkriminatív magatartásra hívták fel a figyelmet. Főként a rendőrségnél tapasztalt, cigányokkal szembeni miskolci és borsod megyei általános igazoltatások miatt és a cigánybűnözés kifejezés hivatalos használata miatt emeltek szót¹⁵¹. Horváth Aladár emellett az egyre gyakoribbá váló putnoki, kalocsai, egri és miskolci cigányellenes atrocitásokról is beszámolt. A kevés visszhangot kiváltó felszólalások arra készítették végül az SZDSZ-es

¹⁵⁰ ON: Zimányi Tibor (MDF), 1991. április 15. napirend előtt

¹⁵¹ ON: Horváth Aladár (SZDSZ), 1991. december 3. interpelláció

politikusokat, hogy cigány politikai vitanapot javasoljanak, melyen kizárólag a cigányság kérdéseivel, problémáival foglalkozna az egész Parlament¹⁵².

A későbbiekben a cigánykérdés a Kisebbségi törvényen kívül egyetlen területen jelenik meg, a cigányok elleni támadásokkal kapcsolatban. Két esetet részletesebben is tárgyaltak a plenáris ülésen¹⁵³, a turai körtelopás és a kétegyházi gyűjtogatás esetét, ami két kérdésre is rávilágít. Egyrészt erősen hiteltelenné vált a képviselőknek az a sűrűn hangoztatott mondata, melyben *Magyarországot a béke szigeteként* tüntették fel, hiszen az országban eluralkodó idegengyűlölet valóban megosztotta a társadalmat, növelte a félelemérzetet, a bizalmatlanságot és bizonytalanságot az országban. Érzékelve azonban a társadalmi feszültségek jelentőségét, a vita során több kormánypárti és ellenzéki politikusnál is megfogalmazódott a politikusok mint közszereplők felelősségének kérdése, de hamar a politikai csatározások áldozatául esett. A baloldal szerint a fennálló rend megengedte a megbélyegzést, a kirekesztést és bűnbakot keresett, sőt elmulasztotta mind a társadalmi, mind a szociális segítséget, míg a jobboldal szerint az ellenzék eltúlozta a probléma mélységét, s tulajdonképpen ezzel csak tovább fokozta a társadalomban keletkezett feszültségeket. Boross Péter belügyminiszter azért ismertette részletesen a két ügyet, mivel álláspontja szerint „mindenkor, de ilyen esetekben különösen fontos a korrekt és tényszerű tájékoztatás. A pontatlan, valóságtól eltérő információk nyilvánosságra hozása szükségtelenül ingerli a közvéleményt.”¹⁵⁴. A két tárgyalt eset középpontjában az etnikai konfliktus állt: Turán a község mezőőre körtelopás közben tetten ért négy cigány származású személyt, akik közül kettőt agyonlőtt. Kétegyházán pedig a falu lakói felgyújtották egy ott élő cigány család lakóépületeit. A tragikus végkifejletért a pártok végső soron egymást okolták.

Az eltérő értelmezések a későbbiekben is jellemzőek maradtak. Horváth Aladár több alkalommal¹⁵⁵ is beszámolt gyilkosságokról, melyeket bőrfejűek követtek el cigányokkal szemben, illetve a faji diszkrimináció megjelenéséről a cigánysággal szemben. A hivatalos válaszokban és reakciókban visszatérő eleme volt, hogy ezeket az eseményeket csupán az ellenzék igyekezett etnikai töltettel felruházni, pedig a valóságban egyik esetben sem nyert bizonyítást az, hogy a gyilkosságok, támadások hátterében etnikai feszültségek állnának.

¹⁵² A javaslatot Horváth Aladár mondta el 1991. szeptember 23-án, napirend előtti felszólalásában.

¹⁵³ ON: 1992. szeptember 14. napirend előtti felszólalók: Boross Péter belügyminiszter, Iványi Gábor, Jakab Róbertné, Fodor Gábor, Hága Antónia, Horváth Aladár, Varga Zoltán

¹⁵⁴ ON: Boross Péter, belügyminiszter, 1992. szeptember 14. napirend előtt

¹⁵⁵ ON: Horváth Aladár (SZDSZ), 1992. november 10. kérdés, 1993. június 21. napirend előtt, 1993. november 23., kérdés

5.3.2. Médiaháború

A rendszerváltó politikai elit hamar átérezhette Monroe E. Price felismerését a tömegtájékoztatás és a politika világának egymásra hatásáról, miszerint „ha a nyilvános szféra elengedhetetlen a demokrácia működéséhez, és az elektronikus média határozza meg a nyilvános szféra minőségét, akkor e média szerkezete alapvető fontosságú” [Price, 1998: 7]. Pontosabban az alapvető fontosságú, hogy ki irányítja a médiát, ezen belül pedig, hogy mi az állam szerepe a tömegkommunikációs eszközök alakításában, mi módon befolyásolhatja, egyáltalán beleavatkozhat-e az emberek információ- és véleményszabadságába. A Parlament Sajtótörvény vitája pontosan e kérdés eldöntését célozta meg. A jobboldali kormánykoalíció álláspontja az volt, hogy a tömegtájékoztatási eszközök állami kézben legyenek és nemzeti érdekeket képviseljenek, az ellenzék viszont úgy vélte, hogy inkább függetlenek legyenek, a világra nyitott, széles spektrumú programajánlással. A Sajtótörvény vitájának háttérében pedig az állt, hogy a műsorszolgáltatás szabadságát ki és mi módon korlátozhatja, az állami televízió és rádió vezetőségének kinevezési joga kit illet majd meg, hiszen jól tudták, hogy a műsorok ideológiája befolyásolhatja akár a következő választások eredményét is. E vita során vetődött fel a köztársasági elnök hatalmának újragondolása is, hiszen Göncz Árpád számos alkalommal túllépte azt a határt, amellyel a jobboldal elégedett lett volna.

A parlamenti pártok sajtóval való kapcsolatának ellentmondásosságát számos példa mutatja. A sajtó mint véleményformáló hatalom, illetve a sajtószabadság értelmezése köré szervezhetjük a sajtóval kapcsolatos felszólalásokat. Előbbi a jobboldali felszólalások gyakori tárgya és abból a helyzetből fakad, hogy a rendszerváltást követően a sajtó nagy része a balliberális eszmeiséget vallva főként az ellenzéki pártokat támogatta, s így aránytalanul nagy reprezentativitása lett az ellenzéknek a kormányoldallal szemben. A jobboldal így bár a társadalom nagyobb részének támogatását bírta, ez a nyilvánosság területén nem mutatkozott meg. Sőt, a képviselőknek hozzá kellett szokniuk, hogy a sajtóban időnként más megvilágításban szerepeltek, mint ahogy azt ők szerették volna [Urbán, 1991: 128.]. Ennek következtében a jobboldalon sorozatosan jelentek meg olyan vélemények, melyek az ellenzék és a sajtó összejátszásáról, a tények sajtó általi elferdítéséről, a sajtó elfogultságáról szóltak.

5.3.2.1. A sajtószabadság értelmezése

A médiaháborún belül a sajtószabadság értelmezése körül is vita bontakozott ki, mely arról szólt, hogy meddig terjed a sajtó, pontosabban a szólás szabadsága, s mikortól, milyen helyzettől mondhatjuk azt, hogy itt már uszításról, gyűlöletkeltésről van szó, ami már felhatalmazza, sőt bizonyos helyzetekben kötelezheti az államot arra, hogy a sajtó szabadságát

valamilyen formában korlátozza. Már a ciklus elején megjelentek olyan írások, könyvek, folyóiratok formájában, melyek egy meghatározott csoport ellen íródtak, pontosabban szólva, a zsidóság ellen uszítottak. A kérdés bonyolult háttérrel rendelkezik, mert itt nem kizárólag a zsidóság állt önmagában a támadások középpontjában, hanem az ellenzék legnagyobb pártja, az SZDSZ is, melyet szélsőségesebb esetekben a zsidósággal azonosítottak. A helyzet megértéséhez közelebb jutunk az 1930-as években zajló népi-urbánus vita révén, melyet a jobboldal a társadalom politikai tagolásának szándékával elevenített fel és értelmezett újra a rendszerváltás idején és utána [Fritz, 1996: 60.]. A népi hagyományt először a jobboldali pártok kívánták követni, majd főként a Magyar Demokrata Fórumon (MDF) belül kialakult egy radikálisabb csoport, amely a népi irányzat egyedüli örökösének nyilvánította magát. Ezzel szemben a rendszerváltás utáni magyar politikai palettán az SZDSZ képviselte az urbánus oldalt, egyrészt, mivel az eredeti vitában résztvevő urbánus oldallal hasonló eszmeiséget vallott, másrészt pedig mert tagjai között szintén több zsidó értelmiségi szerepelt. A zsidósággal kapcsolatos ellenérzések így két forrásból is táplálkoztak: 1. a zsidóság mint idegen elem, főként a gazdaság területén gyakorol romboló hatást a magyar társadalomra nézve, 2. a zsidóság mint politikai elem, hatalomra tör a magyarsággal szemben¹⁵⁶.

E két téma határozta meg elsősorban a sajtóval kapcsolatos felszólalásokat. Az első példa, a ciklus legelejéről, mindkét témát érintette. S ez nem volt más, mint egy a Parlament plenáris ülésén elhangzott közbekiabálás ügye, amely a „*Hordót a zsidónak!*” felkiáltásként híresült el. A közbekiabálás 1990. szeptember 18-án hangzott el. Néhány nappal később a Kurír című folyóirat részletesen foglalkozott az esettel, melyben megállapították, hogy a közbekiabálás a parlamenti patkó jobboldaláról hangzott el és egy felszólaláshoz készülődő SZDSZ-es képviselőt címezték meg vele, amely aztán az egész országos közvéleményt is megosztotta, sőt külföldön is foglalkoztak vele. Szabad György, az Országgyűlés elnöke a legfőbb ügyészt kérte fel az eset sürgős tényfeltáró vizsgálatára, a hangfelvételekre támaszkodó vizsgálat pedig azt mutatta ki, hogy a közbekiabálás szövege tulajdonképpen „*Hordót a szónoknak!*” volt. Ezután az Elnök megkérte a képviselőket, hogy a továbbiakban tartózkodjanak a közbekiabálásoktól, mivel az sérti a parlament méltóságát. Az ügy azonban ezzel nem zárult le. Több MDF-es képviselő, mint Csengey Dénes vagy G. Nagyné Maczó Ágnes, a Kurírban megjelent cikket az egész magyarság elleni uszításnak fogták fel¹⁵⁷. Csengey szerint a cikk a Magyar Országgyűlést és közvetve a magyar népet rágalmazta meg.

¹⁵⁶ A népi radikálisok szellemi vezetőjének tekintett Csoóri Sándor félreérthetetlenül a zsidósággal azonosítja a liberálisokat, akik szerinte nem törődnek a határok által szétdarabolt nemzet kulturális újraegyesítésével [Donáth, 1990].

¹⁵⁷ ON: Csengey Dénes, G. Nagyné Maczó Ágnes (MDF), 1990. október 24. napirend előtt

A magyarokban bűnbakot akartak kelteni azzal, hogy alaptalanul antiszemitizmussal vádolták meg, „aki ezt megpróbálja, hogy nem a magyar Kormányt támadja, nem a magyar kormánykoalíciót támadja, hanem Magyarországot, a magyar nép érdekeit támadja.” G. Nagyné egyenesen magyarellenesnek ítélte a sajtót, amelynek felelősségre vonását követelte, amiért az magyarellenes hangulatot akart kelteni az országban. A sajtó egyoldalúságát is bizonyítottaknak tekintette: „Emlékeznek biztosan rá, én voltam az egyetlen képviselő, aki felállt és tiltakozott, amikor a magyar népi kultúrát itt kocsmái mételtyhez hasonlította egy tisztelt képviselőtársunk. Nem ordított fel a magyar sajtó!” De a másik két jobboldali párt képviselői is azt követelték, hogy a rágalmozás kapcsán vonják büntetőjogi felelősségre a Kurírt.

A későbbi években négy olyan felszólalás hangzott el a jobboldalról, melyek a sajtó rágalmozaira, illetve a valóság sajtó általi elferdítésére hívták fel a figyelmet. 1992 elején Szűcs M. Sándor¹⁵⁸ a Magyar Rádió elnökét, Gombár Csabát vádolta meg azzal, hogy az egyházi adásokat hátrányos helyzetbe hozta, mivel a Kossuth Rádió URH-sávjába tette őket át, s ezzel nemcsak a magyar társadalom nagy részét alkotó vallásos embereket, de a határon túli magyarságot is megsértette. Egy évvel később Mózs József¹⁵⁹ szintén a baloldali sajtót bíráló kérdést fogalmazott meg: „a törvény mennyire képes elriasztani a rágalmozással ellenfeleiket kikapcsolni igyekvő embereket, illetve azon orgánumokat, amelyek ezeknek helyt adnak... Van-e egyáltalán törvényes védelem a félretájékoztatás, az uszító közlésmód ellen?” 1994 elején Kulin Ferenc¹⁶⁰ egy a Nap tévében sugárzott, Hajdú Jánossal készített interjú kapcsán szintén a sajtó elfogultságáról nyújtott tanúbizonyságot, s a Hajdú által bírált Csoóri Sándort méltatta. Végül Dénes János¹⁶¹ a Kék Szalag Bizottság nevében egyenesen cionfasizmussal vádolta a sajtót, amiért az nem vette tudomásul a parlamenti választások eredményét. Valószínűleg arra gondolt ezzel, hogy a választások eredményének megfelelő arányban kellene reprezentálniuk magukat a pártoknak a médiában.

A sajtószabadság korlátainak megsabását, éppen az SZDSZ képviselői szorgalmazták már a ciklus elejétől kezdve¹⁶². A kérdés tisztázására konkrét esetek miatt került sor. A rendszerváltással új folyóiratok jelentek meg, köztük néhány szélsőségesen jobboldali beállítottságú lap is, mint a Hunnia és a Szent Korona, illetve rádiós műsorok, mint a Vasárnapi Újság, melyekben az ellenzéki képviselőket támadták („*a Parlamentben csupa judeoplutokrata gazember ül*”). Ezen felül néhány kimondottan fasiszta szellemiségű könyv is napvilágot látott röviddel a rendszerváltást követően, mint a *Csendőrsors*. E kiadványok,

¹⁵⁸ ON: Szűcs M. Sándor (MDF), 1992. január 20. napirend előtt

¹⁵⁹ ON: Mózs József (KDNP), 1993. február 2. kérdés

¹⁶⁰ ON: Kulin Ferenc (MDF), 1994. február 15. napirend előtt

¹⁶¹ ON: Dénes János (független), 1994. március 7. napirend előtt

¹⁶² ON: Derdák Tibor (SZDSZ), 1990. augusztus 2. alkotmánymódosító vita

műsorok szélsőséges megnyilvánulásairól Gadó György¹⁶³ számolt be a Parlamentben, melyekben a magyarságvédelem erőteljes antiszemitizmussal párosul, s közösség megsértése, valamint felekezeti elleni izgatás címén eljárás kezdeményezésére szólította fel a Kormányt.

A szélsőséges megnyilvánulásoktól néhány parlamenti képviselő sem rettent vissza, Bogdán Emil MDF-es képviselő, az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság tagja például a Vasárnapi újság műsorában az SZDSZ-t szexklubokhoz és rablóbandákhoz hasonlította, biológiai érveléssel bizonyította a feketék alsóbbrendűségét, közvetett módon Aczél György és Péter Gábor levadászásának indokoltására utalt, végül a kirekesztést vette védelmébe a túlzott a toleranciával szemben¹⁶⁴. Miklós Árpád pedig védelmébe vette Kunszabó Miklóst, a Hunnia című lap főszerkesztőjét, aki korábban szabadon elhelyezhette az újság megjelenő számait a Parlament sajtóasztalán, ahol egyéb más újságok is megjelentek, mint a Beszélő, a Magyar Fórum, a Magyar Narancs, a Zsidó Szombat vagy az Amaro Drom, 1992. év elejétől azonban előzetesen átnézték volna, mielőtt kiteszik, amit Kunszabó méltatlannak tartott. Ez Miklós Árpád képviselő szerint a szabad tájékozódás elvét sértette.

A sajtó túlzott szabadosságával szállt szembe Torgyán József¹⁶⁵ is az Új Hölgyfutár művészeti magazin¹⁶⁶ 1990/1991-es különszámának címlapjával kapcsolatban. A címlap a magyar címer két oldalán álló angyalokat obszcén, pornografikus pózban ábrázolta. Emiatt Torgyán a lapot az ezredéves államiságot szimbolizáló *Szent Korona* meggyalázásával vádolta, valamint az azt nem elítélő SZDSZ-es képviselőket is bírálta. A büntető törvénykönyvre hivatkozva szólította fel a legfőbb ügyészt, hogy „ne csak egyes faji csoportok, hanem az egész nemzet sérelmére elkövetett büntett esetében is járjon el... azokat zúzassa össze, a felelős kiadó s a grafika szerzője ellen indítson büntetőeljárást, szorgalmazza nevezettek példás megbüntetését”.

Price megjegyzi, hogy a szélsőséges megnyilvánulásokkal szemben a magyar jog meglepően toleráns. E jelenség magyarázata során Sajó András idézi könyvében, aki szerint „a korlátozatlan beszéd... az átalakuló magyar társadalmat kínzó társadalmi és politikai konfliktusok miatt veszélyeztetheti a társadalmi stabilitást. A korlátozott beszéd ugyanakkor megbéníthatja az éledő civil társadalmat, korlátozhatja az alapvető szabadságjogokat és elnyomhatja a kormányzat – demokráciák számára alapvető fontosságú – élénk kritizálását” [Price, 1998: 223.]. A szólásszabadságot így a magyar sajtótörvény csak törvénysértés, illetve törvénysértésre ösztönzés esetén korlátozza, valamint abban az esetben, ha az sérti a közmorált, vagy egy másik egyén személyiségi jogait. A Büntetőtörvénykönyv pedig törvénysértésnek ítéli „a magyar nemzet vagy bármely

¹⁶³ ON: Gadó György (SZDSZ), 1991. május 7. interpelláció, 1992. február 11. interpelláció,

¹⁶⁴ ON: Kállay Kristóf (független), 1991. június 10. napirend előtt

¹⁶⁵ ON: Torgyán József (FKGP), 1990. május 20. napirend előtt

¹⁶⁶ Az Új Hölgyfutár művészeti magazin elhíresült illusztrációjával és a lap eszmeiségével részletesen foglalkozik Havasréti József Alternatív regiszterek című könyvében.

nemzetiség, nép, vallás, faj vagy népcsoport” elleni gyűlöletre szítást. Hosszas parlamenti, majd társadalmi vita után az Alkotmánybíróság végül azt az ítéletet hozta, hogy a Szent Korona és a Hunnia folyóiratok veszélyeztették a demokráciát és a békét a magyar társadalomban azzal, hogy faji felsőbbrendűséget hirdettek, tagadták a háborús bűnösség jogi fogalmát, igyekeztek elbagatellizálni a zsidó holocaust jelentőségét és tagadták az emberi méltóságot. A Budapesti X. és XVII. kerületi Ügyészség 1991-ben vádat is emelt a Szent Korona folyóirat szerkesztői ellen [Halmai, 1992: 195.].

Végül a sajtó összefüggésében következik egy olyan példa¹⁶⁷, amelynek megértésében a pártok sajtóhoz való viszonya csak egy szempontot képvisel, megértéséhez szükséges még ismerni a kormányoldal és az ellenzék elmérgesedő viszonyának körülményeit, valamint a rendszerváltást követő állampolgári politikai kultúra alakulásának folyamatát, mely többek között az utcai politizálásban is kezdett megmutatkozni. Mindkét oldal kivitte az utcára a politikát. A baloldal a Demokratikus Charta keretében a kormány egypárti diktatúrára hajló törekvéseit kívánta megfékezni, s kifejezetten demokratikus jogok védelmében jelentkezett. [Lengyel, 1992: 34.]. A jobboldal pedig a tömegtájékoztatás egyoldalúságára hivatkozva több alkalommal szervezett tüntetést a Magyar Televízió és a Magyar Rádió épületei elé. 1992-ben már mindkét oldal számos tömegtüntetést szervezett, egyre jellemzőbbekké váltak a jobboldal által túltreprezentált állami ünnepek – melyekkel éppen a médiában kapott aránytalanul kisebb lehetőségeit igyekezett kompenzálni. Éppen egy állami ünnepség volt az, amelynek során és amellyel kapcsolatban a Parlament többsége és ellenzéke közötti ellentét eszkalálódott. Az eseményt Ágh Attila az év legbotrányosabb és legsajnálatosabb eseményének nevezte [Ágh, 1993: 16.]. „A nemzeti ünnepen, október 23-án a köztársasági elnök nem mondta-mondhatta el ünnepi beszédét a Kossuth téren a tiltakozások miatt” [Kukorelli, 1992]. Ez az esemény a Parlamenten belül is nagy visszhangot keltett. Antall József az 1992. október 23-i ünnepséget követő parlamenti ülésen bejelentette, hogy a köztársasági elnök, Göncz Árpád, nem mondta el beszédét, mert a tüntetők ebben megakadályozták. Az ellenzék szerint a tüntetőket semlegesítenie kellett volna az ünnepséget biztosító rendőrségnek, ez azonban nem történt meg. Orbán Viktor szerint a rendőrségnek azért kellett volna fellépnie az ünnepségen a tüntetők ellen, mivel egyben nemzeti és állami ünnep is volt, Kónya Imre (MDF) viszont úgy ítélte meg, hogy a rendőri beavatkozás egyenlő lett volna a diktatúrával. E mögött az ellenzék konspirációt sejtve azt a feltevést is megkockáztatta, hogy a köztársasági elnök elleni tüntetést

¹⁶⁷ ON: 1992. október 26. napirend előtt, felszólaló képviselők: Antall József, miniszterelnök, Tölgyessy Péter, Kónya Imre, Orbán Viktor, Szabó János, Katona Béla, Surján László, Oláh Sándor, Szűcs István, Gál Zoltán, Torgyán József, Csurka István, Király Zoltán

maga a kormány szervezte. Mindemellett Tölgyessy Péter (SZDSZ) elismerte, hogy az SZDSZ hagyta magát kiutálni a nemzeti ünnepekről, amit részben a népi-urbánus vita feléledésével magyarázott. Mindezek háttérében az állt, hogy a köztársasági elnök több esetben a kormányoldallal szemben beleavatkozott a napi politikába, hozzájárulva ezzel az MDF és az SZDSZ közötti viszony elmérgesedéséhez. Először csak az MDF néhány képviselőjének, élükön Csurka Istvánnal volt az a célja, hogy megszerezzék a média feletti hatalom megszerzését, arra alapozva, hogy az MDF-nek a győztes jogán a sajtó támogatása is jár. S a köztársasági elnök közbeavatkozásainak egyike volt, amikor nem volt hajlandó aláírni a Magyar Televízió és a Magyar Rádió elnökeinek visszahívását, s ezzel hosszabb időre megakadályozta, hogy a kormány egyértelműen átvegye a hatalmat a közszolgálati média felett. A köztársasági elnököt nagy valószínűséggel a tüntetők ezért akadályozták meg beszéde elmondásában. A kormányoldal szerint azonban a köztársasági elnök beszédének megakadályozása belefért a szólásszabadság jogába, már csak azért is, mert a köztársasági elnök beleavatkozott a napi politika ügyeibe, például a Zétényi-Takács törvénynél, a taxisblokádnál idején, a kárpótlás, a médiaügy kapcsán, az őt ellenzőket ezért megillette a szólásszabadság joga. A tüntetők megítéléséről is külön vita bontakozott ki. Katona Béla (SZDSZ) abban, hogy a tüntetők megakadályozhatták a köztársasági elnököt beszéde elmondásában, a politikai életben megjelenő gyűlöletkeltésre, kirekesztésre és megfélemlítésre hívta fel a figyelmet. A tüntetők között ugyanis szélsőséges jelképek is megjelentek. E jelképeket a jobboldalról is elítélték. A vita egyik érdekes mozzanata, hogy Torgyán József a köztársasági elnököt vette védelmébe, hiszen ekkor már elmélyült a szakadék a kispárt és a belőle kivált 36-ok között, akik csatlakoztak az MDF-hez. Csurka István és Surján László a tömegtájékoztatás monopolizációjáról beszéltek, hiszen úgy vélték, hogy a tévés közvetítések sokkal több tüntetőt mutattak, mint amennyien valójában voltak.

Az esettel később több tévés műsor is foglalkozott, melyekkel kapcsolatosan ismét megjelent a sajtó elfogultságával foglalkozó vita. Az ellenzék álláspontját az Össztűz¹⁶⁸ és az Egyenleg¹⁶⁹ című műsorokra alapozta, a kormányoldal által befolyásolt Hét című műsorral szemben, mely az eseményt Gadó György személyén keresztül a zsidósággal és az SZDSZ-szel hozták kapcsolatba, s arra engedett következtetni, hogy az október 23-i események

¹⁶⁸ ON: Szili Sándor (MSZP), 1992. november 3. kérdés, Keleti György (MSZP), 1992. november 10. interpelláció

¹⁶⁹ ON: Iványi Gábor (SZDSZ), 1993. július 2. napirend előtt, Eörsi Máttyás (SZDSZ), 1993. július 13. interpelláció

háttérben az SZDSZ állt, amely lepaktált Torgyánnal, az MSZP-vel és a Fidesszel, hogy az MDF-et a szélsőjobbal hozza kapcsolatba.

Az egész politikai szférát megosztotta a médiaháború, végül a főként baloldali érzelmű médiát a kormány hatalmi eszközökkel tudta csak kiegyensúlyozni¹⁷⁰. Antall József vissza akarta hívni a közszolgálati médiumok vezetőit. Majd, amikor ezt Göncz Árpád megakadályozta, felelősségre vonta a köztársasági elnököt, amiért megosztotta a közszolgálati médiát, s a politikai feszültségek fokozódását idézte elő azzal, hogy nem írta alá a Magyar Televízió és a Magyar Rádió elnökeinek felmentését. Emiatt azok „olyan adminisztratív tevékenységet folytatnak, amelyek nehezen szolgálhatják a különböző esztétikai koncepciók és politikai tendenciák közötti egyensúly kialakítását” [Góralczyk, 2002: 139.]. 1992-ben kormánypárti tüntetéseket szerveztek az MTV és az MR elnökei ellen, az év legnagyobb visszhangot keltő írása, Csurka István tanulmánya is azonnali rendteremtést sürgetett, sőt a vezetők eltávolítását akár rendőri erők igénybevételeivel is. A jobboldalnak továbbá támogatói akadtak a közszolgálati médiumokon belül is, mint Chrudinák Alajos vagy Bencsik István. A már korábban megidézett népi-urbánus vitát rávetítették a médiaháborúra is, azzal érvelve, hogy közszolgálati média vezetői nyomásgyakorlására az adások gyökértelen, kozmopolita, jellegtelen értéktelenséget sugároznak, s megakadályozzák az igazi értékek érvényesülését, a tehetséges, kulturálisan gazdag, magyar nemzetre koncentráló műsorok bemutatását. A köztársasági elnök bár továbbra sem hívta vissza az MTV és az MR elnökeit, jóváhagyta, hogy melléjük alelnökök kerüljenek, így idővel a tényleges hatalom az alelnökök és rajtuk keresztül a kormány kezébe került [Góralczyk, 2002: 140.].

5.3.3. Következtetések

Ronald Dworkin a véleménynyilvánítás szabadságát nem az egyéni jogból, hanem a közügyekben folyó vita közösségileg hasznos voltából vezeti le. Azt azonban, hogy végső soron mi hasznos a társadalom, a közösség számára, nem lehet objektív mérőekkel megállapítani. A Magyar Parlamentben a rendszerváltás után fokozott figyelemmel irányultak a közösség érdekében a szólás szabadságának kereteit megszabó, vagy éppen fessegető kérdések felé, minden oldalról ellentétes, sokszor egymást kioltó érvelésekkel. Az uralmi beszédmódhoz kapcsolódó felszólalások elemzése alapján kitűnik, hogy a szólás, a

¹⁷⁰A kormány törekvése, hogy uralja a médiát, más esetekben is megnyilvánult, például, amikor az újvidéki televízióban Rockenbauer Zoltán (Fidesz) és Vásárhelyi Miklós (SZDSZ) bíralták a kormány külpolitikáját, a közvetlenül a miniszterelnök, Antall József tette szavá, és károsabbnak ítélte az ellenzéki képviselők nyilatkozatait, mint egy szomszédos állam szélsőséges alakjának rágalmozását Magyarországgal szemben. [ON: Pethő Gábor (SZDSZ), 1991. szeptember 3., napirend előtt]

véleménynyilvánítás körülményei nagymértékben befolyásolják annak szabadságát, illetve korlátait, s hogy ezzel az időszak parlamenti képviselői is tisztában voltak, és nagyon nagy erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a szólás, a véleménynyilvánítás körülményeinek megszabásában részt vegyenek, még hozzá oly módon, hogy az számukra kedvezzen.

A kormánytöbbség a kezdetleges szervezési, törvény-előkészítési nehézségeket és a sajtóban érzékelt alulreprezentáltságot igyekezett kompenzálni a parlamenti kommunikációs eszközök monopolizálásával, majd a sajtó és összességében a média feletti uralom megszerzését tűzte ki célul. Így a kormány és a parlamenti többség szembenállása a parlamenti ellenzékkel és az azt támogató sajtóval a demokrácia alapkérdéseit feszegette a nyilvánosság és a tájékoztatás szabadsága körüli vitájában.

A bemutatott parlamenti viták kormányoldali felszólalásaiban egy határozottan körvonalazható beszédmód bontakozott ki, melyet „*Uralmi beszédmódnak*” neveztem el. A szakirodalom is foglalkozik az ilyen jellegű beszédmódok, nyelvezetek leírásával, jellemzésével. Edelman-nál találkozunk például a bürokrácia nyelvével a politikai beszéd-cselekvések kategóriái között, jellemzőjeként a távolságtartást és az alany nélkülséget tünteti fel [Mazzoleni, 104-107], a szó olyan magatartásformát takar, amely az állam arcnélküli gépezete mögé bújva nem érez késztetést az együttműködésre a társadalom egyes tagjaival, hanem inkább nélkülük, a fejük felett kíván cselekedni. A geertz-i megközelítést is figyelembe véve az „*Uralmi beszédmód*”, értelmezésem szerint, a „*Demokratikus beszédmód*” és az „*Ideologikus beszédmód*” között helyezkedik el. A társadalmi rend, a társadalmi normák, a stabilitás fenntartásában érdekelt, csakúgy, mint a „*Demokratikus beszédmód*”, de már nem kompromisszum-kész, kizárólag a saját értelmezéseit tartja a már létrehozott rend tartóoszlopainak, minden eltérő véleményt, értelmezési javaslatot a rend megdöntésére tett kísérletnek tekint. Az állami gépezet névtelen szakemberei állnak az uralmi beszédmódot megjelenítő képviselők, kormányzati funkcionáriusok háttérében, akiktől a felszólalók tájékoztatásaikat kapják egy-egy ügy kapcsán, így ha őket, az ő munkájukat megkérdőjeleznék, akkor a kormányzati gépezet működésének hibáit, működtetőinek szakmai-politikai legitimitását kérdőjeleznék meg. Így a kormányzati szervek képviselői, és azon túlmenően, a kormányoldal képviselői a kormányzati szervek jó és eredményes működéséről számolnak be. Az „*Uralmi beszédmód*” tehát főként a hatalmon lévők politikai nyelve, akiknek ahhoz is hatalma van, hogy ne csak a beszédek tartalmát, de jellegét, időkorlátait is meghatározzák.

Teun van Dijk a hatalmi-társadalmi egyenlőtlenségi viszonyokat vizsgálja a nyelv tükrén keresztül s a nyelvet magát hatalmi eszközként közelíti meg. Disszertáciomban az

„Uralmi beszédmód” szerveződésének belső szabályait vizsgálva több ponton megfelelést találtam következtetési és saját észrevételeim között. A „Nemzetiségi diskurzuson” belül elkülönített három beszédmód közül az „Uralmi beszédmód” esetében olyan összefüggéseket fedeztem fel, melyeket van Dijk is lejegyez. Úgy látja, hogy a politikai beszéd az uralom újratermelésében vagy megkérdőjelezésében játszik szerepet. Az „Uralmi beszédmód” jellemzőit magán viselő parlamenti vitákban tulajdonképpen pontosan az uralom újratermelésében való részvételük mikéntjét vizsgáltam, vagyis hogy a beszédek mi módon vesznek részt a hatalmi pozíció legitimálásában, megerősítésében. Szélsőségesen kritikus álláspontjával azonban, ami a politikai beszéd manipulatív, mások gondolkodását tudatosan irányító funkcióját egyoldalúan kiemeli, nem értek egyet. A rendszerváltást követő első parlamenti ülészak beszédeinek pszichológiai háttérében ugyanis egyéb tényezők is jelen voltak, mint a régi rendszerhez való viszony, a történelem során elszenvedett egyéni és közösségi traumák, sérelmek kibeszélésének igénye, valamint az új demokrácia küszöbén az új, irányadó politikai értékek megfogalmazásának igénye is. Ráadásul nem elhanyagolható szempont a képviselők rutintalansága a parlamenti kommunikáció területén, ami a rendszerváltás egyik jellemző velejárója volt.

Leginkább a diskurzushoz való hozzáféréssel kapcsolatos megállapításainak érvényességét tudom alátámasztani az „Uralmi beszédmódon” keresztül. Van Dijk szerint a politikai nyelv a minél szélesebb nyilvánosság megszerzésére törekszik, hiszen e közegen keresztül annál jobban képes befolyásolni az emberek gondolkodásmódját. A *Nemzetiségi Diskurzus* erre a célra való felhasználását láttam megjelenni az „Uralmi beszédmódhoz” kapcsolódó beszédekben. A parlamenti többséget és a kormánytisztviselőket tömörítő beszédmód számára kiemelkedő jelentősége volt a diskurzushoz való hozzáférésnek mind a parlamenti kommunikáció technikai megszervezése során – napirend meghatározása, kérdések és interpellációk kormánypárti dömpingje, ellenzéki képviselők „letapsolása” –, mind a parlamenten kívül zajló „médiaháború” parlamenti reflexiói alkalmával.

5. 4. Az „Ideologikus beszédmód”

A parlamenti viták „*Nemzetiségi diskurzusában*” már a ciklus elején megjelentek, a ciklus végére pedig dominánsakká váltak azok a felszólalások, illetve felszólalás-részletek, amelyekben az általam „*Ideologikus beszédmódnak*” nevezett nyelvezet megjelenik. Clifford Geertz „*Az értelmezés hatalma*” című könyvében a politikai berendezkedés átmeneti, képlékeny állapotában lévő államok politikai színterén megjelenő ideologikus gondolkodásmódjának nagyon sajátos szabályszerűségeit írta le. Az ideologikus gondolkodásmód megjelenését és megerősödését a politikai rend zavaraihoz állította párhuzamba, vagyis minél több repedés jelenik meg az aktuális hatalmi berendezkedés épületén, annál erősebbek az ideologikus válaszreakciók, javaslatok a feszültségek, problémák orvoslására, vagy legalábbis értelmezésére. Ebben a fejezetben arra teszek kísérletet, hogy a Geertz által megfogalmazott szabályoknak, feszültségelméleti magyarázatoknak (katartikus, morális, szolidaritáson alapuló, valamint pártoló) a belső működését feltárjam a rendszerváltás utáni új demokratikus parlamenti nyelvi közegen keresztül.

5.4.1. Katartikus magyarázat

A katartikus magyarázat ellenségképek megjelölésében jelenik meg. A társadalomban jelentkező, elsősorban a gazdasági krízisből gyökerező és az egyéni életminőségre rendkívül negatív befolyást gyakoroló, érzelmi feszültségeket szító válsághangulatot szimbolikus ellenségek megjelölésével vezeti le. Az ellenségképek megjelenítésének történelmi hagyománya van Magyarországon, a török és a német iránti ellenséges érzület mára megkopott és aktualitását veszítette, de a nagy történelmi múlttal rendelkező zsidóellenesség és a XX. századi történelemben megjelent kommunista és nyilas, fasiszta ellenségképek még erőteljes hatást gyakorolnak a közvéleményre. A zsidó népcsoport kárhóztatása elsődlegesen a rossz gazdasági helyzettel függ össze, a kommunisták az egész népi demokratikus államberendezkedés, a „*régi rendszer*” időszakát szimbolizálják, az elnyomást, a diktatúrát, a nép hamis ígérekkel való megvezetését, az érvényesülés, a kitörés lehetőségének korlátozását. Végül a fasiszmusban a második világháború és az azt megelőző időszak emberiségellenes magatartásában az általános emberi értékek meggyalázása jelenik meg. Szabó Miklós a zsidók és a kommunisták összekapcsolását egy közös ellenségképben az 1948-1953 közötti időszakra vezeti vissza. „Azért kíván említést, mert nem egyszerűen a régi előítélet maradványa volt. 1948-1953 között a régi értelmiség antiszemita érzelmű részének nézeteiben, a „rendszer”

általános megítélésében nagymértékben szerepet játszottak antiszemita elfogultságok. A rendszert mint rendszert „zsidó rendszernek” tartották.” [Szabó Miklós, 1989:240.].

A parlamenti patkó jobboldalán főként a régi rendszert hibáztatták a gazdaság és a társadalom rossz állapotáért. Szentágothai János már az első alkotmánymódosító vitában¹⁷¹ a nemzetiségek parlamenti képviseléről beszélve említette a régi rendszer rossz nemzetiségi politikáját, melyet elkerülendő rossz példának állított. Réti Miklós a Kárpótlási törvény vitájában a magyar népet úgy festette le, amely mindig a történelmi korokban idegen hatás áldozatául esik, s bár nem bűnös, mégis a magyar népet büntetik az idegen népek által rájuk kényszerített hibák miatt:

„A magyar nép, amelyik nem értett egyet sem a hitlerizmussal, a nyilas rémuralommal, sem a kommunizmussal, húzta az ígát, és hízlalta az idegen eszme kiszolgálóit, és mindezért cserébe, ha hangját hallatta, a kommunisták antiszemizmussal, nacionalizmussal, fasisztázással, a fasiszták árulással, bolsevizmussal vádolták a magyar népet. Ezek, az idegen eszmék sarkantyús lovagjai követték el a bűnöket a szomszéd népek ellen, s ezt kapta kamatostul vissza a saját sorsával sem rendelkező magyar nép.” [Réti Miklós (MDF), ON: 1991. március 4., a kárpótlási törvény vitája]

Az 1992-es pozsonyi futballmérkőzés és az 1993-as ukrán-magyar alapszerződés parlamenti vitáiban egyaránt feltűnik a kommunisták internacionalista szellemiségű nemzetiségellenes politikájának kárhóztatása. Előbbi esetében Torgyán József a magyar drukkereket a magyar néppel azonosítva bírálta a szlovák rendőri intézkedéseket, majd az őt higgadtságra intő Horn Gyulát a régi rendszerre utalva a kádárista külpolitika képviselőjének nevezte¹⁷². Utóbbi esetében pedig G. Nagyné Maczó Ágnes az alapszerződés aláíróinak hivatkozását az európai egyesülés eszmeiségére a proletár internacionalizmus nemzeti kisebbségeket megszüntető politikájával vonta párhuzamba¹⁷³.

A kommunista eszmeiséget a liberális ellenzék is ellenségképként tüntette fel. Már a ciklus legelején találkozunk a régi rendszerrel való éles szembenállás hangoztatásával, mellyel a teljes szakítást csak a szimbolikus jelentőségű 1949-es alkotmány eltörlésével és helyébe egy teljesen új alkotmány megfogalmazásával látták megvalósíthatónak. Ezt az alkotmányt Mécs Imre *Sztálini Alkotmánynak*¹⁷⁴ nevezte, melynek ledöntésével látta egyedül új alapokra helyezhetőnek az alkotmányos kereteket. Az új társadalmi helyzetben a Parlament

¹⁷¹ ON: Szentágothai János (MDF), 1990. június 18., az alkotmánymódosítás vitája

¹⁷² ON: Torgyán József (FKgP), 1992. szeptember 21., napirend előtt

¹⁷³ ON: G. Nagyné Maczó Ágnes (FKgP), 1993. december 7. interpelláció

¹⁷⁴ A Sztálin Alkotmány történetéhez érdekességként hozzáfűzhetjük, hogy a szintén ellenzéki ... később kifejti róla, a Sztálini Alkotmány szövegéből egyetlen mondat maradt csak meg, ez pedig a következő: „Magyarország fővárosa Budapest”.

felelősségét egy új társadalmi szerződés létrehozásában látta¹⁷⁵. A fideszes Fodor Gábor pedig a magyar kormány évtizedes mulasztásának tekintette a határon túli magyarság és a hazai kisebbségek ügyének elhanyagolását¹⁷⁶.

A zsidó ellenségkép csak áttételesen és inverz módon lelhető fel a parlamenti beszédekben. Jelenlétét a „*Hordót a zsidónak*” bekiabálás és a bekiabálást követő heves érzelmi reakciókat kiváltó vita 1990 őszén, valamint a Csurka-dolgozat parlamenti véleményezése 1992 őszén mutatják.

5.4.2. Morális magyarázat

A morális magyarázat rendkívül komplex módon uralja az „*Ideologikus beszédmódot*”. Három jellegzetes eleme van, a meg nem értettség, az igazolás kényszer és a sérelmi politizálás, mely további négy sajátos jellemzővel bír: kompromisszumképtelenség, anakronizmus, a nemzethalál vizionálása és egyfajta elhivatottság jellemzi. A morális magyarázatok mindig az erkölcsi magasabbrendűség talajáról indulnak el, aminek történelmi gyökerei egészen a Trianon utáni időszakig nyúlnak vissza.

5.4.2.1. Kasszandra-szindróma

A morális magyarázat egyik eleme a meg nem értettség, a Kasszandra-szindróma jellegzetes képviselője G. Nagyné Maczó Ágnes, aki egyik napirend előtti felszólalásában¹⁷⁷ az ország egyoldalú tájékoztatására hívta fel a figyelmet, arra, hogy az országban minden nem balliberális eszmeiségű vélemény nyilvánosságra hozatalát ellehetetlenítik, saját személyes példáját hozta fel ennek alátámasztásául, azzal, hogy kormányképviselő létére Ausztráliában kellett könyvét megjelentetnie, mert Magyarországon elzárkóztak tőle. A régi rendszer bírálata, s általában a történelmi visszatekintés nála állandó jegyként jelent meg, ebben a felszólalásában az előző rendszerben elnyomott és külföldön megjelenni kénytelen értelmiséghez hasonlította magát, mint az Új Márciusi Ifjúság¹⁷⁸ tagját.

„Én is tudom, hogy a Kasszandrák szerepe hálátlan szerep, de fontolják meg jól: Kasszandrának végül is igaza volt.” [ON: G. Nagyné Maczó Ágnes (MDF), 1991. május 13. napirend előtt]

¹⁷⁵ ON: Mécs Imre (SZDSZ), 1990. június 18., alkotmánymódosító vita

¹⁷⁶ ON: Fodor Gábor (Fidesz), 1990. május 9.

¹⁷⁷ ON: G. Nagyné Maczó Ágnes (MDF), 1991. május 13. napirend előtt

¹⁷⁸ Az Új Március Front vagy „új márciusi ifjak” 1988-ban megjelenő politikai mozgalom, mely a társadalmi megújulást hirdette, s amely a népi írók két világháború közötti „Márciusi Front” szellemiségét kívánta továbbvinni.

5.4.2.2. Igazolás kényszer

A már-már kényszeresnek nevezhető igazolási, hivatkozási hajlam mindkét politikai oldalra jellemző volt, ami nem csoda, hiszen egy teljesen új demokratikus berendezkedés politikusai keresték a kapcsolódási pontokat a már bevált politikai irányvonalakkal. Pártideológiai beállítottságukból következően eltérő irányokba indultak el. A jobboldalhoz inkább a történelmi személyekhez fűződő igazolások álltak közel¹⁷⁹. Ezzel szemben a baloldalon horizontális jellegű, főként a nemzetközi egyezményekre, intézményekre és a nemzetközi közvéleményre való hivatkozások jelentek meg elsődleges legitimációs alapként.

A jobboldal gyakorlatilag az egész magyar történelmet felvonultatta egészen Szent Istvántól kezdődően, akire egyrészt mint az ezeréves államiság megalapítójára tekintettek, másrészt pedig *Intelmeire* vezették vissza Magyarország nemzetiségbarát politikáját. A reformkorig nyúló történelem további periódusaiból azokat a nagy személyeket emelték ki, akik Magyarország függetlenedési kísérleteiben játszottak nagy szerepet, mint Bethlen Gábor, Báthory István, Bocskai István, Zrínyi Ilona vagy II. Rákóczi Ferenc, vagy akik a történelem során bizonyították, hogy más „nemzetiségüként” is a magyar nemzethez tartozónak vallották magukat, mint Dugonics Titusz, Damjanich tábornok, vagy Mindszenty bíboros. A reformkorból, mely időszak a szabadságharcon túlmenően a magyar nemzetté válás folyamatát készítette elő, gyakorlatilag minden nagyobb nevet megemlítettek: Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Eötvös József, Szemere Bertalan, Wesselényi Miklós, Kölcsey Ferenc, stb.. A dualizmus korából Deák Ferenc, Irányi Dániel, Apponyi Albert, Mocsáry Lajos, az 1866-os Zsidó emancipációs törvény, az 1868-as Nemzetiségi törvény került megemlítésre. A két világháború közötti időszakból már egyértelműen a népi írókra és néhány nagyobb formátumú politikusra támaszkodtak, mint Németh Lászlóra, Illyés Gyulára, Dobossy Lászlóra, Bojtár Endrére, Tamási Áronra, valamint Bajcsy-Zsilinszky Endrére, Jászi Oszkára és bár zárójelben kezelve, de Teleki Pálra is. Érintőlegesen Ady Endre, Babits Mihály, József Attila nevét is megemlítették. A korszak meghatározó hivatkozási alapja Bibó István volt, aki után, mintha a történelem le is zárult volna, későbbi személyre már nem nagyon hivatkoztak a parlamenti politikusok. Sokkal ritkábban jelentek meg vallásos indíttatású hivatkozások. Tulajdonképpen két felszólalást említenék meg, Hörcsik Richárd

¹⁷⁹ „Analógiákat és megoldási módokat keresnek a múlt történelmi eseményei és helyzetei és a jelen helyzetei között. A politizálás mindezek következtében elveszítette a jelen helyzet elemzésének és feltárásának és jövőre irányultságának a jellegét. Kötelezővé vált a történelmi lecke és a történelmi múlt állandó emlegetése, a múltba révedő könnyes szemű politikusok eszmeifuttatásainak hallgatása, ami meglehetősen nagy ellenérzést váltott ki a társadalom nagy részéből és az ellenzéki politikusokból egyaránt ... Elsősorban a kormányzó pártok vezetőiben terjedt el a befelétfordulás, az elszigetelődés képzelete és vállalása, a „karámszellem” és a „nyájmeleg” emlegetése és visszasírása” [Bihari, 1993: 66.]

(MDF) Ézsaiás próféta és Jakab apostol szavait megidézve a vérontások megszüntetésére intett egyik felszólalásában¹⁸⁰, G. Nagyné Maczó Ágnes pedig az *ukrán-magyar alapszerződés* vitájában párhuzamot vont Krisztus halála és a magyarság halála között¹⁸¹. A szélesebb, Magyarországon túlmutató hivatkozások is megjelentek a jobboldalon, de arányuk elenyésző mértékű volt, Lukács Tamás (KDNP) Robert Schumanra, Réti Miklós (MDF) pedig Woodrow Wilsonra hivatkozott felszólalása során. A nemzetközi szerződések közül kiemelkedik *Trianon* emlegetése, mellette hivatkozási alapul az 1947-es párizsi békeszerződés, az 1975-ös Helsinkii záróokmány és az 1990-es Párizsi Charta jelent meg sűrűn.

A történelmi személyek végtelen jobboldali citálását a baloldal nem volt képes túlszárnyalni, de ez még nem jelenti azt, hogy ne éltek volna ezzel az eszközzel. Annus József tréfás történelmi szembeállítás is jól mutatja, a képviselők mindkét oldalon történelmi személyekre hivatkozva támogatták meg érveléseiket: „Bethlen és Deák a Rózsa Sándorok ellen”¹⁸². A baloldal is felvonultatott olyan történelmi személyeket, akik más „nemzetiségűek” voltak, mégis a magyar nemzethez húzott a szívük, mint Zrínyi Miklós, Frangepán Péter, Jurisics Miklós, Petőfi Sándor vagy Radnóti Miklós. A reformkor nagy ugyancsak alakjait megjelenítették, azonban a két világháború közötti időszaktól már kevesebb hivatkozási alapul szolgáló személlyel találkozunk, akik viszont ugyanúgy a jobboldalon is megjelentek: Bajcsy-Zsilinszky Endre, Németh László, valamint Bibó István, aki a rendszerváltás kultuszfigurájává vált (számos írás jelent meg róla rövid idő alatt, a Fidesz a róla elnevezett szakkollégiumban szerveződött meg, és szinte mindegyik politikai formáció keresett és talált kapcsolódási pontot Bibó gondolkodásával). E párhuzam a Parlamenten belüli viaskodáshoz vezetett, melyben a képviselők igyekeztek túllícitálni egymást Bibóhoz való kötődésükben és cáfolni az ellenfél állításait. E vitákból mutatok be egyet, G. Nagyné Maczó Ágnestől, amely nagyon jól szemlélteti a parlamenti képviselők versengését Bibó szellemi örökségéért:

„Bibó István nemcsak azt mondta, amit ő, hanem Bibó István azt mondta, hogy aki Magyarországon szovjet típusú rendszert akar, az hazaáruló, aki Habsburg restaurációt akar, az hazaáruló, aki pedig azt állítja - tisztelt képviselőtársaim -, hogy nincs más út, az kétszeresen hazaáruló. Bibó Istvánt többen ki akarták itt sajátítani, a miniszterelnök úrtól a FIDESZ-en át Tabajdi Csabáig, de a tények azok, hogy Bibó István parasztpárti politikus volt, nem MDF-es, nem kommunista és nem FIDESZ-es.” [ON: G. Nagyné Maczó Ágnes (FKgP), 1993. május 10. ukrán-magyar alapszerződés vitája]

¹⁸⁰ ON: Hörcsik Richárd (MDF), 1991. november 26. napirend előtt

¹⁸¹ ON: G. Nagyné Maczó Ágnes (FKgP), 1993. május 4. ukrán-magyar alapszerződés vitája

¹⁸² ON: Annus József (MSZP), 1993. május 10. ukrán-magyar alapszerződés vitája

Bár számos történelmi hivatkozás jelent meg a baloldalon is, mégis inkább a nemzetközi szerződésekbe, egyezményekbe, intézményekbe való kapaszkodás volt jellemző rájuk. A legsűrűbben hivatkozott szerződések, egyezmények az ENSZ alapokmánya, az ENSZ emberi jogi dokumentumai, a Helsinki záróokmány, a Párizsi Charta, valamint a nemzetközi közvélemény és számos, nemzetközi, európai intézményben (ET, EBEÉ) kulcspozíciót betöltő személy, vagy államférfi, mint Franz Vranitzky, König-bíboros, Cristoph Pan, stb. De megjelentek az Egyesült Államokból hozott példaszemélyek is, mint Martin Luther King vagy John F. Kennedy.

Végül egy érdekes idézet-vita is jól megvilágítja, a képviselők valójában nem szellemi elődeikhez nyúltak vissza, hanem szinte mindenbe belekapaszkodtak, amivel igazolni tudták saját álláspontjukat. A kisgazda Szabó Lajos az Ukrán-magyar alapszerződés vitájában Deák Ferencről idézte: „Amit egy nép elvesztett, azt a történelem változása, a sors és a szerencse forgandó csillaga visszaadhatja, de amiről önként lemondott, az örökre elveszett.”¹⁸³ A megidézett Deák több funkciót látott el, nem csupán nagy nemzeti előd, hanem egy olyan történelmi személy is egyben, aki nem vádolható irredentizmussal, így idézésével azt is igazolni vélte Szabó Lajos, hogy neki sincsenek irredenta elképzelései. Beszéde további részében mégis érdekes irredentizmus felfogásról tett tanúbizonyságot, azt egyoldalú területkövetelésnek meghatározva – saját elképzelésével szemben, ami tárgyalások, közös megegyezés útján kereste volna a változtatásokra való lehetőséget. Bethlen István viszont a kormánytöbbséget képviselve arra figyelmeztetett a vita során, hogy nem szabad felhasználni a magyar történelem nagyságait, hiszen azok a történelmi helyzetek, melyekben gondolataikat megfogalmazták, nem fordíthatóak le a jelenben, nem oldhatják meg a jelen társadalmi-politikai problémáit, és különben is a deáki idézet nem az ország területének, hanem a nemzet önfeladásának bírálata volt. Deák a reformkor és a dualizmus korában élt, amikor még nem láthatta előre a trianoni területvesztést, Magyarország felosztását.

Az igazolás kényszer sajátos közös jellemvonása a magyar politikai elitnek, mellyel a történelem során ruházódott fel. Bár a rendszerváltással létrehozott politikai berendezkedés újdonsága önmagában is teremthetett volna olyan helyzetet, melyben eluralkodik a legitimitás iránti vágy, már a reformkor idején és a Trianon utáni időszakban is hasonló öngigazolás kényszer jellemezte a politikai gondolkodást, mely mögött mindig az aktuális kontextusba helyezve Magyarország jövőképeinek bizonytalansága húzódott meg. Az igazolás kényszer a

¹⁸³ ON: Szabó Lajos (FKgP), 1993. május 10. az ukrán-magyar alapszerződés vitája

rendszerátalakítás után előtérbe kerülő politikusok számára is megkerülhetetlen legitimációs eszközzé vált.

5.4.2.3. Sérelmi politizálás

Talán nem túlzás azt állítani, hogy az első parlamenti ciklus legnépszerűbb nyelvezte a sérelmi politizálás nyelve volt, mely kompromisszum-képtelen, korábbi sérelmekre alapozó politizálás az önigazolás és az ellenfelektől való elkülönülés eszközeként jellemezhető¹⁸⁴. A sérelmi politika az ekkor még baloldali ellenzéki Fidesznél is megjelent: azt sérelmezték, hogy az MDF ki akarta sajátítani a határon túli magyarság és a hazai kisebbség ügyének rendezését, ellenezve a pártok nemzeti – nemzetietlen kategóriákba való besorolását. A sérelmi politizálás fő képviselői mégis inkább a jobboldalon ültek: Torgyán József, Csurka István, Réti Miklós, G. Nagyné Maczó Ágnes stb. A pártok közül pedig az MDF a *Nemzetiségi Diskurzusban* markáns irányvonalat képviselve a történelmi sérelmekre alapozó politikát indított el. Az első évben még csak esetenként megjelenő sérelmi elemek 1991-től felerősödtek, elsőként a „*Lex-Zétényi*” néven elhíresült visszamenőleges büntetőeljárásról szóló törvény vitájában és törvényé emelésével. A ciklus legjelentősebb sérelmi politikai elemeket tartalmazó vitája pedig az 1993-as Ukrán-magyar alapszerződés vitája volt. A parlamenti felszólalásokban megjelenő sérelmi politizálásnak három többszörösen visszatérő eleme mutatható ki: az anakronisztikusság, a nemzethalál vizionálása és az elhivatottság érzése.

A gravanimális politizálással egyfajta anakronisztikus politikai stílus párosult, mely folyton a történelmi múltba kapaszkodott bele legitimációs alapként kezelve azt. Borz Miklós (FKgP) napirend előtti felszólalásában a vallási és nemzeti hovatartozás, vagyis a református vallás és a határon inneni és túli magyarság együvé tartozását is a régi erdélyi fejedelmekig vezette vissza, akiknek történelmi szerepe volt az egyetemes magyar kultúra felvirágoztatásában¹⁸⁵.

¹⁸⁴ „A magyar politikai elitet áthatja a gravanimális, a „sérelmi” politizálásra való hajlandóság. A magyar politikatörténetben jól ismert „nem engedünk a negyvennyolcból” alapállású politizálás a korábbi sérelmek felemlegetéséből fakad, ami csökkenti a kompromisszumképességet, mert a felemlített és számon tartott sérelmek végleges és teljes megoldása nélkül az egyes politikai erők kompromisszumra sem hajlandók. A sérelmi politizálás eltávolítja egymástól a politikai ellenfeleket, a múltbeli sérelmek ébren tartására bázisoz és ezáltal lecsökkenti a demokratikus politika legfontosabb összetevőjének, a kompromisszumképességnek a mértékét. A sérelmi politizálás következtében politikusaink és a pártvezetők túlnyomó többsége az átmenet éveinek vagy a korábbi évtizedek sérelmeinek a felemlegetésével próbálja megteremteni önmaga hitelességét, és elhatárolni magát politikai ellenfeleitől, a politikai ellenfelektől való „távolságtartás” politikáját követve ... Ez az alapállás az ultimátumpolitizáláshoz, a diktáló tárgyalások meghonosodásához és követeléséhez vezet” [Bihari, 1992: 62.].

¹⁸⁵ ON: Borz Miklós (FKgP), 1991. június 24. napirend előtt

A történelmi múltból átvett elem az „ellenséges tenger közepén állunk” meggyőződés igen elterjedt volt a kormányzó pártok körében. Ez az elem az 1526-os csatavesztés és az ország szuverenitásának elvesztése után, az idegen fennhatósággal szemben kialakult gondolkodás aktualizálása volt, mely az idegenekkel való zsigeri szembenállást és a nemzethalál vízióját fogalmazta meg újra és újra. A nemzethalál megjelenítésének egyik legérdekesebb példája G. Nagyné Maczó Ágnes nevéhez fűződik, aki az Ukrán-magyar alapszerződés vitájában az alapszerződés parlamenti elfogadása esetére olyan képet festett, amely a magyarság halálát egyenesen Krisztus halálával vonta párhuzamba:

„végeképp elfelejtjük Vereckét, Pozsonyt, Nagyváradot - még a nevüket is... A magyarság a történelem folyamán öt krisztusi sebet kapott: Muhi, Mohács, Kismajtény, Világos és Trianon. Ez az öt seb nem a kiválasztottság isteni szimbóluma volt, hanem valóságos öt halálos szúrás. Mindenkinek elég arra, hogy egy nép elvérezzen bele, hacsak az életereje nem olyan roppant szívós, hogy kiheverje. Krisztus életét azonban a hatodik oltotta ki: a lándzsaszúrás a bordák közt a szívbe. Vigyázzon a magyarság, hogy ezt a hatodik szúrást meg ne érje. Ezek Móricz Zsigmond figyelmeztető szavai voltak. Kérem önöket, ha komolyan veszük, hogy ilyen dilettáns, fölösleges és – újra elismétlem, vállalva az újra való megszólíttatást – hazaáruló döntéshez ne adják a szavazatukat.” [ON: G. Nagyné Maczó Ágnes (MDF), 1993. május 4. Ukrán-magyar alapszerződés vitája]

Mindez kiegészült a történelmi küldetéstudattal, mely a politikus morális legitimációja további fokozásának tekinthető. Zétényi (MDF) 1990. június 4-én, Trianon 70.évfordulójának parlamenti megemlékezésén a sajátosan magyar Duna-völgyi hivatásról beszélt¹⁸⁶, mely végső soron a magyar nemzet (magába foglalva a határon túli magyarságot is) megvédelmezésére irányult.

A sérelmi politizálás központi, mindig visszatérő, egyszerűen megkerülhetetlen témája *Trianon*. A *Trianonról* való véleménynyilvánítás mind a Parlamenten belül, mind azon kívül problémákkal kikövezett úton járt. A pártok mindegyike igyekezett szint vallani a kérdésben, eltérő hangsúlyokkal. A vitában két pólus rajzolódott ki, a magyarság érdekeit mindenekfelett hangoztató pólus, amely szerint a *Trianonnal* kapcsolatos ki nem mondott sérelmeket ki kell végre mondani, valamint a külpolitikai kereteket lényegesen hangsúlyosabban kezelő pólus, amely szerint *Trianon* feszegetése rossz fényt vet az országra és nem segíti, sőt hátráltatja a határon túli magyarság ügyét. Az első pólushoz tartozó Torgyán József egyértelműen fogalmazott a kérdésben:

¹⁸⁶ ON: Zétényi Zsolt (MDF), 1990. június 4., napirend előtt

„én a trianoni békeszerződést és a második világháborút követő Párizs környéki békeszerződéseket igazságtalannak, a magyar népre nézve rendkívül méltánytalannak tartom, mellyel kapcsolatban kijelentettem azonban rögtön, hogy természetesen senki nem gondol annak a revíziójára, hanem mi Trianont olyan értelemben tekintjük nemzeti tragédiának, mint ahogy egy gyermek tragédiának tekinti édesanyja elvesztését; és ahogy a gyermeknek joga van édesanyja koporsójára leborulva kisírni a bánatát, éppúgy a magyar népnek joga van a nemzet tragédiáját jelentő trianoni siratófalra ráborulva kizokogni bánatát”. [ON: Torgyán József (FKgP), 1991. szeptember 23. napirend előtt]

A másik pólushoz tartozott nemcsak az ellenzék, de a kormánypárti politikusok nagy része is, ezért nem dicsérték meg Torgyánt, amiért *Trianonnal* kapcsolatos nézeteit külföldön is, a magyar delegáció tagjaként hangoztatta, mintha ez volna a magyar állam hivatalos álláspontja. És valóban, a Torgyán által Bonnban elmondottakra a környező országok szinte azonnal reagáltak. Amire Torgyán a rá annyira jellemző, mintegy védjegyét képező, tökélyre fejlesztett *halmozó-támadó sérelmi politizálással* válaszolt, amelyben a klasszikus sérelmi politizálás jó néhány eleme megjelenik:

„A mai napon megjelent a Kurírban egy további olyan nyilatkozat, amely megint csak hamis színben próbálja feltüntetni mindazt, amit mi Trianonnal, a második világháborút követő békerend összeomlásával kapcsolatban mondottunk, kifejezetten gyalázkodó, valótlan, a magyar nemzet érdekeit lejárató megnyilatkozások ezek... kérem a Házat, utasítsa vissza az ilyen nemzetellenes megnyilatkozásokat, a magyar hazát ilyen rossz színben feltüntető nyilatkozatokat”. [ON: Torgyán József (FKgP), 1991. szeptember 23. napirend előtt]

Az őt kiigazító és a külföld számára értelmező Kövér Lászlót, az akkori Nemzetbiztonsági Bizottság tagját a régi rendszerhez kapcsolta, s egyben saját magát a magyar néppel azonosította:

„A magyar nép tragédiáját jelentő trianoni kérdésben olyan nyilatkozatokat, mint amiket Kövér László úr tett, mi már hallottunk nem egyszer, nem kétszer az MSZMP részéről a pártállami időkben. Tehát Torgyán József mindazoktól mélységes szomorúsággal a szívében bocsánatot kér, akiket megsértett a magyar nép azzal, hogy kénytelenek voltak a magyar területek kétharmad részét magukhoz venni, és ha netántán ezzel megbántottunk volna bárkit, akkor Torgyán József ezennel bocsánatot kér. Ezt szíveskedjék tolmácsolni.” [ON: Torgyán József (FKgP), 1991. szeptember 23. napirend előtt]

A sérelmi politizálás nem volt új keletű már 1990-ben sem, politikai hagyományának tematikus feltárója, Szekfű Gyula, a sérelmi politizálás első időszakának a kuruc-labanc szembenállás időszakát jelölte meg, ahol a kurucság a Habsburg-ellenes, törökre támaszkodó, keleti, protestáns vallású, főként erdélyi magyarságot ölelte fel, míg a labancság a nyugatias,

Habsburg-barát, katolikus vallású, Magyarország észak-nyugati részén élő magyarság jellemzője volt. Mindkettő a magyar állam integritásának helyreállítására irányult, csak a megoldás mikéntjében tértek el. Ezt a XIX. században a magyar liberális sérelmi politizálás váltotta fel, amely az önálló állami keretek létrehozásának lehetőségeit feszegette, majd a XX. században megjelent „a balkáni államok közé süllyesztő turanizmus kurucsága”, amely már egy felelőtlen, érzelmekre alapozó politizálást jelentett [Dénes Iván Zoltán, 2005].

A Rákóczi-szabadságharc leverésétől egészen az 1848-as forradalom kitöréséig a sérelmi politizálás irányította a magyar politikai elit magatartását a rendi jogok és kiváltságok, valamint Magyarország alkotmányos különállásának hangoztatásával, melyeket a Habsburg udvar rendre megsértett. A modern magyar nemzettudat kifejlődéséhez ez a típusú gravanimális magatartás jelentősen hozzájárult az összetartozás-tudat erősítésével. Deák Ferenc például a rendi hagyomány elemeit is beleépítette a nemzeti önrendelkezésről szóló diskurzusba, s az alkotmányon esett sérelemként kommunikálta, mikor Ferdinánd 1835-ös trónra lépésekor I. Ferdinánd császárnak nevezte magát, holott Magyarország történelmében már voltak Ferdinánd nevű uralkodók¹⁸⁷. A Kiegyezés és az első világháború lezárása közötti időszakban a sérelmi politizálás háttérbe szorult, de *Trianon* után újabb tartalommal és irányultsággal ismét megjelent. „A történelmi Magyarország odaveszett és vele elcsatolták a magyar népiségű lakosság jelentős részét is. Vége volt a magyar történelem ezeréves nagyságának, a magyar főségből kiszabadult kis népek viszont elnyerték hiányzó történelmüket. Trianon politikai kezelése jellegzetes sérelmi kérdés volt.” Elveszett az ezeréves magyar állam, a magyar nemzet uralmi helyzete a térségben és a magyar nemzettest egy jelentős része az ország határain kívül rekedt. Ezt a szálát vette fel a rendszerváltó politikai közeg saját sérelmi politizálásának megalapozásához. „Kádár bukása után az új kormány és pártvezetés azzal is igyekezett a társadalommal elfogadtatni magát, hogy ezt a korábbi gyakorlatot feladta. A magyar kisebbségek helyzete a hivatalos magyar külügy nyilvánosság előtt folytatott politikájának a része lett.” A modernizációs törekvésekre vonatkozó konkrét programok és a gazdasági krízis megoldásának hiányában a sérelmi politika előtérbe állításának komoly népszerűség fokozó szerep jutott. De nem kizárólag a trianoni veszteség állt a középpontjában, „az egész magyar politikai világ sérelmi atmoszférában kezelte a szovjet kivonulást”. A magyar politikai közvélemény sérelmezte, hogy a szovjetek sem az 1945-ös megszállás atrocitásaiért, sem az 1956-os forradalom leveréséért, vagy a „malenkij robotért” nem kértek bocsánatot. Végül a Nyugattal szemben az a sérelem fogalmazódott meg, hogy nem értékelte megfelelően a magyar békés átmenetet, Magyarország szerepét a német újraegyesítésben,

¹⁸⁷ A példát részletesen tárgyalja Schlett István *A magyar politikai gondolkodás története* II/1. című kötetében, 157-159.

egyáltalán Magyarország vezető szerepét Közép-Kelet Európában, és hogy a Nyugat visszakérte a Magyarországnak nyújtott kölcsönöket [Szabó Miklós, 1990].

A sérelmi politizálás instrumentalizált használata jellemző volt ugyan a rendszerváltás utáni időszakban, de nem tekinthető kizárólagosnak. Erős Ferenc a XX. századi kollektív traumák történetének vizsgálata során mutat rá, hogy a rendszerváltást megelőző időkből számos közösen átélt traumatikus élmény (Trianon, Magyarország szerepe a második világháborúban, 1956) maradt meg a magyar társadalom emlékezetében, melyek kibeszélésére, közös feldolgozására, nyilvános értelmezésére a régi rendszerben nem volt lehetőség. Ezekre a társadalmi emlékezetben továbbélő feldolgozatlan kollektív traumákra alapozva kezdeményezte több képviselő a közös sérelmek kibeszélését – nem feltétlenül vagy csak részben instrumentalizálva a sérelmeket.

5.4.3. Szolidaritás magyarázat

A szolidáris magyarázat a csoportkohézióból indul ki, két ellentétes irányultság jellemzi, egyrészt a magyarság mint csoport belső összetartozása, másrészt pedig az idegen elemektől való távolságtartás, ide kapcsolódik az identitás-keresés is. A szolidaritáson alapuló magyarázat egy meghatározott társadalmi csoportot összekötő ideológiát jelenít meg, mely kohéziós erejének nagy jelentőséget tulajdonít. Ez a szolidaritás a Magyar Parlament első ciklusában egyedül a magyarság, mint társadalmi csoport esetében jelent meg. Ehhez a szolidaritáshoz értelemszerűen a kirekesztő jellemvonás is kapcsolódik, mely nem szolidáris mindazokkal szemben, akik nem magyarok. A nem magyarokon itt elsősorban a zsidóságot és a cigányságot kell érteni az ország területén belül, valamint mindazokat a nemzeteket, amelyek államhatárain belül magyar kisebbség él. Elsősorban a szerbeket, románokat, ukránokat és szlovákokat.

5.4.3.1. Az eszme

A vizsgált időszakban a magyarságvédelem eszmei keretei túlnyúltak az MDF radikális csoportján, melynek Csurka István lett a vezetője, s 1993-ban kivált a pártból, megalakítva a MIÉP-et, de a kettőtört kiszegzák MDF-től eltávolodó, jobboldali ellenzékbe sodródó csoportja Torgyán József vezetésével is e gondolati keretek között mozgott. Továbbá néhány radikális jobboldali független is ehhez az irányzathoz kapcsolódott, mint Dénes János.

A történelmi jog jelentőségére és köztudatban tartásának szükségességére hívta fel a figyelmet Iván Géza 1991 telén. Azt sérelmezte, hogy a magyar őstörténelem nem szerepel az iskolai oktatásban: „a magyar nép őstörténetének védelménél, amikor a probléma felmerül, akár román, akár

szlovák, akár pedig délszláv vonalon kell tudnunk nagyon sok ismeretet.” A történelmi múltban való igazolás keresés igényét egyik anekdotája támasztja alá, melyet a szemantikai elemzés során a mítosz kategóriába soroltam. Ebben egy régi beszélgetést idézett fel¹⁸⁸, melyet katona korában hallott, s amely egy magyar és egy szlovák katona között hangzott el. A beszélgetés az ősi magyar honfoglalás mondabeli történetét eleveníti fel, mikor a magyarok arany zablán és arany féken megvásárolták a Kárpát-medencét. A beszélgetés során a magyar katona a dualizmuskorban megerősödő magyar nemzeti különlegességtudat példáját adva magyarázza a magyarok elsőbbségét a térségben.

A nemzetrészek egységes magyarságként való kezelése számos alkalommal megjelent a felszólalásokban. A magyarságvédő szemléletmód egyik legérdekesebb megfogalmazása Kávássy Sándortól hangzott el, aki a magyar identitástudat gyengülésére hívta fel a figyelmet és állami beavatkozást sürgetett annak megakadályozására¹⁸⁹.

A határ kérdése elvértve jelent meg a felszólalásokban egészen az 1993-as Ukrán-magyar alapszerződés vitájáig, amikor viszont nyíltan a határmódosítás elvi lehetőségeiről beszéltek a Parlamentben. Minthogy a kormánytöbbség és az ellenzék kívülről szemlélte ezt az értelmezési keretet és inkább károsnak vélte a határon túli magyarság helyzetével kapcsolatban, az alapszerződést ratifikálták. A magyarságvédők nagy része viszont úgy gondolta, hogy éppen az alapszerződés ratifikálása, Parlament általi szentesítése jelentette a határon túli magyarságról való lemondást, G. Nagyné Maczó Ágnes¹⁹⁰ emiatt hazaárulással is vádolta a kormányt.

Mint korábban már említésre került, 1991-ben Torgyán József egyik külföldön tett látogatása alkalmával¹⁹¹ kavart botrányt azzal, hogy a hivatalos külpolitikai állásfoglalás ellenében a trianoni sérelmeket emlegette fel. Állásfoglalásától az sem rettentette vissza, hogy egy nemzetközileg elismert rend ellen beszélt. Ugyanezt tette Iván Géza¹⁹² is 1993-ban, aki az

¹⁸⁸ ON: Iván Géza (független), 1991. december 10., kérdések

¹⁸⁹ „Évtizedek óta figyelem elszoruló szívvel a magyar nemzeti öntudat süllyedését, identitástudatunk fokozódó zavarait, melynek közkeletű megnyilvánulása, hogy az állampolgárságot a nemzetiséggel veszik egynek, és így tömegesen előforduló mindennapos dolog, hogy az erdélyi magyarokat románoknak, az erdős Kárpátok vidékén élőköt ruszinoknak, oroszoknak nevezik, és nem ritkaság, hogy semmi közösséget se éreznek velük, sőt egyeseknél inkább ingerültség, rosszabb esetben ellenézés tapasztalható irántuk. Vagy sokan nem értik, honnan van, hogy a határokon túl is hatalmas tömegek beszélnek jól magyarul, vagy nem tudják, úgyszólván rejtvény számukra, hogy milyen nyelven beszélnek a székelyek.” [ON: Kávássy Sándor (FKgP), 1992. november 3. interpelláció]

¹⁹⁰ ON: G. Nagyné Maczó Ágnes (FKgP), 1993. december 7. interpelláció

¹⁹¹ ON: Torgyán József (FKgP), 1991. szeptember 21. napirend előtt

¹⁹² ON: Iván Géza (FKgP), 1993. január 26. napirend előtt

Európa Parlamentben említette Trianont és a hozzá fűződő igazságtalanságot. De a Parlamentben is számos alkalommal érveltek hosszasan Trianon igazságtalansága ellen¹⁹³.

A magyarságvédelem eszmei háttérét a történelmi jogi érvelés adja, mely szerint a magyarok a Kárpát-medencében már ezer éve jelen vannak, államot alapítottak, s az európai értékekhez való igazodás és beilleszkedés közben mindvégig sikerült megőrizniük etnikai sajátosságaikat, mely elsősorban a nyelvben és a magyarsághoz kötődő történelmi szokásokban mutatkozik meg. A történelem során a Kárpát-medencében a magyarság mindig politikailag domináns helyzetben volt a vele együtt élő népek között. A sorsfordító történelmi események, Mohács és Trianon egy erőteljes közösségteremtő érzelmet szültek, a nemzeti egység újrateremtésének vágyát. Mohács után két évszázadon keresztül a legmeghatározóbb célja a magyar nemességnek az ország újraegyesítése volt. Trianont követően ugyanez a cél lebegett a korabeli politikai elit szemei előtt.

A szocialista időszak hosszú időre elfojtotta, háttérbe szorította ezt a szemléletet, azonban már a rendszerváltás előkészítése idején megjelent, bár már egy jelentősen kisebb csoport politikai gondolkodásmódját határozta meg. Ez az eszmei keret a határon túli magyarság nemzetrészként való értelmezését, a határ-kérdésének napirenden való tartását és a trianoni igazságtalanság alátámasztására vonatkozó érveléseket fogja össze. Továbbá volt még egy befelé irányuló, vagyis az ország határain belül élő lakosságra vonatkozó szemléletmódja is, mely az ország területén élő, megfogyatkozott létszámú etnikai magyarság védelem-igényét fogalmazta meg. A magyarság védelmére az ország határain belül eszerint azért volt szükség a rendszerváltást követő években, mert két etnikai (és vallási) népcsoport

¹⁹³ „Napjainkban Közép-, Kelet- és Dél-Európa térségeiben hangos robajjal omlik össze a békeszerződés rangjára emelt békediktátum, melyet az első és második világháború győztes hatalmai e térség számos népére, meglehetősen egyoldalúsággal, ráerőszakoltak. E térség népei joggal várták el, hogy e torz politikai képződmények alkotói, felelősségüket átérezve, megteszik azokat a lépéseket, melyek megelőzheték vagy kezdeti stádiumában megállíthaták volna azt a – súlyos áldozatokat eredményező – belháborút, melyet a szerb agresszió következtében kialakítottak. E súlyos helyzet most lehetőséget kínál a nyugati hatalmaknak arra, hogy az e térség népeivel szemben fennálló adósságokból törlesszenek.

Mára már világossá vált, hogy e térség átalakulása és etnikai problémái – melyek gyökerei az első világháborúig, sőt, az elé vezethetők vissza – sem emberi jogi, sem nemzeti, sem gazdasági vonatkozásban nem oldhatók meg a Nyugat segítsége nélkül.

A magyar és más nemzeti kisebbségek e térségben veszélyhelyzetbe kerültek. Erre mutatnak Erdélyben az erőszakos román asszimilációs törekvések, Szlovákiában pedig az egyre erősödő nacionalista tendenciák és a szerb törekvések is, ahol – lakóhelyükről elüldözött vagy háborús események elől elmenekült kisebbségi lakosok helyére szerbeket telepítve – az etnikai, nemzetiségi arányokat kívánják a szerbek javára megváltoztatni. E célt szolgálja a menekültek hazatelepítésének napjainkban érzékelhető adminisztratív akadályozása is.

A magyar diplomácia konkrét eredményének tekinthetjük e vonatkozásban, hogy sikerült elérnie az európai fórumokon, hogy a kisebbségi kérdést nem belügynek, hanem biztonságpolitikai – és az egyik legfontosabb – kérdésnek tekintik.” [ON: Kocsenda Antal (FKgP), 1992. szeptember 16. a kormány tevékenységéről szóló beszámoló vitája]

igyekezett kiszorítani a magyarságot történelmi hazájából, egyrészt a cigányság létszámarányában, másrészt pedig a zsidóság politikai-gazdasági dominanciára törekvésével.

5.4.3.2. A nagy történelmi megemlékezések

A Parlamentben megtartott történelmi megemlékezések többszörös funkcióval töltődtek fel. A Nemzeti Lelkiismeret Háza, mint fő politikai színtér ugyanis nemcsak a szimbolikus gesztus gyakorlásának vagy a „példamutatásnak” a lehetőségét kínálta fel, hanem politikai állásfoglalásra is készítette/kényszerítette a pártokat a történelmi eseményekkel kapcsolatban. Közülük is az első, a trianoni megemlékezés volt a legjelentősebb, a leghangsúlyosabb. A megemlékezés helyszíne is, amely maga a Parlament, jelzi az esemény jelentőségét, de elsősorban a Trianonról való gondolkodás, a pártok Trianonhoz való viszonya szempontjából érdekes. A képviselők ugyanis nem csak a június 4-én, hanem annál jóval sűrűbben foglalkoztak Trianon kérdésével. Az első megemlékezést még a Parlamentben tartották, egy perces néma felállással, érdekes módon a Fidesz ekkor még kivonult az ülésteremből a megemlékezés idejére. Az álláspontok közötti különbségek a bal-jobb törésvonal mentén húzódtak meg, de a jobboldalon sem voltak egyöntetűek a vélemények, kialakult egy radikálisabb és egy mérsékeltebb álláspont. A mérsékeltebb irányhoz kapcsolódó Zétényi Zsolt azon vélemény mellett állt ki, miszerint Trianon kérdéséről nyíltan, tabuk nélkül lehessen beszélni, a trianoni okmány következményének nevezve a határon túli magyarság kérdésének létrejöttét, és úgy vélte, a rendszerváltással a magyar állam végre olyan helyzetbe került, amelyben nemzeti érdekeit nem kell alárendelnie idegen érdekeknek. Így *„primátust élveznek a magyar nemzet határon kívüli részének érdekei is”*. Ezért a magyar kormánynek a nemzetközi jogalkotásban kezdeményező szerepet szánt hivatkozva a magyarság Duna-völgyi hivatására, amelyet egyrészt a térségben Magyarországnak tulajdonított vezető szerepben, másrészt pedig a határon túli magyarság védelmezésében jelölt meg¹⁹⁴. Hozzá kapcsolódva Für Lajos¹⁹⁵ Trianon jelentőségének súlyát hangoztatva sürgette az esemény helyes társadalmi megítélésének helyreállítását, ezért szorgalmazta a témával foglalkozó egyesületek, alapítványok létrehozását.

¹⁹⁴ „Egy sajátos Duna-völgyi hivatást kell vállalnia a magyarságnak a szónak a nemes értelmében, amely Duna-völgyi hivatás két elemből kell összetevődjön. Az egyik elem talán az, hogy a magyar nemzet a szabadság és a demokrácia zászlóvivője a Duna-völgyében – ezt, azt hiszem, büszkén mondhatjuk jelenleg.

A másik pedig az, hogy ez az államalkotó magyar nemzet itt, e csonka hazában azt a kötelességet hordozza a vállain, hogy meg kell védenie az egyetemes magyar nemzetet... Ha nem mutat erőt és érdeklődést saját elszakított részei iránt, akkor nem fogja megkapni a támogatást külföldről sem.” [ON: Zétényi Zsolt (MDF), 1990. május 22. napirend előtt]

¹⁹⁵ ON: Für Lajos (MDF), 1990. szeptember 4. válasz Aschler Tamás kérdésére

A radikálisabb irányvonalhoz a parlamenti felszólalásokon túl a jobboldali politikai elit Parlamenten kívüli demonstrációi és megnyilatkozásai is hozzátartoztak. Ilyen például a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkárához, Raffay Ernőhöz kapcsolódó ügy egy szovjet hősi emlékmű trianoni emlékművé való visszaállításáról. Ekkor fogalmazódott meg erőteljesebben a baloldal, elsősorban a Fidesz álláspontja a kérdéssel kapcsolatban, ugyanis Aschler Tamás¹⁹⁶ vetette fel a kérdést a Parlamentben a Kérdések órájában, arra figyelmeztetve, hogy Trianon nemcsak számunkra, magyarok számára bír szimbolikus jelentőséggel, az ország területe és népessége nagy részének elvesztése miatt, hanem a külföld, elsősorban a szomszédos országok számára is, akik egyfajta irredenta bele nem törődést, a térség stabilitásának, de elsősorban saját országuk szuverenitásának megsértését látják Trianon felemlegetésében. A Fidesz és általában a baloldal pedig úgy vélte, hogy az államtitkár által is képviselt magatartásmód olaj a tűzre, vagyis inkább árt, mint segít a határon túli magyarságnak és külpolitikai viszonyainknak egyaránt.

Az SZDSZ tovább ment az álláspontok körülhatárolásában. Nagy András (SZDSZ)¹⁹⁷ egyenesen irredentának nevezte az emlékművet, a kormányt pedig hibás kommunikációval vádolta, mely nélkülözötte az egyeztetést és a következetességet ezzel a kényes kérdéssel kapcsolatban. Sérelmezte, hogy a miniszterelnök és a külügyminiszter, vagyis Antall József és Jeszenszky Géza csak mint magánemberek határolódtak el az emlékműtől, s az emlékművet felállító önkormányzat belügyének tekintették az esetet, hivatalosan azonban nem nyilatkoztak róla. Nagy András szerint szükség lett volna a hivatalos álláspont világos megfogalmazására, hogy a Kormány a szomszédos országok szemében ne tűnjön irredentának. Jeszenszky azonban válaszában nem ismerte el, hogy a Kormány hibázott kommunikációjában. Trianont a múlt részeként értelmezte, amely arra emlékeztet minket, mennyiben voltunk mi felelősek érte. A jobboldali érvelésekre jellemző történelmi eseményekkel, az 1920-as és 1947-es békeszerződésekkel és az 1975-ös helsinki záróokmánnyal igazolta kijelentését, melyeket a magyar Kormány mindig aláírt.

A radikális irányvonal egyik jellegzetes példája Torgyán József¹⁹⁸, aki az ország számára tragikus végkimenetelűként jellemzett szerződést nemzetközi fórumokon is sűrűn felemlegetett, s ezzel egyszerre keveredett nemzetközi és belföldi politikai botrányba. De a radikális hangnem nemcsak személyes állásfoglalásokat takart, a Kisgazdák többségénél

¹⁹⁶ ON: Aschler Tamás (Fidesz), 1990. szeptember 4., kérdés

¹⁹⁷ ON: Nagy András (SZDSZ), 1990. szeptember 11. interpelláció

¹⁹⁸ ON: Torgyán József (FKgP), 1991. szeptember 23., napirend előtt

megfigyelhető, részben kommunikációs csatornáik leszűkülése miatt egyfajta kiugrási pontot, jellemző területet is jelentett számukra Trianon¹⁹⁹.

A többi megemlékezés is elsősorban a magyar történelemhez kötődött. 1991. április 9-én Zétényi Zsolt kérdezett rá interpellációjában arra, hogyan kárpótolja a magyar állam a csehszlovákiai kitelepített magyarokat emlékeztetve annak évfordulójára, hogy 1945. április 5-én Csehszlovákiában élő valamennyi magyar elvesztette állampolgárságát és kitelepítették őket. 1991. április 15-én napirend előtti felszólalásában Zimányi Tibor (MDF) előjáróban kifejtette, túlságosan sok a napirend előtti felszólalás és hogy minden történelmi évfordulóról megemlékeznek a Parlamentben, de aztán ő is felszólította képviselőtársait arra, hogy egy percben emlékezzenek meg a második világháborúban meghalt magyar és szovjet hősi halottakról. Ugyanezt kérte Csapody Miklós (MDF) is, 1991. december 23-án a soproni népszavazásról való megemlékezéssel kapcsolatban. S a kör bezárult, ugyanis ismét visszatértünk Trianonhoz.

1992 elején Kónya Imre²⁰⁰ (MDF) egy a magyarságot negatív színben feltüntető eseményre emlékezett, 1944-45-ben az akkori magyar fegyveres erők tagjai Újvidéken a lakossággal szemben terrorcselekményt követtek el, amit aztán bosszúhadjárat követett, s aránytalanul nagy magyar áldozatot követelt. A képviselő a múlttal való szembenézésre hívta fel a figyelmet, ami hozzájárulhat a Duna-menti népek közötti jó viszony kialakításához, s amihez az egyes országok területén élő kisebbségek emberi jogainak biztosítása szükséges. Egy héttel később Kéri Kálmán²⁰¹ (MDF) is megemlékezett az esetről, de az ő felszólalásában már nem annyira a megbékélés iránti vágy és annak feltételeinek hangoztatása jelent meg, hanem a félelemkeltés, az ártatlan magyarság kollektív bűnösséggel való megvádolása.

5.4.3.3. Magyarságvédelem

A magyarságvédelem szinte az első pillanattól kezdve jelen volt a parlamenti beszédekben. Két területre bontható, a kifelé irányuló, vagyis a határon túli magyarság felé

¹⁹⁹ „Trianonnal vagy akár a párizsi békeszerződéssel kapcsolatban mit szeretnék hangsúlyozni? Egyetértek azzal, hogy ez a két szerződés – Trianon – mélységesen igazságtalan! – olyannyira, hogy a háborús szerepvállalásunkért minket büntettek a legkeményebb módon az összes háborús szereplők közül. De vegyük tudomásul, hogy a trianoni békeszerződést nem valamelyik diktatúra, diktatórikus rendszer hozta, hanem a győztes hatalmak a nemzetek közösségének támogatásával! Ebből következik, hogy senki sem lesz partnerünk abban, hogy ha követeljük ennek a szerződésnek a revideálását. Ellenkezőleg: csak szembefordulunk a többi országgal, nem beszélve azokról a mérhetetlen feszültségekről, amelyeket ez okozna. Azt viszont szorgalmazhatjuk – Kormány és parlamenti szinten egyaránt – hogy mindkét szerződés – a trianoni és a párizsi is – az utódállamokra kemény kötelezettségeket rótt az ottani nemzetiségek jogainak biztosítása terén. Ezt igenis jogunkban áll szorgalmazni és számon kérni ezeken az államokon!” [ON: Oláh Sándor (FKgP), 1991. október 15., politikai vitanap a kormány külpolitikájáról]

²⁰⁰ ON: Kónya Imre (MDF), 1992. január 20. napirend előtt

²⁰¹ ON: Kéri Kálmán (MDF), 1992. január 27. napirend előtt

szimbolikusan kezét nyújtó területre, valamint a befelé irányuló, nem magyar nemzetiségűekkel való szembenállásra.

A rendszerváltás utáni első trianoni megemlékezés alkalmával Zétényi Zsolt a szerződést a határon túli magyarság kérdésének létrehozójaként jelölte meg. Ez egyúttal egy új magyarságvédelmi paradigma beköszöntét is jelzi, mivel a rendszerváltás után a magyar állam helyzetét úgy értékelték, nemzeti érdekeit ezentúl nem kell alárendelnie idegen érdekeknek. Így „primátust élveznek a magyar nemzet határon kívüli részének érdekei is”. Ezért a Magyar Kormánynak a nemzetközi jogalkotásban kezdeményező szerepet szánt a jobboldal.

A szolidáris magyarázat kulcseleme az idegenellenesség, mégis létezik egy nagyon érdekes megközelítése. Az idegenellenesség vádját nem pusztán elutasították, hanem hamis vádként a magyarság egészére vetítették ki, mely ugyancsak a szolidaritás érzését erősítette. E jelenség megnyilvánulásának egyik elhíresült példája egy kétértelmű parlamenti bekiabálás a ciklus elején, melyet az „*Uralmi beszéd*” tárgyalásánál már a sajtóval szembeni jobboldali magatartás bemutatásával tárgyaltam. Az ügyet kivizsgáltatta a Házelnök, Szabad György. A vizsgálatban résztvevő szakértők az utóbbi, vagyis a „Hordót a szónoknak!” bekiabálást valószínűségét állapították meg. Ezzel azonban nem zárult le a történet, mivel a jobboldal a sajtó egyértelmű támadásaitól felhevülten tovább értelmezte az esemény tanulságait. Csengey Dénes és G. Nagy Maczó Ágnes MDF-es politikusok értelmezésében ugyanis a vád, hogy a „Hordót a zsidónak!” bekiabálás hangzott el valamelyik parlamenti képviselő szájából, nemcsak valótlan, de a parlamenti patkó jobboldalát ért rágalom tulajdonképpen az „egész magyar népet ért sérelem”. A jobboldali pártoknál több helyen is megtalálható ez az egész társadalomra való kivetítés. Különösen az antiszemitizmus vád kapcsán használták előszeretettel ezt a retorikai elemet, amely részben a felelősség elmosására szolgál, részben pedig egy olyan közös fenyegetettség-érzést indukál, mely a csoport-összetartozás érzését erősíti. A magyarok összességének bűnbakként való beállítása pontosan ezt a célt szolgálta²⁰².

Ezek a felszólalások több feszültségkeltő kifejezéssel éltek: „a magyar nép gyalázása”, „a magyarok alaptalan megbélyegzése”. A feszültségkeltés nemcsak csoportképző jelleggel bír, de cselekvési programja is van: az alapvetően jámbor és szelíd beállítottságú nemzeti karakter az alaptalan támadásokkal szemben szerveződik meg és nem hagyja, hogy őt támadják.

²⁰² „aki ezt megpróbálja, hogy nem a magyar Kormányt támadja, nem a magyar kormánykoalíciót támadja, hanem Magyarországot, a magyar nép érdekeit támadja.”. [ON: Csengey Dénes (MDF) 1990. október 15. napirend előtt]

A magyarságvédelem egy további eleme a ciklus szinte egészét végig nyomasztó, s csak 1993 nyarán megszavazott Kisebbségi törvényhez való viszony, melyben a kisebbségvédelemmel vonva párhuzamot a magyarságnak is, mint védelmezésre szoruló népcsoportnak igényeltek hasonló megkülönböztető jogokat és védelmet – az ország területén belül. G. Nagy Maczó szerint erre azért volt szükség, mivel a magyarellenes politika nemcsak a környező országokban jelentkezett, de az országon belül is, s elsősorban a magyarországi sajtót nevezte meg a magyar nép fő ellenségének, mely azt a képviselő szerint antiszemitának igyekezett beállítani és magyarellenes hangulatot akart kelteni az országban.

A magyarságvédelem aktualitása mellett a történelmi igazolásként is funkcionált, ugyancsak G. Nagyné Maczó Ágnes előadásában:

„a magyar nép történelmétől idegen szélsőséges kisebbségek csak külső hatalom megszállása után juthattak vezető szerephez. Az 1944-es náci megszállás után Szálasiék, s az orosz megszállás után Rákosiék. Nemrégem intézkedést kértem a súlyos, nácizmusra emlékeztető magyarellenes ügygel kapcsolatban. Választ azóta sem kaptam, pedig a legutóbbi Panoráma műsorából is egyértelműen érzékelhető volt, hogy a magyarság a civilizált Európa indiánja.” [ON: G. Nagyné Maczó Ágnes (MDF), 1991. május 13. napirend előtt]

A magyarságvédelem egy további érdekes megjelenési formája Dénes János független képviselőtől szintén a történelmi igazoláshoz nyúlt:

„1866-ba nyúlunk vissza, amikor is Európában és környezetünkben itt, Magyarországon először emancipálták a zsidóságot. Jóllehet a holocaust az én megítélésem szerint magyar holocaust is volt, és a zsidó holocaust a magyar holocaustnak egy része Magyarországon. Magyarország első között gesztust tesz Izrael felé, és Izrael is Magyarország felé, mind a két fél tartsa tiszteletben az egymás belügyeibe való be nem avatkozás fontosságát, tavalytól az idei évre 100 ezer fővel kevesebben vagyunk itt magyarok, a megcsönkített Magyarországon ... Figyelmeztetés arra, hogy Magyarországon igenis szükség van a magyarság védelmére.” [ON: Dénes János, független, 1991. május 13. napirend előtt]

A magyarságvédelem történelmi kötöttségét, meghatározottságát jelzi Torgyán József korábban már említésre került felszólalása is a Hölgyfutár nevű művészeti magazin ellen, mely a magyarság történelmi szimbólumát, a Szent Koronát provokatív módon, obszcén, pornografikus elemekkel állította be. Torgyán szerint a magazin fedőlapján szereplő kép magát az ezeréves államiséget gyalázta meg, s az SZDSZ-es Eörsi Mátyást és Pető Ivánt, akik

nem értettek vele egyet, az ellenség soraiba állította, míg saját álláspontját, hogy ez a kép sértő, „minden magyar ember” álláspontjával azonosította²⁰³.

A magyarságvédelem végletekig túlzott megnyilvánulását Gadó György egy a Szent Korona folyóiratból idézett pár sorral világította meg²⁰⁴: „Mi, itt élő magyarok, e hazának Árpád óta jogos tulajdonosai nem engedhetjük meg azt, hogy ebben az országban más nemzetiségű állampolgáraink bármilyen poszton döntő jelentőségű állást töltsenek be... Ha bárki is úgy dönt, hogy ez az ország, a jövő Magyarország nem felel meg elképzelésének, hozzásegítjük kivándorlásukhoz, a kibucok tárt karokkal várják a dolgos kezét.” A magyarságvédelemmel kapcsolatos érvelés ugyanis elsősorban nem a Parlamenten belül jelentkezett, hanem a szélsőjobboldali sajtóban, melyre egyrésről a baloldali parlamenti ellenzék ugyanolyan hevesen reagált, mint a jobboldal a balliberális sajtóra, másrésről pedig a parlamenti többség nem határolódott el tőle. Mindenesetre ha idézetek és utalások formájában is, a szélsőséges magyarságvédelmi érvelés bekerült a parlamenti viták közé.

A magyarságvédelem a parlamenti beszédekben nemcsak az ország területén belül, de a szomszédos országok népeivel kapcsolatosan is megjelent. Méghozzá nem elsősorban az ott élő magyar kisebbséget ért atrocitások miatt, hanem az ott tartózkodó magyar állampolgárok védelmében emeltek szót a jobboldali képviselők. 1992 őszén egy Pozsonyban lejátszott BEK mérkőzésen kommandósok vertek meg FTC-drukkereket²⁰⁵. Az esetet a Parlament kiemelt jelentőséggel tárgyalta, melynek során Torgyán József a magyar szurkolókat az „egész magyar néppel” azonosítva értelmezte az incidenst.

5.4.3.3.1. A Csurka-tanulmány

Tamás Gáspár Miklós indította el 1991 szeptemberében a Csurka István által írt „*Néhány gondolat a rendszerváltozás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán*” című tanulmányáról szóló vitát, mely állásfoglalásra kényszerítette az MDF-et a Csurka István által képviselt irányvonal megítélését illetően. A Csurka-tanulmány három dimenzióban is állást foglalt, 1. általánosan a magyar nemzeti szellemiség, 2. szűkebben az MDF ideológiai

²⁰³ „Hölgyfutár nevű, művészeti magazinnak nevezett folyóiratot tettek közzé, mely folyóirat címlapján az ezeréves magyar államiságot súlyosan meggyalázó grafika jelent meg, Eörsi Mátyás képviselő úrnak ez tetszik. Lehet, hogy ő a mi ezeréves államiságunk jelképén nevetgél. ez az újság, ami megjelent, ez minden magyar ember érzületét mélységesen sérti... szorgalmazza nevezettek példás megbüntetését... hogy többet ebben az országban senkinek ne jusson eszébe a mi ezeréves állami szimbólumunkként valamennyiünk által tisztelt Szent Koronát gyalázni. Pető Iván pártjának elnöke már egy ízben a Szent Koronánkkal kapcsolatban tett egy olyan nyilatkozatot – mint pártjának elnöke –, melynek értelmében nekik a Szent Korona, amely számunkra a történelmünk egy része, a szívünk csücske, csak annyit jelent, mint amikor egy cimere svájci sapkát húznak.” [ON: Torgyán József (FKgP), 1991. május 20. napirend előtt]

²⁰⁴ ON: Gadó György (SZDSZ), 1991. május 7., interpelláció

²⁰⁵ ON: Boross Péter, belügyminiszter, 1992. szeptember 21. napirend előtt

irányvonalának meghatározására tett kísérletet a népi-nemzeti irányzat megerősítésével, 3. az ellenzékot támogató média ellenőrzése feletti hatalom megszerzését irányozta elő, ami mögött a média politikai beállítottságának gyökeres megváltoztatásának szándéka húzódott meg. A Tamás Gáspár Miklós²⁰⁶ által elindított parlamenti vita sokáig e harmadik dimenzióknak a bírálatában merül ki, az SZDSZ-hez később felsorakozott a Fidesz²⁰⁷ is, az MSZP azonban jó darabig az MDF belügyeként kezelte a kérdést²⁰⁸. Az MDF hivatalos álláspontja ekkor még az volt, hogy kiáll minden tagja mellett, s azzal érvelek, hogy a párt szabad és függetlenül gondolkodó, autonóm emberekből áll. A párton belüli növekvő feszültségeket pedig ekkor még palástolni igyekeztek. A párt jobbra tolódásának vádja azért is érte őket, mivel az eseményeket az ellenzékotól eltérően nem tekintették egyértelműen szélsőséges eseteknek, sőt egyes vezető politikusok is belekeveredtek olyan helyzetekbe a szélsőséges eszmékkel, történelmi személyekkel kapcsolatban, melyekben nem egyértelműsítették álláspontjukat. Ez történt Antall József miniszterelnökkel is, aki a Hadtörténelmi Múzeumban²⁰⁹ tartott előadásában méltatta Teleki Pált. Egy évvel később azonban a miniszterelnök már elhatárolta magát és az MDF-et Csurkától, s a nemzeti liberalizmus, a népi-nemzeti hagyományok, valamint az európai kereszténydemokrata szellemiség mellett foglalt állást²¹⁰. Kónya Imre, Szilasy György és Réti Miklós azonban továbbra is megvédték Csurkát a sajtó és a szólás szabadsága nevében. Az SZDSZ részéről ekkor újabb támadást²¹¹ indítottak a Csurkatanulmánnyal szemben, amit a „másság démonizálásával” vádoltak, hiszen olyan utalásokat találtak benne, amik az SZDSZ-t a zsidósággal azonosították. Csurkát pedig az új magyar élettér kialakításában játszott szerepéért veszélyes ideológiákhoz (fasizmus, nácizmus) való közelítéssel vádolták meg. Ekkora eszmélt az MSZP²¹² is, s felsorakozva a másik két baloldali ellenzék párthoz már ők is úgy értékelték a Tanulmányt, hogy az túlmutat egy párt belügyén, hiszen a szélsőséges ideológiák megjelenése egyértelművé vált.

5.4.3.4. Idegengyűlölet

1991-ben²¹³ egy MDF-es képviselő, Bogdán Emil nyilatkozata a Vasárnapi Újság című rádióműsorból a Parlament elé kerül. A nyilatkozat kimerítette a mindenféle kisebbség és másság ellen való uszítás fogalmát, de legfőképp az SZDSZ nyakába igyekezett varrni a

²⁰⁶ ON: Tamás Gáspár Miklós (SZDSZ), 1991. szeptember 10. interpelláció

²⁰⁷ ON: Kövér László (Fidesz), 1992. június 22. napirend előtt

²⁰⁸ ON: Gál Zoltán (MSZP), 1992. június 22. napirend előtt

²⁰⁹ ON: Antall József, miniszterelnök, 1992. február 3. napirend előtt

²¹⁰ ON: Antall József, miniszterelnök, 1992. június 22. napirend előtt

²¹¹ ON: Mészáros István (SZDSZ), 1992. szeptember 15. Emberi Jogi Egyezmény parlamenti megerősítése

²¹² ON: Suchman Tamás (MSZP), 1992. szeptember 22. napirend előtt

²¹³ ON: Kállay Kristóf (független), 1991. június 10. napirend előtt

kirekesztés jogi tiltásával járó negatív következményeket, azzal érvelve, hogy egy közösség életének szerves része, jó működésének feltétele bizonyos határok meghúzása a közösséget alkotók és azok között, akiket kizárnak belőle. Bogdán Emil ügye jól példázza a szólásszabadság szélsőséges értelmezését, hiszen egy konzervatív álláspont mögé bújva, a konkrét, egyedi emberekből való kiindulást élesen szembehelyezte a liberális párt által szerinte szélsőségesen értett általános és elvont eszmékhez való ragaszkodásával, a természetes közösséget az egyetemes emberiséggel. Mindezt szélsőséges, lealacsonyító, rasszista megfogalmazásba burkolta.

A későbbi években a magyar csoportkohézió szélsőséges értelmezése a Parlament falain kívül nagyobb támogatottságot talált. Számos kisebbségi csoport elleni fellépés történt Budapesten és a nagyobb városokban, valamint az etnikai ütközőzónákban [Kéri, 1992: 101.]. Szkinhed fiatalok zavarták meg a köztársasági elnököt, valamint cigányokat és színes bőrű külföldieket provokáltak.

5.4.3.4.1. Antiszemitizmus

Az antiszemitizmus jelensége a magyarságvédelem kísérőjelenségeként jelent meg a rendszerváltás után, kezdetben emlékművek²¹⁴, zsidó temetők²¹⁵, zsinagógák²¹⁶ meggyalázásával, melyek elítélő parlamenti visszhangja nem maradt el. Az esetek gyakorisága miatt azonban az ellenzék felelősségre vonta a Kormányt egyrészt a cselekvőképesség hiányával, másrészt a szélsőséges megnyilvánulásokkal való toleranciával vádolva meg őt. Később az idegengyűlölet egyre erőszakosabb esetekben nyilvánult meg, ami egy magát sajátos külső jegyekkel megkülönböztető csoporthoz kapcsolódott, a *skinhead*-ek (magyarul szkinhed vagy bőrfejű) csoportjához, akik a nevüket adó leborotvált fejjel, fekete bakancsban, bomberdzsekiben, baseball ütővel a kezükben, valamint Árpádsávós zászlóval jelentek meg az utcákon és a köztudatban. Hozzájuk kötődnek a színes bőrű külföldi egyetemistákkal²¹⁷, zsidó és cigány származásúakkal szembeni agresszív fellépések, melyek nem egyszer verekedésekbe, verésekbe torkollottak.

E csoport megítélését igyekezett árnyalni az őket védelmébe vevő Király B. Izabella, MDF-es képviselő, aki a csoport kialakulásának egyfajta szociológiai értelmezését adta, és

²¹⁴ ON: Király Béla (független), 1990. május 24. napirend előtt, beszámol Raoul Wallenberg emlékművének meggyalázásáról, Szentágothai János (MDF), 1991. november 5. napirend előtt, beszámol Frédéric Joliot-Curie szobrának ledöntéséről,

²¹⁵ ON: Raj Tamás (SZDSZ), 1990. június 12. interpelláció,

²¹⁶ ON: Csépe Béla (KDNP), 1992. december 21. napirend előtt beszámol a Dohány utcai zsinagóga elleni támadásról

²¹⁷ ON: Iványi Gábor (SZDSZ), 1992. január 20. napirend előtt

pozitív ideológiát fogalmazott meg számukra. Egy a szellemiségük és politikai meggyőződésük miatt államilag üldözött csoportról beszélt, akiket akadályoztak szóláshoz és gyülekezéshez való szabadságuk gyakorlásában, például a tatabányai Turul-szobor²¹⁸ avatása alkalmával is. Szellemiségük értelmezésében a „rég rendszer hazugságaiból” indult ki, ami egyrészt a „nevelés tekintetében volt hibás”, mert olyan társadalmat hozott létre, melyben a család mellett már a „torz ideológiát közvetítő média” nevelte a fiatalságot, másrészt pedig az iskolában „elferdítették” a történelmi tényeket. A régi rendszer tehát érvelése alapján „nem hagyta kibontakozni a magyar nemzeti szellemet”, az új pedig „erőszakosan el akart fojtani”, de ez a csoport mégis kiállt mellette. Érvényesülési lehetőségre vártak nemzeti önazonosság-tudatuk megéléséhez, vagyis nemzeti jellegű szocializációt vártak a társadalomtól.

„Számomra az apródok jelképpé váltak. A jó szándékú, a provokálható, a megfélemlíthető, a kirekeszthető magyar ifjúság jelképeivé... A hisztéria, a náciizálás, a fasisztázás, a bűnös általánosítás megtette a hatását. Ők lettek az október 23-ai nagy hazugság bűnbakjai”²¹⁹.

A szkinhed csoportok megjelenésének ideológiai, szociológiai értelmezése, útkereső fiatal gyerekeként való kezelésük a jobboldalon másnál is előfordult, például az 1992. október 23-i események utólagos értelmezése során Boross Péter belügyminiszter nevezte a rendbontókat „néhány gyereknek”. A Király B. Izabellára jellemző pozitív megítélésük azonban ennyiben ki is merült. Boross Péter a Döbrentei téren történt eseményeket viszont már egyértelműen elítélte, amikor is egy tizenhét éves lányt megkéseltek zsidó származása miatt. Mindketten egyetértettek²²⁰ azonban abban, hogy a baloldali sajtó torzítva jelenítette meg ezeket az eseményeket, felnagyítva a problémákat azzal, hogy összefüggéseket keresett és talált a szkinhed csoportok, a nyilas rehabilitáció, a neonáci szervezkedések²²¹, a futballhuliganizmus, az MDF népi-nemzeti köre és ezáltal a jobboldal egésze között.

Az MDF kenyértörésének középpontjában a nemzeti szellem értelmezése körül formálódó eltérő irányzatok közötti növekvő konfrontáció állt. Ennek egyik példája Király B. Izabella volt, akit 1993 nyarán kizártak a pártból túlzottan radikális nemzeti szellemisége

²¹⁸ ON: Király B. Izabella (MDF), 1992. december 1. napirend előtt

²¹⁹ ON: Király B. Izabella (MDF), 1993. február 1. napirend előtt

²²⁰ „Olyan idöket élünk, amikor én úgy érzem, hogy számtalanszor ki vagyunk téve bizonyos egyoldalúságnak a vádakat illetően, de tudnunk kell azt is, hogy ezek milyen múlthoz kötődnek, és azt is tudnunk kell, hogy amikor a szükség úgy hozza, amikor úgy érezzük, hogy muszáj, akkor hitvallásunknak hangot kell adni, hogy ebben az országban semmiféle faji, vallási természetű megkülönböztetésnek helye nincs, és a hatóságok ereje elegendő ahhoz, hogy megelőzze és elejét vegye, hogy olyan cselekmények vagy cselekménysorozatok bontakozzanak ki, amelyek egy-két nyugat-európai országban már rendkívül nagy károkat és tragédiákat okoztak.” ON: Boross Péter, belügyminiszter 1993. február 1. napirend előtt

²²¹ ON: Gadó György (SZDSZ), 1992. február 2. kérdés, györi neonáci szervezkedésről számol be

miatt²²², hiszen ő ekkor már nyíltan beszélt a magyarságvédelemről, a nemzettudat elfojtásáról, illetve a magyar fiatalság kinevelésének küldetéséről. A magyarságvédelem indokoltsága mellett érvelt még 1994-ben is, amikor az esetet, melynek során a híradások szerint Kecskeméten három cigány származású személy megölt egy bőrfejt, ebben ő a nemzettudat elfojtását látta, s a régi rendszerből átörökített gondolatrendőrséggel szemben saját küldetését a helyüket kereső, egyfajta másságot képviselő „nemzeti apródok” felkarolásában és védelmezésében találta meg²²³.

5.4.3.5. Identitás keresés

A pártok politikai identitáskeresésének egyik lényeges okát abban látom, hogy nem a klasszikus pártfejlődés révén jöttek létre, s nem rendelkeztek az ennek megfelelő társadalmi bázissal, ahogyan azt Körösényi is megállapítja. Az identitáskeresés is az ideológiai mezőben talált megfelelő táptalajra. Az MDF például a nemzeti egység megtestesítőjeként kezdte el megjeleníteni magát, azzal, hogy védelmet ígért a nemzet külső és belső ellenségei ellen egyaránt. Az MDF identitását és társadalmi bázisát úgy kívánta felépíteni, hogy még a választások során magát a nemzeti keresztény centrumnak nevezte. Ez a jobboldali populizmus a Parlamenten belül számos példában megnyilvánult. Az MDF vezérszónokai kezdetekben bátran éltek vele, a ciklus második felében azonban már mérsékeltebb hangot ütöttek meg [Körösényi, 1990: 76.].

Az identitáskeresés része a hivatástudat megjelenése, melyet sajátos aszinkronitás jellemez [Bihari, 1992]. A hivatástudat történelmileg a Trianon utáni időszakban jelenik meg a politikai gondolkodás területén, részben a határon túli magyarság sorsának felkarolására, részben pedig a közép-kelet európai térségben az ország számára egyfajta vezető szerep betöltésére irányul. Szabó Dezsőnél, Németh Lászlónál, Bajcsy-Zsilinszky-nél, Bethlen Istvánnál, találkozunk olyan elképzelésekkel ebből az időszakból, melyek a Kárpát-medence térségében élő népek egymásrataltságát biztonságpolitikai szempontból vizsgálva a térség államainak összefogását, közös védekezését sürgetik a német és az orosz hegemoniával szemben, s ebben az összefogásban Magyarországnak kitüntetett, vezető szerepet szánnak. Nem véletlen, hogy Zétényi Zsolt éppen a trianoni béke hetven éves évfordulóján, 1990. június 4-én fogalmazta meg a magyar politikusok feladatát a rendszerváltás után: kezdeményezőként lépjen fel a nemzetközi jogalkotásban.

²²² ON: Király B. Izabella (független), 1993. június 28. napirend előtt beszámol arról, hogy az MDF etikai bizottsága megfosztotta őt tagságától

²²³ ON: Király B. Izabella (független), 1994. február 8. interpelláció

„Egy sajátos Duna-völgyi hivatást kell vállalnia a magyarságnak a szónak a nemes értelmében, amely Duna-völgyi hivatás két elemből kell összetevődjön. Az egyik elem talán az, hogy a magyar nemzet a szabadság és a demokrácia zászlóvivője a Duna-völgyében – ezt, azt hiszem, büszkén mondhatjuk jelenleg.

A másik pedig az, hogy ez az államalkotó magyar nemzet itt, e csonka hazában azt a kötelességet hordozza a vállain, hogy meg kell védenie az egyetemes magyar nemzetet... Ha nem mutat erőt és érdeklődést saját elszakított részei iránt, akkor nem fogja megkapni a támogatást külföldről sem.”

Érvei a két világháború közötti nézet- és fogalomrendszerrel („államalkotó magyar nemzet”, „egyetemes magyar nemzet”) mosódtak össze. Bár megváltoztak mind a nemzetközi viszonyok, mind Magyarország nemzetközi helyzete és külpolitikai prioritásai, a felszólalás arról tanúsága szerint Magyarország a térségben különleges helyzetben van és küldetésének tekinti a térségben való vezető szerepének kiaknázását a magyarság, különös tekintettel a határon túli magyarság helyzetének javítása érdekében.

5.4.4. Polarizáló magyarázat

Végül a polarizáló magyarázat felhívja a közfigyelmet a társadalmi problémákra és állásfoglalásra késztet, vagyis polarizálja a társadalmi problémákra adott válaszokat. Jellemző rá a konspirációs hajlam és a konfrontációkeresés. A társadalom polarizálása már két szintéren zajlik, nemcsak a Parlamenti ülések közvetítésén keresztül, hanem közvetlenül az utcán is²²⁴. Egyrészt a baloldal által életre hívott Demokratikus Charta²²⁵ a Kormány pártállami időszakot idéző diktatórikus viselkedésére hívva fel a figyelmet vitte utcára a politikát. A jobboldal pedig, minthogy a sajtó területéről egyelőre kiszorult, 1992-től szervezett utcai politikai megnyilvánulásokat. „A politizálók között megjelent és stabilizálódott az a típus, aki újra meg újra szükségét érzi annak, hogy érvei (avagy azok helyett) nyomatékként a tömegeket is

²²⁴ „Hangos, nem ritkán erőszakos tiltakozó mozgalmak jelennek meg illetve válnak a magyar politika egyre hangsúlyosabb elemeivé. Az éhségstrájkokat, majd a népszavazás kiírásáért kampányokat folytató LAET, a köztársasági elnököt gyalázó és a cigányokat, színes bőrukeket provokáló skinheadek, az alternatív mozgalmak erőszakmentes tiltakozását szervező hálózatok, a minden demokratát a demokrácia védelmében az utcára szólító Charta tüntetései, a „Tégy a gyűlölet ellen!” kampánya, illetve a legnagyobb kormányzópárton belül politikai célkitűzéseinek érdekében az „utca hangját” megszervező politikai irányzatok és még sok más, talán kevésbé hangos és ismert, de mégis releváns társadalmi-politikai kezdeményezés a mobilizáció, a mozgósítás új és új aspektusait villantják fel, és a társadalmi mozgalmak új szektorának kialakulását, a tiltakozás kultúrájának új meg új szeletét jelentik Magyarországon ... Érdekes színpontot jelentenek a mozgalmi szervezetek palettáján a legnagyobb kormányzó párton, az MDF-en belül szerveződő különféle „mozgalmak”, amelyek tiltakozó akcióikat közvetlenül a kommunista és liberális ellenfelek vélt feltalálási helyei (pl. médiák), azonban többnyire közvetetten a saját pártjuk vezette kormány politikája ellen irányítják ... Az MDF-en belüli „mozgalmárok” hatalmpolitikai célkitűzéseiket a kormányzó párton belüli politikai irányzatként az eddig említett célkitűzések közül talán a legvilágosabban fogalmazták meg, és markáns arcúval rendelkező „ideológiákra” építenek, beleágyazva követeléseiket a magyar „népi” gondolat hagyományába” [Szabó, 1992].

²²⁵ „1991 őszen az ellenzék jelentős része úgy vélte, hogy újabb küzdelem kezdődött a diktatúra és a demokrácia között, hogy az Antall-konzolidáció egyben egy új egypárti diktatúra kezdete. Az ellenzék ezért a demokratikus jogok védelmezésére helyezte a hangsúlyt (ennek része a Demokratikus Charta)”. [Lengyel, 1991]

fölmutassa maga mögött, ezáltal demonstrálva, hogy politikai véleménye, alapállása, követelése mögött ott áll az egész nép” [Kéri, 1993]. 1992-ben mind a jobb-, mind a baloldal számos tömegtüntetést szervezett. Az állami ünnepeket kisajátítása volt még továbbá jellemző a radikális jobboldalra²²⁶. Végül mindenképpen meg kell említeni az 1992-es október 23-ai állami ünnepséget, melyen a köztársasági elnököt néhány szélsőjobb, szkinhed fiatal megakadályozott abban, hogy elmondja ünnepi beszédét a Kossuth-téren²²⁷. Ez az esemény a Parlamentben is nagy visszhangot keltett.

Másrészt a Parlamentből három olyan vitát szeretnék bemutatni, melyekben egyértelműen megjelennek a polarizáló magyarázat jegyei, Suchman Tamás és Schiffer János javaslatát arról, hogy az Országgyűlés határolódjon el az országban megjelent szélsőségektől, az Országgyűlés Politikai vitanapját és az Ukrán-magyar alapszerződés vitáját.

5.4.4.1. Egy elhatárolódó nyilatkozat

Az elszaporodó szélsőséges ideológiákat szimbolizáló jelképek egyre gyakoribb magyarországi megjelenése, a tömeges szélsőséges megnyilvánulások jogállamisággal való ellentétessége, valamint azok nem következetes állami kezelése miatt Suchman Tamás és Schiffer János MSZP-s képviselők 1992 őszén egy olyan országgyűlési nyilatkozatot²²⁸ fogalmaztak meg, mely egyértelmű állásfoglalásra készítette a parlamenti jobboldalt is, elhatárolódik az országban megjelent szélsőségektől. A javaslatot kisebb huzavona után napirendre tűzték „Rasszizmus, idegengyűlölet és antiszemitizmus elleni országgyűlési nyilatkozat” címmel. A nyilatkozat vitája erős politikai töltettel rendelkezett, hiszen ellenzéki javaslatra tárgyalták, a kormányoldalnak pedig folyamatosan magyarázkodnia kellett és elhatárolnia magát a szélsőséges megnyilvánulásoktól, éppen ezért a vitát a jobboldal radikálisabb beállítottságú képviselői a magyarságvédelem parlamenti megjelenítéséhez is felhasználták.

A vita ezért két párhuzamos vonalon futott, egyrészt az eredeti javaslatot is tárgyalták, de mellette megjelentek módosító javaslatok is, melyek a magyarság védelmére is ki tervezték terjeszteni a nyilatkozat érvényességét. Az első vonal érvényességével szinte mindenki

²²⁶ „1992-ben ugyanis az emberek nem általában, nem véletlenszerűen s korántsem spontán módon „lettek nagyobb pofájúak” köztérileg, hanem mindig akadt olyan hivatásos politikus, pártvezér, aki úgy gondolta, hogy leginkább elsősorban ő érzi át a nép bánatát, csalódását, és azonnal vállalkozott is e tömegérzelem nyilvános politikai képviselésére”. [Kéri, 1992]

²²⁷ Az esetről beszámol többek között Ágh Attila és Kukorelli István is az 1992-es év politikai eseményeit elemző Magyarország Politikai Évkönyvében.

²²⁸ ON: Suchman Tamás, Schiffer János (MSZP), 1992. szeptember 22. napirend előtt, november 9. napirend előtt, november 16. napirend előtt,

egyértett, az antiszemitizmus elleni összefogást támogatta Andrásfalvy Bertalan²²⁹ is, aki megemlékezett az emancipációs törvényről, mely Európában először Magyarországon került elfogadásra, s hangsúlyozta a magyar nép integráló és nem kirekesztő jellegét. De úgy vélték, hogy az ellenzék olyan szélsőséges ideológiákat emelt ki a nyilatkozatban, melyek elsősorban az ő érdekeinek felelnek meg, hiszen például antiszemitizmussal a kormányoldalt többen vádolták, így a nyilatkozatot úgy értelmezték, mintha azzal az ellenzék a kormányoldal orrára akart volna koppintani.

Suchman Tamás és Schiffer János eredetileg a második világháborúban vereséget szenvedett fasizmus újjáéledésére adott válaszként határozták meg a nyilatkozat szükségességét, melyhez politikai konszenzust vártak. A konszenzus helyett azonban az ellentétek kiéleződésének lehetünk tanúi. Mizsei Béla²³⁰ (KDNP) a kommunizmust állította szembe a fasizmussal, s meghirdette a szélsőjobboldali félelemmel szemben a szélsőbaloldali félelmet, a szélsőjobboldali jelképeket pedig egyfajta védekező mechanizmus eszközeiként értelmezte, melyek részei a szólásszabadságnak. Így, érvelt, ha megtiltják a fasiszta jelképek használatát, azzal a „magyar nép szájára tesznek lakatot”, s a „bíróságokon sem mernek majd igazságos ítéleteket hozni”. Fekete Gyula pedig úgy vélte, a rasszizmus, idegengyűlölet és antiszemitizmus mellett még a magyarságellenes és kereszténységellenes megnyilvánulásoktól is el kellene határolódnia a Parlamentnek, sőt később továbbgondolva ezt felvetette, hogy az Országgyűlésnek mindenfajta gyűlöletet el kellene ítélnie. Deme Zoltán a Magyarországon zajló keresztényüldözésről beszélt, véleményét egy olyan esetre alapozva, melynek során „megverték egy keresztény cigányt”.

A szélsőséges elemeket tartalmazó vita azonban nem vált parttalanná, mivel megjelentek konszenzusereső felszólalások is mindkét oldalról, Weszelovszky Zoltán, Kállay Kristóf (MDF), valamint Csépe Béla és Giczgy György (KDNP) a jobboldalon, míg Raj Tamás, Iványi Gábor (SZDSZ), Gál Zoltán (MSZP) és Fodor Gábor (Fidesz) a baloldalon mutattak kompromisszumkészséget a vita során. Végül 1993. április 20-án nagy többséggel elfogadták az eredeti nyilatkozatot.

5.4.4.2. Politikai vitanap

1991 őszén politikai vitanapot tartottak a Parlamentben a Kormány külpolitikájáról, melynek során hangsúlyos helyet kapott a Kormány és a parlamenti pártok határon túli

²²⁹ ON: Andrásfalvy Bertalan (MDF), 1992. december 22. napirend előtt

²³⁰ ON: Mizsei Béla (KDNP), 1993. március 1. A rasszizmus, az idegengyűlölet és az antiszemitizmus ellen szóló országgyűlési nyilatkozat általános vitája

magyarsághoz fűződő viszonya. A Kormány részéről egy olyan az európai változásokban játszott hangsúlyos szerep igénye fogalmazódott meg, melyet az 1956-os forradalomra, mint erkölcsi és politikai tőkére alapoztak, s nem az ország területi méretére vagy gazdasági súlyára²³¹. Az európai demokratizálódás és stabilitás megszilárdításában különleges szerepet igényeltek az ország számára. A nemzeti érdekek következetes képviselőjének keretében pedig új alapokra kívánták helyezni a szomszédos országokkal való viszonyt. A határon túli magyarság ügyének kezelése egy igen kényes területe volt igényűnek, hiszen a határon túli magyarság sorsának segítése deklarált célja volt a Kormánynak, ezért hogy ne menjen szembe az európai normákkal a magyar külpolitika és kialakuljon az szomszédos országokkal való óhajtott jó viszony, a Kormány általános elvként a nemzetközileg védhető, nemzetközi normák által szabályozott bilaterális és regionális szerződések, megállapodások megkötését irányozta elő. Célja ezzel pedig az volt, hogy a kisebbségi kérdés felkarolása ne vágjon át olyan határokat, amelyek a térség stabilitását és a környező országokkal való jószomszédi viszonyt veszélyeztetik, így vált a kisebbségi kérdés egyben nemzetbiztonsági kérdéssé. Csóti György úgy vélte, olyan külpolitikát kell kialakítani, amely „a 15 milliós magyarság érdekeit úgy fogja védeni, hogy közben más nemzetek érdekeit nem sérti²³²”. A vitanapon hangzott el az is, hogy a kisebbségi kérdés ne a határok kérdése legyen, mert akkor nem vezet eredményre. Ekkor jelent meg a határ fogalmának ártelmezése, annak szimbolikussá tétele, mely feltételének az európai integrációt látták. „Az egyetlen út, hogy a határokat vagy szimbolikussá tenni, vagy teljesen megszüntetni, és ez az út a közös Európába vezető út²³³”. A magyar kisebbség védelmének megoldását elsősorban szerződések útján képzelték el. Emellett azonban megjelentek olyan igények is az MDF néhány képviselője részéről, amelyek már nem teljesen fedték a kormány külpolitikáját. Csóti György például elvben olyan külpolitikát képzelt el, amely (a nemzetközi normák betartása mellett) lehetővé teszi a más országokban élő kisebbségek személyi, nyelvi, kulturális vagy akár területi autonómiájának elérését. Illetve Csóti úgy vélte, Magyarország viszonyát a szomszédos országokhoz alapvetően az határozza meg, hogy ezek az országok mi módon kezelik a magyarság kérdéseit, hiszen „azt soha nem téveszthetjük szem elől, hogy a magyar külpolitikának mindig 15 millió magyarban kell gondolkoznia²³⁴”. Oláh Sándor (FKgP) a szuverenitás kérdésében óvatosságra intett, kérdése, hogy vajon amikor a magyar kisebbség sorsával foglalkozunk, akkor kinek a szuverenitása sérülhet – a szomszédos országoké, vagy Magyarországé – megosztotta a parlamenti közvéleményt. A radikálisok egyaránt azon az

²³¹ ON: Jeszenszky Géza, külügyminiszter (MDF), 1991. október 15. vitanap a kormány külpolitikájáról

²³² ON: Csóti György (MDF), 1991. október 15. vitanap a kormány külpolitikájáról

²³³ ON: Csóti György (MDF), 1991. október 15. vitanap a kormány külpolitikájáról

²³⁴ ON: Csóti György (MDF), 1991. október 15. vitanap a kormány külpolitikájáról

állásponton voltak, hogy a magyar kisebbség szuverenitás kérdésében is a magyar nemzethez tartozik. Oláh Sándor is csatlakozott ahhoz az állásponthoz, hogy a szomszédos országok kisebbségpolitikáját elsősorban a saját kisebbségeink helyzetének rendezésével mint „példamutató” minta felmutatásával befolyásolhatjuk pozitív irányba a „viszonosság” és az arányosság elvén.

A baloldal véleménye is eltért a Kormányétól. Horn Gyula Trianon kapcsán a következőket mondta:

„Egyetértek azzal, hogy ez a két szerződés – Trianon – mélységesen igazságtalan! – olyannyira, hogy a háborús szerepvállalásunkért minket büntettek a legkeményebb módon az összes háborús szereplők közül. De vegyük tudomásul, hogy a trianoni békeszerződést nem valamelyik diktatúra, diktatórikus rendszer hozta, hanem a győztes hatalmak a nemzetek közösségének támogatásával! Ebből következik, hogy senki sem lesz partnerünk abban, hogy ha követeljük ennek a szerződésnek a revideálását. Ellenkezőleg: csak szembefordulunk a többi országgal, nem beszélve azokról a mérhetetlen feszültségekről, amelyeket ez okozna. Azt viszont szorgalmazhatjuk – Kormány és parlamenti szinten egyaránt – hogy mindkét szerződés – a trianoni és a párizsi is – az utódállamokra kemény kötelezettségeket rótt az ottani nemzetiségek jogainak biztosítása terén. Ezt igenis jogunkban áll szorgalmazni és számon kérni ezeken az államokon!” [ON: Horn Gyula (MSZP), 1991. október 15. vitanap a kormány külpolitikájáról]

A kisebbségpolitika területén pedig nem hittek a „viszonosság” elvében, sőt abban sem, hogy Magyarország bármilyen eszközzel is kényszeríthetné vagy kötelezhetné a szomszédos országok arra, hogy például területi autonómiát adjanak a magyar kisebbség számára. A Fidesz részéről is megjelent a szuverenitás kérdésének átértékelése, mégpedig az európai integráció fényében, másrészt figyelmeztettek arra, hogy a szomszédos országokat nem kizárólag annak fényében kell megítélni, hogyan bánnak a magyar kisebbséggel, „Sorsdöntő, hogyan tudunk együtt élni a szomszédos országokkal. Csak az a magyar külpolitika lehet sikeres, amely Közép-Európában stabilizáló, közvetítő s együttműködést kezdeményező szerepet vállal²³⁵”. Az erőszakmentesség vagy nemzeti felelősség egymást kizáró alternatívái mellett más utak keresésének igényét fogalmazták meg. Az SZDSZ pedig arra figyelmeztetett, hogy a magyar külpolitika kialakításában, amennyiben az a határon túli kisebbségekre is irányul, figyelembe kell venni az ott élők igényeit és lehetőségeit is²³⁶. A dilemmát Németh Zsolt felszólalása fogalmazta meg a legátfogóbban:

²³⁵ ON: Hegedűs István (Fidesz), 1991. október 15. vitanap a kormány külpolitikájáról

²³⁶ ON: Vásárhelyi Miklós (SZDSZ), 1991. október 15. vitanap a kormány külpolitikájáról

„A határokon túli magyarokkal kapcsolatban két szélsőséges álláspont van jelen megítélésünk szerint a mai magyar közéletben. Az egyik valóban mániásan Trianont emlegeti, burkoltan vagy kevésbé burkoltan irredenta, s akarva keresi a nemzeti kisebbségi konfliktusokat. A másik álláspont szerint azonban – nem kevésbé vétkeesen – a nemzeti integráció, illetve a nyugat jóindulata megéri, hogy a határokon túli magyarokat ne sokat emlegessük, s mondják ők, hogy egyébként is kinek az érdeke balkanizálódás, legjobb az egészből lehetőség szerint kimaradni. Az egyik fél sem tudja elfogadni, hogy az ország és a nemzet határai nem fedik egymást, s így az egyik minduntalan az országot akarja a nemzetre szabni, míg a másik a nemzetet belegyömöszölni az országba. Nem veszélytelen játék vagy mondhatnánk betegség ez.” [ON: Németh Zsolt (Fidesz), 1991. október 15. vitanap a kormány külpolitikájáról]

4.4.4.3. Az ukrán-magyar alapszerződés vitája

Az ukrán-magyar alapszerződés vitájában sorakozott fel és került éles összetűzésbe a határon túli magyarsággal kapcsolatban kialakult két irányzat, a radikális és a mérsékelt irányzat érvei, amely aztán többek között az MDF-en belüli kenyértöréshez, majd pedig a MIÉP megalakulásához vezetett. Bár a vita csak 1993 májusában robbant ki, az előszele már 1992 nyarán is éreztette hatását. Dénes János²³⁷ a magyar-lengyel baráti együttműködés kapcsán már felvetette az ukrán kérdést, Trianonnal kapcsolatba hozva, s azt javasolta, hogy a kárpátaljai rendezést hagyják nyitva, pontosan a határkérdés miatt. Ezt a megnyilvánulást Hegedűs István (Fidesz) mindjárt a negatív nemzetközi megítélésre hivatkozva ítélte el. Az év végén megszületett az ukrán nyelvtörvény²³⁸. Majd 1993 elején az ország biztonságpolitikai alapelveiről országgyűlési határozat született. Az ezt megelőző vitában²³⁹ már megjelentek a főbb ellentétek. A külügyminiszter az ország biztonságpolitikájának alapelvei közé sorolta a kisebbségvédelmet, mellyel mindenki egyetértett. Csak abban tértek el a vélemények, hogy ez tartalmát tekintve mit is jelentsen. A mérsékelt irányvonalat képviselő Csóti György úgy látta, a jószomszédi viszony feltétele a kisebbségi kérdés megnyugtató megoldása, ami nemcsak az országok közötti kölcsönös érdekek kiegyensúlyozásához, de az európai integráció támogatásához is szükséges, ennek szellemében elítélte a határmódosítás gondolatát. Szent-Iványi István is hangsúlyozta a konfliktus elkerülésének fontosságát a szomszédos országokkal, s veszélyes befolyásoló tényezőnek az országban megjelent szélsőséges megnyilvánulásokat tekintette, valamint a trianoni paradigma továbbélését a magyar közgondolkodásban, amit a közép-európai megbékélés gátjának nevezett. A trianoni

²³⁷ ON: Dénes János (független), 1992. június 2. magyar-lengyel baráti együttműködés vitája

²³⁸ ON: Kelemen András, 1992. december 29. napirend előtt: 1992. július 22-én elfogadták az ukrán kisebbségi törvényt

²³⁹ ON: A Magyar Köztársaság biztonságpolitikájának alapelveiről szóló országgyűlési határozati javaslat vitája, 1993. február 16., március 2., felszólaló képviselők: Jeszenszky Géza, Csóti György, Szent-Iványi István, Horn Gyula, Rockenbauer Zoltán, Karcsay Sándor, Dénes János, Gaál Antal, Rácskay Jenő, Tabajdi Csaba

paradigma Parlamentbe való begyűrésének példáját adja Dénes János, aki a biztonságpolitikai vitában ismételten a történelmi legitimitációba, valamint az ország sorstörténelmébe kapaszkodott bele. Végeredményben a vita pozitív végkicsengésű volt, a többség a biztonságpolitika legfontosabb kérdésévé emelte a határon túli magyar kisebbség kérdését és a következő irányelveket fogalmazta meg: nemzeti felelősség a határon túli magyarság iránt, illeszkedés a nemzetközileg érvényes normákhoz, pozitív, ország barát magatartás a szomszédos országokkal szemben, a trianoni paradigma felszámolása, a határváltoztatás lehetőségének kizárása.

Bár született egy többségi döntés, a határkérdés mégsem kerül le a napirendről. Áprilisban Réti Miklós²⁴⁰ tért vissza a népek önrendelkezésének „wilsoni” elveihez (melyek az első világháborút követően fogalmazódtak meg), melyek sérültek az új államok, Románia, Jugoszlávia, Csehszlovákia létrejötte során, a rendszerváltás környéki nemzetközi történések megítélésével a kérdés aktualitását hangsúlyozta. Álláspontja szerint a határon túli magyarság ügyét másként nem lehet rendezni, mivel a szomszédos országokban felerősödött nacionalizmus, nagyfokú magyarellenesség gátolta mind a határon túli magyarság helyzetének javulását, mind a Magyarországgal való jószomszédi viszony kialakulását. Az előzmények felvezetése után rátérek magának a vitának az elemzésére.

A Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jószomszedság és az együttműködés alapjairól szóló, Kijevben 1991. december 6-án aláírt szerződés megerősítéséről szóló országgyűlési határozati javaslat vitájában²⁴¹ a ciklus elején meghatározott elvnek megfelelően a két ország közötti jó viszony kialakításának alapját képező alapszerződés ratifikálása volt a tét. Az alapszerződés biztonsági garanciákat tartalmazott, egyfelől az ukrán állam magas szintű kisebbségi jogokat biztosított benne a magyar kisebbség számára, támogatta autonómia törekvéseiket, másfelől a magyar állam elismerte Ukrajna, újonnan létrejött állam szuverenitását és lemondott mindenféle területi követelésről Ukrajnával szemben. Bár magát a szerződést már aláírták és az Ukrán Parlament is ratifikálta, a Magyar Parlament elé nem megfelelő előkészítettséggel és mintegy másfél éves késéssel került, mégis éles vita bontakozott ki arról, hogy a Parlament elfogadja-e az alapszerződést. A törésvonal mondhatnánk, hogy a megszokott bal-jobb skálán húzódott meg, csakhogy nagyon jobbra

²⁴⁰ ON: Réti Miklós (MDF), 1993. április 5. napirend előtt

²⁴¹ ON: Ukrán-magyar alapszerződés vitája, 1993. május 4 – 11. Felszólaló képviselők: Jeszenszky Géza, Hegedűs István, G. Nagyné Maczó Ágnes, Katona Tamás, Szent-Iványi István, Zétényi Zolt, Csépe Béla, Zacsék Gyula, Németh Zsolt, Csapody Miklós, Torgyán József, Dénes János, Iván Géza, Miklós Árpád, Tabajdi Csaba, Grebovits Jenő, Kávássy Sándor, Annus József, Prepeliczay István, Vitányi Iván, Király Zoltán, Szűrös Mátyás, Fodor András Attila, Horn Gyula, Rott Nándor, Dragon Pál, Fekete Gyula, Szabó Lajos, Bethlen István, Darvas Iván, Lukács Tamás, Trits Tamás, Mizsei Béla, Böröcz István, Kőszeg Ferenc

tolódva, hiszen a jobboldalra a jobboldal radikális belső ellenzéke, míg a baloldalra a kormánytöbbség és az ellenzék került. Szürös Mátyás meg is jegyezte a vita során, hogy olyan érzése van, mintha ebben az országgyűlési vitában az ellenzék védené a Kormányt. Az így összeálló többség sem volt egységes, de több ponton egyetértettek abban, miért szükséges az alapszerződés ratifikálása:

- ❖ az alapszerződés olyan biztonsági garanciákat tartalmaz, melyek összhangban állnak az ország hivatalos külpolitikájával;
- ❖ az Ukrajnában élő magyar nemzeti kisebbség jogainak biztosítására kötelezi Ukrajnát egy átfogó kisebbségvédelmi törvény meghozásával;
- ❖ az alapszerződést támogatja a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége, hiszen illeszkedik a kárpátaljai magyarság érdekeihez;
- ❖ az alapszerződés összhangban van a Helsinkii Záróokmánnyal;
- ❖ az alapszerződés pozitív hatással lehet a többi szomszédos államban élő magyar kisebbség tárgyalási pozíciójára;
- ❖ Ukrajna már másfél évvel a vitát megelőzően ratifikálta az alapszerződést;

A Kormány részéről az alapszerződés kölcsönösségét (mindkét fél garanciákat vállal), másrészt precedens jellegét hangsúlyozták a kisebbségi garanciák miatt, melyek Európában egyedülálló módon jelentek meg egy kétoldalú szerződés formájában. Méltatták az ukrán fél kisebbségbarát hozzáállását (Katona Tamás, MDF). A határmódosítási igényről való lemondást azért tartották szükségesnek, mivel Ukrajna még nem volt szuverén állam a Helsinkii Záróokmány aláírásakor, az alapszerződés éppen ezért a Záróokmány szellemében íródott (Katona Tamás, MDF). A Kormány továbbá annak a szellemiségnek a keretében határozta el magát az alapszerződés megkötése mellett, – amely annak tudatában, hogy a kisebbségi kérdést határmódosításokkal nem lehet megváltoztatni (annyira kevert a népesség ezeken a területeken, hogy nem lehet igazságos határokat húzni) – hogy számukra a lehető legjobb feltételek mellett érvényesülő garanciákat igyekezett biztosítani (Csóti György, MDF). A Kormány elkötelezte magát továbbá az európaiság mellett, mely az integráció révén idővel eltünteti majd az országok között meghúzódó határokat (Csóti György, MDF, Lukács Tamás, KDNP).

Megjelent egy csúsztatás is a kormányoldali képviselők értelmezéseiben: úgy vélték, az alapszerződés nem jelent végleges joglemondást a határrevízióval kapcsolatban, ami nem illúzió, bár abban a helyzetben nem volt realitása (Csépe Béla, KDNP, Csapody Miklós, MDF). Végül az érzelmi töltetű érvelés sem maradt el, „nemzeti felelősségérzetről”,

„józságról”, „belátásról”, „önfegyelemről” beszéltek (Csapody Miklós, MDF, Bethlen István, MDF). A vita végén pedig a miniszterelnök, Antall József személyesen is vállalta a felelősséget az alapszerződésben foglaltakért.

Az ellenzék a szerződés bírálójaként is fellépve rámutatott a Kormány által előkészített, majd aláírt dokumentum hibáira. A Fideszt képviselő Hegedűs István „példamutatónak” nevezte az alapszerződést, de szükségességét mégis kétségbe vonta, hiszen Magyarországnak eleve nem is volt területi követelése Ukrajnával szemben, most mégis kétoldalú szerződésben kötelezte magát erre. Ezzel előnytelen helyzetbe hozta magát, hiszen nemzetközi szerződések amúgy is biztosították volna a kisebbségek helyzetét, ez az alapszerződés viszont felbátorította a szomszédos országok nacionalizmusát azzal, hogy lemondott a határon túli magyarság hatásos támogatásáról. Az ellenzék a Kormány legfőbb hibájának azt tartotta, hogy az alapszerződés nem megfelelő előkészítettsége és a Parlament kész helyzet elé állítása miatt robbant ki a vita, az aláírást nem előzte meg egyeztetés a hazai politikai erőkkel, vagy legalább az MDF-en belül, elmaradt az érdemi párbeszéd (Tabajdi Csaba, MSZP), ami aztán mind a határon túli magyarság helyzetére, mind az ország nemzetközi megítélésére nézve negatív hatással lett, jobb előkészítéssel ez elkerülhető lett volna. A Parlamentnek ezért kényszerhelyzetben kellett állást foglalnia. A másik szintén súlyos hibának annak az egy mondatnak a szerepeltetését tartották (Tabajdi Csaba, MSZP), amivel az alapszerződés ellenzői sem értettek egyet, nevezetesen azzal, hogy Magyarország lemond mindenféle területi igényéről Ukrajnával szemben.

E hibákon felülemelkedve, a reális helyzetet figyelembe véve azonban mind az SZDSZ, mind az MSZP, mind pedig a Fidesz támogatta a ratifikációt. Felszólalásaikban főként az alapszerződés ellenzőit támadták szélsőséges álláspontjuk miatt. Szent-Iványi István (SZDSZ) egyenesen illúzióknak nevezte a határmódosítás lehetőségének felvetését az ellenzők részéről, Horn Gyula (MSZP) pedig tőle megszokott módon a realitások figyelembe vételére figyelmeztetett, miszerint határrevízió egyedül akkor lehetséges, ha a másik fél is beleegyezik. A szélsőséges álláspontok hangoztatását „politikai kalandorságnak” ítélte Németh Zsolt (Fidesz), mivel a vita rossz fényt vetett a magyar-ukrán kapcsolatokra. Ezzel egyetértve Annus József (MSZP), aki szerint a vita következtében a nemzet érdekei és méltósága is sérült, javasolta, hogy a vitát zárt ülésen folytassák, de javaslatát nem szavazták meg. Összességében az alapszerződés ellenzőinek abszurd, érzelmi töltetű nemzetféltését a biztonságpolitikai felelősségérzet hiányában vélték felfedezni. Végül az alapszerződés pozitív eredményeire is felhívták a figyelmet. Szent-Iványi István (SZDSZ) rámutatott, annak is örülnünk kell, hogy Ukrajna a többi szomszédos országgal ellentétben legalább szerződést

kötött Magyarországgal. Az alapszerződésben foglalt kisebbségügyi garanciákat Horn Gyula (MSZP) Európában egyedülállónak és „precedensértékűnek” nevezte, hiszen az alapszerződés alapján a magyar fél igényelheti majd a többi országtól a kisebbségi jogok biztosítását. „Hat párti konszenzust” sürgetett Németh Zsolt (Fidesz) mind a kisebbségi, mind a határkérdésben. Vitányi Iván (SZDSZ) és Darvas Iván (SZDSZ) pedig egy európai rendről, a határok nélküli Európa eszméjéről beszéltek, ami egészen új dimenzióba helyezi majd a kisebbségek helyzetét. Végül a vita során többször hivatkozott kárpátaljai magyarság állásfoglalásával kapcsolatban Kőszeg Ferenc Fodó Sándornak egy hetilapban megjelent nyilatkozatával támasztotta alá, hogy a kárpátaljai magyarság is a szerződés mellett van (mivel nincs nagyon más lehetőségük).

A vita során mégis az alapszerződés ellenzőinek érvei domináltak. Jellemző volt rájuk, hogy egyrészt uralták és behatárolták a vita területét, általában véve reakcióra, védekezésre vagy támadásra sarkallták a többséget, de a vitát gerjesztő, alakító részkérdések náluk fogalmazódtak meg, tőlük indultak ki. Másrészt felszólalásaikban nem kizárólag részletkérdések megvilágítására törekedtek, akár a teljesség igényével is fellépve, mint ahogy Szűrös Mátyás a többség oldaláról, aki öt foglalta össze a vita főbb kérdéseit, hanem egy egységes ideológiai álláspontot jelenítettek meg. Ezt az ideológiai álláspontot az ellenző képviselők eltérő személyes megközelítésekben, de mégis egymáshoz mérten nagyon hasonló módon fogalmazták meg. Továbbá mindegyikükre jellemző volt a holisztikus-jelleg, vagyis az értelmezett világ minden egyes részletének egybefüggőként való elgondolása, így az alapszerződést elsősorban világértelmezésük szerint ítélték meg, társadalom-, de legfőképp nemzetfelfogásukhoz mérten, s nem helyeztek akkora súlyt a realitásokra, a körülmények bonyolultságára, mint a többség érvelései. Ebből következően egyszerűbbnek látták a probléma megoldását is. Ez a holisztikus megközelítés az ellenzők csoportjához tartozó G. Nagyné Maczó Ágnesre volt leginkább jellemző, aki egyenesen összeesküvést sejtetett a Kormány és az ellenzék között, ezért arra szólította fel a köztársasági elnököt, a miniszterelnököt és a külügyminisztert, hogy a Parlament előtt mondják el, mi kényszerítette őket arra, hogy az alapszerződésbe bevegyék a területi sérthetlenséget. Javaslatát azonban leszavazta a Parlament.

Az ellenzők általában véve a trianoni és párizsi békeszerződésekből, illetve azok igazságtalanságából indultak ki. A határmódosítás kérdése azért jelent meg náluk, mert továbbra sem tudtak kilépni abból az értelmezési keretből, hogy a határrevízió a történelmi határok igazságos visszarendezését jelenti. Király B. Izabella felszólalásában hangsúlyozta, hogy a Kárpát-medence egy országnak született, amit később mesterségesen daraboltak szét, a

részei pedig külön-külön életképtelenek, ezért a Kárpát-medence békés újraegyesítését javasolta etnikai összetételre való tekintet nélkül. Az alapszerződésben megfogalmazott kitévelt pedig, hogy Magyarország lemond minden területi követeléséről Ukrajnával szemben, a hetvenéves trianoni fogság szentesítésének fogták fel (G. Nagyné Maczó Ágnes, FkgP). Véglegesen nem voltak hajlandóak lemondani a határmódosítás lehetőségéről, az alapszerződés viszont pontosan a határváltoztatás jogáról mondatta le őket, ezért visszautasították aláírását. Már csak azért is, mert az alapszerződés következménye „politikai horror” lenne a határon túli magyarságra nézve. Hangsúlyozták, hogy a Kormány egyszer már elkötelezte magát a határon túli magyarságért való felelősségvállalás mellett, amit jelképez Antall József mondata, hogy „tizenötmillió magyar miniszterelnökének vallotta magát”, éppen ezért hazaáruló döntésnek tekintették a határon túli magyarság sorsára hagyását (G. Nagyné Maczó Ágnes, FKgP, Zacsek Gyula, Piac Párt).

A vita során sűrűn hivatkozott másik nemzetközi egyezmény a Helsinki Záróokmány 1975-ből, mely az összes aláíró országot kötelezte arra, hogy önkényesen, erőszakosan nem, legfeljebb tárgyalások útján módosítják az államhatárokat. Magyarország aláírta ezt az egyezményt, Ukrajna azonban nem, mivel ekkor még nem létezett. A Helsinki Záróokmánnyal kapcsolatban két kérdést fogalmaztak meg, egyrészt azt feltételezték, hogy az alapszerződés sérti a Záróokmányban foglaltakat, hiszen az tárgyalásos úton engedélyezi a határmódosítást, de másrészt, ha elfogadjuk, hogy az ukrán-magyar alapszerződés illeszkedik a Helsinki Záróokmányhoz, akkor felesleges is az a bizonyos joglemondást tartalmazó mondat, hiszen létrejötte után Ukrajna is aláírta a Záróokmányt. Az ellenzők többsége abba az elvi lehetőségbe kapaszkodott bele, hogy a Záróokmány nem zárja ki a tárgyalásos úton való határmódosítást, s nemzetközi példák sorát hozták annak alátámasztására, hogy a jövőben Magyarország számára se legyen kizárt: Trieszt, Locarnoi béke, Elzász-Lotharingia (Zacsek Gyula, Piac Párt), Kuril-szigetek, Izrael létrejötte, magyar revíziós politika (Király B. Izabella, független). Zacsek Gyula bízott abban, hogy az ukránok belemennek majd ennek az egy mondatnak a kivételébe, Dragon Pál (kisgazda) pedig úgy vélte, az ukránok nem kérhetnek tőlük olyat, amit a „magyar nép nem tud elfogadni”. Iván Géza azonban már határozott követeléseket fogalmazott meg: Ukrajna adja vissza Beregszászt, több más magyar város kapjon autonómiát, a többi terület pedig dönthessen népszavazás útján területi hovatartozásukról. Fodor András Attila (MDF) egy ennél visszafogottabb elképzelést vázolt fel: a megoldást abban látta, hogy a magyar és ukrán állam úgy értelmezzék a szerződést, hogy az ne jelentse a Helsinki záróokmányban biztosított jogokról való lemondást,

érvelésében hivatkozott a magyar-oroszl alapszerződés levélváltás mellékletére, amely hasonló értelmezést tartalmaz.

Egy másik megközelítésük az alapszerződésben foglalt kisebbségvédelmi garanciákból indult ki. Torgyán József feltette a kérdést, hogy vajon valóban szükséges-e az alapszerződés? Kérdésének jogosságát az ukrán állam létrejöttének körülményeihez kapcsolta. 1991. december 1-én sor került egy népszavazásra Ukrajnában, amikor is a kárpátaljai magyarok megszavazták maguknak az autonómiát, ehhez képest a két állam által megkötött alapszerződésben már csak kulturális autonómia szerepelt. A politikai körülmények nem kedveztek a Kárpátaljai magyarságnak, mivel Kravcsuk ukrán elnök megígérte nekik a területi autonómiát, de az a kijevi autonóm törekvések miatt háttérbe szorult és mindeközben nem is valósult meg ez az ígélet. Torgyán ezért azt javasolta, hogy várják meg, amíg a kárpátaljai magyarok megkapják a területi autonómiát, utána aláírhatják a szerződést. Ezt a javaslatot a Parlament elutasítja 168/37/24 arányban. Az ellenzők nemcsak azt kifogásolták, hogy a kisebbségi garanciák között nem szerepel a területi autonómia biztosítása, de egyébként is gyenge érdekérvényesítő erejűnek ítélték őket az Ukrajnában is egyre erősödő nacionalizmussal szemben, amin szerintük az ukrán kisebbségi törvény sem javított (Zétényi Zsolt, MDF), ezért úgy vélték, nincs „kölcsonosság” a magyar fél általi joglemondás és a kisebbségi garanciák között (Miklós Árpád, MDF).

A harmadik ellenzők által leginkább vitatott mozzanat az alapszerződés körül létrejöttének körülménye. A Parlament ellenzékével egyetértettek abban, hogy a Kormány hibákat vétett a szerződés előkészítése során. S egy már aláírt, sőt az ukrán fél által is ratifikált szerződést vittek a Parlament elé. Ez a helyzet az alapszerződés elfogadásába mintegy belekényszerítette a Parlamentet, hiszen, ha nem támogatják, azzal a kárpátaljaiak sorsának rosszabbra fordulásához járulhatnak hozzá (G. Nagyné Maczó Ágnes, FKGP). Zétényi Zsolt e kényszerű helyzettől való megmenekülés érdekében módosító javaslattal állt elő: új tárgyalást javasolt az ukránokkal, e kétoldalú szerződésről pedig, mintegy lelki megnyugtatóként elmondta, akkor lépne csak életbe, ha már mindkét fél ratifikálta, nem pedig amikor aláírták. Azt, hogy egy nemleges ratifikáció nem barátságtalan magatartás, néhány példával támasztotta alá, a Versailles-i szerződést például az Amerikai Egyesült Államok nem ratifikálta, a török békeszerződést (a sèvres-i szerződést) pedig a török állam nem ratifikálta. A Kormány előkészítő munkájának további hibáját abban látták, hogy nem a valóságnak megfelelően hivatkozott a kárpátaljai magyarság álláspontjára az alapszerződést illetően, s számos példát hoztak fel az azt ellenző megítélések közül. Fodor András Attila (MDF) pedig a ratifikálás előtörténetéhez fűzött hozzá egy lényeges mozzanatot: a Parlament

Külgügyi Bizottsága 1992. június 3-án egyhangúlag visszaadta a Kormánynak ezt a szerződési javaslatot pontosan azért, hogy a joglemondás ne teremthessen „precedenst”, s majdan a román fél egy hasonló szerződés fogalmazásakor ne hivatkozhatson rá.

Az alapszerződés ellenzőinek érveléseikben nagy szerepet kaptak az érzelmekre ható, hangulatkeltő elemek, melyek szolidaritásra hívták a magyar közvéleményt (Zacsek Gyula, Piac Párt), az általuk megjelenített különvélemény társadalmi támogatottságára hivatkoztak (Király B. Izabella²⁴² hivatkozott a Magyar Egyeztető Testület demonstrációjára, mely az alapszerződés aláírása ellen tüntetett, míg Fekete Gyula (MDF) a Magyarok Világszövetségének állásfoglalására hivatkozott, amely az egy mondat kivétele mellett döntött egyhangúlag), bírálták a Kormányt „jogi dilettantizmusa” miatt, amiért előzetesen nem egyeztetett a magyar közélettel (Torgyán József, FKgP), azzal vádolják, hogy folytatja a Kádár-korszakbeli nemzetiségi politikát (Zacsek Gyula, Piac Párt), melynek képviselői, mint Tabajdi Csaba ott ülnek a Parlamentben, pedig nem is tartoznak bele a magyarság csoportjába (Prepeliczay István, FKgP), valamint azért, mert lepaktált az ellenzékkel, és kiegyezett a „liberális diktatúrával” (G. Nagyné Maczó Ágnes, FKgP). Végül Magyarország jövőjét, a magyar nemzet fennmaradását, a térség igazságát tették kétségessé az alapszerződés elfogadásával. Mindezért a Kormányt tették felelőssé, melynek egyben lemondását is követelték. Valamint felszólították a Parlamentet, hogy az kezdeményezzen büntetőeljárást Aczél Endre ellen, aki a Népszabadságban „buta irredentáknak” nevezte az alapszerződés ellenzőit (Torgyán József, FKgP), hiszen az a fajta magatartásmód az, amely sérti a Parlament méltóságát, ha néhány képviselőt igaztalanul irredentizmussal vádolnak (Dragon Pál, FKgP), s ezzel el akarják lehetetleníteni, hallgattatni őket, pedig a másként gondolkodásnak is meg kell jelennie egy demokráciában (G. Nagyné Maczó Ágnes, FKgP).

Álláspontjukat Zacsek Gyula egyik idézete fogalmazza meg a legtalálóbban:

„Végezetül Mihai Eminescunak, a legnagyobb román költőnek Csernovitzban a múlt század végén elhangzott egy mondatát idézném: "Sok semmirekellő ember van ebben az országban, Romániában, de nincs köztük egyetlen olyan gazember sem, akinek volna bátorsága aláírni egy olyan egyezményt, amelyben lemond ősei földjének egy részéről". [ON: Zacsek Gyula (Piac Párt), 1993. május 11. magyar-ukrán alapszerződés vitája]

A szerződés ellenzőinek megítélése nem volt egyhangú a többség részéről. A parlamenti ellenzék egyértelműen károsnak nevezte a vita kapcsán elhangzott felszólalásokat az ellenzők szájából, mivel úgy gondolták, azok az ország negatív megítéléséhez vezettek a

²⁴² ON: Király B. Izabella (független), 1993. május 10. napirend előtt

nemzetközi közvélemény szemében és Ukrajna tekintetében. A kormányoldalon azonban megjelentek szolidaritást vállaló hangok is. Csépe Béla például úgy értelmezte G. Nagyné Maczó Ágnes súlyos szavait, hogy hazafias megrendültségből torz következtetéseket vont le. Kijelentette továbbá, hogy ha ez a ratifikáció véglegesíti a határrevízióról való lemondást, akkor ő sem szavazza meg. Csapody Miklós pedig olyan javaslatot nyújtott be, amelynek célja az ellenzők aggályainak eloszlatása volt. Az alapszerződésről nem gondolta, hogy joglemondást tartalmazna, mégis csatolt volna egy záradékot a szerződéshez, ami értelmezi az abban foglaltakat. Végül Böröcz István, az FKgP-től elhatárolódott kisgazdák vezetője egyrészt arra hívta fel a figyelmet, hogy a kormány által hangoztatott „hat párti konszenzusnak” nincs realitása, hiszen az általános vitában nem szólalt fel a 36-os kisgazda frakció, a sajtó pedig úgy állította be őket, mint akik megvonták a bizalmat a kormány-előterjesztéstől, ez azonban nem volt igaz, mert többen támogatták a szerződést közülük, de lelkiismereti szabadságot kapott minden képviselőjük a szavazásnál. A részletes vita lezárása után még Torgyán kijelentette, hogy a Kormány félrevezette a Parlamentet, de közben kikapcsolták a mikrofonját.

5.4.4.4. Konspirációs hajlam

A konspiráció, a titkos háttéralkuk, összeesküvések megjelenése a Parlamentben tulajdonképpen három képviselő nevéhez köthető. Mindhárman az MDF soraiban szereztek parlamenti mandátumot, de aztán Csurka István az általa létrehozott MIÉP-be, G. Nagyné Maczó Ágnes a Torgyán József által fémjelzett Kisgazdapártba lépett át, Király B. Izabella pedig 1993-tól független képviselőként politizált. Mindhármukra jellemző, hogy a ciklus folyamán szembekerültek az MDF vezetésével, s az általuk javasolt utak, megoldási lehetőségek elutasítása mögött egy a háttérben meghúzódó konspirációt véltek felfedezni. A konspiráció feltételezésére való hajlam az ideológia Geertz által megfogalmazott négy jellemzőjéből kiindulva magyarázható: bizalmatlan a kormányzattal szemben, a politikai igazság teljes és kizárólagos birtokosának hiszi magát, mindezt a társadalmi és kulturális élet egészére vetíti ki, s végül feltétlenül hisz egy olyan jövőben, melyben az általa vizionált alternatíva győzedelmeskedik.

G. Nagyné Maczó Ágnes a Kormánnyal szembeszállva több esetben is annak a véleménynek adott hangot, miszerint a Kormány lepaktált az SZDSZ-szel, a szövetkezés célja pedig az volt, hogy a többségi népi politikát kiszorítsák az MDF-ből²⁴³. A szövetség

²⁴³ ON: G. Nagyné Maczó Ágnes (független), 1991. május 13. napirend előtt, valamint szeptember 30. napirend előtt, 1993. december 7. interpelláció

leplezésére hozta létre az SZDSZ a Demokratikus Chartát, ám a két nagy párt háttérbeli közösködése válságba sodorta a demokráciát. A háttéralku, a „paktum” lényege az volt, hogy az új politikai hatalom egyesítse magában a régi rendszerből áthozott politikai elitet az újjal, ezzel azonban a társadalmat, a nemzetet – a politikai hatalom fő letéteményesét kirekesztették a valódi politizálásból. A paktum létezését látta bizonyítottnak az Ukrán-magyar alapszerződés parlamenti ratifikációjában, melyet egyszerűen „hazaárulásnak” minősített. Király B. Izabella és Csurka István pedig többször sérelmezték, hogy a baloldal igaztalanul antiszemitának állította be a határozott magyarságtudattal rendelkezőket. Király B. Izabella²⁴⁴ szerint a Suchman-Schiffer-féle elhatárolódó nyilatkozat is része volt a balliberális sajtó ellenkampányának, melyet éppen az általa is felkarolt nemzeti érzelmű fiatalok érvényesülése ellen indított el. Ez azonban csak a sajtó által gerjesztett hangulatkeltés volt, mely a nemzettudat elfojtására irányult. Végül Csurka István²⁴⁵ 1994-ben egy az Amerikai Egyesült Államok Kongresszusának készített jelentésre alapozta a sajtó hamisításait, melyek célja a Kormány és a jobboldal fajvédő hajlandóságának igazolása volt.

5.4.4.5. Konfrontáció vagy megegyezés keresés?

A *Nemzetiségi Diskurzus* az ideológiai behatárolások és a sajátos, pártokra jellemző, a pártokat egymástól megkülönböztető identitások megfogalmazása miatt nagy jelentőséget kapott, ezért többen, pártjuk arculatának megformálása és más pártoktól való éles elkülönülésének hangsúlyozására is felhasználták. A kisgazdáknál például a nemzeti tematika egy radikális, konfrontatív retorikával párosult. A Kisebbségi törvény vitáját nagymértékben áthatja ez az irányultság, jól mutatja ezt, hogy mely pontokon jött létre konszenzus, névleges konszenzus, s melyeken vitték kenyértörésre a dolgot a képviselők.

5.4.4.5.1. A Kisebbségi törvény

A kisebbségi törvény szükségességének gondolata igen hamar megjelent az új, demokratikus berendezkedésű Parlamentben, de már megjelenése legelején is rányomta bélyegét az, hogy alárendelődött a határon túli kisebbség kérdésének. Szükségességét azért fogalmazták meg igen korán, hogy megfelelő erkölcsi alapot nyújthasson Magyarország számára, hogy a szomszédos országok is valami hasonló módon bánjanak a határon túli magyarsággal. Többek között Seszták László²⁴⁶ kereszténydemokrata képviselő is

²⁴⁴ ON: Király B. Izabella (független), 1993. június 28. napirend előtt

²⁴⁵ ON: Csurka István (MIÉP), 1994. február 7. napirend előtt

²⁴⁶ ON: Seszták László (KDNP), 1990. június

hangsúlyozta, hogy a „nemzetiségi kérdés” megoldása nemcsak belpolitikai kérdés, mivel kihatással van a környező országokra is. Ezért ennek figyelembe vételét hangsúlyozta a törvény megalkotásakor. Úgy vélte, a törvényt úgy kell megalkotni, hogy az „példamutató” legyen, ami öregbíti Magyarország presztízsét a térségben. Dénes János²⁴⁷ független képviselő pedig a Kisebbségi törvény kapcsán a magyarságvédelemre hívta fel a figyelmet, hogy nem szabad megfélemlkezni szociális és más egyéb szempontokból arról, hogy a magyarságnak egy helyben kell maradnia Trianon után. A hazai kisebbségekkel kapcsolatos törvényhozás azonban mégsem teljesen ennek szellemében zajlott²⁴⁸.

A törvény megszületésére három évet kell várni. Az első ütemezés szerint már 1990 végére tervezték elfogadását, előkészítésével először Kiss Gyula tárcanélküli minisztert bízták meg²⁴⁹, akivel kapcsolatban már az első lépéseknél konfliktushelyzet alakult ki, hiszen miniszteri meghallgatására nem az ellenzéki elnöklétű Emberi Jogi Bizottságban került sor, hanem egy kormánytöbbségű Bizottságban. Szeptemberben létrehozzák a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalt, amelynek feladata a kisebbségi politikai alapelvek megfogalmazása lett. A művelődési és oktatási minisztériumokban is létrejött egy-egy kisebbségi főosztály. Megkezdődött a Kisebbségi törvény szakmai előkészítése minisztériumi és külső szakértői egyeztetések, a közvélemény és a kisebbségi szervezetek bevonásával. Törvénytervezet azonban sokáig nem született, és bár a Kisebbségi törvény kiemelt kül- és belpolitikai jelentőségét sűrűn hangoztatták, sokáig nem került napirendre. A csúszást a Kormány által betervezett túl sok törvénnyel magyarázták, a Kisebbségi törvény előterjesztését 1991 áprilisára tették át. 1991-ben megszületett egy törvénytervezet, melyet a Kormány az időközben megszerveződött Kisebbségi Kerekasztallal együtt fogalmazott meg. Aztán 1992 tavaszán a Parlament kérdések órájában Horváth Aladár²⁵⁰ arról számolt be, hogy a Kormány márciusban visszavont, valószínűleg a kisebbségek tiltakozása miatt egy másik törvénytervezetet, amelyet egy hónappal korábban fogadott el. A Kisebbségi törvény elhúzódása miatt nemcsak a hazai kisebbségek sorsát szem előtt tartó képviselők (pl. Tabajdi Csaba, Horváth Aladár) zúgolódtak, hanem az elsősorban a határon túli magyarság sorsát rendezni kívánó, egyre inkább jobbra tolódó képviselők is mint Dénes János. Az 1992-es Kormánybeszámoló²⁵¹ kapcsán például hangsúlyosan határon túli kontextusban vetették fel a képviselők, hogy miért késlekedik a Kisebbségi törvény. A tárcanélküli miniszterséget

²⁴⁷ Országgyűlési Napló, Dénes János (MDF), 1990. június

²⁴⁸ Országgyűlési Napló, Szabó Erika (SZDSZ), 1990. július 9. alkotmánymódosító vita

²⁴⁹ ON: Tabajdi Csaba (MSZP), 1990. november 20. interpelláció

²⁵⁰ ON: Horváth Aladár (SZDSZ), 1992. március 31. kérdés

²⁵¹ ON: Kormánybeszámoló vitája, 1992. szeptember 16. Fodor Gábor, Dragon Pál, Horn Gyula, Kocsenda Antal, Antall József, Nagy Ferenc József felszólalásai

időközben átvett Nagy Ferenc József nyitotta meg a Kisebbségi törvény általános vitáját²⁵² 1992 őszén. Körvonalazódtak a főbb irányelvek a törvény kapcsán. Először is a konkrét vitában már a belpolitikai szempont lett elsődleges, itt elsősorban mint a demokrácia fokmérője, a pártok hatalmi túlsúlyának kiegyenlítője, a társadalmi-etnikai feszültségek megoldója és a kisebbségvédelem mint emberi jog jelent meg. Hátrébb szorult, de még mindig nagy jelentőséget kapott a külpolitikai szempont is, amin már megosztozott egymással a határon túli magyarság ügye a nemzetközi megítéléssel, s amit már nem elsődlegesen a határon túli magyarság ügyével hoztak kapcsolatba, hanem az európai integráció lehetőségével és a biztonságpolitika szempontjával is. Harmadszor pedig megjelent egy új szempont is, a pártok általános konszenzusának és egy szélesebb társadalmi „konszenzusnak” az igénye, mivel kétharmados törvényről volt szó. A „példamutatás” igénye tehát már többrétegű alapokon nyugodott. A kispártos Kovács László részéről megjelent ezen túlmenően a „reciprocitás” elve, ami azt mondja ki, hogy olyan legyen a Kisebbségi törvény, amilyen jogokat elvárunk a szomszédos államoktól, valamint a határváltoztatás magyar vonatkozású lehetősége is benne van. A „példamutatás” és „precedensértékűség” hangoztatása a kormánytöbbségre és az ellenzékre jellemző, míg a „reciprocitás” elvét egyedül a jobboldal szélére sodródott MDF-es, kispártos és független képviselők vallották.

„Nem feledkezhetünk el arról a tényről sem, hogy a szomszédos országokban jelentős számban élnek magyar testvéreink, és a törvényben foglalt jogokat elvárjuk, hogy szomszédaink is megadják számukra, mert csak így képzelhető el a térség népeinek békés együttélése, őszinte együttműködése; ahogy Kossuth fogalmazta, a Duna menti népek, a Duna-medence népeinek boldog, mosolygó jövője.” [ON: Réti Miklós (MIÉP), 1993. június 28. kisebbségi törvény vitája]

Kevesen voltak, mégis politikai viták alakultak ki ebből a nézetkülönbségből, közreműködtek az országban kialakuló idegenellenes hangulat felerősödésében.

A Kisebbségi törvény megalkotását övező hangulatot többször a patetikus hangvétel, az emelkedettség hatotta át, számtalan történelmi utalás történt a vita folyamán. Elsősorban a reformkori és a kiegyezést követő időszak nagy politikusai felemlegetése, a tőlük vett idézetek, valamint az 1849-es és 1868-as Nemzetiségi törvényekre való hivatkozások tarkították a felszólalásokat, de megjelentek a Trianon utáni időszak gondolkodói és a határon túli magyarság kérdése is. 1993 márciusára a Kisebbségi törvény általános vitája²⁵³

²⁵² ON: Nagy Ferenc József (FKgP), 1992. szeptember 29. kisebbségi törvény általános vitája

²⁵³ ON: A kisebbségi törvény általános vitája, 1993. március 9. felszólaló képviselők: Kávássy Sándor, Sipos Imre, Péli Tamás, Vona Ferenc, Wekler Ferenc, Varga János, Dénes János, Papp Sándor, Horváth Aladár

gyakorlatilag két területre szorítkozott, az ellenzék a törvénytervezetet bírálta nagy részletességgel, míg a jobboldal a kisebbségi kérdésben felszólalók végül mindig a határon túli magyarság kérdésénél kötöttek ki. Felerősödött a Kisebbségi törvény biztonságpolitikai jelentősége, illetve a „konszenzusra” törekvés gondolata egyre inkább kiüresedett, s inkább fegyverként használta fel egymással szemben a kormányoldal és az ellenzék, számos példát hozva fel arra, hogy melyik mi módon sértette e törékeny „konszenzus” létrejöttét. Végül a belpolitikai szempont kapcsán a cigányság ügye kapott nagyobb hangsúlyt az időközben a társadalomban is jelentkező társadalmi-etnikai feszültségek következtében, valamint a Kisebbségi törvény jellegének meghatározása okán, ahol két irányzat került összeütközésbe, méghozzá az SZDSZ sorain belül. Wekler Ferenc úgy vélte, a Kisebbségi törvény feladata a „nemzetiségek” identitás megőrzésének biztosítása, s ezért az oktatásra helyezte a hangsúlyt, míg Horváth Aladár a törvénytől elsősorban a cigányság szociális helyzetének javítását várta. A szélsőséges hangok ezt a kérdést sem kerülték el. Dénes János például elmondta, ha túl jó a cigánypolitika, a térségből hozzánk özönlenek majd, ami árthat a „nemzetiségi” aránynak.

Nyár elején folytatódott a törvény részletes vitája²⁵⁴, melynek során a képviselők többsége még mindig nem tudott túljutni az általános elvek hangoztatásán: a törvény „példamutató”, „precedens értékű”, elsősorban biztonságpolitikai kérdéstről van szó, fontos a nemzetközi közvélemény megítélése, „hat párti konszenzusra” van szükség, be kell vonni a kisebbségi szervezeteket, s továbbra is vitáztak a „reciprocitás elvéről”. Végül 1993. július 7-én került sor a Kisebbségi törvény határozathozatalára, amikor nagy többséggel megszavazták.

5.4.5. Következtetések

Az „*Ideologikus beszédmód*” 1. bizalmatlan az elfogadott politikai intézményekkel szemben, támadja azokat (az MDF belső ellenzékének megerősödése és az MDF kettészakadása, a Torgyán-féle Kisgazdapárt szembefordulása az MDF-fel). 2. Doktriner, vagyis a politikai igazság teljes és kizárólagos birtoklását követeli. 3. Totalisztikus, mivel a társadalmi és kulturális élet egészét igyekszik elrendezni. Végül 4. futurisztikus, vagyis olyan jövőképet vázol fel, amely saját politikai ideológiai programját igazolja. A pártok a társadalmi bázist növelő küzdelemben több ideológiai rendszert építettek fel, melyek a társadalmi problémákra igyekeztek válaszokat adni. Az „*Ideologikus beszédmód*” a fennálló rend ellenében szólalt meg, hibáinak feltárása állt szándékában, megkérdőjelezte a társadalmi

²⁵⁴ ON: A Kisebbségi törvény részletes vitája, 1993. június 28. felszólaló képviselők: Réti Miklós, Jakab Róbertné, Horváth Aladár, Mészáros István, Lukács Tamás, Bretter Zoltán, Dénes János

normákat, s a feszültségek erősítése volt jellemző rá. A társadalmi egyensúlyhiány adott számára táptalajt, mely egyrészt a gazdasági válságból következő etnikai feszültségekből, másrészt a külpolitikai kapcsolatokból, elsősorban a szomszédos országokhoz kötődő tisztázatlan viszonyból táplálkozott.

A nemzeti öntudatra ébresztés és ébren tartás felelőssége történelmileg kódolva van benne a magyar politikai gondolkodásban a középkortól kezdődően, amikor a két birodalom közé szorult magyarság küzdött függetlenségéért és nemzeti fennmaradásáért, a reformkor idején, amikor az ország nagyjai megfogalmazták a modern nemzetállam létrehozásának igényét, s közjogi leválását a Habsburg Birodalomról, aztán a két világháború közötti időszakban, amikor a trianoni sokk az egyik napról a másikra bekövetkező politikai és nemzeti megsemmisülés veszélyét hangoztatta, vagy éppen az államszocializmus idején, amikor a politikailag közömbös és a határon túli magyarság sorsa iránt nem érdeklődő magyar népet a népi írók igyekeztek felrázni a nemzet fizikai létében való fenyegetettségének pszichózisával.

A Geertz által leírt feszültségelméleti magyarázat típusok (katartikus, morális, szolidaritáson alapuló, pártoló) szintén kimutathatóak az *Az „Ideologikus beszédmódban”*. E kategóriák egyöntetűen alátámasztják, hogy a parlamenti képviselők alapvetően e hagyományok irányából, nagyjából belőlük merítkezve kívánták legitimálni magukat. A befolyásolás direkt, érzelmekre ható jegyei mögött egyrészt ez az indíték követhető nyomon. A parlamenti képviselők olyan érzelmekre ható kommunikációs eszközökkel éltek, melyek legitimációt, hitelességet biztosítottak számukra. Másrészt a hagyományokból építkező és azokat folytatni kívánó programokat fogalmaztak meg, melyek szélsőséges esetben a rendszerváltással elfogadott és demokratikus normaként működő szabályokat is megkérdőjelezték.

A katartikus magyarázathoz kapcsolódóan igyekeztem felmutatni azokat az ellenségképeket, melyeket a képviselők megjelenítettek parlamenti beszédeik során, mint általában a régi rendszer, a fasiszták és kommunisták (sokszor egy kalap alá véve), a zsidók és azok az ellenséges érzelmű szomszédos nemzetek, akik a magyar nemzet „ellehetetlenítésére törekedtek”. Mint az elemzésből is kiderül, az ellenségképekhez kapcsolt érzelmi és tartalmi jegyekben együttesen is fellelhetők a történelmi kötődések. A morális magyarázatnál tovább szövődik a történelmi pókháló. „*Az igazolás kényszer*” címet viselő alfejezet bemutatja, hogy ez az erőteljes történelmi hagyományokhoz való kötődés tulajdonképpen minden egyes párt esetében megjelent, ami azt jelzi, hogy a rendszerváltó pártok általában igényelték, szükségesnek tartották a történelemhez való visszanyúlást érveléseik hitelességének

alátámasztásához, identitásbeli és arculatbeli jegyeik megformálásához, összességében saját legitimitásuk megerősítéséhez. Főként a jobboldalon jelent meg azonban a sérelmi politizálás, de hasonló kommunikációs funkciót láttak el benne a felfokozott érzelmekre ható kijelentések, az anakronisztikus elemek (hivatkozások és idézetek) tömkelege, illetve a történelmi hagyományokból feltámasztott küldetéstudat. A szolidaritás magyarázat kulcselemei is történelmi kötődésűek. A csoportkohézió formálásában a múlt és a jelen közötti lehetséges kapcsolódási pontok felértékeléséről tettek tanúbizonyságot a képviselők a történelmi jog felemlítésével, Trianon megértésére tett gyakori kísérleteikkel, illetve számos a Parlament üléstermében tartott történelmi megemlékezéssel, mely ünnepek a történelemhez való visszavezetéssel a nemzeti azonosságtudat erősítésében vesznek részt [Szabó Ildikó, 2005.].

További következtetésem, hogy a Geertz által meghatározott feszültségelméleti magyarázó kategóriák alapján történő elemzés rámutat, a parlamenti képviselők egyfajta kommunikációs eszközként használták fel a *Nemzetiségi Diskurzust*. Egyfelől saját identitásuk megtalálásában, másfelől, különösen a Kisebbségi törvény tárgyalásánál mutatkozott ez meg, sajátos, pártjaikra jellemző prioritásaik artikulálásában. A szolidaritás magyarázathoz kiinduló elemzés esetében az identitás iránti igénynek csak egyik eleme a küldetéstudat megjelenítésével is operáló történelmi irányultság, további eleme még az idegengyűlölet vádjával szembehelyezkedő mártír-beállítottság, mely szintén erős csoportkohéziós erővel bír, illetve a nemzethalál víziójának veszélyével fenyegető magyarságvédelem, aminek egyik remek példája található meg a „*Rasszizmus, idegengyűlölet és antiszemitizmus elleni országgyűlési nyilatkozat*” parlamenti vitájában, ahol az „*Ideologikus beszédmódhoz*” kötődő képviselők az eredeti indítványt a magyarság és általában a kereszténység védelmében kívánták átértelmezni, súlytalanítva az indítványtevők szándékát. A polarizáló magyarázathoz tartozó elemzésben főként azoknak a parlamenti vitáknak a felelevenítését tartottam fontosnak, melyekben bújtatva, vagy éppen szándékosan kitérülve (mint az Ukrán-magyar alapszerződés vitája esetében) jelennek meg a pártok és képviselőik fő prioritásai a nemzeti és nemzetiségi kérdésben. A politikai vitanap során világosan kiderült, hogy az egész Parlament egyszerre tekintett a kisebbségpolitikára úgy mint biztonságpolitikai kérdésre, bár eltérőek voltak prioritásaik abban a tekintetben, hogy biztonságpolitikai jelentőségének kizárólagosságát vallják-e vagy kapcsolnak hozzá belpolitikai jelentőséget is. A Kisebbségi törvény esetében pedig a konszenzusra való kifejezett igény megcsúfolásának lehetünk tanúi.

Bár a rendszerváltás utáni új politikai kommunikációs közegben megjelenő beszédmodot elsődlegesen az instrumentális oldaláról igyekeztem bemutatni, mindenképpen szeretném hangsúlyozni, hogy az „*Ideologikus beszédmod*” megjelenésének és eluralkodásának a parlamenti beszédeken a társadalmi és politikai változások okozta bizonytalanság állt a háttérben. Az „*Ideologikus beszédmod*” eluralkodása 1994-re a „*Nemzetiségi diskurzuson*” arra enged következtetni, hogy a Parlamentben helyet foglaló politikai elit is érzekelte az új demokrácia működésének zavarait, s ez a Parlamenten belüli konfliktusok kiéleződésében fejeződött ki.

A beszédmodok elemzése során tehát az volt a szándékom, hogy a beszédaktusok vizsgálatán keresztül bemutassam azt a nyelvi újításokban is bővelkedő kommunikációs folyamatot, melyben feltáruhnak a rendszerváltás utáni első Parlament képviselőinek alapvető motivációi, melyek a konfliktusok mozgató rugói voltak. Vagyis ami elhangzott a plenáris üléseken, az egyrészt hogyan, milyen struktúrába épülve hangzott el, másrészt pedig hogy ott és akkor miért azok a szavak, mondatok hagyták el a képviselők száját. Milyen személyes, pszichikai, ideológiai indíttatású, pártfegyelemből következő, esetlegesen társadalmi bázist növelő, legitimációs igények húzódtak meg a szavak árnyékában.

6. fejezet

Összegzés

Vizsgálataim középpontjában az a rendszerváltás utáni első parlamenti ciklus áll, amelyben a politikai kommunikációs stratégiák, eszközök a maiakhoz képest kevésbé kiforrott állapotban voltak. A politikai kommunikáció folyamatában kiemelkedő színtérként jelent meg a Parlament, ami elsősorban azért vált az ideológiai csaták elsődleges színhelyévé, mert a politikai jobboldal nem élvezte a többségben balliberális beállítottságú sajtó támogatását. Bár az országban gazdasági krízishelyzet alakult ki, a parlamenti beszédekre a válságkezelés helyett főként a nagy ideológiai összetűzések voltak jellemzők [Ágh, 1991], amelyek középpontjába a nemzeti történelem és nemzeti sors kérdéseit állították. Felértékelődött politikailag a nemzet és a nemzeti identitás problematikája, ugyanakkor a benne rejlő ellentmondások kiéleződtek és láthatóvá váltak [Szabó Ildikó, 2005: 89.]. A „nemzetiség” fogalma körül sajátos diskurzus alakult ki, mely jelentős szerepet játszott a pártok politikai arculatának kialakításában is.

Kutatásom hármasszektetének egyik alapját (a kisebbség és a többség politikai viszonya, valamint a politikai diskurzus nyelvi megközelítésű értelmezése mellett) egy sajátos, társadalmi-politikai értelemben rendkívüli történelmi időszak – a rendszerváltás adta. A kutatás első megállapításai ennek az időszaknak az értelmezéséből indultak ki. Egyrészt a rendszerváltás idején és közvetlenül utána a politikai vitáktól mindinkább eltávolodó társadalmat nem osztották meg olyan éles törésvonalak, amelyek kiindulópontul szolgálhattak volna a pártok számára, hogy ráépítsék programjaikat, arculatukat politikailag egymástól jól elkülönülő, meghatározott csoportok képviselőire. Másrészt a rendszerváltást megelőzően a *Nemzetiségi Diskurzus* lefojtott környezetben zajlott. A határon túli magyarsággal való kapcsolattartás, a határon túli magyarság sorsáról szóló beszámolók, tudósítások hiánya miatt az országban, társadalmi szinten is kevésbé ismert és tárgyalt témává vált. A hivatalos politika a szomszédos országokkal kialakítandó jó viszonyra helyezte a hangsúlyt a határon túli magyarság érdekképviselőivel szemben, amit a nemzetállami szuverenitás hatáskörében ismert el. Így társadalmi szinten a *Nemzetiségi Diskurzus* számos kérdése, mint a trianoni és párizsi békediktátumok hatása a közvélekedésre, vagy a társadalom nemzetfelfogása, hogy abba a hazai nemzeti és ekkor még nyelvi kisebbségek, valamint a határon túli magyar

nemzeti kisebbség miként tartoznak, tartozhatnak bele, sok egyéb kérdéssel együtt megválaszolatlan, kibeszéletlen maradt.

A rendszerváltás első Parlamentjének nyelvi-diszkurzív jellemzői a történelmi időszak sajátos körülményeinek a következményei. Ezekre a sajátos körülményekre egy olyan diszkurzív közeg vizsgálatával igyekeztem rámutatni, amely magába sűrítette az időszak ideológiai kérdéseinek nagy részét. Ez pedig nem más, mint a *Nemzetiségi Diskurzus*. Egy új társadalmi-politikai helyzetben, amikor a nemzetiségi kérdésekről több évtized után ismételen szabadon és nyíltan lehetett beszélni, s amely idősakra a társadalom jelentős része a depolitizáltság mély fokára került, a politikai elit számára a nemzetiségi kérdés tematizálása lehetőséget teremtett a politikai vitákban a társadalom számára pozitív álláspontok megfogalmazására. Ez a társadalmi támogatottság elnyerése, a szavazatszerzés, másrészt az önálló politikai arculat kialakítása szempontjából különösen fontos volt a rendszerváltó pártok számára.

A disszertáció vizsgálati alapjául három elemző módszer, a szemantika, a fogalomtörténet, és a beszédmódelemzés eszközrendszere szolgált. A szemantikai elemzésben a *Nemzetiségi Diskurzus* nyelvi elemeit vettem sorra, azzal a szándékkal, hogy azok nyelvi-instrumentális jellegére, működésének folyamatára is rámutathassak. Az elemzés során – főként a politikai szimbólumok vizsgálatakor – elsősorban Murray Edelman beszédcselekvés elméletét vettem alapul, valamint a John Gastil²⁵⁵ által kínált szemantikai elemzési módot követtem, mely a politikai beszédet alkotóelemeire bontva tanulmányozza.

A fogalomtörténeti elemzés során nagyrészt Reinhardt Koselleck kutatásaira támaszkodtam, amelyek középpontjában a társadalmi-politikai fogalmak történeti jelentésváltozásai állnak. A *Nemzetiségi Diskurzus* középpontjában két egymáshoz szorosan kötődő fogalom áll, a „nemzetiség” és a „nemzet”. Hogy melyikük hordozott átfogóbb vagy szűkebb értelmezést, történeti koronként változott: mindkettő számottevő jelentésbeli változáson ment át. Fogalomtörténeti elemzésüket szükségesnek láttam a rendszerváltás utáni parlamenti beszédekben megjelenő nemzetiség- és nemzetfelfogások megértéséhez, amelyek a történelmi jelentéseikre vagy azok egyes elemeire építkeztek bizonyos elemek felértékelésével, mások elhagyásával. A két fogalom *Nemzetiségi Diskurzusban* betöltött instrumentális szerepét is jelentősnek tekintem, mivel a parlamenti pártok, főként a jobboldalon nagyrészt nemzet-felfogásbeli különbségeik és nemzetiségi prioritásaik alapján különböztették meg magukat egymástól annak érdekében, hogy kialakítsák sajátos politikai

²⁵⁵ John Gastil a Washingtoni Egyetem Kommunikáció Tanszékének professzora, s megközelítmódja a Teun van Dijk által fémjelzett „Kritikai diskurzuselemzés” iskolához áll közel.

arculatukat. A fogalomtörténeti elemzés így a rendszerváltás utáni első parlamenti ciklus nemzetiség- és nemzetfelfogásaira is kiterjedt.

A beszédmódelemzés elméleti keretét Michel Foucault diskurzus-felfogása adta. Ennek megfelelően a diskurzust olyan időben konstruált közegként értelmezem, mely meghatározza a résztvevők és az események lényeges, nyelvi szabályok formájában megjelenő kapcsolatait. Ennélfogva a diskurzus egyfajta hatalomként is felfogható, melynek irányítására, birtoklására törekednek a benne résztvevők. A beszédmódelemzés vizsgálati szempontjainak kialakítása során arra törekedtem, hogy a parlamenti beszédeket a *Nemzetiségi diskurzuson* belül beszédmódokra bontsam intencióik alapján, hogy még láthatóbbá tegyem a résztvevők közötti viszonyokat, konfliktusokat, hatalmi viszonyokat. Feltételeztem ugyanis, hogy a parlamenti beszédek nemcsak a nyelven kívüli valóságra, hanem egymásra is vonatkoznak, erősítve ezáltal is a diskurzus működését. Ennek figyelembe vételével három, a parlamenti beszédekből kirajzolódó beszédmódot különböztettem meg az alapján, hogy miként viszonyultak a fennálló rendhez. A „*Demokratikus beszédmód*” a fennálló rend kereteire, szabályaira támaszkodik, az „*Uralmi beszédmód*” felülről igyekszik irányítani és hatalmi eszközökkel befolyásolni ezt a rendet, míg az „*Ideologikus beszédmód*” megkérdőjelezi azt és egy új rend kialakítására törekszik. E beszédmódok elemzését Clifford Geertz feszültségelméleti magyarázataira támaszkodva végeztem el. A beszédmódok elemzése során arra a következtetésre jutottam, hogy bár az „*Ideologikus beszédmód*” térnyerése a „*Nemzetiségi diskurzuson*” belül nem tükrözte a valós politikai támogatottsági arányokat, visszatükrözött valamiféle hiányérzetet, vágyat a társadalom részéről, amely az időszakra jellemző sajátos bizonytalanság-érzésből fakadt.

A *Nemzetiségi Diskurzusban* olyan jogszabályalkotó vitákat, napirend előtti felszólalásokat, interpellációkat és kérdéseket tárgyaltam, amelyek a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek és/vagy a határon túli magyarság témájához kapcsolódtak, akár érintőlegesen is. Közülük kiemeltem, és részletesebben is foglalkoztam néhányval például a Parlament politikai vitanapjának, a Kisebbségi törvény vitáinak vagy az Ukrán-magyar alapszerződés vitájának rekonstrukciója során. E kiemelések és részletesebb elemzések mellett azért döntöttem, mert ezekben a vitákban nagyon jól kirajzolódtak a politikusok álláspontjai, véleményformálásuk mögöttes indítékai a nemzetiségi kérdésben. A nemzetiségi kérdésben ugyanis nagyon eltérő hangsúlyok és prioritások jelentek meg, amelyek részben az egymástól különböző nemzetfelfogásokból, részben pedig az eltérő politikai-hatalmi pozíciókból eredeztethetők. A *Nemzetiségi diskurzushoz* tartozó beszédekben különféle motivációkat fedeztem fel: használták egyrészt legitimációs igényük kommunikációs kereteként, vagy mint

egy a korábbi politikai berendezkedés alatt lefojtott, tabuként kezelt téma újult erővel megjelenő kibeszéléseként. A diskurzus állandó meghatározója volt, hogy a hazai kisebbségek kezeléséről főként a határon túli magyarság, illetve az európai integráció függvényében gondolkodtak, bár a gazdasági válság által generált társadalmi problémák etnikai feszültségekben való jelentkezését is érzékelték.

A politika nyelvi természetéből kiinduló vizsgálatom a rendszerváltás utáni új politikai elit kommunikációjára irányult, arra, hogy az milyen módon tudta új tartalommal, értékekkel, viszonyulási pontokkal, jövő- és múltképekkel feltölteni az eltörölt „régiszerzőtől” örökölt politikai teret, és hogy ezt milyen eszközök révén valósította meg. A vizsgálat alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a rendszerváltás utáni új politikai elit azon része, amely a régi rendszerben is a *Nemzetiségi Diskurzus* életben tartásán fáradozott, s akik a népi mozgalom szellemi örökösének tartották magukat, nem kizárólag azért élesztették fel a *Nemzetiségi Diskurzust*, s ennek részeként például a népi-urbánus vitát is, mert ezzel a társadalom eddig elfojtott, ám a rendszerváltással újjáéledő szükségletét igyekeztek kielégíteni, hanem azért is, mert alkalmas ideológiai eszköztárnak gondolták a politikai törésvonalak meghúzásához, politikai támogatói bázisuk kialakításához. A politikai elit másik része igyekezett felvenni a versenyt és kialakítani pozícióit, például egy új nemzetfelfogás megfogalmazásával, de számukra a *Nemzetiségi Diskurzus* nem ugyanazt jelentette, mint a jobboldal számára, hiszen nem legitimációs eszközként viszonyultak hozzá, hanem a jobboldallal való megmérettetés nyelvi terepeként. A *Nemzetiségi Diskurzusban* három nyelvezet jelent meg együttesen, melyek mindegyikét egy-egy beszédmódként határoztam meg. A *Demokratikus beszédmód* alkalmazkodott az új politikai berendezkedés szabályaihoz, konszenzuskeresés jellemezte, az *Uralmi beszédmód* ezzel szemben a politikai rend fenntartásában, főként hatalmi pozíciói megtartásában volt érdekelt, s számos nyelvi eszközt fel is vonultatott ellenfeleinek kommunikációs ellehetetlenítésére. Végül az *Ideologikus beszédmód* a politikai rend zavaraihoz hozható kapcsolatba. Rendeltetése, hogy a társadalmi feszültségekre, problémákra válaszreakciókat, javaslatokat fogalmazzon meg. A ciklus alatti *Nemzetiségi Diskurzus* vizsgálata során a *Demokratikus beszédmód* elsorvadását és az *Uralmi beszédmód* megerősödését tapasztaltam. Azonban még nála is dominánssá vált az *Ideologikus beszédmód* a diskurzuson belül. Ez magyarázza, hogy a parlamenti politikai elit érzékelt a társadalomban jelentkező feszültségeket, elbizonytalanodást. Az *Ideologikus beszédmód* dominánssá válása túlmutat a Parlamentben folyó pártpolitikai csatározásokon, hiszen ha csak azokat jelenítette volna meg, az *Uralmi beszédmód* vált volna dominánssá.

A *Nemzetiségi Diskurzus* megjelenését a politikai színtéren a rendszerváltást követően részben mesterségesnek, és egyértelműen felerősítettnek tekintem, mivel úgy gondolom, hogy a benne eluralkodó *Ideologikus beszédmód* meghatározott funkciókat látott el: 1. Alkalmassá mutatkozott a társadalom számottevő részének mobilizálására, különösen a szélsőséges jobboldali csoportok utcai politizálásának formálására. 2. Megfelelő nyelvi eszköznek bizonyult a politikai ellenfelek, vagyis a baloldali ellenzék ellehetetlenítése, amelyet az 1992. október 23-i ünnepség története is megfelelőképpen alátámaszt. A jobboldal számára a *Nemzetiségi Diskurzus* felerősítése, s benne saját pozíciói megerősítése egyfajta válaszlépésként is értelmezhető a baloldal sajtódominanciájával szemben. 3. Végül legitimációs és identifikációs funkciót töltött be elsősorban a történeti folytonosság képének kialakításával, ennek részeként az elismert, elfogadott történelmi személyek, valamint az ország történetében nagy fordulópontnak számító események tematizálásával a *Nemzetiségi Diskurzuson* keresztül.

A rendszerváltás utáni első parlamenti ciklus nyelvi-diszkurzív vizsgálatával arra törekedtem, hogy hozzájáruljak az időszak árnyaltabb értelmezéséhez, és ezen keresztül a jelen jobb megértéséhez is. A *Nemzetiségi Diskurzus* elemzése nemcsak a rendszerváltás első éveinek parlamenti kommunikációjához kínál értelmezési alapokat, de a közelmúlt és a közeljövő számára is elgondolkodtató üzenettel is szolgálhat.

A kutatás továbbvitelét a többi parlamenti ciklus *Nemzetiségi Diskurzusának* elemzésére két szempont is indokolja. Egyrészt a már kialakított módszertani keretek ismételt alkalmazásával nyelvi-kommunikatív szempontból is összehasonlíthatóak lennének a rendszerváltást követő parlamenti ciklusok, másrészt egyes elemeinek vizsgálata során nyomon követhető volna jelentősége és funkciója megváltozása is. Ez hozzásegíthetne a jelen folyamatok mélyebb megértéséhez is, amit különösen fontosnak tartok, mivel mint ahogy fentebb néhány példával megvilágítottam, számos párhuzam vonható a rendszerváltás utáni első parlamenti ciklus és a jelen politikai eseményei között.

Irodalomjegyzék

Könyvek, könyvrészletek

Austin, J. L. (1962): *How To Do Things With Words*. Cambridge, MA Harvard University Press.

Ágh Attila (1991): A felemás fordulat éve. *Magyarország politikai évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Ökonómia Alapítvány – Economix Rt. 17-32.

Ágh Attila (1995): A két választás éve. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 16-30.

Ágh Attila (1993): A polarizáció éve. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 16-40.

Ágh Attila (1992): A strukturális patthelyzet éve. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Economix Rt. 16-34.

Ágh Attila (1994): Az elbizonytalanodás éve. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 16-37.

A. Jászó Anna, L. Aczél Petra szerkesztésében (2000): *A régi új retorika*. Trezor Kiadó, Budapest

Almond, Gabriel A., Powell, G. Bingham (1996): *Összehasonlító politológia*. Budapest, Osiris

Anonymus (1992): *Gesta Hungarorum*. Pais Dezső fordítása. *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor*. Szerkesztette Madas Edit. Tankönyvkiadó, Budapest

Arendt, Hannah (1995): *Múlt és jövő között*. Osiris Kiadó, Budapest

Aron, Raymond (1994): *Tanulmány a szabadságjogokról*. Tanulmány Kiadó, Pécs

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Záróokmánya (1975): Kossuth Könyvkiadó, Budapest

- Az új politizáló szervezetek dokumentumai (1988): *Magyarország politikai évkönyve*. Szerkesztette Kurtán Sándor, Sándor Péter és Vass László. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 699-791.
- Bajomi-Lázár Péter (2001): *A magyarországi médiaháború*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Baka András (1990): *Eötvös Józseftől Jászi Oszkárig. A magyar nemzetiségi politikai gondolkodás változásai*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest
- Balog Iván (2001): *Bibó István recepciója. Politikai átértelmezések*. Argumentum Kiadó, Bibó Szellemi Műhely
- Balog Iván: (2004) *Politikai hisztériák Közép-és Kelet-Európában. Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról*. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest
- Bayer József (1991): Antikommunizmus Magyarországon, 1990. *Magyarország Politikai évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Ökonómia Alapítvány – Economix Rt. 242-250.
- Bayer József (1998): *A politikai gondolkodás története*. Osiris, Budapest
- Bayer József (1999): *A politikatudomány alapjai*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Bibó István (1986): *Válogatott tanulmányok I-III*. Magvető Könyvkiadó, Budapest
- Bihari Mihály (1994): Politikai rendszer és pártrendszer. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette Kurtán Sándor, Sándor Péter és Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 38-49.
- Bihari Mihály (1995): Parlamenti választások és kormányváltás Magyarországon 1994-ben. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette Kurtán Sándor, Sándor Péter és Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 30-44.
- Bihari Mihály (1992): Politikai stílus és politikai kultúra Magyarországon a 90-es évek elején. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 58-74.
- Bihari Mihály (1991): Rendszerváltás és hatalomváltás Magyarországon (1989-1990). *Magyarország politikai évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Ökonómia Alapítvány – Economix Rt. 33-48.
- Bihari Mihály, Ciegler András szerkesztésében (1999): *Politikaelméleti tanulmányok Schlett István 60. Születésnapjára*. Korona Kiadó, Budapest
- Bihari Mihály, Pokol Béla (1992): *Politológia*. Universitas, Budapest
- Bourdieu, Pierre (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése: Tanulmányok.

Gondolat Kiadó, Budapest

Bozóki András (1995): *Konfrontáció és konszenzus. A demokratizálás stratégiái*. Savaria University Press, Szombathely

Bozóki András (1996): *Modernizációs ideológia és materiális politika: szocialisták szocializmus után*. Századvég, Budapest

Bozóki András (2003): *Politikai pluralizmus Magyarországon 1987-2002*.

Századvég, Budapest

Bruszt László, Simon János (1991): A választások éve a közvélemény-kutatások tükrében. Az országgyűlési választások az állampolgárok szemével. *Magyarország politikai évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter és Vass László. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 607-632.

Colomer, Josep M. szerkesztésében (1998): *Political Institutions in Europe*. Routledge, London, New York

Csurka István (1998): *Minden, ami van. Politikai írások és beszédek gyűjteménye 1979-1998*. 1-3. Püski Kiadó, Budapest

Dahl, Robert, A. (1996): *A pluralista demokrácia dilemmái*. Osiris Kiadó, Budapest

Darendorf, Ralph (1994): *A modern társadalmi konfliktus*. Gondolat, Budapest

Debreczeni József (1998): *A miniszterelnök. Antall József és a rendszerváltozás*. Osiris Kiadó, Budapest

Dénes Iván Zoltán szerkesztésében (1999): *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Osiris Kiadó, Budapest

Dénes Iván Zoltán (1999): *Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával*. Osiris Kiadó, Budapest

Dénes Iván Zoltán (2001): *Európai mintakövetés – Nemzeti öncélúság. Értékvilág és identitáskeresés a 19-20. századi Magyarországon*. Új Mandátum Könyvkiadó – IV. Budapest

Dénes Iván Zoltán szerkesztésében (1993): *Szabadság és Nemzet*. Gondolat Kiadó, Budapest

Dobó Attila (1986): Néhány gondolat a nemzetiség fogalmának dialektikus és formállogikai elemzéséhez. *A III. Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai*. Budapest-Békéscsaba, 695-702.

Donáth László (1991): „A szó veszélyes fegyver...”. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány

- Edelman, Murray (2004): *A politika szimbolikus valósága*. Fordította Hidas Zoltán, Posztmodern politológiák. L'Harmattan, Budapest
- Edelman, Murray (1977): *Political Language*. New York: Academic Press.
- Egyed Albert (1993): Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 293-304.
- Enyedi Zsolt – Köröseyi András (2001): *Pártok és pártrendszerek*. Osiris Kiadó, Budapest
- Egry Gábor (2005): Nemzet és baloldal a rendszerváltás után. *Nemzetfelfogások, Kisebbség-többség*. Szerkesztette Tamás Pál-Eröss Gábor-Tibori Tímea, ÚMK MTA SZKI, Budapest, 49-62.
- Eötvös József (1981): *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. Helikon
- Erős Ferenc (2007): *Trauma és Történelem. Szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok*. Józseveg Műhely Kiadó
- Erős Vilmos (2006): A szellemtörténettől a népiségtörténetig (Tanulmányok a két világháború közötti magyar történetírásról) Erős Vilmos szerkesztésében: *A harmadik út felé - Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban*. Lucidus, Budapest
- Fairclough, N. (1989): *Language and Power*. London: Longman
- Fehér István (1993): *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945-1990*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- Feischmidt Margit (2005): A nemzetről – másképp. *Nemzetfelfogások, Kisebbség-többség*. Szerkesztette Tamás Pál-Eröss Gábor-Tibori Tímea, ÚMK MTA SZKI, Budapest, 2005 41-48.
- Felkai Gábor (1993): *Jürgen Habermas*. Áron Kiadó, Budapest
- Foucault, Michel (1998): A fantasztikus könyvtár. Pallas Stúdió – Attraktor Kft. Budapest
- Fritz Tamás (1996): *A magyarországi pártrendszer 1987-1995. Kialakulástörténet és jellemzők*. Politológiai elemzés. Cserépfalvi, Budapest
- Fritz Tamás (1997): *A népi-urbánus vita tegnap és ma*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Fritz Tamás (1996): *Rendszerváltásban Magyarországon (1990-1995)*. Villányi úti könyvek, Politikatudományi sorozat
- Für Lajos (1989): *Kisebbség és tudomány*. Magvető Könyvkiadó, Budapest
- Gángó Gábor (2004): „Mi a nemzet? A népek életéről és haláláról”. *Mindentudás egyeteme*. Szerkesztette Hitseker Mária, Szilágyi Zsuzsa, Második kötet, Kossuth Kiadó, Budapest, 75-93.

- Gáti Béla (1993): *Az 1990-es parlamenti választások szórólapjainak szociolingvisztikai elemzése*. ELTE, Budapest
- Gecse Géza (2002): *Állam és nemzet a rendszerváltás után*. Kairosz Kiadó
- Geertz, Clifford (1994): *Az értelmezés hatalma: Antropológiai írások*. Századvég Kiadó, Budapest
- Geis, M. L. (1987): *The Language of Politics*. New York: Springer
- Gereben Ágnes, Kardos Krisztina, Nemes Dénes (1996): *A pozitív diszkrimináció elmélete és gyakorlata*. Minoritás könyvek 3., Budapest
- Giddens, Anthony (1997): *Szociológia*. Osiris, Budapest
- Gijssberg, Bart (1993): Politikai televízió és televíziópolitika. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 175-185.
- Glózer Rita (2008): *Diskurzusok a civil társadalomról. Egy fogalom transzformációi a rendszerváltó évek értelmiségi közbeszédében*. L' Harmattan Kiadó, Budapest
- Gombár Csaba, Hankiss Elemér, Lengyel László szerkesztésében (1994): *Kormány a mérlegen 1990-1994*. Politikai Kutatások Központja, Budapest
- Góralczyk, Bogdan (2002): *Magyar törésvonalak*. Fordította Dávid Csaba, Helikon Kiadó, Budapest
- Gray, John (1996): *Liberalizmus*. Tanulmány Kiadó, Pécs
- Gyarmati László (1995): Fialat Demokraták Szövetsége. *Magyarország Politikai Évkönyve 1994-ről*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter és Vass László. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 136-141.
- Gyurgyák János szerkesztésében (1994): *Mi a politika?* Századvég, Budapest
- Habermas, Jürgen (2001): Legitimációs problémák a modern államban. *Fejezetek az egyetemes politikai gondolkodás történetéből II. A szabadság dilemmája*. Szerkesztette Nuber István, Books in Print, Budapest, 290-315.
- Habermas, Jürgen (1999): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Osiris Kiadó, Budapest
- Habermas, Jürgen (1994): *A társadalomtudományok logikája*. Atlantis Kiadó, Budapest
- Habermas, Jürgen (1979): *Communication and the Evolution of Society*. Translation: T. A. McCarthy, Boston, MA: Beacon Press.
- Habermas, Jürgen (1994): *Válogatott tanulmányok*. Atlantisz Kiadó, Budapest

- Halmi Gábor (1992): A vélemény szabad? – Helyzetkép – 1991. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Economix Rt. 195-202.
- Halmi Gábor (1990): *Az egyesülés szabadsága*. Atlantisz. Medvetánc
- Haskó Katalin, Hülvely István (2004): *Bevezetés a politikatudományba*. 3. átdolgozott kiadás. Osiris Kiadó, Budapest
- Heller Mária, Rényi Ágnes (1994): Diszkurzív stratégiák az új magyar nyilvánosságban. A népi-urbánus vitától a magyar-zsidó szembenállásig főbb tényezői a magyar társadalomtörténetben. *A zsidókérdésről*. Szerkesztette Füzfa Balázs, Szabó Gábor, Németh László Szakkollégium, Szombathely
- Heywood, Andrew (2003): *Political Ideologies*. London: Palgrave MacMillan.
- Hoppál Mihály (2005): Etnopolitika és nemzettudat. *Nemzetfelfogások, Kisebbség-többség*. Szerkesztette Tamás Pál-Eröss Gábor-Tibori Tímea, ÚMK MTA SZKI, Budapest, 2005 71-76.
- Horkay-Hörcher Ferenc szerkesztésében (1997): *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látkepe. John Dunn, J. G. A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck tanulmányai*. Tanulmány Kiadó, Pécs
- Hutchinson, John (2004): Etnicitás és modern nemzetek. *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Szerkesztette Kántor Zoltán, Rejtjel, Budapest
- Hülvely István (1997): *Az európai pártok fejlődésének története*. Villányi úti könyvek, Budapest
- Joó Rudolf (1983): *A nyugat-európai kisebbségek sajátosságai és típusai*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Joó Tibor (1990): *A magyar nemzeteszme*. Universum Kiadó, Szeged
- Kántor Zoltán (2005): Nemzet, nacionalizmus, státustörvény. *Nemzetfelfogások, Kisebbség-többség*. Szerkesztette Tamás Pál-Eröss Gábor-Tibori Tímea, ÚMK MTA SZKI, Budapest, 2005, 143-162.
- Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor (1990): *Érték-választás. A választási pártműsorok elemzése*. Budapest, Művelődéskutató Intézet
- Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor (1991): Politikai szimbólumok. *Magyarország politikai évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Ökonómia Alapítvány – Economix Rt. 234-242.

- Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor (2008): Résztvevő megfigyelés a saját társadalomban – korszakok szimbolikája. *A magyar kulturális antropológia története*. Szerkesztette Kézdi Nagy Géza, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 369-410.
- Kean, John (1999): *Média és demokrácia*. Helikon, Budapest
- Kende Péter (1994): *Politikai közösség és nemzet*. Magyar Tudomány 4.
- Kern Tamás (2003): MIÉP: a nemzeti radikalizmus vége? *Parlamenti választások 2002*. MTA PTI - Századvég Kiadó. Budapest, 189-205.
- Kéri László (1991): A rendszerváltás csapdája avagy a múlttal való megbékélés nehézségei. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Ökonómia Alapítvány – Economix Rt. 275-281.
- Kéri László (1993): „Mi vagyunk a nép” – Kísérlet a politikai részvétel 1992-es alakulásának értelmezésére. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 100-107.
- Kéri László (1998): *Tíz év próbaidő. A magyar átmenet politikai szociológiája, 1988-1998*. Helikon Kiadó, Budapest
- Kéri László (1990): Választások után. *Parlamenti választások, 1990*. MTA Társadalomtudományi Intézet. Budapest, 33-55.
- Kézai Simon (1973): A magyarok viselt dolgairól. Bollók János fordítása. *A magyar középkor irodalma*. Magyar Remekírók. Válogatta V. Kovács Sándor, Szépirodalmi Kiadó, Budapest
- Kis János (1994): Rendszerváltástól kormányváltásig – Csurka István, Also sparch Janosom Kisem. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 264-275.
- Kiss Balázs (2003): Kampány és tabloidizáció. A perszonalizáció jelensége. *Kampánykommunikáció*. Szerkesztette Sárközy Erika, Schleicher Nóra, Akadémiai Kiadó, Budapest, 9-40.
- Kiss Balázs szerkesztésében (2000): *Politikai Kommunikáció*. Szöveggyűjtemény, Rejtjel Politológia Könyvek 3. Budapest
- Kiss Endre (1998): *Kísérlet a posztoszocialista nemzetproblematika értelmezésére*. Új Holnap
- Kiss József, Kovács Éva (1992): *A magyarországi politikai rendszerváltás alapidokumentumai 1989-1991*. Kossuth, Budapest
- Kontler László (2000): *Konzervativizmus 1593-1872*. Szöveggyűjtemény. Osiris, Budapest
- Koselleck, Reinhart (1996): Az asszimmetrikus ellenfogalmak. *Bevezetés a társadalomelméletbe*. Szöveggyűjtemény. 80-85. Szerkesztette Karácsony András, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest

- Koselleck, Reinhart (1997): *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Jószoveg Kiadó, Budapest
- Koselleck, Reinhart (1998): *Ellenségfogalmak. Az ellenség neve*. Szerkesztette Szabó Márton, Budapest, 12–23.
- Koselleck, Reinhart (2003): *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Atlantisz Kiadó, Budapest
- Körösényi András (1992): *A hatalommegosztás és parlamentarizmus – Magyarország 1991. Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Economix Rt. 58-63.
- Körösényi András (2002): *A vezérdemokrácia és az antik orátorok. Visszatérés az antik demokrácia politikafoalmához. Demokrácia és politikatudomány a 21. században*. Szerkesztette Szabó Máté, Rejtjel Kiadó, Budapest
- Körösényi András (1989): *Liberális vagy konzervatív korszakváltás. Gyorsuló idő*. Magvető Kiadó, Budapest
- Körösényi András (1993): *Pártok és pártrendszerek*. Századvég Kiadó, Budapest
- Körösényi András (1991): *Politikai tagoltság, 1990. Magyarország politikai évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Ökonómia Alapítvány – Economix Rt. 75-81.
- Körösényi András, Tóth Csaba, Török Gábor (2003): *A magyar politikai rendszer*. Osiris Kiadó, Budapest
- Lakner Zoltán (2001): *A szocialista labirintus. Magyarország politikai évkönyve 2000-ről*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter és Vass László. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. 108-119.
- Lányi Gusztáv (2001): *Rendszerváltozás és politikai pszichológia. Politikai pszichológiai tanulmányok*. Rejtjel Politológia Könyvek 7. Rejtjel Kiadó, Budapest
- Lasswell, Harold D. (2000): *A hatalom nyelve*. Fordította: Kiss Balázs. Szabó Márton - Kiss Balázs - Boda Zsolt szerkesztésében: *Szövegváltozatok a politikára: Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest: Universitas-Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. 11-27.
- Lengyel László (1991): *Ezerkilencszázkilencven*. *Magyarország politikai évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Ökonómia Alapítvány – Economix Rt. 49-61.
- Lengyel László (1992): *Ezerkilencszázkilencvenegy*. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Economix Rt. 1992. 34-46.

- Lengyel László (1994): Ezerkilencszázkilencvenhárom. *Magyarország Politikai Évkönyve*. szerk. Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 50-65.
- Lipset, Seymour Martin (1995): *Homo politicus*. Osiris, Budapest
- Liotard, Jean-François (2001): A posztmodern állapot. *Fejezetek az egyetemes politikai gondolkodás történetéből II. A szabadság dilemmája*. Szerkesztette Nuber István, Books in Print, Budapest, 345-352.
- Manent, Pierre (1994): *A liberális gondolat története*. Tanulmány Kiadó, Pécs
- Herbert Marcuse (1990): *Az egydimenziós ember*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- Mazzoleni, Gianpietro (2002): *Politikai Kommunikáció*. Fordította Szokács Kinga, Osiris Kiadó, Budapest
- Miszlivetz Ferenc (1993): *A lehetséges határainak újrafogalmazása. Nacionalizmus és civil társadalom Kelt-Közép-Európában 1989 előtt és után*. Pesti Szalon – Savaria University Press, Budapest – Szombathely
- Némedi Dénes szerkesztésében (2008): *Modern szociológiai paradigmák*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Price, Monroe E. (1998): *A televízió, a nyilvános szféra és a nemzeti identitás*. Fordította: Horányi Attila, Csapody Barbara, Lassuló Idő Sorozat, Magvető Kiadó,
- Nagy Sz. Péter szerkesztésében (1990): *A népi-urbánus vita dokumentumai 1932–47*. Rakéta, Budapest 287.
- Németh László (1939): *Kisebbségben*. Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság, Kecskemét
- Nisbet, Robert (1996): *Konzervativizmus: álom és valóság*. Tanulmány Kiadó, Pécs
- Oakeshott, Michael (2001): *Politikai racionalizmus*. Fordította Szentmiklósi Tamás, Kállai Tibor. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Paczolay Péter, Szabó Máté (2006): *A politikatudomány kialakulása*. Rejtjel Politológia Könyvek 24, Budapest
- Pártprogramok és dokumentumok (1990): *Magyarország politikai évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter és Vass László. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 491-618.
- Pokol Béla (1993): *Pénz és politika*. 59-80. Aula Kiadó, Budapest
- Pokol Béla (1994): *A magyar parlamentarizmus*. Cserépfalvi, Budapest

- Popper Péter (1992): A politika indulata és az indulat politikája. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Economix Rt. 220-225.
- Pozsgay Imre (1991): A nemzet magára maradt. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Ökonómia Alapítvány – Economix Rt. 1991. 281-286.
- Ravasz László (1939): A magyarság. *Mi a magyar?* Szerkesztette Szekfü Gyula, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 13–36.
- Renan, Ernest (1995): Mi a nemzet? *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Szerkesztette Bretter Zoltán és Deák Ágnes. Tanulmány Kiadó, Pécs, 171–187.
- Ripp Zoltán (2009): *Eltékozolt esélyek? A rendszerváltás értelme és értelmezései*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Ripp Zoltán (2006): *Rendszerváltás Magyarországon 1987-1990*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Ripp Zoltán (1995): *Szabad Demokraták: Történeti vázlat a Szabad Demokraták Szövetségének politikájáról, 1988-1994*. Politikatörténeti Alap., Budapest
- Romsics Ignác (1998): *Nemzet, nemzetiség és állam. Kelet- Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Romsics Ignác szerkesztésében (1998): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920-1953. Tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest
- Romsics Ignác (2003): *Volt egyszer egy rendszerváltás...Prohászka Imre fotóival*. Rubicon-könyvek, Budapest
- Sartori, Giovanni (1999): *Demokrácia*. Osiris Kiadó, Budapest
- Sárközy Erika, Schleicher Nóra szerkesztésében (2003): *Kampánykommunikáció*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Schlett István (2004): *A politikai gondolkodás története Magyarországon*. Rejtjel, Budapest
- Schlett István (1993): Stabilizálódás vagy elbizonytalanodás? - A pártok 1992-ben. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter és Vass László. Budapest) Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 87-99.
- Schlett István (1995): *Színjáték vagy háború? A magyar politika négy évéről*. Cserépfalvi, Budapest
- Schmitt, Karl (2002): *A politikai fogalma*. Osiris / Pallas Stúdió / Attraktor, Budapest
- Szabó Dezső (1991): *Az egész látóhatár I-II. Politikai és irodalmi tanulmányok, levelek, vitairatok*. Püski Kiadó, Budapest

- Szabó Márton (1994): A politikai szemantika lehetőségei: A társadalomtudományok nyelvi-konstrukciós fordulata és a politológia. *Törésvonalak és értékválasztások*. Szerkesztette Balogh István, MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 525-546.
- Szabó Márton (1990): Az ideológia paradoxona. *Tükör által homályosan: Tanulmányok az ideológiáról*. Szerkesztette Szabó Márton, MTA Társadalomtudományi Intézet, Budapest, 58-101.
- Szabó Márton szerkesztésében (2000): *Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete*. Józsefvegy könyvek, Budapest
- Szabó Márton (1998): *Diszkurzív térben: Tanulmányok a politikai tudásról és a politika nyelvéről*. Scientia Humana, Budapest
- Szabó Márton (1998): *Politikai tudásemlekek. Szemantikai, szimbolikus, retorikai és kommunikatív-diszkurzív értelmezések a politikáról*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas, Budapest
- Szabó Máté (1993): Társadalmi mozgalmak politikai tiltakozása. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 107-116.
- Szabó Miklós (1990): A nemzeti sérelmek szerepe a rendszerváltás folyamatában. Történelmi gyökerek. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány
- Szabó Miklós (2003): *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története 1867-1918*. Új Mandátum, Budapest
- Szabó Miklós (1989): Magyar nemzettudat-problémák a huszadik század második felében. *Politikai kultúra Magyarországon 1896-1986. Válogatott tanulmányok*. Atlantis Program, 225-251.
- Szabó Miklós (1991): A nemzeti sérelmek szerepe a rendszerváltás folyamatában. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Ökonómia Alapítvány – Economix Rt. 228-234.
- Szarka László (1998): Keleti Svájc – illúzió vagy utópia? A Károlyi-kormány Nemzetiségi Minisztériumának működése. *Dunátáji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest, 113–125.
- Szarka László (1995): *Szlovák nemzeti fejlődés - magyar nemzetiségi politika 1867-1918*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony

- Szécsényi Mihály (1988): A FIDESZ 1988-ban. *Magyarország politikai évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter és Vass László. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 313-321.
- Szécsi Árpád (1992): *Tiszta lappal: a Fidesz a magyar politikában 1988-1991*. Szerkesztette Bozóki András, Fidesz, Budapest
- Szécsi Gábor (2007): *Kommunikáció és gondolkodás*. Áron Kiadó, Budapest
- Szoboszlai György (1990): Választási rendszer és politikai tagoltság. *Parlamenti választások, 1990*. MTA Társadalomtudományi Intézet. Budapest, 12-26.
- Szücs Jenő (1992): *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Szeged
- Szücs Jenő (1971): *Nemzet és történelem*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Szücs Zoltán Gábor (2010): *Az antall-i pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban 1989-1993*. L' Harmattan Kiadó, Budapest
- Takáts József (2007): *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Osiris, Budapest
- Tóka Gábor (2003): Pártimázsok Magyarországon, 1992-2002. *Magyarország politikai évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter és Vass László. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1540-1558.
- Tóth Andrea (2002): A negatív kampány szerepe a parlamenti választási kampányokban 1990-1998. *Politika és társadalom: tanulmányok*. Szerkesztette Bayer József. MTA PTI, Budapest, 267-281.
- Tőkéczi László (1995): A nemzet politikai funkciói. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Szerkesztette Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 58-71.
- Tőkés Rudolf (1998): *A kialakított forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és a politikai hatalmi utódlás 1956-1990*. Kossuth, Budapest
- Tőkés Rudolf (1990): *A posztkommunizmusból a demokráciába. Politikai pártok és parlamenti választások Magyarországon 1990-ben*. Konrad Adenauer Alapítvány, Bonn
- Trencsényi Balázs (2007): *A politika nyelvei. Eszmetörténeti tanulmányok*. Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely
- Urbán László (1991): A magyar Parlament – 1990. *Magyarország politikai évkönyve*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László, Ökonómia Alapítvány – Economix Rt. 128-135.
- van Dijk, Teun A. (2000): A kritikai diskurzuselemzés elvei. Fordította Kriza Borbála. *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Szerkesztette Szabó Márton, Kiss Balázs, Boda Zsolt. Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas, Budapest, 442-478.

- van Dijk, Teun A. (1987): *Communicating Racism: Ethnic Prejudice in Thought and Talk*. Newbury Park, CA: Sage
- van Dijk, Teun A. (1998): *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage Publications
- Vásárhelyi Mária, Halmai Gábor szerkesztésében (1988): *A nyilvánosság rendszerváltása*. Új Mandátum Kiadó, Budapest
- Weber, Max (1995): *A tudomány és a politika mint hivatás*. Kossuth Kiadó, Budapest
- Weber, Max (1995): *Gazdaság és társadalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Whitehead, Laurence (2001): *Demokratizálódás. Elmélet és tapasztalat*. XXI. századi Intézet, Budapest
- Wilson, J. (1990): *Politically Speaking*. Cambridge, MA: Basil Blackwell.
- Wodak, R. szerkesztésében (1989): *Language, Power and Ideology*. Amsterdam: John Benjamins.
- Závecz Tibor (1998): A közvélemény és a pártok, 1988-1998. *Magyarország Évtizedkönyve. A rendszerváltás (1988-1998)*. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter és Vass László. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. II. 805-813.
- Zeidler Miklós (2003): *Trianon*. Budapest

Tanulmányok folyóiratokból

- Angelusz Róbert – Tardos Róbert (1996): Választási részvétel Magyarországon 1990-1994. In *Politikatudományi Szemle* 4. 7-34.
- Ágh Attila (1990): A demokratizálás útvesztői. *Valóság*. 11.
- Ágh Attila (1994): A tradicionalista jobbközép - avagy az MDF jövője. *Kritika*. 5. 17-19.
- Ágh Attila (1993): Az MDF legújabb színeváltozása. *Kritika*. 3. 4-7.
- Ágh Attila (1993): Az MDF szétesése és a lengyel út. *Kritika*. 7. 21-23.
- Ág Attila (1992): Kultúrharc és médiaháború (avagy hogyan beszéljünk európaiul). *Mozgó Világ*. 9. 51-59.
- Baka András (1990): Az új magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségi törvény koncepciójáról. *Regio*. 4. 59-66.
- Baka András (1990): Nemzetiségi vagy kisebbségi törvény? *Magyar Tudomány*. 4. 385-393.

- Balog Iván (2005): Etnicitás és legitimitás összefüggései Bibó műveiben. *Beszélő*. 2005. 6. Melléklet
- Balogh Sándor (1990): A nemzeti, nemzetiségi kérdés és a kollektív felelősség Közép- és Délkelet- Európában az 1940-es években. *Múltunk*. 2. 18-42.
- Bálint Csanád (2006): Az ethnosz a kora középkorban. *Századok*. 140. 280-289.
- Benedek István (1990): Nemzetiség és kisebbség. *Hitel*. 19. 34-36.
- Csoóri Sándor (1990): Eltemetetlen gondok a Duna-tájon. *Alföld*. 3. 13-23.
- Csoóri Sándor (1990): A nemzet mi vagyunk. *Alföld*. 4. 3-20.
- Dénes Iván Zoltán (2005): A reálpolitikus, a próféta és a szelíd lényeglátó kísérletei a magyar politikai skizofrénia feloldására. *Beszélő*. 6. Melléklet
- Feitl István (1998): Egységstörekvések kudarca a Magyar Demokrata Fórumban 1990-ben. *Múltunk*. 2. 50-76.
- Gastil, John (1992): Undemocratic Discourse: A Review of Theory and Research on Political Discourse, *Discourse Society*. 3.
- Gaszó Ferenc – Gaszó Tibor (1993): Választói magatartás és pártpreferenciák Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*. 4. 104-141.
- Gellner, Ernst (2007): A nacionalizmus tipológiája. Fordította Barabás András. *Regio*. 1. sz. 3-24.
- Gergely András (1983): A 19. századi magyar nemzetfelfogások. *Mozgó Világ* 3. szám 124. 1.
- Glutz, Peter (1990): A nacionalizmus reneszánsza. Ford. Kenesei István. *Világosság*. 4. 243-246.
- Hajdú F. András (2001): MIÉP: egy nemzeti, szocialista párt. *Mozgó világ*. 3. 17-29.
- Hofer Tamás (1992): Harc a rendszerváltozásért szimbolikus mezőben. *Politikatudományi Szemle*. 1. 29-51.
- Horowitz, Donald L. (1992): A demokratikus rendszerek összehasonlítása. *Politikatudományi Szemle*. 1.
- Hull, Carrie L. (2003): Poststructuralism, behaviourism and the problem of hate speech. *Philosophy Social Criticism*. 29.
- Huszár Ákos (2004): Reinhart Koselleck fogalomtörténete és az utópia problémája a szociológiában. *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat*. 15-16. szám 89-116.
- Hülvely István (1994): A politikai elit és az „anarchizált” társadalom. *Valóság*. 2.
- Joó Rudolf (1981): Nemzetiségi kérdés - kisebbségtudomány. *Magyar Tudomány*. 11-12. 957.
- Kovács Éva – Tóth István János (1992): Ki mit mondott 1990-ben? Választási pártprogramok tartalomelemzése. *Politikatudományi Szemle*. 1. 99-123.

- Lahmann György (1944): A nemzetiségi oktatásügy történelmi fejlődése. *Kisebbségi körlevél* VIII. évf. 2–4. száma 16. l.
- Lakner Zoltán (1998): Az MSZP arculata és helye a magyar politikai tagoltságban. *Politikatudományi szemle*. 4. 31-60.
- Marián Béla – Szabó Ildikó (1999): „Politikai érzelmek hálójában.” *Szociológiai Figyelő*. 1–2. 114–128.
- Nagy Zsuzsa, L. (1994): A liberális pártok nemzetfelfogása a két háború között. *Világosság*. 5-6. 190-202.
- Perecz László (2003): A nemzeti nyelvtől a „nemzeti filozófiáig”: A „magyar filozófia” fogalmának jelentésváltozatai a reformkori Akadémia bölcséleti vitáiban. *Világosság* 11–12. 55–61.
- Perecz László (2005): „Nemzeti kultúra”: nyitott vagy zárt? Szontagh Gusztáv és Palágyi Menyhért a magyar „nemzeti filozófiáról”. *Beszélő*. 6. Melléklet
- Perecz László (2002): Változatok a magyar filozófiára: A „nemzeti filozófia” toposza a magyar filozófiatörténetben. *Magyar Tudomány* 9. 1242–1251.
- Póczik Szilveszter (2002): A cigányság a magyar kriminológiai kutatásban 1970-2001. *Kriminológiai Tanulmányok*. XXXIX. 336-359. OKRI. Budapest
- Pomogáts Béla (1997): Modernizált konzervativizmus. A jobbközép politika hagyományai és lehetőségei. *Forrás*. 7. 43-52.
- Ravasz Károly (1997): A Független Kisgazdapárt újjáalakulása 1988-1989 fordulóján. *Múltunk*. 1. 90-111.
- Ripp Zoltán (1998): Liberálisok és szocialisták a rendszerváltozásban. A Szabad Demokraták Szövetsége és a Magyar Szocialista Párt viszonya. 1989-1994. *Múltunk*. 3-4. 417-487.
- Schlett István (1994): A politika nyelvezetének átalakulása a rendszerváltozás után. *Társadalmi Szemle*. 8-9. 28-34.
- Schlett István (2001): A magyar történelem a huszadik századi politikai gondolkodásban. *Századvég*. Tavasz. 39-67.
- Sillince, John A. A. (1990): The Role of Political Language Forms and Language Coherence in the Organizational Change Process. *Organization Studies*. 20.
- Sükösd Mihály: MDF - hatalom - értelmiség. = *Mozgó világ*. 1994/4. 37-44. p.
- Szabó Márton (1993): A rendszerváltozás szemantikája. *Politikatudományi Szemle*. 4. 167-181.
- Szabó Ildikó (2007): A nemzet konstrukciója a Fidesz diskurzusaiban 1998 és 2006 között. *Politikatudományi Szemle* 3. 129–162.

- Szabó Ildikó (2006): Nemzetfogalom és nemzeti identitás a dualizmus korában és a Horthy-korszakban. *Politikatudományi Szemle* 1. 201–250.
- Szabó Ildikó (2005): Rendszerváltás és nemzeti tematika. *Politikatudományi Szemle* 2. 89–110.
- Szabó Márton (1994): A metaforikus politika. *Politikatudományi Szemle*. 3. 91-111.
- Szabó Miklós (1993): A jobboldali radikalizmus reneszánsza Európában és a mai magyar szélsőjobboldaliság. *Info-társadalomtudomány*. 25. 23-29.
- Szalai Erzsébet (1990): *Szereppróba*. Valóság. 1990. 12.
- Szécsi Árpád (2002): Az MDF megalakulása. 1979-1990. *História*. 24. 21-24.
- Szécsi Gábor (2007): Etika és politikai kommunikáció. *Iskolakultúra*. 3. 142-148.
- Szoboszlai György (1990): Politikai tagoltság 1990 – a választások tükrében. *Társadalmi Szemle*. 8-9. 18-31.
- Tóth Károly (1990): Nemzetiség vagy nemzeti kisebbség? *Regio*. 1. 160-165.
- Tóth-Matolcsi László (2005): Ravasz László és Bibó István nemzetértelmezései. *Beszélő*. 6. Melléklet
- Tőkés Rudolf (1990): Az új magyar politikai elit. *Valóság*. 1990. 12.
- van Dijk, Teun A. (1985): Handbook of Discourse Analysis. volume 4: *Discourse Analysis in Society*. London: Academic Press
- Varga Csaba (1994): Kisgazdapártból konzervatív párt? Egy politikai párt stratégiája és menetrendje. /1991-1994./ *Konzervatív szemle*. 2. 22-28.

Tanulmányok, cikkek, híradások internetes forrásból

- Almási János: A németek története Magyarországon (Lukáts János) *Kisebbségkutatás* 1999/4
- Az 1868:XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában *Kisebbségkutatás* 1999/1
- Barát Erzsébet – Pataki Kinga – Pócs Kata Rita (2004): Gyűlölködni szabad (?) *Médiakutató*
http://www.mediakutato.hu/cikk/2004_01_tavaszi/03_gyulolkodni_szabad
- Capelle-Pogacean, Antonela, Mit jelent a magyar, a romániai magyar és a román értelmiségi számára a 'nemzet' 1989 után? (Összehasonlító vázlat), fordította, Kakasy Judit, *Kisebbségkutatás*, 1999/1.
- Csikány Tamás: Orosz visszaemlékezés az 1849. Évi hadjáratra *Kisebbségkutatás* 1999/3
- Danter Izabella: A kitelepítések 50. évfordulója *Kisebbségkutatás* 2002/2
- Dobos Balázs: A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek autonómiája *Kisebbségkutatás* 2006/3

- Draskóczy István.: Kisebbségek az Árpád-kori Magyarországon *Kisebbségkutatás* 2000/3
- Egressy Gergely: Az 1920-as magyarországi numerus clausus statisztikai áttekintése (Biczó Krisztina) *Kisebbségkutatás* 2001/1
- Egyed Ákos: Amnesztia és számonkérés Erdélyben 1849 tavaszán *Kisebbségkutatás* 1999/2
- Egyed Ákos: Kossuth és Erdély *Kisebbségkutatás* 2002/4
- Farcasan, Simona: A felvilágosodás hatása a társadalomra és a zsidó értelmiségi elitre a XIX. században, fordította Kakasy Judit, *Kisebbségkutatás* 2003/3
- Gángó Gábor: Deák Ferenc politikai elvei és eszményei. *Kisebbségkutatás* 2003/3
- Hajdú Zoltán: A magyar földrajztudomány és a trianoni békeszerződés 1918-1920. *Kisebbségkutatás* 2000/2
- Hermann Róbert: A politikai és katonai vezetés viszonya 1848-49-ben *Kisebbségkutatás* 1999/3
- Hermann Róbert: Kossuth-problémák *Kisebbségkutatás* 2002/4
- Katus László: Deák Ferenc és a nemzetiségi kérdés *Kisebbségkutatás* 2003/3
- Kende Péter: Mi maradt Közép-Európa Habsburg *Kisebbségkutatás* 1999/4
- Kiss Ádám: Kell-e nekünk szentkoronás alkotmány? *Hírszerző*. 2009. 06. 30. http://www.hirszerzo.hu/cikk.kell-e_nekunk_szentkoronas_alkotmany.113027.html
- Kováč, Dušan: Nacionalizmus és politikai kultúra az Osztrák–Magyar Monarchiában a dualizmus korában (Császári Éva) *Kisebbségkutatás* 2005/3
- Köpeczi Béla: A románok és a Rákóczi-szabadságharc *Kisebbségkutatás* 2003/2
- Köpeczi Béla: A románok és a Rákóczi-szabadságharc *Kisebbségkutatás* 2003/2
- Kristó Gyula: Etnikai viszonyok Magyarországon Szent István korában *Kisebbségkutatás* 2000/3
- Krulic, Brigitte, Túlhaladott eszme lett-e a nemzet? Fordította Kakasy Judit. *Kisebbségkutatás*, 2000/3
- Kugler József: Kárpát-medencei régiók egykor és ma *Kisebbségkutatás* 2006/1
- Miskolczy Ambrus: „Mi a magyar?” (Cholnoky Gyôzô) *Kisebbségkutatás* 1999/1
- Murányi Gábor (2005): „Az átértelmezésig és tovább. Harcok József Attila birtoklásáért.” *HVG* április 9. 80.
- Newerkla, Stefan Michael: Nyelvi–kulturális sokféleség és konvergencia Ausztria–Magyarországon (Zoltán András) *Kisebbségkutatás* 2004/4
- Niederhauser Emil: Felvilágosodás és nemzeti mozgalom Kelet-Európában *Kisebbségkutatás* 2002/2
- Niederhauser Emil: Kelet-Európa *Kisebbségkutatás* 1999/4

- Niederhauser Emil: Prológus a magyarországi nemzetiségi kérdéshez: a nemzeti mozzanat genealógiája (I) *Kisebbségkutatás* 2000/4
- Papp Klára–ifj. Barta János: A Rákóczi-szabadságharc és a hazai nemzetiségek *Kisebbségkutatás* 2003/2
- Pomogáts Béla: Egy elmulasztott esély. Erdély és a Keleti Svájc eszméje, *Kisebbségkutatás*, 1999/1.
- Romsics Ignác: A nagyhatalmak és az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása *Kisebbségkutatás* 2000/2
- Romsics Ignác: Trianon és a magyar politikai gondolkodás. *Magyar Szemle Online*, Budapest, 1998. december, <http://www.magyarszemle.hu/szamok/1998/6/trianon>
- Soksievits Dénes: A horvátok Kossuth-képe (Cholnoky Győző) *Kisebbségkutatás* 1999/4
- Soós Kálmán: Adalékok a magyar-magyar viszony alakulásához *Kisebbségkutatás* 1999/1
- Steinhübel, J: A történeti Magyarország kialakulása és a nyitrai hercegség (Fatula Tibor) *Kisebbségkutatás* 2000/2
- Szabó István: Nemzetszemlélet és magyarságtudat. (Erős Vilmos bevezető tanulmányával) *Kisebbségkutatás* 2004/4.
http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2004_04/cikk.php?id=1296
- Szabó Miklós: Politikai gondolkodás és kultúra Magyarországon a dualizmus utolsó negyedszázadában
<http://mek.oszk.hu/02200/02220> 1998
- Szarka László: Kisebbségi léthelyzetek.
http://www.mtaki.hu/docs/kisebbségi_lethelyzetek/szarka_laszlo_kisebbs_lethelyzetek_i_3_ja_szi_1919.pdf
- Szarka László: Védtelen védhatalom. A magyar kisebbségek Magyarország 1919-1920. évi békepolitikájában *Kisebbségkutatás* 2000/2
- Szöllősova, D.: Az etnicitás politikai szerepe az első Csehszlovák Köztársaság idején Rozsnyóban (Fatula Tibor) *Kisebbségkutatás* 1999/4
- Tóth Ágnes: A magyarországi németek kutatása *Kisebbségkutatás* 2000/1
- Tóth Pál Péter: Az állampolgárságtól megfosztva *Kisebbségkutatás* 2000/3
- Vadkerty Katalin: A belső telepítések és a lakosságcsere (Cholnoky Győző) *Kisebbségkutatás* 1999/3
- Vasas Géza (2001): Magyar nemzetfelfogások a dualizmus korában II. *Magyar Szemle Online*
http://www.magyarszemle.hu/szamok/2001/3/magyar_nemzetfelfogások
- Werbőczy István (1514): *Tripartitum. Hármaskönyv.*

http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm

Wingfield, N. M.: Az emlékezet politikai átalakítása: nemzeti identitás Csehszlovákiában
1945 és 1948 között (Biczó Krisztina) *Kisebbségkutatás* 2001/1